

30012

1962 JUN 25

1317

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1962. LXVI. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÓTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

VARGA JÓZSEF

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR ÉS V. KOVÁCS SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, XI., Ménesi út 11–13.

TARTALOM

<i>Nyirő Lajos</i> : Nemzeti irodalom, világirodalom	269
<i>Némedi Lajos</i> : Bessenyei és Kazinczy	286
<i>Dienes András</i> : Perújítás Szendrey Júlia ügyében	307
<i>Bodnár György</i> : Kaffka Margit és a lélektani regény	325 †

Kisebb közlemények

<i>Havas László</i> : Szenczi Molnár Albert antológiájának keletkezéstörténete. — <i>Herepei János</i> : Adalékok Bod Péter életrajzához. — <i>Zuzana Adamová</i> : Jósika Miklós: A cseh Magyarországon c. regényének korabeli cseh visszhangja. — <i>Bor Kálmán</i> : Mikszáth Kálmán levelei Thallóczy Lajoshoz	339
--	-----

Adattár

<i>Nagy Péter</i> : Móricz Zsigmond ismeretlen írásai	347 †
---	-------

Szemle

Tanulmányok az orosz—magyar irodalmi kapcsolatok köréből (<i>Komlós Aladár</i>)	364
Ady Endre az irodalomról (<i>Kovalovszky Miklós</i>)	367
Gábor Andor Válogatott művei (<i>Illés László</i>)	371
Stilisztikai tanulmányok (<i>Szabó György</i>)	374
Komlós Aladár: A líra műhelyében (<i>Voigt Vilmos</i>)	377
Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar—szlovák kapcsolatai (<i>Varga Imre</i>)	381
Tompa Mihály Válogatott művei (<i>Láng József</i>)	384

NYIRŐ LAJOS

NEMZETI IRODALOM — VILÁGIRODALOM

Az irodalom a művészeteknek az az ága, amely — nemzetközi, egyetemes érvényessége mellett — viszonylag leghoroszabban kötődik a nemzeti talajhoz. Az irodalomtudomány külön foglalkozik a francia, a német vagy a magyar *nemzeti* irodalommal, de ugyanakkor a *nemzeti irodalom* kifejezés mellett létezik a *világirodalom* fogalma is. Ezzel szemben nincsen magyar és világmatematika, angol és világbiológia. Más művészeti ágakban ugyan beszélünk például magyar festészetről, orosz szobrászatról, német zenéről vagy olasz filmről, de hiába keressük a *világirodalom* kifejezéssel analóg *világ* szót e művészetekkel kapcsolatban. Nincsen *világfestészet*, *világzene*, *világszobrászat*; ezeknek a művészeteknek a kutatói és történészei elkerülik ezt a meghatározást, mert ezeknek a művészeteknek az életében a nemzeti jelleg, valamint az egyetemes, nemzetközi összefüggések dialektikája más módon érvényesül, mint az irodalom fejlődésében. A zene, akárcsak a festészet, szintén a nemzeti kultúrából fakadó igényekből és feladatokból születik — s ennél fogva természetesen viseli magán a nemzeti sajátosságok jegyeit —, megjelenítő eszközei meghatározott voltánál fogva e művészetek alkotásai mégis a világ minden táján „érthetőek”, vagyis „egyetemesek”, azaz a maguk „nyelvével” (a dallammal, a színnel, a közvetlenül szemlélhető idommal) áthághatják a gyökereiket tápláló talaj nemzeti határait. Bartók zenéje például a magyar társadalom harcaiból, kulturális, művészi igényeiből, feladataiból sarjadt, ennek ellenére minden közvetítés nélkül nyomban szerencsét próbálhatott a világ más nyelvű népeinél is. Természetesen az egyetemesség nem tévesztendő össze az értékrenddel. Míg a múlt nagy hagyományainak az értékelésében csaknem teljes az egyetértés, a közelmúlt és az adott kor művészeti termésének értékelése nagy eltéréseket vagy éppen szöges ellentéteket vet a felszínre. Például egyes nyugati országokban az absztrakt festészetet akadémikus művészetté avatták, míg a szovjet művészet mind ez ideig merőben tagadta ezt az irányzatot. A nyugati irodalmakban nagy szerepet játszik a freudi tudatalattinak a kultusza, míg a szocialista országok irodalmi élete élesen elítéli ezt.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a zene, a festészet stb. formái „egyetemessége” egyáltalán nem zárja ki e művészetek nemzeti fejlődését. Az viszont tény, hogy míg a zeneszerző és a festő alkotása a világ minden táján nyomban „érthető”, ahhoz, hogy egy-egy író alkotása elnyerje megérdemelt helyét a világirodalomban, szükséges feltétel a megfelelő fordítás, átültetés. Vörösmarty, Arany János költészete nyilvánvalóan nem azért nem vált ismertté más népeknel, mert abban akadályozta volna sajátos magyarsága. Ennek oka sokkal inkább abban rejlik, hogy nem akadt megfelelő művészi tolmácsuk. De vajon nem áll-e ugyanez még inkább Ady vagy József Attila költészetére? (József Attila verseinek csak a közelmúltban akadt orosz, francia, olasz stb. fordítója.) Téves azonban az a hiedelem, hogy az irodalom viszonylagos röghözkötöttsége csak nyelvi anyagával magyarázható. A nyelven kívül az is nagy szerepet játszik többek között, hogy az irodalmi mű a zenénél, festészetnél stb. közvetlenebbül, nyersebben közli ideológiai, társadalmi és szükségképp sajtószerű nemzeti mondanivalóját. Ezt az alapvető jelenséget próbálják homályba borítani azok az irodalomtörténészek, akik az

egységes világirodalmat tartva szem előtt, nem veszik észre az egyes nemzeti irodalmak speciális kérdéseit. Például René Wellek *Theory of literature* c. könyvében Van Tieghemmel vitázva azt javasolja, hogy ne beszéljünk *általános irodalomról*, illetve *világirodalomról*, hanem — minthogy a nyugati irodalmak úgyis szoros egységet alkotnak — a jelenséget nevezzük egyszerűen *irodalomnak*.¹ Ezt a megoldást, bármily csábítóan tetszik, nem fogadhatjuk el, mert akarva-akaratlanul elmossa a nemzeti irodalmak között még valóban meglevő különbségeket s már a jelenben elvonja az írókat a nemzetük, népük, társadalmuk előtt álló fontos kérdések megoldásától. Amikor azonban a nemzeti irodalom bizonyos zártságáról beszélünk, nem tévesztjük szem elől, hogy az irodalom, annak ellenére, hogy nemzetenként tagolódik és éles különbségeket, ellentéteket is magába foglal, — végső soron egy oszthatatlan egységet alkot, akárcsak a festészet vagy a zene. A szovjet kutatók egy csoportja is így foglalt állást 1957-ben az összehasonlító irodalomtörténeti kutatásokkal kapcsolatban, a világ egységére vonatkozó marxista alaptételből kiindulva.² Mi sem tagadjuk tehát a nemzetek irodalmának az egységét, csakhogy ebben az egységben az egyes nemzeti irodalmak vonzását és taszítását egyaránt figyelembe vesszük.³

A polgári nemzetek létrejötte előtt az irodalom természetesen nem tagolódott ilyen élesen az egyes társadalmak szerint, noha az irodalom a fejlődés korai szakaszában is mindig szolgálta a *saját* társadalmi vagy állami közösséget.⁴ Mégis helyénvaló hangsúlyoznunk, hogy ennek az irodalomnak, a későbbi korokhoz mérten, egyetemesebb volt a fejlődése. Az egyes irodalmak nemzeti jellegének, nemzeti kereteinek egyes vonásai már a reneszánsz idején felderengenek, de végleges körvonalaik csak a romantika felléptével rajzolódnak ki. Az antik görög, majd a római, a középkori, a reneszánsz, a barokk s végül a klasszicizmus irodalma is még úgyszólván „kozmpolita”, azaz haladása még általános és egyetemes. Az egyes népek írói előítéletektől mentesen, gátlások nélkül követték más népek irodalmának példáját, eredményeit, sőt olykor azok jogos folytatóiként léptek fel. De ez a folyamat — a más irodalmak eredményeinek elsajátítása — akkor sem volt esetleges, véletlenszerű. A reneszánsz írójának nem voltak kétségei afelől, hogy nyugodtan meríthet alakot, képet, ábrázolási módot más nemzetek irodalmának kincses-tárából, ha ezzel közelebb jutott saját mondanivalójának hatásos és művészi kifejezéséhez. A „külföldi” irodalmakból kölcsönzött minták felszívódtak, hozzáidomultak, asszimilálódtak a nemzeti irodalom fejlődéséhez. Persze az ilyen jellegű kölcsönzés nem jelenti azt, mintha ebben a korban hiányzott volna az eredetiség, bár ez akkor még nem volt cél, s nem fonódott össze a nemzeti jelleg követelményeivel. A viszonylag „gátlástalan” utánzás, illetve az, hogy egyes írók nem feszélyezték magukat, ha más nemzeti irodalmakra kellett támaszkodniok, nem vezetett holmi szürke uniformizálásra. A reneszánsz kori irodalom egyetlen szoros egységet képez, de kétségtelen, hogy az egyezések mellett számottevő eltérése-

¹ VAN TIEGHEM: La littérature comparée c. könyvében megkülönböztet összehasonlító irodalomtörténetet, amely egyes írók, egyes nemzeti irodalmak közötti kapcsolatokat, hatásokat stb. elemez és littérature générale-t (általános irodalmat), amely több nemzet irodalmában elterjedt áramlatokat, irányzatokat stb. vizsgál. Welleknek igaza van, amikor e két szétbonthatatlan feladat merev különválasztását bírálja, de ebből kiindulva helyteleníti a nemzeti irodalmak egységekként való feltételezését is, mivel a Nyugat úgyis egységet alkot, s így — szerinte helyesebb csupán *irodalomról* beszélni. WELLEK—WARREN: Theorie der Literatur. Bad Homburg vor der Höhe. 1959. 52—53.

² A nemzeti irodalmak kölcsönös kapcsolatai és kölcsönhatásai. Izv. AN. otd. lityeraturi i jzika. 1958. 1. k

³ НЫЕУРОКОЈЕВА megállapítja, hogy a burzsoá tudomány képtelen megérteni, „... a nemzeti és a nemzetközi fejlődésnek dialektikus egységét...” Izv. AN. otd. lit. i jaz. 1960. III. 195.

⁴ Arany János azokkal vitázva, akik az általános szép jelszavával tagadták az irodalom nemzeti voltát, ezeket szögezi le: „Nem is igaz, hogy a költészet valaha ily általánosan fejezte volna ki a szépet. A görögökre hivatkoznak: hol van nemzetibb költészet, mint az övék?” ARANY JÁNOS: Összes prózai művei. 1218.

ket is találunk. A reneszánsz szellemében fogant irodalmak — az angol, lengyel, cseh, magyar stb. irodalom — magukon viselik népük történetének, kultúrájának, lelkületének külön sajátosságait anélkül, hogy egy „eredeti nemzeti” irodalom követelménye állt volna az írók előtt, akár deák, akár honi nyelven írták műveiket. Janus Pannonius költészetét például csak kora európai latin irodalma széles panorámájának keretében mutathatjuk be; tagadhatatlan viszont, hogy latin nyelven költött lírája nemzeti irodalmunk fejlődésvonalának is szerves része, s olyan hazai jegyeket visel magán, amelyek őt határozottan megkülönböztetik más népek és országok költőitől. Helyesen mondja Gerézdi Rabán, hogy Janus Pannonius „... az első nagy magyar lírikus, a hazai latin nyelvű humanista poézis megteremtője”.⁵ Ahisztorikus szemléleten alapul számos nyugati irodalomtörténésznek az a nézete, hogy a középkori és reneszánsz latin nyelvű irodalmat nem lehet a kialakulóban levő nemzetek szerint felbontani. Pedig ha például a középkori latin nyelvű angol irodalmat elválasztjuk az angol irodalom történetétől, akkor nemcsak a középkori általános irodalom képét torzítanánk el, hanem az egész angol nemzeti irodalom kialakulásának, fejlődésének a történetét is. Az ilyen felfogás hívei csupán a nyelvben látják a nemzeti irodalmakat egymástól megkülönböztető, elhatároló különbséget, figyelmük nem terjed ki a nemzeti irodalmak egyéb jellegzetességeire, s így nem is értik meg ezeket. A nemzeti irodalomtörténetírások kezdeténél ez volt az általános vélemény, s például nálunk Pápai Sámuel is ilyen szemlélet alapján rendszerezte a magyar irodalom fejlődését. A *magyar litteratura esmérete* c. művében irodalmunk körét a magyar nyelvű irodalomra szűkítette le. Ugyanezt tette „irodalomtörténetünk atyja”, Toldy Ferenc is.

Mintegy cáfolatként azokra a nézetekre, amelyek a nemzeti irodalmak önállóságát kizárólag a nyelvi különbségekben látják, hadd idézzük Mme de Staëlt, aki már 1810-ben, midőn a népek egymás közötti kapcsolatairól elmélkedett, s közben megjegyzéseit természetesen a nemzeti irodalomra is vonatkoztatta, a „nemzeti” fogalmát sokkal átfogóbb történeti, sőt szociális tartalommal tölti meg: „Valami rendkívül különös jellemzi a népek egymás közötti különbségeit; az éghajlat, a természet jellegzetessége, a nyelv, a kormány, s végül és főleg a történelmi események, a többi jelenségnél is rendkívül nagyobb hatalommal bíró jelenség, amely hozzájárul ezekhez a különbségekhez...”⁶ A francia írónőnek ez a gondolata tehát igen szélesen értelmezi a nemzeti sajátosság kérdését, és sokban rokon Goethe felfogásával, aki hangsúlyozza, hogy „minden nemzetnek vannak olyan sajátosságai, melyek révén meg lehet egymástól különböztetni őket, s ugyanezek révén a nemzetek elkülönülnek egymástól, vonzzák és taszítják egymást.”⁷ Mme de Staëlnál, Goethénél sokkal egyoldalúbban közelítették meg a magyar, illetve az orosz romantikusok, különösen a szlavofilek a nemzeti karakterológiát. A nemzeti jelleg meghatározásában ugyan a népi jelleget és a népi sajátosságokat teszik döntővé, de igen korlátozott sőt misztikus az a mód, ahogyan ők a népet felfogják. A „nemzeti” meghatározását a nemzet történeti alakulásától függetlenül a nép lelkének sajátosságaiban keresték, aminek volt persze pozitív oldala is: az írókat arra serkentették, hogy merítsenek a népköltészet kincsestárából és ábrázolják a „népet”, azaz a parasztot. Ezzel szemben a francia vagy az angol romantika nem a nép lelkének, pszichológiájának, egyféle fajiségének misztifikálásával foglalkozott, hanem a nemzet sajátosságait „szociális” voltával is igyekezett megmagyarázni. Erre engednek következtetni Mme de Staël fentebb idézett szavai, s úgyszintén a francia és az angol romantikus irodalom számos jelentős megnyilvánulása. E szembeálló különbségek ellenére megállapíthatjuk, hogy a francia romantikusok csakúgy, mint kelet-európai társaik, nem kizárólag a nyelvi differenciáltságban keresték a nemzeti jelleg gyökereit.

*

⁵ A magyar irodalom története. 1849-ig. Bp. 1957. 39.

⁶ MME DE STAËL: De l'Allemagne. Paris. 1845. 371.

⁷ GOETHE: Ferneres über Weltliteratur. Goethes sämtliche Werke. 1857. Stuttgart und Tübingen. 32. k. 435.

A legfejlettebb országokban a XIV—XV. századtól kezdenek kibontakozni a mai értelemben vett nemzetek. Csaknem egy időben, igaz, hogy lassan, de egyre nagyobb lendülettel térnek át mindenütt az általános latin nyelvről a nemzeti nyelvre. Az egyes irodalmak nemzeti karakterének kialakulása a XVI. századtól a XIX. századig megy végbe: ekkor nyerik el a nemzeti irodalmak határvonalait. Ezt a folyamatot a társadalomban végbemenő változásokat kifejező romantika tetőzte be. A nemzeti irodalmak elkülönülését egyidejűleg azonban egy ellentétes folyamat is lejátszódott: a nemzeti irodalmak mind fokozottabban vonzódtak, közeledtek egymáshoz. Ezt a folyamatot feltételezi és élénkíti a hatalmas irammal fejlődő ipar, amely hozzájárult a könyvnyomtatás elterjesztéséhez és intenzitása megnövekedéséhez, miközben a közlekedés meggyorsítása közelebb hozta egymáshoz a távoli tájakat, a különböző nemzeteket, valamint azok irodalmát. Kibontakozóban volt a világirodalom. Ettől az időtől fogva vagyunk tanúi a nemzeti irodalmak és a világirodalom közti dinamikus, dialektikus viszony termékeny hatásának. A nemzeti irodalmak és a világirodalom viszonya nem statikus állapotú, hanem szüntelenül fejlődő viszony. Egyrészt az egyes irodalmak és írók egy adott időszakban más és más nemzetek irodalmát tekintik „potenciális világirodalomnak”. Ilyen értelemben még a múlt hagyományainak az értékelése is észlelhetően eltolódik bizonyos irányokba.⁸ A technika szüntelen fejlődése következtében pedig egyre változik, szinte periodikus átmenetekkel fejlődik a nemzeti irodalmak kölcsönössége abban az értelemben, hogy egymást több-kevesebb késéssel és kieséssel ismerik meg és avatják orientációjuk pólusaivá.

A nemzeti irodalom és a világirodalom közötti viszonyt az irodalomtudósok többsége úgy fogja fel, mintha ez kizárólag a világirodalom részéről gyakorolt egyszemélyű „vonzás” volna. A világirodalmiság valóban vonzó hatással bír az íróra és a költőre, s különösen a mai viszonyok között állandó versenyre kényszeríti valamennyi nemzet íróját. Ez a verseny jól példázza a világirodalmi tudat serkentő hatását. Csakhogy sok irodalomtörténész szemében a világirodalmi tudat abszolutizálódott, elvesztette belső konkrétságát. Megfeledekzenek a nemzeti és az egyetemes irodalom fejlődésének dialektikájáról, nem veszik észre, hogy a nemzeti és az általános irodalom nemcsak vonzzák, hanem taszítják is egymást. Pedig a világirodalom nem lehet pusztán elvont fogalom, testetlen jelenség. Irodalmunk története megmutatja, hogy a magyar irodalom „európai” ihletét, a számára szükséges műfajokat, stílusjegyeket stb. a német, a francia, a lengyel vagy egyéb, de csakis egyes „konkrét” irodalmakból merítette.

Mint már fentebb jeleztük, a világirodalom megítélésében is meg kell különböztetnünk egymástól a régi irodalmi hagyományokat és az adott kor irodalmát. Az elmúlt korszakok irodalmi alkotásainak értékelése viszonylag megállapodott. De egészen másként fest a helyzet a közelmúlt vagy éppen az adott kor irodalmával kapcsolatban. Egy-egy mű megítélése olykor éles irodalmi harcokat robbant ki. A közelmúlt irodalmáról alkotott értékítélet szempontjából például igen tanulságos a Dosztojevszkij, Kafka, Joyce és Majakovszkij *oeuvre*-jéről alkotott ítéletek mérlegre állítása. S a ma világirodalma még inkább polarizálja a nézeteket (természetesen ez a jelenség nemcsak a világirodalomban, hanem a nemzeti irodalmon belül is megvan). Nemzetközi viszonylatban Gorkij, Erenburg, T. S. Eliot, Sartre, Samuel Beckett alkotásai szenvedélyes vitákat keltenek. Ezekben döntő szerepet játszik a világszemlélet és az ízlés különbözősége. Avagy a véletlenül magyarázhatjuk-e azt, hogy Lennartz lexikonjában, amely a XX. sz. irodalmának legnagyobb íróiról ad számot, a magyar irodalomból *csak* Zilahy említi meg?⁹ Következésképp teljesen hamis azoknak az irodalomtörténészeknek a felfogása, akik a nemzeti irodalmak és a világirodalom viszonyában csak

⁸ ZOLNAI BÉLA: A világirodalom és nemzeti irodalom c. tanulmányában ezeket írja: „Abszolút érték mérő nincs és a történelem, amely visszapillant a fejlődésre, maga is fejlődik és a múltat folyton újra építő koroknak függvénye.” Világirodalom története. I. rész. 1944. 34.

⁹ FRANZ LENNARTZ: Ausländische Dichter und Schriftsteller unserer Zeit.

vonzást tételeznek fel, miközben a negáció, a taszítás elkerüli a figyelmüket. Petőfi világirodalmi jelentőségű költészete nemcsak „európai vonzáson”, hanem „európai tagadáson” is alapszik.¹⁰ A német romantikusok szembehelyezkedtek a francia klasszicistákkal s visszakanyarodtak Homéroszhoz és Shakespeare-hez. Ezzel szemben Lev Tolsztoj megtagadja Shakespeare-t. Az orosz irodalom a szocialista realizmus útjára lépve, Európát „tagadva” a világirodalom valamennyi eredményét kritikailag feldolgozva indult új utakra. S ha még pontosabbak akarunk lenni, ki kell jelentenünk, hogy Európa „tagadása” egyben „Európa” „teremtése” is. Ezek szerint a nemzeti irodalom és a világirodalom viszonyát nem tekinthetjük holmi idillikus érzelgős szálak szövevényének. A vonzás és a taszítás dialektikus egységet alkot. Az, hogy Petőfi „tagadja Európát”, szintén egy sajátos vonzáson épül. Voltaire közismerten „ittas vad”-nak titulálta Shakespeare-t. De már Lessing kiderítette, hogy egyik drámájában Shakespeare Othellójából kölcsönzött.¹¹ Lev Tolsztoj is tagadta Shakespeare-t, de ha egy pillantást vetünk a műveire, akkor azt tapasztaljuk, hogy igen sokat merített és nyert ebből a „tagadásból”. Tehát a nemzeti irodalmak között, illetve a nemzeti irodalom és a világirodalom kapcsolatában is érvényesül az ellentétek dialektikája.

A nemzeti irodalmak megjelenése óta csaknem valamennyi ars poetica, irodalmi program, kritikai, irodalomtudományi tanulmány az önálló, eredeti nemzeti irodalomra serkent, ezt az elvet azonban már jó ideje kíséri az európaiságra, a világirodalmiságra való buzdítás is. Ez a kétirányú igény a nemzeti irodalmak kibontakozása óta sohasem került le a napirendről. Ez vonatkozik elsősorban a közép- és kelet-európai irodalmakra, bár más színezettel és más problémakörrel jelentkezik ez a francia, az angol és egyéb irodalmakban is. Így pl. a francia irodalom a XVIII—XIX. sz. fordulóján úgy lép a romantika útjára, hogy közben az angol és a német irodalomra támaszkodik. Az angol irodalom is hol a németből, hol a franciából, hol a spanyolból merít ihletet. A francia és az angol irodalmat azonban sohasem fojtogatta az a tudat, hogy nemzetiségén csorba esik. A kelet-európai irodalmakban, így nálunk is, másképpen festett a helyzet, bár itt is vannak árnyalati különbségek, például az orosz és a magyar irodalom között. Továbbá megfigyelhető az is, hogy a francia, az angol és az olasz romantika történeti témái a jelennel kapcsolatos elégedetlenséget a jelennek a heroikus múlttal való szembeállításával fejezték ki. Ezzel szemben nálunk és egyes más irodalmakban is a múlt felidézése mintegy bizonyítása kívánt lenni a nemzet életerejének és a léthez való jogának.

Nem mindig, s főleg nem egyforma hangsúllyal kerülnek elő a „nemzeti eredeti” és a világirodalmi követelmények, illetve mindkét tendenciában felfedhetünk negatív és pozitív oldalakat egyaránt, a nemzeti jelleg *túlzott* féltése provincializmust eredményez, a világirodalmi szempont *túlértékelése* pedig a nemzettől, a társadalomtól elvont szférákba csábít. Az irodalomtörténet arról tanúskodik, hogy a két tendencia egyikének előtérbe helyezését minden esetben szenvedélyes harcok kísérték. Az esetek döntő többségében ez a tisztán irodalmi kérdéssel feltevésnek látszó probléma közvetlenül is az ország önállóságra törekvő politikai mozgalmainak a függvénye. Nem kétséges, hogy Petőfi népies, nemzeti hangú költészete az ország forradalmi-demokratikus, szociális programjának, a nemzeti függetlenség eszméjének talaján jött létre. A nemzeti eredetiségnek az az igénye, melyet a romantika a népiesség elvével fejezett ki, a magyar irodalomban bonyolultán összefonódott az ország függetlenségének a jelszavával. S el kell i smernünk, hogy olykor a Habsburg-biro-

¹⁰ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Erős várunk a nyelv. 274. l. „... amint hajdan Arany és Petőfi kiszabadította költészetünket, aztán Bartók és Kodály kiszabadította zenénket az európai költészet és zene elméletéből...”

¹¹ „A féltékeny Orosmane (Voltaire Zaïre-jának hőse) Shakespeare féltékeny Othello-jához képest igen sivár figura. És mégis nyilvánvaló, hogy Orosmanének Othello volt a mintája...” Lessing. Hamburgi dramaturgia. 15. sz. 1767, július 9-én.

dalmi, osztrák függőség elfeledtette, elhomályosította az ország belső társadalmi viszonyainak, ellentmondásainak problematikáját. Tehát a múlt századi népiességet csak konkrét történetiségében vizsgálhatjuk. (Tanulmányunkban a népiességet csak a kérdés *nemzeti* aspektusából érintjük.) A népiességnek nagy érdemei vannak az irodalom demokratizálása és a nemzeti eredetiség tudatának ébrentartásában. A népiesség követelménye döntő szerepet játszott a magyar realista irodalom kibontakozásában. Arról azonban nem szabad megfeledkeznünk, hogy a népiességhez irodalmunk fejlődésének különböző szakaszaiban, egyes írók nézeteiben és művészi gyakorlatában más és más tartalmi lényeg tapadt. Tehát más a népiesség az ország történelmének forradalmat érlelő időszakában, a forradalom bukása után, a kiegyezés korában és a század végén. Minden rokonságuk ellenére Petőfi, Arany, Gyulai és Erdélyi népiessége között nagy különbségek vannak. Ezek közül különösen kiválik Petőfi népies szemlélete. Fentebb már jeleztük, hogy Petőfinél a népiességben az ország függetlenségének eszméje mellett nagy hangsúlyt kaptak a szociális változásokra irányuló törekvései is. Ebben a tekintetben Petőfi népiessége a legrokonzóbb az orosz forradalmi demokraták *népisége*vel.

Erdélyi János és Gyulai Pál elévülhetetlen érdemeket szereztek a nemzeti, eredeti magyar irodalom felvirágoztatása terén. Esztétikai rendszerüknek elidegeníthetetlen része a népiesség elve, amely hosszú esztendőkön át erjesztő erővel hatott az irodalom demokratizálására és magyar eredeti, nemzeti voltának kibontakozására. Irodalmunk nagyban Erdélyi Jánosnak köszönheti a népköltéssel való élénk, gazdagító felrészítését. Erdélyi és Gyulai pozitív népiességi programját mutatja az, ahogy küzdöttek a Petőfivel és Arany Jánossal indult irodalmi folyamat további sikereiért. A népi-nemzeti irodalmi eszményének ők voltak a megalkotói és harcosai. Kétségtelen, hogy ennek a szellemi-irodalmi áramlatnak sokat köszönhet a magyar irodalom. Azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy idő múltán, amikor új fejlődési tendenciák derengtek fel a magyar irodalom útjában, akkor ez a népi-nemzeti elv erősen gátló hatást gyakorolt. Erdélyi János és Gyulai Pál népi-nemzeti irodalmi eszménye a magyar nép önállóságáért folyó küzdelemben született. Ez a pozitív célkitűzés azonban egyfajta nemzeti korlátozottságot is rejtett magában, amennyiben a nemzeti függetlenség, a magyar eredetiség feltétele összeeszenyű politikai konzervativizmusukkal, s így népiesség-konceptiójuk azt is jelentette, hogy kitértek az égetően szükséges társadalmi változások kérdéseinek vizsgálatától és elhalványították a szociális problémákat. Konceptiójuknak ezek a gyengéi főleg a 70-es, 80-as évektől mind erősebben domborodnak ki. Állításunkat megerősíti, ha Gyulai Pál, Erdélyi stb. *népiességét* összevetjük Belinszkij *népisége*vel. Belinszkij *népiség*-elve egyrészt program az eredeti nemzeti irodalomra, másrészt pedig (s itt tér el Erdélyiéktől) a nemzetet is alárendeli a nép *társadalmi* felszabadításának.¹² Tehát amíg Belinszkij *népisége* „szociális” (éles harcot vív a szlavofilok népmisztikumá ellen), addig Erdélyi, Gyulai és követőik *népiessége* hangsúlyozottan nemzeti szempontú, teret enged a „népi” karakter elmisztifikálásának, s épp ezért e fogalomnak náluk *faji, etnikai* kicsengése van. A nemzeti eredetiségért folyó küzdelem a népköltészetet az irodalomfejlődés legfőbb forrásaként jelölte meg. Ez a maga korában pozitív gondolat azonban nemcsak a meddő kozmopolitizmus elleni harcra jelentkezett, hanem idővel akarva-akaratlanul a haladó eszméktől, a világirodalom pozitív áramlataitól való elzárkózáshoz is vezetett, és talajt teremtett a provinciális szemléletnek. Belinszkij viszont, miközben sikraszállt az orosz irodalom eredetiségéért, sohasem emelt gátat annak az „európai” hatásnak, amely hozzá tud járulni az ország haladásához és az orosz irodalom fejlődéséhez. Ezzel egy időben kíméletlen harcot folytatott a Majkov által hirdetett kozmopolitizmus ellen, amely az osztályellen-

¹² H. GRANJARD Herzen útkereszteződésnél c. tanulmányában azt jegyzi meg, hogy „... Belinszkij, s abban az időben Bakunyin számára ismeretlen a nemzeti vagy a faji, s csak az állambeli egyénnel, a honpolgárral törődtek.” Etudes Slaves 1958. t. 35 fasc. 1—4. 69.

téteket elködösítette.¹³ Belinszkij népisége nem vész el a nemzeti jelleg abszolutizálásában, hanem az írók elé a kor legalapvetőbb problémáinak kifejezését állítja vezérelvül. Amikor a szlavofilok hatása alatt Gogol is misztifikálva fogta fel a népiséget, Belinszkij kíméletlenül ostorozta az írókat abban a híres levelében, amelyben kifejtette, hogy a kor leglényegesebb kérdése a jobbágyrendszer megszüntetése. Ezzel szemben nálunk a „népi-nemzeti” gondolat fegyverül szolgált a múlt század 70-es, 80-as éveiben fellépő új irodalmi generáció térhódítása ellen. S ebből a harcból kivieszi részét Gyulai Pál, de még Arany János is.¹⁴ Tehát a népiesség elemzését sem végezhetjük a kortól, a jelenség történetiségétől függetlenül, s feltétlenül számolnunk kell azokkal az összetett kérdésekkel, amelyek az ország függő politikai helyzetével kapcsolatosak. Ebből a kérdéskomplexumból ki főg derülni, hogy Erdélyiek és Gyulaiék nem ok nélkül féltették a nemzet fennmaradását, de ez a történelmi igazolás sem ok arra, hogy fátyolt borítsunk irodalmi elveik, s legfőképpen népiesség-szemléletük gyengéire.

A múlt századi népiesség eszméjének valamiféle reminiscenciáit megtaláljuk a népi írók ideológiájában, jóllehet az más kor és más társadalmi viszonyok szülötte. A népi íróknál nem találunk közvetlen utalást Erdélyi és Gyulai népiességére, de szembeszökő, hogy szellemükben határozott hasonlatosság van. A nép itt is a paraszt. Ennek van pozitívuma, tekintettel arra, hogy a társadalom egyik dolgozó osztályát veszi szemügyre. Nagy tett volt ez a maga idejében, s a népiesek elévülhetetlen érdemeket szereztek a parasztság kirívó nyomorúságának bemutatásával. Amíg egyes népi írók a munkásosztállyal való szövetségre is gondoltak, mások valami ősz-magyar szemléletbe, a magyar faj mitológiájának kultuszába sülyedtek (így például Szabó Dezső). Féja Géza a faj tisztaságára való törekvésért fejtette ki irodalomtörténeti munkájában is. Ez a mű, jóllehet indítéka becsületes németellenesség volt, eredményeiben zárt nemzeti, faji elkülönültséget hirdetett, miközben elítélt minden külföldi hatást, s ezáltal elzárni igyekezett a magyar irodalmat nemcsak a káros befolyásoktól, de a haladó eszmék gyümölcsöző hatásától is.¹⁵ Amint látjuk, a népiességnek ez a szemlélete az irodalmat a provincializmusba taszítja. A népi írók nacionalista szemléletének részletekbe menő bírálatával már eddig is bőven foglalkozott irodalomkritikánk.¹⁶

A népinek, a nemzetinek új megvilágítását adja Ady Endre példája. Nem véletlen, hogy a reakció kétségbe vonta Ady magyarságát. Ennek az volt az oka, hogy az ő magyarsága már új szemléleten alapszik. Ha nem is jut el a nemzet marxista felfogásáig, mindenképpen ádáz harcot vívott a sovén-nacionalizmus ellen. Ebben látva a magyarság egyik fő mételeyét, már derengett előtte a proletár internacionizmus eszméje is.

¹³ Belinszkij Majkovval vitatkozva ezt írja: „A lényeg az, hogy itt az ideje, szűnjünk meg látszat lenni, s kezdjünk létezni, itt az ideje, hogy szakítsunk az európai formákat és külsőségeket európaizmusnak fogni fel dőre szokással. Ennél többet mondunk: hagyjuk már abba az európaiságért lelkesedést csupán azért, mert nem ázsiai, de szeretnünk, tisztelnünk kell s törekedjünk Európához csak azért, mert emberi, s ezen az alapon, ugyanolyan határozottan kell elutasítanunk mindazt az európaikat, amelyből hiányzik az emberi, mint ahogy elutasítjuk azt az ázsiaikat, amelyben nincs emberi.”

¹⁴ Lásd: KOMLÓS ALADÁR: Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. sz. második felében. Bp. 1956. Akadémiai Kiadó 79—91. s KOMLÓS ALADÁR: Vajda János.

¹⁵ VARJAS BÉLA Féja Géza Régi magyarság c. tanulmányát bírálva ezeket jegyzi meg: „Könyvében azonban nem pusztán német-ellenességről van szó. Féja általában szemben áll mindennel, ami idegen, nem magyar. Alapjában véve ellenségesen néz minden külföldi hatást, eszmeáramlatot. Magyarsága és az idegen eszmeáramlatok között csak akkor tud összhangot teremteni, ha úgy érzi, hogy az a „mélyréteg” ősi nomád öntudatát, az igazi magyar lelket ébreszti, s így akarva-akaratlanul egyfajta sovíniszta, faji elzárkózásba sodródik.” Vita a népi írókról. Bp. 1958. 115.

¹⁶ Ezzel a kérdéssel foglalkoztak Révai József, Lukács György és sokan mások. Az Irodalomtörténeti Intézet 1958-ban rendezett vitája a népi írókról (Vita a népi írókról. Bp. 1958.), valamint az 1960-ban tartott „A nacionalizmus a magyar irodalom tükrében” c. ülés-szak (I. OK. XVI.) is bőven tárgyalta ezt a kérdést.

A proletár írók, költők a „nemzeti” kérdését már egészen új nézőpontból szemlélik. A marxizmus tanaiból kiindulva világosan látják a nemzet és az internacionalizmus közötti dialektikát. A nemzet tudományos meghatározása megszabadítja őket a „népi” elvont, misztikus felfogásától. A nemzet, az ország fejlődését már az osztályharc tényéből, történetéből vezetik le, a nép náluk már nem elvont, hanem konkrét tartalmú fogalomná válik. József Attila a népi írókkal vitatkozva éppen azt veti a szemükre, hogy a népről alkotott nézetük nem tudományos.¹⁷ Figyelemre méltó Bertolt Brechtnek a népiről alkotott véleménye. A népi, megítélése szerint, folytonosan átlényegül. Korunkban természetesen e fogalom lényegét a proletariátus harca adja meg. Tehát nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a nép ma már nem az, ami tegnap volt, s holnap már nem lesz az, ami ma.¹⁸ Vagyis a „népi” lényegét is e szakadatlan változás függvényeként kell felfognunk.

József Attila a proletariátus énekese. A nemzeti, a népi nála a proletár internacionalizmust is jelenti. Őt is, akárcsak Adyt, hazafiatlannak mondták, de a Horthy-rendszer az egész munkásosztályt is ilyennek tartotta. József Attila a nemzeti és az internacionális dialektikáját a proletariátus felszabadítása érdekében ítéli meg. Ez jellemzi világnézetét és ugyanígy a nemzet irodalmak közti egyre szélesedő kapcsolatokra vonatkozó felfogását is. A világirodalomról vallott elgondolásaiban a Kommunista kiáltványban kifejtettekre támaszkodik.¹⁹ A külföldi irodalmakban semmi sem idegen, ami a szocializmus eszméjét támogatja és elősegíti, s József Attila maga is tanul Jiří Wolkertől, Majakovszkijtől, Walt Whitmantól és másoktól. Proletár internacionalizmusától tehát távol áll mindenfajta nemzeti elzárkózottság. De ez korántsem jelenti azt, hogy nála elmosódott volna a „nemzeti”. Ellenkezőleg: jelentését, tartalmát új szintre emeli. Ebben az értelemben József Attila költészete *nemzetibb* Illyés Gyuláénál.²⁰ A nemzet, a „népi” marxista felfogásával tölti be a leghívebben a nemzeti költő hivatását.

Az eddig elmondottakból világosan kitűnik, hogy az irodalomban a „nemzeti” minden folytonossága ellenére sem statikus jelenség, hanem tartalma a társadalomban végbemenő változásoktól függően módosul. Tehát az irodalom nemzeti jellegét, a népiesség és a népiség kérdését is csak ebben az összefüggésben világíthatjuk meg. Lényeges azonban azt is megjegyezni, hogy bár az irodalom fejlődésének valamennyi pillanatában egyszerre van jelen a nemzetire és a világirodalmiságra való igény, a hangsúly hol a nemzeti, hol pedig a világirodalom felé irányuló orientációra esik.²¹ Ezeknek az orientációknak a haladó vagy reakciós voltát mindig az irodalom fejlődésének konkrét történeti körülményeiből következtethetjük ki. Hangsúlyozzuk tehát a nemzeti eredetiségért folyó küzdelem és a népiesség relativitását, s azt, hogy különböző korokban, időszakokban a nemzeti, illetve a népiesség elve előre lendítette, de fékezte is valamely nemzet irodalmának a fejlődését.

*

¹⁷ JÓZSEF ATTILA: Összes művei III, 255.

¹⁸ BERTOLT BRECHT: Volkstümlichkeit und Realismus.

¹⁹ JÓZSEF ATTILA: Összes művei III, 255.

²⁰ KLANICZAY TIBOR: A népies konzervativizmus nemzet-felfogásról (Kortárs, 1962. 2. sz.) c. tanulmányában szembeállította Illyés Gyula nemzetibb voltát József Attiláéval. Erre a téves következtetésre azért juthatott el, mert bár József Attila proletár internacionalizmusából indult ki, annak túlzott hangsúlyozása mellett nem látja világosan azt, hogy a proletariátus internacionalizmus-elve a „nemzet”-et nem tagadja, hanem a fogalmat új értelmezéssel tölti meg.

²¹ Érdekes ebből a szempontból Belinszkij megállapítása: „Ekkor (a XVIII. század orosz társadalmi viszonyairól és irodalmáról van szó) a kiutat nem a népiség jelentette, hanem az európaiság.” BELINSZKIJ Ő. M., 1956. X. k. 15.

Fentebb már kifejtettük, hogy a nemzeti irodalmak kialakulásával egy időben a világirodalmiságra irányuló törekvés is kibontakozott. A világirodalom eszméje ellensúlyozta a nemzeti irodalmak létrejöttét következtében beálló nemzeti elkülönülést s ébren tartotta az irodalom egységének tudatát. A világirodalom eszméje volt az a híd, amely összekötötte a különböző nemzeti irodalmakat, segítette őket, hogy egymást megismerjék, és hozzájárult a nemzeti irodalmak közötti egészséges verseny kibontakozásához. Ennyiben körvonalazhatjuk a világirodalom eszméjének pozitív szerepét. Csakhogy ez az irodalmi gyakorlatban sokkal bonyolultabban nyilvánul meg, s igen sok gondot okozott és fog még sokáig okozni írónak és irodalomtörténészeknek egyaránt.

A világirodalmi jelentőségű és értékű művekkel kapcsolatban látnunk kell, hogy egyetlen világirodalmi rangot képviselő alkotás sem közvetlenül világirodalmi igénytel vagy világirodalmi feladatként készült, hanem minden esetben a nemzet konkrét társadalmi, politikai, ideológiai és kulturális igényeinek a terméke. Cervantest nem világirodalmi célok indították a *Don Quijote* megírására, hanem a spanyol irodalom előtt álló problémák. Igaza van Babitsnak, amikor a világirodalomról elmélkedve megállapítja, hogy a „világirodalom a nemzeti irodalmak közege át nyilatkozik”.²² Zolnai Béla is hasonló módon látja a problémát, amikor kifejti, hogy „az új keresése, a kísérletezés, az *avant-garde* mozgalom mindig a nemzeti irodalmak keretein belül játszódik le”.²³ Találkozunk másrészt olyan szemlélettel is, amely pozitív indítéka ellenére félreérthető igényt támaszt az irodalommal szemben. Az összehasonlító irodalomtörténeti vizsgálatok első hazai képviselője, Meltzl Hugó, folyóiratának (*Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok*) mottójául például Schillernek ezt az idézetét választotta: „Írni csupán egy nemzet számára szegény, s kevésbé fenkölt eszmény.”²⁴ Ugyanígy van részigazság Longfellownak ebben a kijelentésében is: „Valamennyi nemzet nagy íróiban ami a legjobb nem a nemzeti, hanem az egyetemes”²⁵, — mégis azt kell mondanunk, hogy mindkét tétel túllő a célon. Az ilyen igények, célkitűzések elvonják az írók figyelmét a nemzetük, társadalmuk által adott feladatoktól. Sokkal inkább igaza van Brunetièrre-nek, aki azt vallja, hogy a legnemzetibb írók a legeggyetemesebbek. Még találóbb Belinszkijnek az a kívánsága, hogy a nemzeti íróknak ne csak hazájában legyen nagy történeti jelentősége, hanem törekedjék világtörténeti jelentőségre is. Ő azonban azt is tudja, hogy ezt a világtörténeti jelentőséget csak az olyan írók érhetik el, akik azt a népet szolgálják, amely hatással bír az egész emberiség haladására és fejlődésére.²⁶

A világirodalom fogalmáról már igen sok vita folyt. Valaha a világirodalmat a nemzeti irodalmak egyszerű összegezésének tartották. Ilyen felfogást vallott többek között Erdélyi János is.²⁷ Ez a nézet csaknem teljesen eltűnt az utóbbi időkben, de ezzel nem jutottunk közelebb a kérdés megoldásához, mert a mechanikus összeadás helyébe a világirodalom elvont, tartalmától megfosztott fogalma lépett. A világirodalom testetlen jelenségeként való felfogása szülte azt a fentebb már bírált nézetet, amely az egyetemes irodalom fejlődését afféle „békés”, „idillikus” haladásnak minősíti, s elfeledtetni velünk a nemzeti irodalom és a világirodalom között végbemenő folyamat dialektikáját. A világirodalmat elvont fogalomként kezeli többek közt Babits Mihály is, aki, bár elismeri azt a tényt, hogy a világirodalom a nemzeti irodalmak közege át nyilatkozik meg, mégis, amikor a világirodalom fejlődését ecseteli, azt jelenti ki, hogy őt az átlag irodalom nem érdekli, mert az „időhöz és helyhez tapad”. A nagy egyéni-

²² BABITS MIHÁLY: Az európai irodalom története. Bp. 1957. 8.

²³ ZOLNAI BÉLA: Világirodalom és nemzeti irodalom. Világirodalom története. I. rész 1944. 34.

²⁴ Összehasonlító irodalomtörténeti lapok 1877. 11. k.

²⁵ VAN TIEGHEM idézi.

²⁶ BELINSZKIJ Ő. M., 1956. IX. k. 440.

²⁷ ERDÉLYI JÁNOS: Egyetemes irodalomtörténet. Pest, 1868. 9.

ségek érdeklik, „akik felelnek egymásnak, korokon és országokon át... Homérosz fölébreszti Vergiliust, Vergilius Dantét és a századok nem számítanak”.²⁸ Világosan kicseng ebből a valóságból a világirodalom fogalmának szellemtörténeti értelmezése. Hasonló szellemtörténeti alpból táplálkozik Szerb Antal felfogása is, amely csak a világ számára irt irodalmi műveket tekinti világirodalminak, s szintén beszél nemzetek fölötti írókról.²⁹ Zolnai Béla helyesen állapította meg, hogy az ilyen felfogás eredményeképpen a világirodalomban nem fogunk egyebet látni, mint a remekművek panteonját, amely „sivár és egyoldalú képet mutatna az emberiség szellemi metamorfózisairól”.³⁰

Turóczi-Trostler József, aki igen sokat tett a magyar irodalom és a világirodalom közti kapcsolatok felfedése terén, egyik jegyzetében ezeket írja a világirodalom fogalmával kapcsolatban: „A világirodalom fogalmának értelmezésével nagy és gazdag irodalom foglalkozik. De mindmáig adósunk a fogalom igazi történetével, s adósunk is marad vele mindaddig, amíg a világirodalomban nem lát mást, csupán a társadalom anyagi feltételeitől elvonatotzatott, autonóm irodalmak gépies szintézisét, amelyet egy szabadon lebegő szellem, ilyen vagy amolyan autonóm korszme hozott létre, egyszerűval mindaddig, amíg csak ezt látja s nem a társadalmi fejlődés dialektikáját követő nemzeti irodalmak teremtő, a népek kölcsönös megértését szolgáló dialektikus együttműködését.”³¹ Ebben a jegyzetében Turóczi-Trostler a világirodalom fogalmát történeti alapokra helyezi; s csak sajnálhatjuk, hogy ez a viszonylag precíz megállapítás jóformán jegyzetben rekedt meg, s nem nyert maradéktalanul érvényt Turóczi-Trostler nagy erudíciója, a magyar irodalom és a világirodalom kapcsolatát feltáró és értelmező tanulmányaiban. Írásainak némelyikében ugyanis fellelhetjük „Európa” elvont, misztikus fogalmát is. Egyik cikkében például ezt olvashatjuk: „A másik oldalon ott áll Európa, s kész befogadni mindent, amiben magára ismer, ami értéket jelent számára, ami kielégíti pillanatnyi vagy százados szükségleteit, mert nemzeti és egyúttal több mint nemzeti jelenség, föltéve persze, hogy meg tudja közelíteni. A magyarságot csak olyan mértékben recipiálja, amilyen mértékben hitében, gazdasági, társadalmi politikai berendezésében, társadalmi tudatában szellemileg hasonló lett hozzá.”³² Vajon nem elvont kategória-e az az „Európa”, amely hajlandó vagy nem hajlandó befogadni valamely nép kultúráját, irodalmát? Mit jelent az az előre megszabott érték, amely képesítheti a magyar irodalmat, szellemet európai recipiálására? A szerzőnek igaza van, amikor Magyarországot „Európához” vezető útját a gazdasági alap felzárkózásában szabja meg, bár fogalmazása felettébb homályos. Eszerint ugyanis ahhoz, hogy Magyarország belépessen „Európa” irodalmába, gazdasági-társadalmi berendezésében, tudatában *hasonulnia* kell „Európához”. De akkor hogyan magyarázhatjuk meg, hogy a XVIII. században a polgári gazdasági és társadalmi rendszer útjára lépő Franciaország nem akart többé hasonlítani „Európához”, azaz a feudális rendszerhez, vagy azt, hogy a Szovjetunió, majd a népi demokratikus országok is végleg szakítani törekedtek „Európa” kapitalista gazdasági-társadalmi rendszerével? A szerző ugyan igyekszik az irodalmi problémákat a történeti-gazdasági alapról megközelíteni, elemzése végső soron mégis elvont marad, mivel „Európá”-t ködös, meghatározhatatlan „több mint nemzeti” egységként tételezi fel. A magyar irodalom és „Európa” kapcsolatának kérdéseit ugyan fejlődésében szemléli, csakhogy fejlődésszemléletében nem érvényesül a dialektikának az az oldala, amely a fejlődést az ellentétek harcában látja. Európának ezt az „egységét” más vonatkozásokban is

²⁸ BABITS MIHÁLY: Az európai irodalom története. Bp. 1957. 13.

²⁹ SZERB ANTAL a következőket írja: „A világirodalom története az a folyamat, amelyben a nemzetek fölötti jelentőségű írók és művek országhatárokon és évszázadokon átemelkedve megtermékenyítik és irányítják egymást.” Világirodalom. Bp. 1957. I. k. IV. o.

³⁰ ZOLNAI BÉLA: Világirodalom és nemzeti irodalom. Világirodalom története I. rész 1944. 47.

³¹ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Magyar irodalom — Világirodalom. Bp. 1961. II. k. 741.

³² Uo. 45.

megtalálhatjuk Turóczi-Trostlernél. Például ezeket írja: „Az európai terminológia a nemzetközi megértés egyik fontos feltétele, nemcsak a gondolkozásban, hanem az irodalomban is. Európa szellemi egységét terminológiai egysége biztosítja.”³³ Mi is erősen hiszünk a terminológiai tisztaság jelentőségében, de már sokkal kevésbé hiszünk abban, hogy ez biztosítaná Európa szellemi egységét.

*

A nemzeti irodalmak létrejöttének időszakában, s fejlődésük valamennyi fordulóján, lényeges, sőt döntő kérdés a nemzeti eredetiségükért, nemzeti voltukért vívott küzdelem. Láttuk viszont, hogy a nemzeti jelleg féltésének öncélúvá válása provincializmusba taszíthatja a nemzeti irodalom fejlődését. A múlt századi magyar irodalomtudományt és kritikát is az eredeti nemzeti jelleg megőrzése feletti mértéktelen aggodalom jellemezte. A felszabadulást követő években egy másik végletbe lendülve szakítottunk a nemzeti örökség túlnyomó részével, később azonban visszakanyarodtunk „hagyományainkhoz”, s újra felélénkültek olyan törekvések, amelyek a nemzeti hagyományok túlzott hangsúlyozására irányulnak. A más népek irodalmától való elfordulás a nemzeti hagyományok túlzott hangsúlyozásában nyilatkozik meg. Ilyen tendenciák érvényesülnek többek között Simon Istvánnak és Fodor Józsefnek a Kortársban a közelmúltban megjelent cikkeiben is. Ezek az intenciók — a régiak és az újak — önkéntelenül is a más népek irodalmának tanulmányozásától való elzárkózásra ösztönöznek. Ezzel is, többek között, olykor akadályozzák az irodalmi korszerűség kibontakozását s egyúttal vétenek a nemzeti irodalom fejlődésének igazi érdekei ellen is. Bartók Béla joggal mondotta, hogy „... idegen befolyás elől való teljes elzárkózás hanyatlást jelent...”³⁴ Valóban, a más népektől való teljes elzárkózás csak zsákutcába taszíthatja. 1882-ben, a sokat tapasztalt Kossuth Lajos, aki már elérkezett a Dunakonföderáció gondolatához, válaszulva azoknak, akik a kozmopolita jelleg elleni harc jelszavával akartak falat emelni a magyar irodalom és más népek irodalmi közé, ezeket jegyzi meg: „Hanem midőn Ön a kozmopolitikus áramlat felől panaszkodik, meg vagyok győződve, hogy ezt úgy érti, mintha azt óhajtaná, hogy fajunk akár az európai társadalom simító befolyásától, akár az idegen irodalom színe-javának a hazai talajba átültetésétől elzárkózzék. Ez annyit jelentene, mint az eredetiség kedvéért a célon túllőni. Pedig aki túllő a célon, az nem talál. Van egy bizonyos közösség az európai kultúra birtokában, mely nem ismer földirati határokat, és magáévá teszi, ami kiválóan jó az irodalomban, akárhol terem az. Példa reá Petőfi költészete és Jókai regényei.”³⁵ Tehát a nemzeti irodalom más népek irodalmától való elzárkózását célzó kísérletek Kossuth szerint az irodalmat a nacionalizmusba, a füledt provincializmusba taszítják. Ennek ellenszere kétségtelen a világirodalomból merített inspiráció. Csakhogy ez sem olyan egyszerű kérdés. Hiszen a külföldi példáktól csak akkor nyerhet sokat az író, ha azok tanulságait eredeti módon tudja felhasználni, s képes szintetizálni alkotásaiban. Joggal is ostorozzuk a szűken provinciális nemzeti teóriákat, de ne felejtsük el azt sem, hogy a világirodalom követése is rejt magában buktatókat, amelyekről óvakodnia kell az írónak.

Egy nemzet irodalma, egyes írói nem „általában” fordulnak a világirodalomhoz, hanem mindig konkrét jelenségekhez, meghatározott nemzeti irodalmakhoz, irányzatokhoz vagy éppen egyes írókhoz. A kérdés az, hogy kiktől, mit és hogyan tanuljanak. Erre rendszerint így szoktak felelni: „természetesen az írónak a világirodalom leghaladóbb irányzatát kell követnie”. Elvben ez így nagyjából igaz is, de az igazságot mégis nagyon leegyszerűsíti. Az író akkor jár helyes úton, amikor nemzete, társadalma életének, hőseinek ábrázolásához más nemzeti irodalmaktól kölcsön veszi mindazt, amire éppen szüksége van,

³³ Uo. 25.

³⁴ BARTÓK BÉLA: Népdalkutatás és nacionalizmus.

³⁵ Haladó kritikánk Bessenyeitől Adyig. Bp. 1952. 64.

s onnan veszi, ahol meg is találja. Természetesen elsősorban az élő, haladó jelenségekhez kapcsolódik — persze azokat sem epigon, szolgai módon másolva —, de, másodsorban, a nem haladó irodalmi jelenségekből is tanul — azokat vagy teljesen, vagy részlegesen tagadva — s helyes kritikával innen is méríthet életábrázolásához éltető tartalmi vagy formai elemeket. Az eredeti író, akár a nemzeti irodalom hagyományaiban, akár pedig külföldi eredményekben találja meg a számára szükséges mintákat, tanulságokat, a művészi ábrázolás során az így nyert elemeket a felismerhetetlenségig képes asszimilálni, integrálni. De ehhez elengedhetetlenül szükséges a szilárd eszmeiség, világnézet és művészi látás, amely képessé teszi a kölcsönzött irodalmi elemek helyes kiválasztására s kritikai-művészi feldolgozására. Az ilyen művész meg tudja különböztetni a pozitívát a negatívától, de egyaránt tanul mindkettőből.

Ha az író vagy művész nem a fentiek szerint közeledik a világirodalomhoz, hanem annak testetlen, elvont fogalmát tartja szem előtt, akkor ez elvonja őt a nemzeté, a saját társadalma előtt álló problémáktól, az irodalom fejlődésének reális útjától és a kozmopolitizmus tévútjára sodorja. Ennek veszélyességére vonatkozóan nem árt felidézni Vasvári Pál szavait: „Biztosan hihetjük — írja —, miszerint az ily kozmopolita azért vallja magát az emberiség apostolának, a nagyvilág polgárának, hogy körülötte levő szegény honfitársaival ne kelljen jót tennie; azért akar fölülemelkedni saját hazáján, hogy a honfíkötetlenségtől fölöldozza magát.”³⁶ Már a múlt században sokan helyesen emeltek szót a kozmopolitizmus szemmeléne az irodalomban való eluralkodása ellen. Erdélyi János küzdött ellene a legádázabban, s ez érthető is, hiszen ő volt az, aki harciasan követelte az irodalomban a nemzeti jelleg megvalósítását. Míg azonban Erdélyi János a nemzeti eredetiség nevében csaknem feláldozza a „világirodalmi szempontot”³⁷, addig többen helyesen látják a kérdés két oldalát. Eötvös József például, miközben hangsúlyozza, hogy „világköltő csak az lehet, ki előbb egy nemzet költője volt”, arról sem feledkezik meg, hogy az a költő teljesíti nemzeti kötelességét, aki „leróttá tartozását az egész emberiség irányában”,³⁸ Kossuth Lajos, miközben bírálta azt, hogy egyesek minden külföldi eredményt elutasítottak, világosan látta a kozmopolita szemléletnek a nemzeti közérzületet bomlasztó hatását is, s elítélően jegyezte meg, hogy „ez több mint baj, ez valóságos veszély, melynek káros következményei kiszámíthatatlanok...”³⁹

Az elvont, hamis világirodalmi követelmény sokszor a korszerűséggel álcázza magát. A modernség jelszava olykor összeszövődik a nemzeti irodalom egészséges tendenciáinak tagadásával. Vajda János, aki pedig aligha vádolható a népnemzeti elv szűkös értelmezésével, *Magyarság és nemzeti önérték* című cikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy „Keletkezésben van egy új irányzat, mely magát legkorszerűbbnek adja ki, kizárólagos szabadalmat adva magának az egyedül „modern európai” cím viselésére, holott pedig a cím csak egy álaré, mely alatt a sívár, hazafiatlan, magyartalan, a nemzetiséget tagadó úgynevezett kozmopolitizmus — világpolgárság — rejtőzik.”⁴⁰ Ilyen törekvésekkel, mi tagadás, manapság is találkozunk, amikor a modernség, korszerűség címen csorbát kívánnak ejteni az irodalom társadalmi

³⁶ Uo.

³⁷ ERDÉLYI JÁNOS: A magyar líra. (1859.) c. cikkében ezeket írja: „Hogy a szép tudomány örök szabályai, minő a „művészet öncél”, vagy igen nagykörű állítások, minő „a világ irodalmi szempont” stb. habár igazak és vallandók is különben, mint némely korok és elmék által felfoghatatlan üres egyetemességek, rajtam alig segítenek valamit, s a szépirodalom kevesebbet a valaminél: esztétikai műveltségünk állásából s példákból látom.” (Erdélyi János. Tan. 9.) Továbbá az egyetemes irodalom történetében ezt szögezi le: „Mégis ez a fogalom (a világirodalomról van szó) gyöngye oldala, mert egyhangúság, modorra viheti a szellemet s ellene van a népek egyéniségének, mi az irodalmak fő-fő szépsége.” ERDÉLYI JÁNOS: Egyetemes irodalomtörténet Pest, 1868. 9.

³⁸ Haladó kritikánk Bessenyeitől Adyig. Bp. 1952. 36.

³⁹ Uo. 64.

⁴⁰ VAJDA JÁNOS: Magyarság és nemzeti önérték. 1896.

funkcióján, vagy pedig az irodalom belső törvényszerűségein, sajátágain. S ez a törekvés épp olyan káros, mint a világirodalomtól való elzárkózás.

A kozmopolitizmus kérdését, akárcsak a „nemzeti” vagy a provincializmus problémáját, csak történelmi szemlélettel vizsgálhatjuk. Elvileg teljes mértékben elítéljük a kozmopolitizmust, azt a törekvést, amely arra törekszik, hogy eltérítse az írókat a társadalmukban, a nemzetükön belül végzendő feladatoktól. Ez ma is érvényes. Ahhoz azonban, hogy a kérdést teljes komplexitásában ítélhessük meg, tisztáznunk kell a kozmopolitizmus és a proletár internacionalizmus közti alapvető különbséget. Amíg a kozmopolitizmus a világot — a nemzet helyzetétől, történetétől független, elvont — egységnek tekinti, addig a proletár internacionalizmus úgy tételezi fel a világ egységét, hogy nem tagadja a nemzet létét sem. A proletár internacionalizmus a népek egyenjogúsága elvén épül, s a nemzet problémáit a nemzetközi munkásmozgalom érdekeinek veti alá.

A burzsoáziától, amely a nemzetek létrejöttének aktív szereplője volt, nem idegen a kozmopolitizmus, sőt mai viszonyaink között egyik fő ideológiai támasza. A nacionalizmust és a kozmopolitizmust egyformán vallja, s a súlyt vagy az egyikre, vagy a másikra helyezi pillanatnyi érdekeitől függően. Pl. a múlt századi nemzeti függetlenségi harcokban a burzsoázia a nacionalizmus bajnoka volt, de ma az imperializmus világhatalmi törekvéseit azzal próbálja igazolni, hogy a nemzeti kereteket feleslegesnek, elavultnak nyilvánítja. Ugyanakkor a kozmopolita burzsoázia a nemzet egyedüli képviselőjének mondja magát, s a proletáriátust mindenütt hazafiatlansággal vádolja. Ez a jelenség nemcsak politikai síkon jelentkezik, hanem a kulturális, az irodalmi, a tudományos életben is.

Amikor a kozmopolitizmus kérdését boncolgatjuk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ennek a fogalomnak a tartalma is adott történelmi körülmények szerint változott. A mi irodalmunkban is hol pozitív, hol meg negatív értelemben használták a kozmopolita jelzőt. Múlt századi irodalmunk fejlődésében is különböző szerepet játszott ez a probléma. Egyes esetekben harcot jelentett a káros idegen befolyás ellen, de volt példa arra is, hogy a haladó mozgalmakat bélyegezték meg azzal, hogy kozmopoliták. Így pl. a 70—80-as években Gyulaiék adózó harcot folytattak Vajda, Reviczky, Komjáthy s mások törekvései ellen. Reviczkyék az általános emberi jelszavával tulajdonképpen Gyulaiék ekkor már erősen provinciális jellegű népi-nemzeti elvét próbálták ellensúlyozni,⁴¹ ugyanakkor az új nemzedék elveivel sem volt minden rendben, „általános”, „örök” emberi eszményük nem volt mentes az egyoldalúságtól, mert nem látták elég világosan a nemzet szerepét, s a nemzeti elzárkózottság helyébe a nemzet tagadását állították.

Ebben az esetben a kozmopolitizmus elleni küzdelem a szűk, nacionalista szemléletet erősítette, viszont az új nemzedék sem tudta precízen kifejezni a haladó törekvéseit, mivel nem a társadalom konkrét mozgásából fogalmazta meg világlátásait.

Ady egy új történelmi korban már különbséget tesz a kozmopolitizmus és az internacionalizmus között. Egész lelkével gyűlölte a sovén-nacionalizmust s véle a korlátoltságot, a butaságot és a reakciót, de megbélyegezte a kozmopolitizmust is egy új eszme, az internacionalizmus nevében. Erről így vall egyik cikkében: „Kozmopolita csak a nyegle lehet, de internacionalista: minden becsületes mai ember.”⁴²

*

A nemzeti jelleg mértéktelen hangsúlyozása a provincializmus szűk határai közé szorítja az írókat, de a világirodalom üres szólamként való hangoztatása megteveszti s a nemzeti gyökerektől megfosztott kozmopolitizmus karjaiba lökheti. Elsősorban ez teszi oly szükségessé

⁴¹ KOMLÓS ALADÁR: Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében. Bp., 1956. 79—91.

⁴² ADY ENDRE: A nacionalizmus alkonya. Bp. 1959. 161.

a nemzeti irodalom és a világirodalom közötti viszony világos magyarázatát. Ezt a viszonyt, a nemzeti irodalom és a világirodalom összefüggéseit, csak a marxizmus—leninizmus elvein épülő történelemtudomány és irodalomtörténet tudja tudományosan feltárni és kifejtetni. Ennek alapján figyelembe kell vennünk a nemzet és a „nemzeti” történelmi fejlődését, konkrét szerepét és helyét az egyes korok társadalmi harcaiban, s ugyanúgy dialektikusan és történetien kell szemlélnünk az egyetemes összefüggések jelenlétére utaló „világtudat”, „világirodalmiság”, „kozmpolítaság” stb. helyét és fejlődését. A fejlődés mai szakaszában a tudományos szocializmus felfogása vált alapvetővé a nemzetek és a proletár nemzetköziség viszonyáról, összefüggéseiről, számításba véve azokat a gyökeres változásokat is, amelyek az Októberi Forradalom nyomán következtek be a nemzetek életében.

Százegynéhány esztendővel ezelőtt, még a „fejletlen” társadalmi viszonyok között, Marx és Engels a *Kommunista kiáltvány*ban megállapították már, hogy a burzsoá termelési viszonyok által fellendített technika rohamosan átalakítja a régi termelési és szellemi viszonyokat. Felfigyeltek arra, hogy „A burzsoázia a világpiac kiaknázásával valamennyi ország termelését és fogyasztását kozmpolítává tette. A reakcióskok nagy sajnálatára kihúzta az ipar alól a nemzeti talajt.” Ennek következményeképpen „A régi helyi és nemzeti önellátás és elzárkózottság helyébe a nemzetek sokoldalú érintkezése, egymástól való sokrétfü függése lép. És ez így van nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes nemzetek szellemi terméke közkinccsé válik. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság mindinkább lehetetlenné válik és a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul”⁴³. A tudományos szocializmus alapítóinak ezek a szavai félreérthetetlenül beszélnek a nemzeti keretek fokozatos feloldódásáról, s arról, hogy a szellemi termékek is a nemzetek köztulajdonába mennek át. Ez a megállapítás ma még sokkal inkább érvényes. Napjainkban a szocialista tábor gazdasága egyre erőteljesebben egysége felé halad. A népeink közötti viszony a lenini nemzeti egyenjogúság elvén épül. Mindez előfeltétele annak, hogy a szocialista világ egyes országainak művészete mind szorosabb egységben fejlődjen. Természetesen ez nem olyan tendencia, amely a művészet uniformizálódásához vezet. Ellenkezőleg, az ilyen fejlődés a művészet színeinek, kifejezőeszközeinek, stílusirányzatainak folytonos gazdagodását tételezi fel. A szocialista nemzetek irodalmi között kialakuló mind szorosabb kapcsolat egyúttal egészséges, baráti versengés is. A másik oldalra pedig a békés egymás mellett élés politikája hozzájárul a szocialista és a tőkésországok közötti kapcsolatok elmélyítéséhez, a szocialista kultúra befolyásának növekedéséhez a nem szocialista országokban. E kapcsolatok megélnkülésében és e befolyás megnövekedésében nagy szerep hárul a kultúrára, s így az irodalomra is.

A szovjet irodalomtudomány egyik legjelentősebb képviselője, Konrad egyik érdekes cikkében arról ír, hogy „korunk a nemzeti irodalmak kora, és egyben az irodalmi kapcsolatok kora”⁴⁴. Ezt annak idején már Goethe is leszögezte, s akkor ez igaz is volt, de ma az ilyen megállapítás már nem kielégítő. Nyilvánvaló ugyan, hogy a nemzeti irodalmak kora még nem járt le, de nem kevésbé kétségtelen, hogy a nemzeti irodalmak kapcsolatai lényegesen módosultak az előző századéhoz, sőt már századunk elejéhez képest is.⁴⁵ A híradástechnika, a közlekedés, a nyomdaipar hatalmas fejlődése közeli szomszédságba hozta az egymástól távol élő népeket is, s nagy lehetőséget teremtett irodalmuk kölcsönös megismeréséhez. E változások révén egyes nemzeti írók művei már szinte nemzeti nyelvű megjelenésükkel

⁴³ MARX és ENGELS: A kommunista kiáltvány. Marx—Engels Művei Bp. 1959. IV. k. 445.

⁴⁴ N. I. KONRAD: A jelenkor összehasonlító irodalomtörténetének kérdése. Izv. A. N. 1959. IV. k.

⁴⁵ F. R. LOLLÉE már a század elején azt írta, hogy: „A kozmpolítizmus és az internacionalizmus a modern szellem, bekövetkezésében van, s az irodalom társadalmi funkciója szükségszerűen változik meg természetében.” Histoire des littératures comparées, des origines au XXe siècle. 2. éd. 1906.

egy időben több más nyelven is megjelenhetnek. Gondoljunk csak a ma élő írók, Solohov, Aragon, Guillén, Arthur Miller, Dürrenmatt műveinek hódító útjára. Ezzel együtt jár az irodalmi harcok és viták gyors kialakulása, állandó jelenléte és kiéleződése. A korábbi századok irodalmának története azt bizonyítja, hogy a nemzeti irodalmak közti harcok is igen szenvedélyesek és hevesek voltak. Az irodalmak és irodalmi nézetek közötti éles harc a ma viszonyai közt azonban még kényeszerűbb szükségszerűséggel és szinte feltétlenül világméretben folyik.

A szocialista realizmus a világművészet új, magasabb szakasza, amely az irodalom számára minden eddiginél nagyobb lehetőségeket teremt egy emberibb, művészeibb és eszmeibb irodalom létrehozására. A szocialista realizmus a szocialista táboron belül és a szocialista országok határain túl is eszmei harcosságával és művészi kiválóságával teljesíti misszióját: szolgálja a kommunizmust építő népeket, a tőkés uralom ellen küzdő dolgozó tömegeket, a nemzeti függetlenségért harcoló mozgalmakat. Nem véletlen tehát, hogy az imperialista ideológiák szószólói, s az imperializmusnak elkötelezett írók és írócsoportok dühödten támadják a szocialista realizmus minden vívmányát. Ezt az irodalmi harcot olykor zavaró disszonanciák, s nem egyszer alattomos imperialista provokációk is jellemzik. Emlékezzünk a közelmúltban a Pasztyernak *Doktor Zsivágó*-ja körül támadt, a Szovjetuniót rágalmozó zsvajra, s arra hogyan használták fel Nyugaton kétes értékű politikai célokra Dugyincev *könyvét*, valamint Nagibin könyvének botrányos meghamisítására, hogy csak egy pár közismert példát említsünk. A szocialista országok művészete is harcban áll a bomlasztó ideológiát, a dekadenciát, a művészetnek ellentmondó formalizmust terjesztő egyes nyugati irodalmi törekvések ellen. Tudjuk, hogy a tőkésországokban se szeri se száma a legkülönbözőbb irodalmi csoportosulásoknak és irányzatoknak, melyek közt egyaránt akadnak haladó, félig haladó és a tőkés rendszert nyíltan támogató alakulatok. Ezeknek a csoportoknak, illetve íróknak a megítélések helytelenül jár el kritikánk, ha műveiket egyoldalúan, csupán formai oldalról közelíti meg. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a nyugati írók alkotásainak elemzése során nem csak akkor kell felfedeznünk a veszélyeket, amikor egyes haladó írók műveiket „modernizmussal” cégjelzik vagy az egzisztencializmust, vagy egyéb romboló ideológiákat közvetítik szélsőséges formabontással (mint Beckett „regényei”, melyek már az irodalom alapvető funkcióinak teljes tagadását is kifejezik), hanem akkor is, amikor a reakciós világnézet (többek között az egzisztencializmus is) tiszta, klasszikus, realista művészi köntösben jelenik meg (gondoljunk Kipling vagy Camus műveire). Be kell vallanunk, hogy kritikánk nem áll mindig a helyzet magaslatán, amikor ezeket a nyugati irodalmi jelenségeket kell elemeznie.

Sokszor elhanganak aggodalommal teli óvások a különböző nyugati, a szocializmusból idegen ideológiáknak a szellemi életünkbe való beszivárgása ellen. Mi is teljes mértékben osztjuk az aggályt. De meggyőződésünk az, hogy ezeknek a mérgező eszmei áramlatoknak csak abban az esetben tudunk sorompót állítani, ha kritikánk felhagy defenzív álláspontjával, amely igen kényelmes, álláspont, de amellyel aligha lehet a kérdések lényegéig eljutni. Irodalmi kritikánk, irodalomtudományunk e gyengeségek ellenére is tett már egyet-mást e problémák megoldása végett. De a nyugatról áramló bomlasztó eszméket csak akkor tudjuk teljesen hatástalanítani, ha magas eszmeiségű és korszerűen művészi irodalmi alkotásokkal küzdünk ellenük. A nyugatról hozzánk eljutó filmekben és egyéb művészi termékekben, így az irodalomban is megnyilatkozó egzisztencializmus s a hozzá hasonló burzsoá ideológiák olyan kérdéseket is felvetnek, amelyekkel nekünk is foglalkoznunk kell, de úgy, hogy közben magát a kérdést, s természetesen a választ is, új szinten, azaz a kommunista eszmeiség szintjén kell kezelnünk, s ily módon bizonyítanunk, mennyire elavultak, egyoldalúak, tudománytalanok, illetve művészietlenek ezek a burzsoá koncepciók. Ezt az összetett feladatot csak magas kommunista eszmeiségű s valóban korszerű művészettel oldhatjuk meg.

Ezek a jelenségek megmutatják, hogy a nemzeti irodalom és a világirodalom összefüggéseinek kérdése továbbra is élő probléma. Fentebb már céloztunk arra, hogy korunkban

a nemzeti irodalmak közti kapcsolatok egészen más képet mutatnak mint a korábbi századokban. Ha a goethei „világirodalmat” abból a szemszögből nézzük, hogy a világirodalmi tudat milyen hatással van valamely nemzet irodalmára, vagy pedig egyes nemzetek írói miként keresik és találják meg más nemzet íróinál a példát és ihletet, úgy világirodalom létezett jóval e fogalom megszületése előtt is, szinte azóta, amióta a művészet megszületett. A francia klasszicisták sokat merítettek a spanyol és az olasz irodalomból, s csaknem kötelező normájuk az antik irodalom. Az orosz klasszicista tragédiáírók pedig főleg a franciákat tekintik mesterüknek stb. stb. Ekkor azonban, mint tanulmányunk elején megállapítottuk, az utánzás még egyáltalán nem jelentett problémát. A nemzeti irodalmak létrejötte után egy viszonylagos nemzeti bezárkózás következett be. Ez elsősorban a gazdaságilag akkor viszonylag fejletlen országokban volt jelentős tényező, míg az érettebb polgári nemzetek íróinál alig észlelhetjük, hogy aggódva és szorongva ügyelnek a nemzeti jellegre. A nemzeti irodalmak kibontakozása következtében beállt elkülönülési tendenciákat volt hivatott bizonyos értelemben ellensúlyozni a „világirodalom” jelszava, amely arra ösztönzött, hogy az írók ne zárkózzanak be nemzetük szűk keretei közé, hanem tekintsenek ki a világba, tanuljanak másoktól, s ezáltal emeljék művészségüket. Abban az időben többnyire még biztatni kellett az írókat arra, hogy ismerjék meg más népek irodalmát, de ahogy haladt az idő és fejlődött a technika, egyre kisebbre csökkent az az időbeli távolság, amely az egyes nemzeti irodalmakban feltűnő új jelenségek hazai és külföldi befogadása, megismerése között fennáll. A kapitalizálódás egyrészt erősítette a nemzeti korlátokat, másrészt pedig, s ez a jellemzőbb, fokozatosan aláásta a „nemzeti” tudatot. Ez is egyik feltétele volt annak, hogy a nemzeti irodalmak gyorsan és szélesben szerezzenek tudomást egymás teljesítményeiről. A technika hallatlan fejlődése azt eredményezte, hogy manapság a Moszkvában, Párizsban, Havannában közölt egyes fontosabb alkotások csaknem egyidejűleg válnak ismertté Budapesten is. Solohov, Aragon, Guillen művei igen gyorsan eljutnak olvasóinkhoz. De nemcsak meggyorsult ez az irodalmi „világforgalom”, de a nyomdaipar növekvő intenzitása lehetővé tette a megjelenő művek számának mérhetetlen megnövekedését. Ezeknek a tényeknek köszönhetjük, hogy a magyar irodalom ma már ismertté vált igen sok országban, különösen a Szovjetunióban, de még olyan távoli országokban is, mint Vietnam vagy Korea. Ugyanakkor nálunk is rengeteg külföldi mű lát napvilágot, s a mai olvasónak módja van arra, hogy komoly világirodalmi műveltségre tegyen szert. Nemcsak a múlt klasszikusainak mind nagyobb számban megjelenő műveit élvezheti saját anyanyelvén, hanem korunk sok jelentős alkotását is a kezébe veheti. Solohov, Faulkner, Dylan Thomas, Aragon, Camus, Kafka, Dürrenmatt, Miller, Brecht, Jimenez, Jevtusenko, K. Fegyin, Szimonov, Kruczkowski műveit magyarul olvashatja a magyar közönség, s könyvkiadásunk, valamint a *Nagyvilág* című folyóirat a külföldi írók legújabb műveit szinte késedelem nélkül ismerteti meg a magyar olvasóval. Ez a pusztán tény is új helyzetet jelent a nemzeti és a világirodalom viszonyában. A múlt században az írókat ösztönözni kellett más nemzetek irodalmának megismerésére. A „világirodalmi” igény akkor is törvény volt, a világirodalom ismerete szükséges volt a nemzeti irodalom emelése szempontjából is. Az akkori viszonyok azonban alkalmasak voltak a nemzeti elzárkózásra is. Viszont századunkban, s kiváltképpen az utolsó évtizedekben a világirodalmiság elkerülhetetlen, sőt parancsoló kényszerűség. Olvasótáborunk világirodalmi tájékozottsága kétségtelenül olyan kényszerítő tényezővé vált a nemzeti irodalom fejlődésére, amilyent ez idáig sosem tapasztaltunk. Bizonyos értelemben ez is hozzájárul a világirodalom és a nemzeti irodalom között fennálló, eddig nem ismert feszültség megteremtéséhez. A nemzeti irodalmak közötti verseny ma kikerülhetetlen. Ma a nemzeti bezárkózottság, a provincializmus erősen mesterkéltség jelenség, és sokkal súlyosabb és gyászosabb kihatása van az irodalom fejlődésére, mint bármely más korszakban. A világirodalmi nem szükséges keresnünk, hiszen szellemi légkörünkben jelen van, s egyre parancsolóbban hat irodalmunkra, ami azonban nem jelenti azt, hogy ma már teljesen lejárt volna a nemzeti irodalom ideje. Egyáltalán nem, de minden-

képpen meg kell határozni új értelmét. Ha marxisták módján, az életnek megfelelően akarjuk látni e fogalom tartalmát, fel kell számolnunk a „nemzet” misztikus értelmezését. A nemzetet semmiképpen sem tekintjük elsődlegesen faji egységnek, hanem „nemzeti problémáinkat” a társadalmunkban végbemenő sajátos jegyeket is felmutató szocialista átalakulás problémáiból kell levezetnünk. Ez azt jelenti, hogy írónk akkor teljesítik „nemzeti feladatukat”, amikor szocialista társadalmunknak, az ebben formálódó ember lelkivilágának kérdéseire felelnek. Ezt a feladatot akkor tudja maradéktalanul megoldani, ha a nemzet, azaz a szocializmust építő nép, s ezen keresztül a proletár internacionalizmus, a szocializmus szolgálatába állítja művészetét.

Лайош Нупе

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА — МИРОВАЯ ЛИТЕРАТУРА

Очерк обсуждает отдельные проблемы весьма сложных взаимоотношений национальной и мировой литературы. Автор показывает, что литература гораздо теснее связана с национальной почвой, чем музыка, живопись или любой другой вид искусства. В то же время отдельные национальные литературы являются составными частями мировой литературы.

Литература не всегда была так связана с национальной почвой. Например античная литература, литературы Ренессанса, барокко, классицизма имели универсальное развитие. Хотя литература того или другого языка и служила жизни народа и общества, но она не была устремлена к «национальному».

С формированием наций и проявлением романтизма начинают складываться рамки национальных литератур. Параллельно с этим появляется понятие мировой литературы и, уже как необходимость, — „стремление к мировой литературе”. С этого времени в развитии литератур требования, относящиеся к оригинальному национальному характеру и к всемирной литературе, проявляются вместе, однако, то первое, то второе требование оказывается в центре жизни национальной литературы.

С этой точки зрения автор исследует вопросы народности, сопоставляя формирование понятия народности венгерской литературы с подобными проблемами русской и французской литератур.

Подходя к вопросу с позиций историзма, автор показывает, что взгляд на литературу с точки зрения национальных или всеобщих требований может быть положительным, но в отдельных случаях один из подходов может сыграть и отрицательную роль. Большую роль играет национальный характер и понятие «всемирности» литературы и в нашу эпоху. Но требование «всемирности» в наших условиях развития техники, книгоиздательства, транспорта гораздо важнее, чем когда-либо.

Одним из главных выводов очерка является тот, что вопрос национального характера литературы нужно решать, исходя из марксистского понимания нации, в духе пролетарского интернационализма.

NÉMEDI LAJOS
BESSENYEI ÉS KAZINCZY

Nevüket sokszor emlegetjük együtt. Felvilágosodás kori irodalmunknak vezető alakjai. Mennyi a hasonló vonás társadalmi helyzetükben és műveltségükben! Mindketten messze elágazó birtokos nemes család tagjai. Közvetlen őseik Rákóczi szabadságharcának tisztjei. Mindketten reformátusok, az északkeleti országrész szülöttei, Sárospatak neveltjei.

Műveltségükben nagy szerepe van a református kulturális öntudatnak, később pedig Bécsnek, a rajta keresztül szűrődő nyugati felvilágosodásnak. Elég hamar levetkezik a felekezeti, dogmatikus elfogultságot és deisták lesznek, innen törvén előre több-kevesebb időre a materializmus irányába.

Ugyanakkor sok mindenben különböznek egymástól, testalkatban, temperamentumban, jellemben, műveltségben és irodalmi ízlésben. Születésüket tizenkét év, irodalmi fellépésüket még több választja el. Irodalmunk két egymást követő és egymásból következő korszakában, szinte egymás kezéből veszik át a vezéri pálcát.

Kettejük kapcsolatának részletes, beható vizsgálata még nem történt meg, pedig fontos része ez a múlt századforduló irodalmi életének. Különösen fontos adalékokat remélhetünk ettől Kazinczy fejlődésére, irodalmi köztudatunk változásaira, irodalomtörténeti közvéleményünk kikristályosodási folyamatára vonatkozólag.

I.

1773-ban a gyermekei nevelésével annyit törődő Kazinczy József elhatározta, hogy Sárospatakon tanuló két fiával elmegy Beleznay Miklóst megköszönteni a nevenapján. „Generális Beleznay Miklós igen kedves választ hozza felekezetünknek az udvartól...” olvassuk a *Pályám Emlékezetében*.¹ Ez a kedves válasz arra vonatkozott, hogy Mária Terézia engedélyezte Bessenyei Györgynek ágensként való működését az udvarnál. A Kazinczyak felekezetük védelmező bajnokát köszöntik benne. Egészen biztosra vehető, hogy Kazinczy ekkor, ha személyesen nem is találkozott Bessenyei Györggyel, de első munkáiról bizonyára hallott, némelyiket talán kezébe is nyomta a ház asszonya, Beleznayné Podmaniczky Anna-Mária.

A gyermek Kazinczy számára, akit apja erősen vallásos szellemben neveltet, a távol Bécsben működő testőríró és ágens tehát elsősorban is az a férfiú, aki segít szorongatott felekezetének érdekeit a királynő előtt megvédelmezni. Olyan hitsorsos, akire büszke lehet az ember. Valószínű, hogy Bessenyei munkái legalább részben eljutnak Patakra, hiszen nem is olyan régen még maga is pataki diák volt. Nem csoda, hogy a családi környezetétől irodalmi próbálkozásokra unszolt fiatal Kazinczy kezébe kerül Bessenyei névtelenül kiadott német nyelvű munkája. „Egy társamnál megpillantám a Bessenyei György *Amerikánusait*, német nyelven,

¹ Magyar Klasszikusok. Kazinczy Ferenc Válogatott Művei. 1960. I. 17.

s lefordítam azt.”² Ez a társa talán a könyvtáros Szathmáry volt. A szépreményű fordító Szilágyi Márton professzorral is átnézte munkáját. A mű Kassán 1776-ban jelent meg *Az amerikai Podocz és Kazimir keresztényen vallásra való megtérése* címmel.

Bessenyei névtelenül jelentette meg munkáját, de Patakon, ahova talán Beleznay Miklós küldötte meg, jól tudták, hogy ki a szerző. Kazinczy a maga *Előljáró Beszédében* azonban csak annyit jegyez meg a könyvecskéről, hogy az „... egy fő magyar cavallier szüleménye, ki nevét, nem tudom mi okból, munkájának olvasói elől el akarta titkolni”³. Ez azt bizonyítja, hogy célja „nem a neven, s híren való kapdosás, hanem a közjóra és kivált az isten dicsőségére célozó buzgóság volt. . .” — 1776. december 10-én a sárospataki diák elküldi fordítását a csodált szerzőnek. Sajnos, levele elveszett, csak Bessenyei válaszából rekonstruálható annak valószínű tartalma. Kazinczy a tekintélyes literátortól mintegy szabadságot kér az írói munkálkodásra. Bizonygatja, hogy igyekezett Bessenyei munkáját „kellemetes magyarsággal” és jól lefordítani, mert hiszen az iránt hív tisztelettel viseltek. Kéri Bessenyeit, hogy véle minden munkáját közölni ne terheltezzék. Egyben felajánlja, hogy szívesen küld művéből példányokat.

Bessenyei a gyermekifjút „bizodalmas drága nagy jó uram”-nak nevezi.⁴ Biztatja az irodalmi munkásságra, igéri, hogy műveit alkalomadtán elküldi neki. Rendkívül nagyra becsüli az ifjúban a nemes törekvést: „ne szünjön meg az ur szívének hajlandóságai után menni, és az emberi viselt dolgoknak ahhoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csaknem bölcsőiből láttatik vetni.” A felajánlott exemplárokból köszöni a „bővebb” szívességet, de csak egyet kér. Valószínűleg nem tartotta most már valami nagyra ezt a korai munkáját.

Kevés magyar író kapott fiatal korában ilyen magas helyről ennyi szép biztatást az írói pályára! — Egyébként hamarosan reménye támadt, hogy csodált példaképét személyesen is láthassa. 1777-ben András bátyja elviszi Bécsbe. Szinte első dolga, hogy Bessenyei Györgyöt felkeresse a Glacison levő lakásán. A *Pályám Emlékezetéből* tudjuk, hogy nem találja otthon.⁵ Cseléde megnyitá szobáját, és Kazinczy dolgozóasztalán levelet ír neki pasztellben festett képe előtt, mely asztala felett függött.

1777-től sokáig nincs nyoma Kazinczy életében, leveleiben vagy írásaiban Bessenyeinek. — A 80-as évek eleje döntő fontosságú Kazinczy életében. Megszabadul a dogmatikus vallássság bilincseitől, megismerkedik a kor felkapott német íróival, egyelőre még nem az igazi nagyokkal. Levelezésbe kezd Gessnerrel, Johann Martin Millerrel, Johann Gaspar Lavaterrel. Ekkor alakul ki első korszakának irodalmi ízlése. Nagyjából tájékozódott már mind a régi magyar irodalom hozzáférhető nagyjairól, mind pedig a korabeli írókról.⁶ Későbbi nyilatkozataiból tudjuk, hogy fiatal korában szívesen olvasta pl. Bessenyei tragédiáit, az *Ágist* és a *Hunyadi Lászlót*. — Csak később, öregkorában tagadja le azt, hogy valaha is kedvét lelte Bessenyei írásaiban, szinte szégyellvén, hogy fiatalon más volt az ízlése.

Legfontosabb munkája ez időben Gessner idilljeinek rendkívüli gondtal és aprólékos javíthatóságokkal készült fordítása. Az *Idilliumok* ajánlását Ráday Gedeonhoz intézi. Ebben adja az első képet irodalmunk helyzetéről. (Az ajánlás 1785. augusztus 27-éről van keltezve, bár a mű maga csak három évvel később jelenik meg.) Beszél a fordítás nehézségeiről „... nyel-

² Id. kiadás. I. 28. — Idekívánkozik annak rövid összefoglalása, hogy Kazinczy leveleiben és munkáiban mikor, milyen műveit említi meg Bessenyeinek. 1789: Lucanus, 1791: Agiaris keserve, Agis, Hunyadi László, 1793: Hunyadi, Agis, 1802: Tarimenes, 1803: A filozófus, 1809: Agis, Hunyadi, 1808: Bessenyei verse Teleki ellen, 1813: Bessenyei György társasága, 1813: Hunyadi László, Agis, Embernek próbája, Eszterházy vigasságok, Bessenyei György társasága, A holmi, Die Geschichte der Einsamkeit.

³ WÉBER ARTUR kiadása a R. M. K.-ban (34. sz. 6. l.).

⁴ Bessenyei Kazinczynak 1777. február 11-én Bécsből. K. L. I. 8—9.

⁵ Id. kiadás 31.

⁶ Kazinczy egész pályájáról SZAUDER JÓZSEF adott legutóbb összefüggő szép képet a MK idézett kiadása előtt.

vünknek a nyugotiakkal való atyafiságtalansága s készületlensége miatt. . .⁷. Ugyanakkor azt állítja, hogy az eredeti művekben máris szépen tud írni a magyar. Ennek bizonyítására neveket sorakoztat fel: „Gróf Teleki, profes. Szabó, Rajnis, Bessenyei György, és akiket legelől kellett volna említenem, Zrínyi és Gyöngyösi atyáink — példái lehetnek. . . milyen édeséssel. . . ír a magyar, ha nem majmol. . .” Ha ezekhez hozzávesszük az ajánlás elején dicsőítőleg emlegetett Báróczyt, magát Orczyt és Barcsayt, akikről az említettek után esik szó, előttünk áll Kazinczynak kora magyar irodalmáról alkotott képe. Hozzáteszi, hogy most már csak igazán nagy tehetségek megjelenése lenne szükséges és „. . . *Henriadot, Orlandot, Elvezett Paradicsomot* mutathatnánk mi is. . .”

De „hízkelkedő” álmodozásából csakhamar felriad a fiatal literátor és a következő igen érdekes megjegyzést teszi: „Ah! messze, igen messze estünk attól a fényességétől a dicsőségtől, melynek arany hajnalát kevéssel ezelőtt már virradni láttuk.” — Mire vonatkozik ez a megjegyzés? Az idillek ajánlásából magából nem következtethető ki, de a *Pályám Emlékezete* néhány megjegyzése biztosan eligazít bennünket.

Az „aranyhajnal” és a *Pályám Emlékezete* 1787-ből keltezett⁸ „hajnalgás” kifejezése, mint látni fogjuk, ugyanarra a korra, Bessenyeiek felléptére vonatkoznak. A fiatal Kazinczy tehát 1785-ben az előtte lefolyt időben nem lát új korszakot jelző jelenséget. Irodalmunk igazi fellendülésének még ezután kell elkezdődnie. Biztat is a munkára: „Gyűljünk öszve a Muzsák oltáránál. . . egész szabadsággal haladjunk előbb azon az uton, amelyről se csalogatás, se szidalom nem tántoríthat el.”

Ez azért feltűnő, mert a kortársak a 70-es évek közepe óta lényeges változást észlelnek kulturális életünkben. Batsányi János hamarosan, 1788-ban világosan és félreérthetetlenül Bessenyeiek felléptét tekinti az új irodalmi korszak kezdetének Bessenyeiről szóló tanulmányában.⁹

A Gessner-fordítás ajánlása 1785-ből van keltezve, a kézirat 1787 tavaszán kerülhetett nyomdába, és a mű 1788 tavaszán jelent meg. — 1787. november 13-án ismerteti Kazinczy Baróti Szabó Dáviddal folyóiratalapítási tervét, s másnap felolvassa az öreg exjezsuita költő és Batsányi előtt a már „régóta készen állott” bevezetést a folyóirathoz.

Az *Előbeszéd*ben az idillek ajánlásához képest Kazinczy már tárgyilagosabb hangnemben beszél irodalmi állapotainkról és hasonul a nagyjából kialakult közvéleményhez. „A mi időnknek vala fenntartva az a dicsőség, hogy benne hazai nyelvünk a szép tudományoknak elterjedése által nagyobb tökéletességre, bőségre, tisztaságra kezdjen lépni; s úgy tetszik. . . mintha egyszerre ébredtünk volna fel hosszas, mély álmunkból”¹⁰. Ez a felébredés Mária Terézia alatt következett be. Kazinczy világosan két évtizedről beszél, melyre már visszatekinthetünk. Szükségtelennek tartja ugyan megemlíteni azokat, akiknek ébredésünk köszönhető. Ehelyett a két évtized hibáira mutat rá, és úgy véli, hogy pártatlan kritikával kellene irtoztatni a gyomokat.

A 80-as évek végén tehát a két irodalmi vezéregyéniség, Batsányi és Kazinczy nagyjából egy nézetben vannak abban a tekintetben, hogy a 70-es évek elejétől kell számítani modern irodalmunk kezdetét. Batsányi félreérthetetlenül Bessenyeit vagy még inkább a testőrirókat együtt tekinti úttörőknek és nagy tisztelettel szól az Ágis írójáról — Kazinczynál ez korántsem ilyen egyértelmű. Ismeri ugyan Bessenyeit, de példaképének a gondosan és elegánsan fordító Báróczyt tekinti. Bessenyeiről magáról több tekintetben kedvezőtlen kép alakult ki benne.

⁷ Id. kiadás II. 82.

⁸ Id. kiadás I. 88.

⁹ Részletesen írtam erről Bessenyei utóélete I. (1772—1789) c. dolgozatomban. Egri Főiskola Évkönyve 1961. 355—390.

¹⁰ Vö. Batsányi összes művei. II. Prózaí művek. I. kötet. Sajtó alá rendezte KERESZTÚRI DEZSŐ és TARNAY ANDOR. Itt található a Kazinczy féle Előbeszéd teljes szövege, 440—443.

Milyen tényezők hatottak közre abban, hogy Batsányiban és Kazinczyban Bessenyeiről ilyen ellentétes felfogások formálódjanak ki? Batsányi az Orczy-család környezetében él és a nemesi-nemzeti ellenállás táborának műveltebb részéhez tartozik ekkor. Ez a csoport ápolja Bessenyei örökét. A fiatal Batsányi írásaiban igen sok nyoma van annak, hogy mennyit foglalkozott Bessenyei műveivel. Érezték vajon Orczyék és a fiatal Batsányi Bessenyei kulturális politikai gondolatainak gyökeres magyarságát a jozefinizmustól hangos korban? Nem tudhatni.^{10a} Az is érdekes, hogy a katolikus Batsányi, Révai és Virág, Benedek mindvégig hívei Bessenyeinek, előbb meg a paulinus barátok a hív tisztelői.

A fiatal Kazinczy 1782-ben kerül Pestre törvénygyakorlatának folytatására. Nagy hatást gyakorol itt irodalmi elveinek kialakulására külföldi kapcsolatain kívül elsősorban az öreg Ráday Gedeon, de ekkor zajlanak a nagy egyházpolitikai küzdelmek is. Ezekben Ráday, Teleki József, Prónay László és Beleznay Miklós játsszák a legnagyobb szerepet. Részben az ő hatásuk alatt válik Kazinczy oly nagy tisztelőjévé II. Józsefnek, hogy később iskola-politikájának is hívéül szegődik. Az irodalmi dolgokban igen jártas Rádayról tudjuk, hogy csak egyetlenegyszer és akkor is egy kicsit lekicsinylőleg emlékezik meg egyik Kazinczyhoz írt levelében Bessenyeiről.¹¹ Teleki József pedig személyes ellentétbe került Bessenyeivel ágensége idején. A *Pályám Emlékezete* szerint Kazinczy 1779 táján találkozhatott először az általa mindig nagy csodálattal említett Teleki Józseffel. Ez a találkozás alkalmat adott arra, hogy véle „a magyar nyelv, a magyar verselés nemei s a magyar verselők felől szóljon hosszasan.” Itt jegyzi meg Kazinczy azt is, hogy Teleki „nem vala barátja Bessenyeinek, és amit Bessenyei és társai úztek. . .”¹².

E főúri csoporttal való szoros és egyben elvi kapcsolata volt az oka annak, hogy Kazinczy ebben az időben Bessenyei jelentőségét nem ismerhette fel. Bessenyei ugyan 1783-ban visszavonul a közéleti pályáról, azonban a jozefinista protestáns főúri csoport megőrzi ellenszenvét a katolizáló volt ágenssel szemben. — Éles az elvi ellentét kulturális politikai felfogásukban is: Bessenyei a *Ratio Educationis*szal szemben fejti ki hangsúlyozottan magyar ihletésű művelődés-politikai elveit, Kazinczy pedig lassan egészen jozefinistává válik. Abban tehát, hogy fiatalkori lelkesedése megcsappan, és Bessenyei úttörő jelentőségét most egyáltalán nem látja, személyi kapcsolatai éppen annyira szerepet játszanak, mint jozefinista elvei.

Bessenyei a nagy francia felvilágosítók tanítványa volt és maradt haláláig. Kazinczy is olvassa és ismeri Voltaire-t, de hamarosan inkább Rousseau-hoz vonzódik. A 80-as évek közepén a fiatalabb, modernebb német irodalom kedvesebb már neki a franciánál. 1787 előtt Pászthoryval a két irodalom értékeiről vitatkozik. „Neki is több vala a francia nyelv és literatúra a németnél, mint Orczynak, Barcsaynak, Bessenyeinek Báróczynak: én az elsőbbséget a németnek adám, s bátor valék kimondani, hogy ha csudálom is a franciákat a társalkodás nyelvében, nekik nincs poézisok, azért nincs, mert nyelvök nincs hozzá. Egyébre is van szükség, nem csak simaságra.”¹³ — Tehát a polgáribb, szentimentálisabb német irodalom tisztelete is elválasztja Kazinczyt Bessenyeitől. Ez és az előbb felsorolt okok együttes hatása hozza magával, hogy benne Bessenyeiről az első kedvezőtlen kép kialakul.

Ezt a képet Aranka Györgyhöz 1789. július 10-én írt leveléből ismerjük.¹⁴ Részletesen tájékoztatja az erdélyi író a magyarországi irodalmi helyzetről, kifejtve neki, hogy a kálvinistát tartja gyökeres magyar nyelve miatt „a magyar literatúra elővitelére választott népnek”. Arankával is vitatkozik a két nagy nyugati irodalom elsőbbségéről, mert Aranka is a franciának fogja pártját. A franciákat Kazinczy csak a víg darabokban tartja utolérhetetleneknek, és Dorat néhány sorának idézése után rátér a magyar irodalmi állapotok jellemzésére. Az egyéb-

^{10a} Vö. ugyanott a 420—437, 452—471 és 485—490.

¹¹ 1788-ban K. L. I. 158.

¹² Id. kiadás II. 32.

¹³ *Pályám emlékezete*. Id. kiadás II. 79.

¹⁴ K. L. I. 397—398.

ként alig ismert Erdődi Lajosra veszteget néhány sort, Teleki Józsefről azt állapítja meg, hogy „szenteskedik”, utóbb Baróti Szabóról is csak egy odavetett megjegyzése van. Részletesebben csak Bessenyeiről szól. E nyilatkozatot egész terjedelmében idézem, mivel később folyton visszatérő vonásokat tartalmaz: „... Bessenyei tudomány nélkül affectálta a legsublimisabb Philosophust, s dagály lett. Ilyen ő Lucanusában, hol a Gallusokat Gauloknak, Ausoniat Lausonianának nevezi tudatlanságból, akár mit mond Batsányi a *Museum* 2-dik darabjában. Igaz, hogy ha Bessenyei Deakul tudott volna, nem hiszem, hogy Lucanus jobb fordítóra akadhatott volna, mert mind a kétfőt dagályra szülte a Természet.” (A kiemelés tőlem. N. L.)

A gúnyos alaptónusú megjegyzésekből mindenekelőtt az tűnik ki, hogy Kazinczy nem sokra becsüli filozófiai töprengéseit. Ezenkívül tudatlanságot vet a szemére, majd hozzáteszi, hogy Bessenyei nem tudott elég jól latinul. — Batsányinak Bessenyeiről írt tanulmányára is tesz célzást. Ez a célzás Kazinczy szempontjából nagyon is a maga helyén van. Batsányitól kb. ugyanazok a személyi és elvi okok tartják távol, amelyek ekkor Bessenyei méltányosabb megítélését lehetetlenné teszik számára.

Kazinczy és barátai láthatóan zokon vették Batsányi Bessenyeiről írt szép dolgozatát. Földi János egy hónappal az Arankához intézett levél után azzal fordul Kazinczyhoz, hogy „Batsányi talán most újra valami dícséretet írt Bessenyei felől?”¹⁵ Batsányi ugyan nem írt újabb tanulmányt szeretett írójáról, de, úgy látszik, Kazinczyék már azt az egyet is soknak tartották. — Becsületére válik viszont Földi Jánosnak, hogy 1790-ben írt nyelvtanában, illetőleg a még mindig kéziratban levő verstanában számos helyen elismerőleg szól Bessenyei műveiről, már amennyire a szűk keret ezt megengedi.¹⁶

Kazinczynak ez idő tájt még egy megjegyzése van Bessenyeire vonatkozólag, melyet aztán az *Orpheus* első kötetében nyomat ki. Kónyiról van szó, akit érdekes módon mindenki kötelességének tart ekkor Bessenyeivel szemben védelmébe venni *A filozófus* néhány tréfálkozó sora miatt, még Batsányi is. Ráday 1788-ban Kazinczynak egyenesen azt írja, hogy Bessenyei méltatlanul bánt Kónyival, amikor épp legrosszabb verseit kereste és csúfolta ki. Kazinczy, feledve azt, hogy néhány évvel előbb a Baróti Szabó Dávidhoz írt költői levelében Zechenterrel együtt Kónyit is a pokolra kívánta,¹⁷ most megvédi őt: „Az *Ábel halálát* azelőtt már jóval lefordítá az a jó igyekezetű Kónyi, kit Bessenyei a Marmontel *Meséinek* elcsúfítások miatt érzékenyül megkorbácsola.”¹⁸

2.

Az 1790—91-es nagy nemzeti felbuzdulás Kazinczyt is magával ragadja. A jozefinista egy táborban találja magát a nemesi nemzeti ellenállás haladó szárnyával. A *Hadi és más nevezetes történetek* szerkesztőségének írt levelében a magyar nyelv jogaiért száll síkra, és kimondja, hogy ha most a császár által kényszerített hivatalos német nyelv után ismét a deák nyelvet vesszük elő, „... úgy örökösen bészárjuk a tudományok elterjedése előtt az utat”. Viszont „ha a magyar nyelv hozzattatik bé... nemzetünkben különös nemzet válik, örökös fal lesz a magyar és nem magyar közt vonva... szemlátomást fogunk előmenni a tanulásban... a mesterségekben és tudományokban oly szerencsés virágzásra lépünk, mint amilyenre Németország lépe, minekutána... tulajdon nyelvén kezdette írni könyveit.”¹⁹ — Ezek nyilvánvalóan

¹⁵ K. L. I. 447.

¹⁶ Földi János értekezése a magyar versírás, példabeszédek és közmondásokról. OSZK. Quart. Hung. 984. I.

¹⁷ Id. kiadás. II. 7. Midőn egy szerencsétlen munkát közle velem.

¹⁸ *Orpheus* I. 291—292. Kazinczy Kónyi következő munkájára céloz: Díszes erkölcsökre tanító beszédek. Pest. 1775. A Bessenyei által kicsúfolt versek azonban Kónyi Orfeus és Euridice c. énekes-játék fordításában vannak.

¹⁹ K. L. II. 45. Vö. még a Prónay Lászlóhoz írt levelet, ill. a Külföldi Játzó-szinhez írt ajánlást. K. L. II. 82—85.

Bessenyei gondolatai, illetőleg ugyanolyan gondolatok, mint amilyeneket Bessenyei jó 12 évvel azelőtt kezdett el nagy erővel hirdetni.

Ebben az időben tehát Kazinczy közeledik Bessenyei álláspontjához. Ezzel párhuzamosan változatos formában és igen hosszú ideig általában sokkal több megértést tanúsít Bessenyei emberi és írói tulajdonságai és irodalmi szerepe iránt.

1790-re egyébként a nagy úttörő által hirdetett gondolatok már viszonylag széles nemesi és értelmiségi rétegek meggyőződésévé válnak. Erről tanúskodnak az 1790—91-ben megjelent és a magyar nyelv jogaiért sikraszálló röpiratok. Ezek némelyike — ha nem is a legfontosabbak — Bessenyei röpirataiból veszik érvelésüket. Révai Miklós kiadja, a szerző neve említése nélkül, a *Jámbor Szándékot*. Az előszóban félreérthetetlenül céloz Bessenyeire és mint Batsányi, most ő is a testőrírók korszakkezdő szerepét hangoztatja.

Az akadémiai gondolat ismét előtérbe kerül tehát. Ismeretesek Révai további előmunkálatai. Széchényi Ferenc már 1789-ben tárgyal vezető magyar írókkal valamiféle irodalmi társulás létrehozásáról. 1790. október 3-án, ahogy Kazinczy mondja, „egy litterárius consessus” tartatott Széchényinél főurak és írók részvételével. Itt „Az a planum olvastatott el, amely szerint a Magyar Társaságnak kell felállítatni.” — Batsányit nem hívják meg erre a tárgyalásra, de tudjuk, hogy ő meg az ifjú Leopold herceg támogatásával akart egy hazafiúi tudós társaságot szervezni.

A politikai fordulatok miatt az akadémiát ekkor nem hozhatta létre a gyorsan lehűlő nemzeti lelkesedés. Hiba volt az is, hogy maguk az írók sem értettek egyet, illetve nem látták világosan, az egy Révait kivéve, milyennek is kellene lennie a létrehozandó tudós társaságnak.

Kazinczyt ezekben az években igen élénken foglalkoztatta az akadémiai gondolat. A Széchényinél tartott összejövetel után úgy látta, hogy egy igazán nagyszabású magyar akadémiát egyelőre nem lehet létrehozni. Ezért más tervet dolgoz ki és az egyetértő írók részvételével a római Arcadiai Társaság példája szerint a tudományos akadémiát előkészítendő irodalmi társulást szeretne szervezni ismét csak főúri támogatással. 1791. január 7-én hosszú levelet intéz Batthányi-Strattman Alajos császári és királyi kamaráshoz. A gazdag főurat arra biztatja, hogy adjon anyagi lehetőséget eddig elkészített munkái kiadására és az említett tudós társaság lábra állítására. Helvétiusra hivatkozik és azt bizonygatja vele, hogy a tudományok csak akkor virágzanak, „ha mivelőiket a haza elsői kedvező javallásokkal s pénzzel segítették. . .” Számunkra az is jelentőssé teszi ezt a Kazinczy-megnyilatkozást, hogy író és mecénás viszonyára magyar példának Beleznay és Bessenyei kapcsolatát hozza fel. „Generális Beleznay felnyitotta gazdag tárházát Bessenyei Györgynek, kinek a születés elmét, ékes magyarságot adott ugyan, de nem pénzt is, s akkor, mikor még a nyelv gyakorlatlan volt, nehezen hajlott, mint az új húr a Mercurius békája tekenőjén, *Agiarisunk, Agisunk, Hunyadink* leve.”²⁰

E sorok is azt bizonyítják, hogy Kazinczy ekkor Bessenyei gondolatvilágához s terveihez közeledett. Az a társaság, melynek ő „A MAGYAR LIGET PÁSZTORAI” nevet szeretné adni, lényegesen eltér ugyan a *Jámbor Szándék* monumentális akadémiai tervezetétől. Kazinczy is nyilván csak átmeneti megoldásnak szánta, mert látta, hogy „a pesti Királyi Magyar Tudós Társaság vagy teljességgel nem, vagy igen későn fog felállhatni. . .” Azt a feltevést, hogy Kazinczy és Bessenyei ebben az időben leveleztek volna a tudós társaság létrehozása ügyében, valószínűtlennek és semmivel alá nem támaszthatónak tartom.²¹

Kazinczy a következő években rálép arra az útra, amely őt a Martinovics-féle mozgalom közvetlen közelébe viszi. Az út állomásairól a közelmúltban Szauder József kitűnő tanulmánya

²⁰ K. L. XXIII. 28.

²¹ A K. L. XXIII. kötetének kiadói feltételezik ezt az idézett levélhez írt jegyzetben. K. L. XXIII. 420.

rajzolt szemléletes képet, ezért itt erről nem szükség szólanunk.²² Amit témánk szempontjából kiemelkedőnek tartok, az, hogy Kazinczy ekkor egyre közelebb kerül gondolkodásában és személy szerint Bessenyeihez is, nem ugyan irodalmi kérdésekben, hanem politikai felfogásban és a közéleti harcokban. — Bessenyei ebben az időben maga is többször részt vesz a bihari megyegyűléseken. Egy alkalommal egymás után szólalnak fel a sajtószabadság védelmében. Kazinczy ezt a mozzanatot jelentősnek érzi, és egyik levelében leírja Bessenyei hozzászólását, megemlítvén, hogy arról van szó, „... aki a *Hunyadit*, *Agist*, etc. írta s most Biharban lakik. . .”²³ Bessenyei szavait szórul szóra idézi: „T. N. Vármegye, tiltsuk el a szőlőművelést, mert részegség és gyilkosság következhetik belőle, s a leányokat zárjuk külön a férfiaktól, mert paráz-nálkodás történhetik. Nagy nevetkezés lőn egyszerre. Determinatur, ut rescribatur.” Bessenyeinek ezzel a szellemes megjegyzéssel az volt a szándéka, hogy alátámassza Kazinczy érvelését, aki a sajtószabadság ellenségeit azzal akarta leszerelni: „... azért hogy valami rosszat szülhet, nem következik, hogy el kell tiltani.”

Valószínűnek látszik, hogy talán éppen a sajtószabadságról való vitatkozás szünetében Kazinczy már ekkor javasolta Bessenyeinek, hogy műveit megjavítva újra adja ki. Erre célzás történik a fogsága után 1802-ban írt levelében. — Ekkoriban szíves baráti viszony alakulhatott ki közöttük. Ennek a visszfényét még sokkal később is érezzük az 1814-ben írt Báróczytanulmány egyik jegyzetében. Itt a Bécsből visszavonult Bessenyeiről van szó: „A megye gyűléseit soha nem mulasztotta el, s tudományai, s szerénysége, mindenképp által megismert egyeneslelkűsége által tette magát tiszteletessé, s magányában az olvasás és dolgozások voltak gyönyörűségei.”²⁴

A hat évnél tovább tartó fogság alapvető módon megváltoztatja Kazinczy irodalmi felfogását, bár e változásnak a konzekvenciái csak lassankint érnek be a korviszonyok hatására. A felvilágosodástól egy sápadtabb klasszicizmus felé fordul. Voltaire és Holbach helyett Rousseau és Goethe, valamint az ókor klasszikusai lesznek példaképei. — Hosszasabb fejtegetés helyett itt ismét Szauder József monográfiának beillő bevezetésére utalni Kazinczy válogatott művei előtt. A klasszicizmus alapelvei értelmében ekkor válik Kazinczy előtt oly jelentőssé a természetének egyébként is megfelelő két elv, az imitáció és a korrekció elve. A börtönből előjövő Kazinczy új, megváltozott irodalmi felfogásának része van a Bessenyeiről megformált kép további változásaiban.

Személyes kapcsolatuk Kazinczy 1802. július 29-én kelt levelével újul fel.²⁵ Bessenyei mindenképpen azok közé tartozik, akik nem fordítanak hátat a börtönviselt Kazinczynak. Indokolatlannak tartom ezért Szauder Józsefnek azt a megállapítását, hogy Kazinczy Bessenyeivel „sikertelenül veszi fel a kapcsolatot”.²⁶ Az első levélváltásban és Kazinczynak ehhez kapcsolódó Kis Jánoshoz intézett levelében kétségtelenül megmutatkoznak a műveltségükben és ízlésükben újabban megerősödött alapvető különbségek. Kapcsolatuk ennek ellenére Bessenyei haláláig levelezés formájában is megmarad, bár a levelek elvesztek vagy lappanganak. Sőt arról is tudunk, hogy Kazinczy legalább egyszer személyesen is felkeresi Bessenyeit pusztakovácsi magányában.²⁷

²² SZAUDER JÓZSEF: Kazinczy útja a jakobinus-mozgalom felé. ItK 1959. 388—402.

²³ K. L. II. 319. (Kazinczy Névtelennek.) Kazinczy erőteljes izgató tevékenységének része van abban, hogy a keleti megyék egyöntetűen szembefordulnak a reakciós cenzúra-rendeletekkel. Vö. BENDA KÁLMÁN: A magyar jakobinus mozgalom története. 1957. 51.

²⁴ Id. kiadás II. 181. Jegyzet.

²⁵ K. L. XXII. 44.

²⁶ Bevezetés az M. K. Kazinczy-kiadásához LVIII. I. GÁLOS szerint (Bessenyei György életrajza. Bp. 1951. 363.) nem meglegedett Kazinczy Bessenyeivel össze azért sem, mert Bessenyei társadalmilag fölülte állt Kazinczyéknak. Arra utal Gálos, hogy „osztálykülönbség érzete” volt közöttük. Ezt a feltételezést indokolatlannak tartom.

²⁷ Kazinczy Ferenc: Biographiai adatok. Közli: ABAFI: Magyar Pantheon 369—405. lapokon. A 373. lapon ez olvasható: „Bessenyei Györgynél Kovácsiban voltam 1804. szeptember 12-én”.

Az 1802 nyaráról keltezett első Kazinczy-levél ódái lendületű. Rendkívül elismerőleg szól Bessenyei úttörő érdemeiről, nyelvünknek és a tudományoknak megszerettetése körül. Ezekért, mond Kazinczy, azóta sem tett még követői közül senki sem többet. Halhatatlanságra szentelt nevére kéri Bessenyeit, hogy munkáit „egyetemben s megtisztogatva” adja ki. Felajánlja neki, hogy megszerzi őket számára. Felvillantja előtte művészi alapelvét, a korrekciót, és a nagy német írók, Klopstock, Wieland és Goethe példájára hivatkozik. A nemzet nem lesz háládatlan a nagy úttörő érdemei iránt, hiszen „... íróink közt nem nevezhet senkit, aki több genivel, több erővel s igazabb izléssel költ volna elő nyelvének virágoztatására”. Végül kéri Bessenyeit, hogy ígérje meg munkái számára képét, melyet ő Bécsben látott szobájában.

Bessenyei kissé rezignáltan válaszol, hiszen meg kellett érnie, hogy újabb munkái kiadására a cenzúra nem adott engedélyt. Egyébként arra hivatkozik, hogy új munkákon dolgozik, és ezek kötik le idejét. Egyben elküldi a *Tarimenes* első két kis szakaszát. — Az újabb Pope-átdolgozás előszavában Bessenyei megemlíti, hogy az első átdolgozás egy példányát valaki megküldte neki, hogy megigazítva újra adassa ki. Gálos szerint²⁸ ez talán valamelyik pozsonyi nyomdász lehetett. Véleményem szerint Kazinczy is elküldhette neki ezt a fiatalkori művét, mivel Gálos a maga feltevését semmivel sem tudja alátámasztani.

Kazinczy Kis János barátjának számol be újabb kísérletéről.²⁹ „Bessenyei György urat unszolom, hogy fogjon fiatal korában irt munkáinak megtisztogatásukhoz. Megígérte, de nem várok sokat tőle e részben. Voltairi románkákat irkál, keféli a bolondokat. Minek az? és kivált úgy pajkosan — und so seicht! mint Voltaire?” — A Bessenyeihez intézett levél ódái lendülete után kissé lehűtnek bennünket a meghitt barátnak írt sorok, különösen az az eljárás, hogy Kazinczy a *Tarimenes utazása* borítékjára valamit ráír, talán egy epigrammát, azt levágja a kéziratról és elküldi Kiss Jánosnak: „... előtted kedves lesz, és meg fogod tartani.”

Kazinczy ekkor már irodalmilag túlhaladott álláspontnak tartja a voltaire-i hangot. Valójában nem sok reményt fűz ahhoz, hogy Bessenyei valaha is megfogadja tanácsát, és műveit megtisztogatja „az emberiség szennyeitől”. — Ennek ellenére kapcsolatuk továbbra is fennmarad, és Kazinczy írásaiban, leveleiben gyakran előfordul Bessenyei neve. Debreceni megbízottjának, Nagy Gábornak például 1803. március 3-án nem küldi el *A filozófust*, mert félti a ritka könyvet.³⁰ 1803 márciusából származik kéziratosszerű feljegyzése Bessenyei áttéréséről: *Bessenyei Györgynek pápistává létele. 1779.*³¹ Nyéki Németh János szájából hallotta a dolog történetét, aki 1779-ben Beleznay Miklósnak ügyvédje és titkárja volt. Bessenyei áttérését felekezeti elfogultság nélkül Bessenyei akkori nehéz anyagi helyzetéből magyarázza s nem ítéli el. Talán saját szorongatott ósére gondol, aki szintén pápistává lett, hogy a Rákóczi-szabadságharcban való részvétel következményei elől meneküljön. — Egyébként ugyanilyen megértéssel nyilatkozik Winckelmann kényszerű áttéréséről is.

Ebben a feljegyzésében említi Kazinczy legelőször Grassné nevét, „aki Bessenyeit mind tudománya s ékes szólásai, mind szép külsője miatt kedvellette” és maga is áttérésre unszolta. Ettől kezdve Bessenyeinek Grassnéhoz fűződő máig nem teljesen tisztázott természetű kapcsolatai Kazinczy fantáziáját állandóan foglalkoztatják, és valahányszor Bessenyeiről részletesebben írhat, erre a dologra újabb és újabb változatokban mindig kitér.

1804 nyarán Hertelendy Gábornak emlegeti többek között Bessenyeit,³² mint példát arra, hogy „... a katonai rend nemcsak a Márs mezején aratta koszorúját...” — 1804-ben

²⁸ GÁLOS REZSŐ: Bessenyei György életrajza. Bp. 1951. 302.

²⁹ K. L. II. 495. (1802. szeptember 29.).

³⁰ K. L. III. 37—38. (1803. március 3.).

³¹ HARSÁNYI ISTVÁN: Kazinczy kéziratosszerű feljegyzése Bessenyei áttéréséről a Ráday-könyvtár Szemere Tárában. ItK 1927. III—IV. füzet. — 1820-ban még találóbban jellemzi Kazinczy az ilyenféle kényszer-áttéréseknek a tényleges hátterét: „Barcsay és Bessenyei literatoraink a Gárdánál levitásból így szólának: sem ezt nem hiszem, sem am azt, ezért bán-tanak, azért visznek. Ergo. (K. L. XVII. 2.)

³² K. L. XXII. 80.

látogatta meg Kazinczy Bessenyeit Kovácsiban. A *Pályám Emlékezete* idevonatkozó része³³ meg is magyarázza, hogy Kazinczy ekkor népszámlálási feladattal bízott meg, és Baranyi Józseffel azon a tájékon dolgozott, „mely Debrecenről Várad felé nyúlt el”. Pusztakovácsi éppen ezen a vonalon fekszik, és így Kazinczynak hivatalból is fel kellett keresnie a környék nevezetes birtokosát.

1805 és 1806 körül előbb az országgyűlésen, majd a megyegyűléseken, főleg Pest megyében újra előtérbe került a magyar nyelv jogaiért folytatott harc. Ekkoriban készülnek el a Kultsár-féle pályázatra beadott művek. Kazinczy nagy figyelemmel kíséri a Pest megyei megmozdulásokat. Debreceni levelezőjét, Nagy Gábort különböző megbízásokkal látja el.³⁴ Kéri, hogy egy újhelyi üvegesmester által küldje el neki Csokonainak új írásait, melyek akkor jelentek meg Váradon. Majd a levelet így folytatja: „Bessenyeinek a Pakétját is hadd hozza és kiváltképpen azokat, amik szükségesek a Pest vármegye által felbuzdított Magyarorságra.”

Mire vonatkozhatik ez a megjegyzés? Bessenyei 1803-ban újra előveszi régi akadémiai tervét, amikor hallja hogy Pesten katonai akadémiát akarnak felállítani. Ekkor készül egyik legszebb írása, a *Beszéd az országnak tárgyáról*. Nem tartom lehetetlennek, hogy Kazinczy megismerte ezt a munkácskát, amikor 1804-ben felkereste Bessenyeit. 1806 nyarán az akadémia gondolata ismét erősen foglalkoztatja Kazinczy körét. Kis János például július 19-én egyenesen arra céloz Kazinczynak írt levelében, hogy ha a francia akadémia mintájára létrejöhetne a Magyar Társaság, annak vezetésére éppen Kazinczy lenne a legalkalmasabb.³⁵ A két tényből, a Pest megyei mozgolódásból és Kis János leveléből arra lehet következtetni, hogy Kazinczy Bessenyeitől ekkor a *Beszéd* kéziratát kéri el („Bessenyeinek a Pakétját”), mivel alkalomadtán fel akarja használni. — Mindenesetre feltűnő az is, hogy a *Beszédnek* szövegét 1817-ben Vitkovics Mihály, 1823-ban pedig Miháلكovics József adják közre a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain.³⁶ Mindketten Kazinczy környezetéhez tartoznak.

A kérdés úgy volt feltéve: vajon a magyar nyelv alkalmas-e már arra, hogy az ország közéletének minden területén általános elismertetésben részesüljön, vagyis hogy államnyelvvé emeltessék. Íróink azon buzgólkodnak, hogy ezt bebizonyítsák, illetőleg megjelöljék az utakat és módokat a magyar nyelv kicsiszolására. Ebben a szándékban fogant már a Kultsár-féle pályázat kiírása és íródtak maguk a beadott pályaművek is.³⁷ — 1808-ban a kormány a tübingi Cotta könyvkereskedés útján provokatív célzattal pályázatot hirdetett, hogy kipuhatolja, milyen erős a magyar nyelv melletti állásfoglalás és kik állnak az ügy mellett a leghathatósabb érvekkel. Kazinczy ekkor írja meg pályamunkáját a nemzeti nyelv érdekében.

A *Tübingi Pályaműben* a Bessenyeiéhez hasonló gondolatsorral kél a magyar nyelv védelmére. „A történet nem ismér csak egy nemzetet is annyi sok között, mely a maga törvényeit idegen nyelven szabta, közdolgait idegen nyelven vitte, a tudományokat idegen nyelven művelte volna. Graecia Aegyptusból, Róma Graeciából, a mai Európa a régi Rómától vette institúcióit s tudományait, de egyike sem tartotta meg az által vett dologgal a nyelvet is, hanem azt. . . a magáéra tette által, mihelyt lehetett.”³⁸ Ezek a gondolatok nagyon emlékeztetnek a *Magyarságra*, mégsem kellett azt Kazinczynak szükségszerűen Bessenyei nevezetes

³³ Id. kiadás. I. 203.

³⁴ K. L. IV. 232. (1806. július 24.).

³⁵ K. L. IV. 231.

³⁶ Hazafiúi elmélkedés. (Egy kéziratból kiadá VITKOVICS MIHÁLY.) Tud. Gyűjt. 1817. XII. 3—14. — Töredéke Bessenyei György értekezéseinek a magyar nyelv kiműveltetéséről. (MIHÁLKOVICS JÓZSEF gondozásában.) Tud. Gyűjt. 1823. I. 3—10.

³⁷ A Magyar Kurirban 1804-ben jelent meg, a következő kérdésekre várva választ: Mennyire ment már a magyar nyelvnek kiműveltetése? — Micsoda eszközök s módok által kellene azt nagyobbra vinni? — Miképp lehetne ezen eszközöket fogatosakká tenni? — 21 pályázat érkezett be. Három kapott jutalmat. (Kis János, Pántzél Pál, Putz Antal).

³⁸ Id. kiadás II. 153.

röpiratából átvennie. Ez a gondolatsor ugyanis európai közhely, mely Bessenyei előtt nem egy bécsi literátor (Anton Klemm, Joseph Sonnenfels) cikkeiben és beszédeiben csaknem szóról szóra megtalálható.³⁹

Kérdésünk szempontjából is lényegesebb Kazinczy e munkájának harmadik szakasza, amely a magyar irodalom fejlődéséről rajzol képet. Bizonyos vonatkozásban tömörségében ez a legtalálóbb, melyet valaha Kazinczy irodalmunkról adott. Helyesen ismeri fel a szomszéd németek és Bécs hatását és azt, hogy Ráday, Orczy, Faludi, Teleki József munkássága még nem nyitott új korszakot irodalmunkban. Ez csak akkor következett el, midőn Mária Terézia a haza legkiválóbb fiait felvette a magyar testőrző seregbe, és ezek „beléavatva inkább vagy kevésbé már itthon a régiek írásainak ismételébe, nékifeküdtek az újabb nemzetek nyelvének, literatúrájának tanulásába, az ifjú kor délcegségében léptek fel, mint nemzeteknek ébresztőji, tanítóji. Báróczy Sándor. . . Barcsay Ábrahám. . . és Bessenyei György egyszerre léptek föl, s a nemzet csudálattal hallá francia izlés után gyalult nyelvöket.”⁴⁰

Igaz, hogy Batsányi és Révai a három testőríró kollektív elsőségét az új magyar irodalomban már 1788-ban, ill. 1790-ben világosan kimondották. Azonban Kazinczy állásfoglalása 1808-ban sem volt kevésbé értékes. Pápay József ugyanebben az esztendőben megjelenő részletes irodalomtörténetében⁴¹ ugyanis nagyon elmosódik a testőrírók úttörő mivolta és ezzel együtt az a Kazinczy által határozottan leszögeezett tény, hogy a nyugati felvilágosodott eszmék nyomán indul meg a magyar művelődés újjászületése.

Bessenyei és Kazinczy között különben a bihari remete haláláig fennmaradt a szívélyes, személyes kapcsolat. Állandóan leveleztek is; bár erre csak közvetett bizonyítékaink vannak. Vitkovics Mihály 1809. december 25-én Horvát István megbízásából arra kéri Kazinczyt,⁴² mint aki a Berettyóhoz közelebb lakik, kérdezze meg Bessenyei Györgyöt, megvan-e még nála „azon Tragédiája Sophoclesnek, amelyről a fentisztelt Tudós *Holmi* nevezetű könyvének XV. részében. . . említést tesz.” Kazinczy — jó későn ugyan — 1810. július 31-én megígéri Horvát Istvánnak, hogy meg fogja újítani Bessenyeinél „a felelet nélkül hagyott kérdést.”⁴³ Ugyanebben a levelében szinte büszkeséggel említi fel, hogy Bessenyei György vér szerint való rokona az apósának, és hogy ezért a Török Lajos gyászjelentéséből neki is küld.

Midőn Báróczy Sándor haláláról a *Hazai s külföldi tudósításokban* 1810-ben megemlékezik,⁴⁴ Bessenyei Györgyről is szót ejt, kijavítja Horányi Elek és Sándor István téves közlését Bessenyei születése helyéről, s hozzáfűzi: „most Biharban, Berettyókovácsiban”. — Szorosabb kapcsolatra valló nyom az is, hogy a Báróczyról szóló tanulmányban kétszer is hivatkozik arra: bizonyos dolgokat magától Bessenyeitől hallott.

Több olyan nyilatkozata van Kazinczynak ezekből az évekből, melyek Bessenyei iránt érzett személyes nagyrabecsüléséről tanúskodnak. 1809-ben azt írja Kisfaludy Sándornak,⁴⁵ hogy Bessenyeinek *Agisát* s *Hunyadiját* valaha gyönyörködve olvasta. Ugyanabban a hónapban, tehát novemberben, Rumynak önéletrajzi vázlatot küld annak kérésére.⁴⁶ Ebben mint lényeges mozzanatot említi meg, hogy az *Amerikaner* c. Bessenyei munkát németből lefordította fiatal éveiben. Majd elmondja első bécsi útját és hozzáteszi: „. . . itt láttam Bessenyeit még a testőrségnél; ennek *fénye lángra gyullasztott engem.*” (Kiemelés tőlem. N. L.)

³⁹ Vö. NÉMEDI LAJOS: Bessenyei György és a német felvilágosodás. Egri Ped. Főiskola Évkönyve VI. (1960.) 261—286.

⁴⁰ Id. kiad. II. 157.

⁴¹ A magyar literatura esmérete. Veszprém, 1808.

⁴² K. L. VII. 177.

⁴³ K. L. VIII. 41.

⁴⁴ I. félv. 195—198.

⁴⁵ K. L. XXII. 170. (1809. szeptember 1.)

⁴⁶ K. L. VII. 111—112. — A Pályám Emlékezetében már arról ír, hogy ez alkalommal nem találta otthon Bessenyeit. Valószínűleg ez az igaz.

A Rumynak írt megjegyzés, melyben világosan Bessenyei tanítványának és követőjének vallja magát, egyedül áll ugyan Kazinczy nyilatkozatai között, de éppen e nevezetes 1809-es esztendő más termékeiben is kiemelten emlékezik meg Bessenyeiről. A Vitkovics Mihályhoz írt költői levelében az „Agis dallója”-ról énekel, a Berzsényihez írt költői levélben pedig Bessenyeinek azt az érdemét emeli ki a magyar verselés történetében, hogy a négyes rímű alexandrinusok helyett a kétímű alexandrinust vezette be, és ezzel a gondolatot procrustes ágyból szabadította ki.^{46a} — Más természetű vitáiban érvként használja fel Bessenyeit. Kisnek 1807-ben, midőn ti. a magyar irodalomnak felekezetek szerinti megoszlásáról van szó, megemlíti,⁴⁷ hogy Bessenyei „páristává lett ember. . .” Szentgyörgyi Józsefnek 1811-ben, még mielőtt hírt venne Bessenyei haláláról, ugyanilyen témáról szólva felhossa azt, hogy „. . . a katolikusok doctius scribunt Báróczyt, Bessenyeit és Barscayt kivéven. . .”⁴⁸

Ha a három testőríróról szól, két említés kivételével mindig előbb Báróczyt, azután Barscayt és csak harmadiknak emlegeti Bessenyeit, annak ellenére, hogy egész pontosan tudja, 1772-ben több művével Bessenyei lépett fel a testőrírók közül elsőnek. Az a két hely pedig a *Tübingai Pályamű* magyar fogalmazása az *Erdélyi Múzeum* 1814-es évfolyamában⁴⁹ és egy bekezdés a Báróczy-életrajzban.

Általánosan elfogadott feltevés az, hogy a bécsi *Annalen*ben⁵⁰ 1811 augusztusában megjelenő nekrológot Bessenyei haláláról maga Kazinczy írta. A szövegben néhány kitétel valóban olyan, mintha Kazinczytól származnék. Pl. az, hogy a régi klasszikusokat Bessenyei nem ismerte és eredetiben nem olvasta, hogy válogatás nélkül, rendszertelenül olvasott, hogy gyorsan és korrekció nélkül dolgozott. — Az ezekre a kitételekre alapított feltevéssel viszont ellentétben áll a Báróczy-életrajz egyik terjedelmes jegyzete,⁵¹ amelyben Kazinczy vitázik az *Annalen*ben megjelent nekrológgal: Bessenyei nem szolgabírája, hanem táblabírája volt Bihar vármegyének. Majd így folytatja: „Hibás állítása az ugyanott szóló tudósítónak az is, hogy B. angolul tudott volna.” Aligha feltételezhető, hogy Kazinczy saját írásáról és saját magáról szólna így. Ezért valószínűnek tartom, hogy a nekrológot nem Kazinczy, hanem a Kazinczy által instruált Rummy Károly György küldhette be Bécsbe.

3.

Kazinczyt 1802 után és 1819 előtt, a *Pályamű Emlékezete* megfogalmazása előtt nemcsak személyes kapcsolatai fűzték szoroson Bessenyeihez. Úttörő nagyságát azért is hangoztatta, mert Bessenyei általánosan elismert neve zászló volt számára a nyelvújítási harcban. Erre vonatkozólag az első nyomot 1805-ben találjuk a Cserei Farkashoz írt nevezetes levelében.⁵² Itt fejti ki először Kazinczy részletesen nyelvújító elveit: „Én tehát neológus vagyok, és azt tartom, hogy úgy kell. Az én felem Báróczyt, Bessenyeit, Virág Benedeket, Kis Jánost, Himfyt mutat a maga írói közt; azok (ti. az orthológusok — N. L.) a tordai Leoninust s Mátyási Józsefet mutatják.”

Ismeretes, hogy Kazinczy Debrecént tekintette a kulturális elmaradottság egyik fészékének, és most a harc hevében Bessenyeit is belevonja a Debrecennel vívott nagy párharcába.

^{46a} Vö. még Kazinczy: A magyar verselésnek négy nemeiről. Erd. Mus. II. 122—28. (1815.)

⁴⁷ K. L. V. 155.

⁴⁸ K. L. IX. 15. (1811. július 16.).

⁴⁹ A magyar literatura története. Erdélyi Múzeum. Első füzet. 1814.

⁵⁰ *Annalen der Literatur und Kunst im österreichischen Kaisertum*. 1811. 244—248. I. (Vö. GÁLOS, id. mű 360.)

⁵¹ Id. kiad. II. 181.

⁵² K. L. III. 304.

Ráday Gedeonról írt érdekes tanulmányában⁵³ részletesen ír a protestánsok helyzetéről Mária Terézia idején, és megemlékezik Bessenyei György ágensi működéséről. Nagy szerepet tulajdonít Bessenyei sikeres tevékenységében Grassnénak és kettejük szerelmének, mely, szerinte, végül is a közjót szolgálta. „A pedánt Debrecen” azonban itt is feláldozta „a maga eszelősködéseinek a közjót!” háborodik fel Kazinczy, majd így folytatja: „Bessenyei hamarabb odahagyta az iskolákat, mint hogy deákul megtanulhatott volna, s magyar munkáiban, melyeket irogatni kezdett, neologizált. Debrecen irtózott a deákul nem tudós neologizáló ágenstől: nekik olyan gravis ember kellett, mint a tunya Nagy Sámuel.” Megemlíti ugyan Kazinczy Bessenyeinek Teleki Józseffel való baját is, de Debrecen mégis csak azzal marasztalja el, teljesen alaptalanul persze, hogy Bessenyeit azért ejtette, mert nem tudott latinul és mert nyelvújító volt!

1810-ben Arankával a nyelvújítás jogosultságáról vitatkozik:⁵⁴ „Holt nyelv-e a magyar... hogy azon változtatni nem szabad?... nem kell-e köszönni Bárócynak, Barcsaynak, Bessenyeinek, hogy ők is új iskolát kezdettek?... A szerint, amit leveled mond, gróf Teleki József és Ádám írt jól magyarul. A szerint, amit én hiszek, Orczy, Bessenyei, Barcsay, de senki, senki sem még soha szebben, mint Báróczy.” — (Egyébként Szemere Pál, a nyelvújítás „szertárnoka” valóban Bessenyei György néhány művéből is összeszedi a neologizmusokat annak bizonyítására, hogy a régebbi nevezetes magyar írók is mind újították a nyelvet. Szemere egyszer összetéveszti⁵⁵ a két Bessenyeit, Györgyöt és Sándort, ami Kazinczyval nyilván soha sem fordulhatott elő.)

A nyelvújítás vitájában egyébként a legkritikusabb időszakban ismét előkerül Bessenyei neve. 1815. október 15-én Szentgyörgyi József mentegetőzve írja Kazinczynak,⁵⁶ hogy ő a nyelvi vitában szívével nem vett részt, és sajnálja, hogy Kazinczy most haragszik rá. Felhossa, hogy azok a szavak pl., melyeket Kazinczy legrosszabb néven vett tőle, szerencsére nem is az övéi, hanem Bessenyei *A filozófusából* vannak véve. Lidas, a szolga mondja ezt Parmenionak: „Alázatos tudatlansággal kérem, micsoda könyvet hozzak?” — Ez a kitétel a *Mondolatban* nem fordul elő, valószínűleg csak az ún. *Ősmondolat* valamely fogalmazványában, melyet Szentgyörgyi öngazolásul megküldhetett a haragvó Kazinczynak.

A nagy vitát lényegében Kazinczy ragyogó tanulmánya zárja le 1819-ben. Ebben ismét világosan a triumvirek fellépéséhez köti az új magyar irodalom kezdetét, egyben őket tekinti a legelső nyelvújítóknak is. A maradiak „... a három elsőbb triumvirnek azt kiáltották, hogy beszédjüket nem értik. ... Ekkor hallatszék legelőbb nagy hanggal a nyelvrontás panasza, mert ekkor kezdte literaturánk és ezzel együtt nyelvünk igazán haladni.”⁵⁷

Kazinczynak Bessenyei iránt érzett tisztelete, nagyrabecsülése, Bessenyei korszakkezdő szerepének elismerése azonban csak addig tart, amíg a nyelvújítási harc hullámai el nem ülnek. Egyébként azonban még ebben a korszakban is feltétlenül elhatárolja magát Bessenyeitől az alkotó művésztől és annak írói módszereitől. A legvilágosabban ez a Báróczyról írt tanulmányban történik meg 1814-ben.

A Báróczy-életrajz azért olyan fontos, mert Kazinczy ebben összegezi és fejleszti tovább eddigi ízlés- és nyelvújító elveit. A kevéssel azelőtt megjelent Dayka-életrajzban ugyanis még nem vonta meg elég szabatosan a határvonalat az eredeti szépség kifejtése és a másolás, a másoktól való kölcsönzés és tanulás között.

A Báróczy-életrajzban csendül fel az alkotó eredetiség első határozott elismerése a copia-ely mellett. Rögtön hozzáfűzi azonban, hogy „a gondos fordítás mind a nyelvnek igen sokat

⁵³ Gr. Ráday Gedeon, az első. (1808. K. F. Ö. M. V. Magyar Pantheon 3—4.)

⁵⁴ K. L. VIII. 3. 1810. július 1.

⁵⁵ K. L. XI. 82—83.

⁵⁶ K. L. XIII. 215—1. (A filozófus. Első játék, harmadik jelenés.)

⁵⁷ Id. kiad. II. 198.

használ, mind az izetlet sikeresen képi, holott a nem mesteri kézzel dolgozott originálok mind a kettőnek tetemesen ártnak.”⁵⁸

A tanulmány nemcsak Báróczyról szól, hanem Barcsayról és Bessenyeiről is, mert Kazinczy szerint e hármak „literaturánk történeteiben. . . elválaszthatatlanok, s egyike felől a háromnak nem lehet sólni, hogy a kettő felől is ne tétessék emlékezet.” Egyfelől tehát a Báróczy-életrajz megismétli, de sokkal részletesebben a *Tübingai Pályamű* álláspontját a triumvirek kollektív elsőségéről: „E három ifjainkkal kezdődött nyelvünknek s literaturánk-nak egy új, szép szaka. . .”⁵⁹ — A kronológia egy mondatban még arra is rákényszeríti Kazinczyt, hogy legalább időben Bessenyei elsőségét elismerje: „Bessenyei jelene meg közöttök az első, kiadván 1772-ben négy eredeti munkáját. . .”⁶⁰

Másfelől azonban — bár az életrajz több helyen emberi melegséggel és közvetlenséggel szól Bessenyeiről és utal a közöttük levő baráti kapcsolatokra is — szívesen állítja párhuzamba Bessenyeit Barcsayval és Báróczyval. Ebből az összehasonlításból azután mindig Bessenyei kerül ki vesztésként. Nézzük előbb Bessenyeit Barcsay mellett!

„Barcsay Ábrahám és Bessenyei György a gárdának legszálásabb és legszebb tagjai közé tartoztak. Barcsay a legszebb kék szemmel, szög hajjal, egy Antinoushoz, Bessenyei fekete szemekkel és üstökkel, egy szép Meleágerhez, egy nemesb arcvonású inas combos Faunhoz hasonlított. Barcsaynak módja mutatta benne a nagy ház gyermekét, a fejedelmi vérből származott férfit: Bessenyein ki ismerszett, hogy új világban él itt.”⁶¹

Az Antinoushoz és Meleágerhez történő hasonlítgatás mögött sok minden van elrejtve.⁶² Kazinczy barátaihoz írt leveleiben⁶³ magyarázza meg azt, amit itt nem akar nyíltan kimondani. Az „inas-combos Faun” emlegetése megint Grassnéra utal. Egy lábjegyzetben annyit a tanulmányban is megír, hogy „ez a Gráczné a császárné előtt titkolt szerelemben volt az atlétai erejű Bessenyeivel; és hogy elkerülhesse a császárné gyanuját, azt adta elő, hogy ő Bessenyeit pápistává akarja tenni. . .”

A testileg szépnek nem mondható Báróczyval Bessenyei külsejét és modorát nem lehetett úgy összehasonlítani, hogy abból ne ez utóbbi kerüljön ki győztesként. Még azt is el kell ismerie Kazinczynek, hogy Bessenyeiben volt hármójuk közül a legtöbb eredetiség, „mennyei láng”, „termesztő erő”. Sőt azt is ki kell mondania, hogy a múzsák emez adományai Báróczy-nak jutottak legkevésbé osztályrészü: „de közülök a pótolókat ő kapta meg a legnagyobbban.”⁶⁴

Mi ez a „pótolék”, ami Báróczyt Bessenyei fölé emeli? Kifinomultabb ízlése volt, ismerte tehetsége határait és felismerte a kor követelményeit; ebben foglalható össze Kazinczy álláspontja. „Ő ismerte magát, ismerte a pontot, melyen nyelvünk és literaturánk az ő idejében állott, ismerte a nemzet akkori szükségét. . . Tudta. . ., hogy a korát megelőző írás, bármely lelkes írótól eredjen, éppen oly izetlen fog lenni, mint a gyümölcs, melyet nem a természet érlele.”

⁵⁸ Id. kiad. II. 182.

⁵⁹ Id. kiad. II. 180.

⁶⁰ Id. kiad. II. 179.

⁶¹ Id. kiad. II. 180.

⁶² Antinous Hadrianus császár görög kedvence volt. Számos szobra ideális szépségű ifjúnak ábrázolta. Meleager, a vadász, Oineus és Althoia fia, vadabb, erőteljesebb férfialak. Kazinczy ismerhette Rubens festményét: Meleager és Atalanta. (Kaledóniai vadkan-vadászat.)

⁶³ Kiss Jánosnak 1814. február 26. (K. L. XI. 244.) és Döbrentei Gábornak 1814. július 14. (K. L. XI. 434.) „Az Antinoushoz, inas combos Faunhoz hasonlítás érzésetet sértették? Ugy bizonyosan nem érted szavaimat, és azt, amit a szók jelenteni titkon akarnak. Bessenyei szép, igen szép férjfi volt, ifjabb korában kivált, de *alantabb nemében a szépnek*, mint Barcsay, s az inas, combos Bessenyei Grácznéra int, melyet másképpen az olvasónak s a maradéknak el nem mondhattam.” (Kiemelés tőlem. N. L.)

⁶⁴ Id. kiad. II. 181

Báróczy nem alkotott ugyan eredeti munkákat, de fordításain „... annyi báj, annyi kellem, annyi csin és kecs ömlött el, mely az ő vétkeseknek látszó szólásait még azokkal is megkedveltette, akik a nyelvnek ún. tisztasága mellett buzognak, s minden újítást nyelvrontásnak kiáltoznak.”⁶⁵ Báróczy érdeme tehát, hogy az izlés- és nyelvújítás ügyét óriási lépésekkel előre vitte és még az újításait is megkedveltette „... a legcsinosabb, leggondosabb stilus és azzal az egészen ismeretlen báj által mindazoknál, akiknek izlése a szépet elismerni tudta...”⁶⁶

Ezzel szemben Bessenyei — Kazinczy szerint — nem ismerte fel helyesen sem saját tehetsége határait, sem pedig a kor parancsát: „Bessenyei írónak is, tudósnak is kívánt tartatni, s inkább igyekezett igen sokat írni, mint jót; s töretlen lévén az ut, melyen ment, s igen is műveletlen mind az ő izlése, mind a nemzeté, meg sem sejdítette, hogy munkáin hol a hamarkodás, hol valami egyéb gyakorta rettenetes hibákat ejte.”⁶⁷ — Hogyisne történhetett volna ez így, mikor iskoláit Patakon nem fejezte be, s ezzel „az első nevelés el volt hibázva”. Latinul később is csak gyengén tudott. Hiába volt tehát több benne „a természetű erő”, irodalmunk fejlődésében, Kazinczy szerint, nem őt, hanem Báróczyt illeti meg a díszesebb hely.

Ennek Kazinczy szerint az az oka, hogy Bessenyeinek nem volt kifinomult izlése. Hiába volt tehát ő maga is nyelvújító, mégis „magától minden olvasóit elkergette”, mert „írásaiban a legcsinatlanabb pórbeszéd együtt áll a franciás kifejezésekkel”. — Itt következik aztán az annyit emlegetett érdekes és szellemes hasonlat kettejük műzsájáról⁶⁸ „A Báróczy muzsája egy grácia-alaku s növésű, nagy nevelést nyert leány, kinek még selypítéseit is kellemnek vesszük: a Bessenyei — ha a kép nem volna illetlen — egy alföldi piros-pozsgás leányasszony, ki ama körül cselédkedik, és akin az asszonyától el-eltanult városi szólás, az asszonyától ellopkodott ék sem áll jól, mert a közé, amit felszedett és ami neki tulajdona, nem tud hozni összeillést.”

A Báróczy-életrajz nemcsak arra volt jó Kazinczynak, hogy stílus- és nyelvújító elveit még gondosabban kifejtsé, hanem arra is, hogy a maga írói működését és szerepét igazolja. Amit Báróczyról és Bessenyeiről elmond, abban közvetve azt is megmondja, hogy miért nem haladt ő a Bessenyei által kijelölt úton, és miért tekintette Báróczyt példaképének.

Báróczynak sokkal nagyobb szerepet és hatást tulajdonít ez a tanulmány, mint amelyet Báróczy írásai valóban kiváltottak. Az erdélyiek mint Erdélyből származó írónak csinálnak neki kultuszt. De még Kazinczy is jól látja, hogy korántsem azt becsülik Báróczyban, amit ő, hanem elsősorban a *Kassandra* fordítóját. — Bessenyei kétségtelenül sokkalta nagyobb hatását Kazinczy csökkenteni igyekszik, és azt állítja, hogy szinte „elkergette magától olvasóit”.⁶⁹ Néhány év múlva Szemerének egyenesen azt írja majd, hogy sokan a maga idejében Bessenyeit „röhögve kacagták”!

Kazinczy ebben a korszakában a maga véglegesen kialakult irodalmi ízlésének megfelelően ítélkezik Báróczyról és Bessenyeiről. Nagybbrára tartja az eredeti munkáknál a nagy originálok magas szinten történő másolását, többre becsüli a teremtő erőnél az örökös csiszoló nemes ízlést. Ezért e klasszicizáló ízlés mérlegén nem látja meg Bessenyei lényegét. De éppen úgy képtelen a szintén póriásnak tartott Csokonaiában meglátni ebben az időben a minden kortársát felülmúló nagy költői zsenit is.

Kazinczy a Daykáról és a Báróczyról szóló írásaihoz nagy körültekintéssel gyűjtötte össze az anyagot. Nem lehetetlen, hogy Bessenyeiről is külön tanulmányt tervezett. Legalábbis bizonyos, hogy Miháلكovics József barátját kérte, írassa le Laczka Jánossal mindazt, amit Bessenyeiről tud.⁷⁰ Ez a Laczka János néhány évig Bessenyei védenca volt az ágenség idejében

⁶⁵ Id. kiad. II. 182.

⁶⁶ Id. kiad. II. 188—189.

⁶⁷ Id. kiad. II. 180.

⁶⁸ Id. kiad. II. 189.

⁶⁹ Id. kiad. II. 189.

⁷⁰ K. L. XII. 577. (1814. október 28.)

Nagykun kerületbeli fő fiskális korában is szívesen emlékezett vissza erre az időre és készséggel vállalkozott a feladatra, „minthogy Bécsben sok időt töltött azon érdemes hazafiunk társaságában és szorosabb kapcsolatban volt vele”. Kazinczy 1815. május 1-én tudósítja Döbren-tei Gábort⁷¹, hogy Laczka írását megkapta és azt kicsinosítva s megbővítve elküldi az *Erdélyi Muzeum* számára. Arra ugyan nem vállalkozik, hogy Bessenyei szomorújátékait recenziálja, mert, mint mondja, nincs ideje és magához e részben nem is bízik. „Sok dramaturgiai ismeretekkel kell annak birni, aki ilyet mer.” Ebben az augusztus 15-én kelt levélben⁷² arra utal, hogy a Laczka írásában „sok nincsen, úgyhogy nem kevésbe fog kerülni azt valamivé tennem.”

Alaposan elolvasta-e 1815 nyarán Kazinczy Laczka János kéziratát vagy sem, nem tudhatjuk. Annyi bizonyos, hogy még ez év november 24-én röviden és kategorikusan megírja Döbren-teinek:⁷³ „a Laczka János hírei Bessenyei felől nem érdemlik, hogy küldjem. Ma reggel olvasám meg, s félrevettem.” — Laczka írása Kazinczy tanulmányaihoz képest csupán minden elvi szempont nélküli hálás visszaemlékezésnek mondható. Mégis számos érdekes, ha nem is minden tekintetben megbízható adatot rögzített. Nagy kár, hogy Kazinczy nem dolgozta át és nem küldte be az *Erdélyi Muzeumnak*. Lehetséges, hogy számára ez az anyag elvi szempontból már semmi újat nem nyújtott. Amit Bessenyeivel kapcsolatban el akart mondani, már elmondotta a Báróczy-életrajzban. A többit pedig nem tartotta közlésre méltónak.

Érdekes, hogy ugyanez idő tájt viszont rendkívül nagy buzgalommal kutat Bessenyei György gárdistakori képe után. Szeretné rézbemetszve összes művei második-harmadik- és negyedik kötetéhez „a három gárdai barát” képét megszerezni. — Ismeretes, hogy Bessenyei életrajzírói tagadják, mintha Bessenyeinek Pusztakovácsiban lett volna birtokában egy arckép.⁷⁴ Ezt a feltevést arra alapítják, amit Bessenyei 1802-ben a már akkor is arcképe iránt érdeklődő Kazinczynak válaszolt: „Nem vagyok lerajzolva. Én a képemet csak elevenen használom.” Az is kétségtelen tény, hogy Kazinczy fáradozásai végül sem vezettek sikerre. Hiába írogat Kölcseynek, Szentgyörgyi Józsefnek, a kép nem kerül elő. Pedig a Kölcseyhez írott levélnek a hangjából olyasmi csendül ki, mintha Kazinczy valamiféle Bessenyei-képet látott volna Kovácsiban jártakor. Kéri Kölcseyt járna végére, „... hogy Bessenyei Györgynek gárdistakori képe meg vagyon-e még Kovácsiban Újfalú mellett? s kitől kellene azt kölcsönkérni a lemásolás végett.”⁷⁵ Kölcsey végül még azt is megígéri, hogy elmegy Kovácsiba s a dolgot világosságra hozza.⁷⁶ Hogy ez megtörtént-e vagy sem, arról nem tudunk. Kazinczy mindenesetre annyira biztosnak látszik lenni a dolgában, hogy Szentgyörgyi Józsefet ez ügyben Rakovszkyhoz is utasítja, aki Bessenyei György jószágát kezeli.⁷⁷

4.

Végül, de nem utolsósorban Kazinczy egyik legszebb és legjelentősebb írásával, a *Pályám Emlékezetével* kell foglalkoznom. Még javában tombol a nyelvújítási harc, amikor, mint a Báróczy-tanulmányból is kitűnik, Kazinczy már szüntelenül foglalkozik kora irodalmának alapvető kérdéseivel, a megindulás és a továbbfejlődés nagy problémáival. 1812. április 19-én ezt írja Jankovich Miklósnak: „az én életem szorosan öszve van fonva a Magyar Literatura Történeteivel az újabb időkben. Az öreg gróf Rádaytól és Horváth Ádámtól egy-egy egész

⁷¹ K. L. XII. 507. (1815. május 1.).

⁷² K. L. XIII. 75.

⁷³ K. L. XIII. 298.

⁷⁴ Vö. GÁLOS id. mű 361. Gálos azt is kétségbe vonja, hogy a Pályám Emlékezetében szereplő bécsi arckép a Bessenyei lett volna.

⁷⁵ K. L. XI. 166. (1814. január 4.).

⁷⁶ K. L. XI. 195. (1814. január 22.).

⁷⁷ K. L. XI. 316. (1814. április 5.).

kötetre gyűlt levelet bírok. Rajnis, Szabó, Révay, Kánonok Molnár, Péczeli, Ráth, Báróczy, Földi, Batsányi, Szombathy s az élők velem levelezésben állottak.”⁷⁸

Kazinczy már ekkor gondolt arra, hogy irodalmi levelezését jó lenne kiadni. Ezenkívül az az öntudat is kicsendül a levélből, hogy egy általa alkotott önéletrajzi mű egyben a modern magyar irodalom történetére is fényt vetne. A későbbi fogantatású *Pályám Emlékezete* alapvető koncepciójára már ez az írói névsor rávilágít. Később is ezeket az írókat tartja Kazinczy a legtöbbre. Jellemző, hogy Bessenyeit a vele levelezők névsorából kihagyja. Pedig hozzá intézte legelső irodalmi vonatkozású levelét, és ezt még jó egynéhány követte az idők folyamán, ha kevés is maradt meg belőlük. Az öngazolás szándéka — mint láttuk — a Báróczy-tanulmány megírásakor is élt már Kazinczyban. Az öngazoló magatartás második lépését figyelhetjük meg a Bölöni Farkasnak írt levélben, 1815. október 22-én.⁷⁹ „Tekints vissza — írja a fiatalabb kortársnak — azon időre, amelyben én nemzetünk írói között felléptem, s látni fogod, mi volt akkor a nyelv és mi most, nekem nem éppen kis tekintetű fáradozásaim után és által... *Alig lévén előmenőm, s mindenfelé nekem kellvén törnöm az utat, én az originálok írásában elmaradtam...*” (Kiemelés tőlem. N. L.)

Az előbb Báróczyt a magyar irodalom továbbfejlesztése tekintetében hasznosabbnak és nagyobb hatásúnak mutatta be Kazinczy, hogy ezzel önmagát igazolja, amiért a Báróczy és nem a Bessenyei babérja után kapdosott. Mivel azonban az eredeti alkotások igénye és sürgetése baráti környezetében, sőt a maga lelkében is egyre erősebbé válik, Kazinczy most már minden téren magát teszi meg úttörőnek, hogy igazolhassa, miért nem tudott eddig eredeti műveket alkotni. — A nyelvújítási harc kelős közepén azt sem vehetjük rossz néven tőle, hogy az irodalmi fejlődésben elsősorban a nyelvi és ízlésbeli, tehát a formai elemeket tartja a fontosoknak és így azt az eszmei gazdagodást, melyet Bessenyeinek köszönhetünk, nem méltányolja, jelentőségét nem hangsúlyozza, mint azt még a Tübingai Pályaműben tette.

A *Pályám Emlékezete* bevezető sorai Szemere Pálra utalnak, aki kérte, sőt kényszerítette mesterét, írja meg, amit saját és kortársai pályafutásáról tud. Kazinczy egyelőre egy önéletrajzi vázlatnál igyekszik kielégíteni ifjú barátja kíváncsiságát. Ez a levél már előlegezi a nagy életrajzi mű néhány lényeges vonását, ezért egy részét ide iktatjuk.⁸⁰ „Kazinczy Ferenc 1759. Octób. 27d születék. Hol vala akkor nyelvünk? Mit lehetete akkor olvasni magyarul? 1772. szólala meg Báróczy és Bessenyei, 1777. Baróti. K. látta a fény első gyenge felcsillamlását, tüzet kapott... 1776. Bessenyeinek *Die Americaner* nevű németül írt munkáját adá ki magyarban... K. látott új csinyt, franciaságot Bessenyeinek mázolásain, de látta a *tanulatlanság szennyeit* is. Bessenyei neki *nem vala kedves olvasása*, de nem nevette Bessenyeit, midőn *mások röhögve kacagták*... K-nak bálványa a Báróczy *Marmontele* vala...” (Kiemelés tőlem. N. L.)

Az önéletrajzi vázlatban nem lép meg bennünket már az a megállapítás, hogy Kazinczynek Báróczy és nem Bessenyei volt a bálványa, és még az sem, hogy olyan hangon szól Bessenyeiről. Meglephet azonban, hogy a testőrírók fellépését már nem tekinti — saját előbbi felfogásával ellentétben — új irodalmi korszak kezdetének, és csupán a fény „első gyenge felcsillamlását” látja bennük. — A Szemerének küldött önéletrajzi vázlat 1817 májusában kelt. Alig egy hónap múlva megérkezik leghűségesebb tanítványának, Kőlcsey Ferencnek levele, melyben az szakít mesterével. Kazinczynek be kell látnia, hogy az irodalom jövőjére az ő befolyása csökkenőben van. Kőlcsey állásfoglalása is erősíti lelkében azt a tendenciát, hogy a múlt-hoz forduljon, a múltban keressen kárpótlást és a saját maga kétségtelenül nagy szerepét felnagyítsa. A nagy életrajzi műben ezért már nem a bécsi triumvirek kezdik el a magyar irodalom új korszakát, hanem maga Kazinczy.

⁷⁸ K. L. XXIII. 205—206.

⁷⁹ K. L. XIII. 240. (1815. okt. 22.).

⁸⁰ K. L. XV. 182—183. (1817. május 7.).

Világítsunk rá néhány adattal és idézettel a Pályám Emlékezete eme lényeges sajátosságára és jellemző vonására:⁸¹ Az első szak 14. fejezetében beszámol Kazinczy Bessenyeinél tett bécsi látogatásáról, arról a nagy hatásról, melyet Báróczy *Marmontele* tett rá, valamint Baróti Szabó Dávid verseinek megjelenéséről. A 15. részt azután a következő sokatmondó sorokkal kezdi: „Literaturánk egén aszerint tűnének fel egyenkint némely világító tüzezcskék, mint az éjfélek fellegei közt a csillagok; de fények nem vala tartós; fel és eltűntek, s a vidult szem nem tudá, igazán látta-e a csillagot, vagy nyugtalan vágy csalogatta.” Ezután következik a Teleki Józsefről szóló rész a gróf egyetlen elégiájának oly részletes elemzésével, amellyel az egész műben egyetlen írói alkotás sem boncoltatik. Bessenyeiék fellépte tehát „világító tüzezske” csupán, s hogy ezt a rangsorolást még súlyosbítsa, Kazinczy beszámol arról, mint vélekedett a kegyes gróf a bécsi testőrírók törekvéseiről. „Nem vala barátja Bessenyeinek, és amit Bessenyei és társai íztek; nem kedvelé a tordai Gyöngyösi ömlő, de izetlen leoninusait; nem a Baróti nyelvét s mesterségét. . .” — Bessenyeiék a tordai Gyöngyösivel egy sorban és abban a tükörben, amit Teleki József tart elébük! De tovább is mehetünk: még Telekit is csak önkényesen rángatja itt tanúságtételre Kazinczy, hiszen a Báróczy-tanulmányban még arról beszélt, hogy a gróf maga is biztatta a testőröket!⁸²

A második szak 19. részében Ráth Mátyást, a *Magyar Hirmondó* megindításáért nemzetünk igazi Prometheusának nevezi. Jut tehát dicsérő szó még másnak is, de nem a nagy hármaknak, akik kétségbevonhatnák Kazinczy elsőségét az új magyar irodalomban! A második könyvben 1787—88-ról a következőket találjuk: „Íróink s olvasóink száma mindinkább szaporodék. . . Jobb lélek kezde szárnyallani a közügy mezején, s most közelite igazán a várva várt reggel. Az az előbbi *hajnalgás álderengés volt.*” (Kiemelés tőlem. N. L.) — Erre az időre esik Kazinczy fellépte. Előbb megemlíti még Péczelit, ki „nem a legszebb, de a legnagyobb fényben ragyoga köztünk. . .”. Dugonicot, Horváth Ádámot és Barczafalvi Szabó Dávidot. A következő bekezdés azután nyomatékkal így kezdődik el: „Én Gessnernek *Idill*jeit adám ki Kassán. . .” Beszámol arról is, hogy irodalmi állapotaink gyökeres megjavítása céljából folyóiratot akart kiadni. Ez a *Kassai Magyar Museummal* meg is valósult.

Mindent összegezve tehát az öregedő Kazinczy számára az új magyar irodalom kezdete, saját korábbi és többször is hangoztatott nézetével szemben, nem a bécsi testőrírók fellépte, hanem a saját irodalmi működésének kezdete: ez az igazi várva várt reggel, a bécsi nyitány csak „álderengés” volt. Szándékosan, de csupán az igazság kedvéért emeltünk ki jobban néhány dátumot és szövegrészletet a *Pályám Emlékezetéből*. Sem Kazinczy, sem a mű érdemét nem akartuk ezzel kisebbiteni. — E tények világot vetnek az önéletrajzi mű egy igen lényeges vonására: igenis a *Pályám Emlékezete* bizonyos tekintetben és egészen más módon ugyan, mint Tótfalusi Kis Miklós vagy Bethlen Miklós *Mentsége*, illetve *Önéletrása*, de mégis az önigazolás szolgáltatásban is áll, nem mentes az elfogultságtól. Talán éppen ez a személyes tónus, ez a nem kevés részrehajlás, az önérzetes és a hiúságtól sem mentes hang még érdekesebbé és vonzóbbá teszi a művet.

A *Pályám Emlékezete* nem egészen hű képe tehát irodalmunk addigi fejlődésének, „emelkedésünk”-nek, ahogyan a bevezető rész ígéri. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy 1790-ről szólva Kazinczy nem említi a Révai kiadta *Jámbor Szándékot*, a pesti színtársulat működését vázolja elfelejti, hogy *A filozófus* volt egyik legnagyobb kezdeti sikere Kelemen László társulatának. A fogsága utáni időről emlékezte, elősorolja újrafelkeresett barátait s a sorból megint kihagyja Bessenyeit. 1804-ben megemlékezik arról a népszámlálási útról, melyet Bihar megye megbízásából vállalt Debrecen és Nagyvárad között, de nem említi, hogy ekkor Bessenyeit felkereste Kovácsiban. Ehelyett Sinai Miklós debreceni professzorról beszél néhány mondaton át.

⁸¹ A *Pályám Emlékezetét* SZAUDER JÓZSEF kiadásából idézem.

⁸² Id. kiadás II. 179.

Mindez logikusan következik az alaptételből. Az öreg Kazinczy sem irodalmunk fejlődésében, sem a maga életében nem tulajdonít szerepet Bessenyeinek most már. Ebben magára nézve sincs igaza, irodalmunkra vonatkozólag még kevésbé. De kimaradnak a *Pályám Emlékezetéből*, vagy legalább nem kerülnek méltó helyükre a költő Batsányi, Csokonai, Kármán és Kisfaludy Sándor sem, pedig ők a tárgyalt korszaknak legnagyobb alkotói.

*

Az áttekinthetőség kedvéért és belső okokból is több korszakot kellett megkülönböztetnünk Bessenyei és Kazinczy kapcsolataiban. Az első 1773-tól 1790-ig terjed: a fiatalkori rajongás Kazinczyban irodalmi műveltségének és ízlésének kialakulásával hamarosan leicsinylésbe csap át jozefinista főúri barátai hatása alatt. A következő korszak 1790-től 1811-ig, Bessenyei haláláig tart: ezt a korszakot, a fogság éveit leszámítva, a meg-megszakított, de mégiscsak folytonos személyes és levélbeli kapcsolat jellemzi kettejük között. Több tekintetben közös eszmei talajon állnak, bár irodalmi ízlésük különbségei Kazinczy számára igen nyilvánvalóak. Kazinczy a *Tübingai Pályaműben* jóval Batsányi és Révai után, de most már több nyomatékkel megfogalmazza a bécsi testőrök kollektív korszaknyitó szerepét.

A nyelvújítási harcban Bessenyei is a nagy szövetségesek sorába tartozik, és Kazinczy 1805-től kezdve a Bessenyei nevét zászlónak használja küzdelmeiben. A nagy harcot lezáró ragyogó tanulmányban is a triumvirek, Báróczy, Barcsay és Bessenyei jelzik az új magyar irodalom kezdetét, és ők az első nyelvújítók is. — Ugyanekkor viszont művészi módszer és ízlés szempontjából Kazinczy a legélesebben elhatárolja magát Bessenyeitől a Báróczy-életrajzban. — Végül az életművét lezáró széphalmi szent öregről szóltunk: a tevékenységére visszatekintő Kazinczy az öngazolás szándékával szerkeszti meg híres emlékiratát. A *Pályám Emlékezete* által adott kép „emelkedésünkről” éppen ezért néhány alapvető vonatkozásban nem felel meg a valóságnak, mert Kazinczy az új magyar irodalom kezdetét most már nem a bécsi hármaktól, hanem a saját fellépésétől számítja.

Irodalomtörténetírásunk korigálta a széphalmi szent öreg megbocsátható tévedéseit. Toldy Ferenc — bármennyit is tanult Kazinczytól és bármilyen nagyra is értékelte őt — Bessenyei 1772-es felléptének nemzeti jelentőségét nem szűnt meg hirdetni. 1772 elsősorban Toldy fáradozásai révén ment át a nemzeti köztudatba, mint a régi és az új magyar irodalom határköve.

Egyelőre a reformkor küszöbén Bessenyei és egész nemzedéke kiszorult az élő irodalmi köztudatból. Kazinczynak még személyes kapcsolata volt vele, rokonszenvét vagy rosszalását nyilvánítja ízlésével és írói módszerével kapcsolatban. A következő nemzedék már alig-alig tud valamit az úttörőkről. Az ok irodalmunk helyzetének és az értékelés rendjének alapvető megváltozása.

Kazinczy még azért rója meg Bessenyeit, hogy nyelvünk készületlensége mellett hogyan merészkedett akkor eredeti műveket írni. Kölcsey Ferenc egy más kor más szemüvegén át nézve úgy találja, hogy Bessenyeiben nincs is eredetiség, nem igazi nemzeti alkotó művész, tehát nem is kezdődhet vele az új magyar irodalom.

Kazinczynak eleme volt az idegen kultúrák kincseinek átvétele. Nem talált semmi kivetni valót abban, hogy Bessenyei is sokat tanult másoktól. A *Nemzeti hagyományok* költője nemzeti eredetiséget keres elődeinél és ilyet csak Zrínyinél talál, ki „... alkalmasabba vala az idegen szikrát saját kebelében nemzeti lánggá gerjeszteni, mint az újabbak”.⁸³ — „Való, hogy Bessenyei is magyaroka, tüntet fel — folytatja Kölcsey a korban szokatlan mélységű vizsgálódásait —, de ki fogja azokat az ő munkáiban magyaroknak ismerni? Nem francia mindennapi emberkék-e ezek, kiket ő Attiláknak, Budáknak, Hunyadiaknak és az ég tudja még kiknek nevez? Nemcsak a magyar régiség saját színét nem leljük azokon, de a Bessenyei

⁸³ Kölcsey Ferenc *Összes Művei*. Bp. 1960. I. 521—22.

korának nemzeti vonásait is hiában fogjuk rajtok keresni.” — Éppen ezért Kölcsey szemében abból a nemzedékből még leginkább Ányos Pál látszik „saját tűzében. . . olvadni”, az ő „érzése a nemzetiséggel s fantáziája a hon képeivel leginkább rokon”. Egyébként az újabb magyar költészet csak Daykával, Himfyvel és Berzsényivel kezdődik.

A reformkor nagy nemzedékének egyáltalán nincs Bessenyei-élménye. Csak a nemzeti gondolat és a történelmi szemlélet együttes térhódítása emeli ki ismét 1849 után jóval a felvilágosodás első nagy nemzedékét a feledékenység homályából, hogy nemzeti ébredésünk dátumát egészen 1772-ig vihesse vissza a múltba.

5.

Kisérreljük meg végezetül néhány vonatkozásban, vállalva a tévedések kockázatát is, *összehasonlítani* Bessenyeit és Kazinczyt. Ezzel kiegészül kettejük kapcsolatának története és újabb magyarázatot lel a „vonzódások és taszítások” egymást követő sora.

Bessenyei mindvégig a francia felvilágosodás tanítványa marad, kultúrpolitikai törekvéseihez pedig a német felvilágosodás első nemzedékétől, Gottschedtől és bécsi tanítványaitól is kap indítékokat. Kazinczy műveltségének alapját is a francia felvilágosodás eszmevilága képezi, vallásos hitének összeomlása után. Ő azonban később a Sturm und Drang korszaknak, majd pedig a német klasszikának hívévé szegődik és többre tartja a németeket a franciáknál.

Bessenyei nagy mohósággal és nem csillapuló szomjúsággal szívja magába a felvilágosodás eszméit és maga is elmélkedik, egész életében filozófus marad. Ő az *igazság* szenvedélyes szerelmese, és a felismert igazságra, a haladó tudományokra szeretné megtanítani nemzetét is. Számára a költészet csak a nagy segítőtárs. A lényeg azonban az ő szemében nem a gyönyörködtetés, hanem a tanítás. Nincs alapos természettudományos műveltsége, de azért tudja ennek értékét.

Kazinczyban nincs filozofáló szenvedély. Bár ért hozzá, de a szisztematikus filozófiát elutasítja magától, és még az esztétikában sem rajong az elméletért. Kazinczy szépiró. Szenevélye nem az igazság, hanem a *szépség*. Ő maga önállóan sohasem elmélkedik ismeretelméleti, lételméleti vagy politikai kérdésekről. — A jakobinizmus felé vezető úton, 1790 és 1794 között, közeledik még leginkább ezekhez a kérdésekhez, és jellemző módon ekkor áll legközelebb Bessenyeihez is.

Mindkét nagy ember kultúrpolitikus is egyben, de igen különböző utakon járnak. Bessenyei Bécsben kialakulásában látja az udvari kultúrpolitikát, a *Ratio Educationis* elmunkálatait és udvari ember létére is tudatosan ezzel szembeállva összegezi kultúrpolitikai tervait 1778 és 1781 között.⁸⁴ Ő csak azt szeretné a protestánsokkal a *Ratio*ból elfogadtatni, ami abban jó és előremutató.

Kazinczy 1780 és 90 között viszont teljesen egyetért a jozefinista kultúrpolitikával, és még a németesítéssel szemben sincs érve, nincs kifogása nemzeti szempontból.⁸⁵ Később a *Pályám Emlékezetében*⁸⁶ védelmezi egykori iskolafelügyelői működését, vagyis később sem látja alapvetően másként a helyzetet. Semmi kétség nem férhet hozzá, hogy Kazinczyt a magyar elmaradottság elleni küzdelem állítja II. József mellé, és az sem kétséges, hogy egész életében önzetlenül harcolt a magyar kultúráért és a magyar nemzetért.

Bizonyos realitás-érzék mutatkozik meg Bessenyeinél abban, hogy ő a magyar parlagon helyzetével számolva egész életében keresi a helyes módszereket, ahogyan a vidéki birtokos nemességet meg lehetne nyerni a kultúra ügyének. Bessenyei nem áltatja magát és jól látja ennek a társadalmi rétegnek anyagi és kulturális korlátait, ő azonban jó pedagógus módjára keresi az orvosságot, és nyoma sincs benne kulturális gőgnek.

⁸⁴ Vö. NÉMEDI LAJOS: Bessenyei György és a Ratio Educationis. Egri Ped. Főiskola Évkönyve (V.) 1959. 95—103.

⁸⁶ Vö. S. HEKSCH ÁGNES: Kazinczy és II. József művelődéspolitikája. Pedagógiai Szemle. 1956. 74—108.

Kazinczy szándékainak tisztasága minden kétségen felül áll. De benne, különösen a fogsága után, olyan arisztokratikus humanizmus fejlődik ki, mely az adott körülmények között szinte abban látja hatékonyságának biztosítékát, ha elzárkózik a tömegektől. Barátainak büszkélkedve írja 1801-ben, hogy fordításai „mindenike úgy készült, hogy a nagy seregnek ne tessenek . . .”⁸⁷ Jóval később a *Tövisék és virágok* élére is a tömeget lenéző Goethe-idézetet illeszti. Nem egy költeménye és írása egyenesen kihívás a vidéki elmaradott parlagiassággal szemben. Idetartozik részben a Debrecennel folytatott nagy vitája is.

Kazinczynak nyilván igaza volt, amikor külföldi példaképeit csodálva undorodott a magyar vidék öntelt, parlagi nemeseitől és szembefordult az uralkodó közönséggel. Bessenyei viszonylagos kulturális demokratizmusa és a legjobb módszert kereső pedagógiai elgondolásai a valóságba átültetve hamarabb eredményt hoztak volna. Erre azonban nem kerülhetett sor. Kazinczy pedig a ferenci reakció sötétjében csodálatos hittel, kitartással és szívóssággal végigvitte harcait a jobb ízlés elterjesztése érdekében, s a kör, melyben hatni tudott, bármi kicsiny volt eleinte, egyre tágult. Az Auróra-nemzedék már az ébredező politikai ellenállásra és szélesebb nemesi és polgári rétegek műveltségére támaszkodva léphetett fel, egyesítve Kisfaludy Sándor nemesi költészetének és a Kazinczy-féle fentebbi stílnak hatékony, előremutató elemeit.

Írói módszerük is nagyban különbözött. Bessenyei gyorsan írt, nem javítgatta türelmesen munkáit.⁸⁸ Igyekezett roppant nehéz körülmények között is viszonylag eredetit alkotni. Fordításnak mai értelemben legfeljebb *Lucanusa* mondható. Művei egy ideig eredetinek is számítottak.

Kazinczynak kezdettől fogva a gondos csiszolgatás, az örökös javíthatóság, a korrekció az elve, hiszen már a Gessner *Idilljeit* is sokszorosán átjavítva adja ki. Úgy gondolja, hogy irodalmunk akkori állapotában jobban szolgálja a haladást, ha az idegen irodalmak nagy műveit fordítja, mint ha középszerű eredetit ad. Ennek a kópiaelvnek volt viszonylagos jogosultsága a nemesi koncepciójú eredetiség elvével szemben. Kazinczy azonban sokkal nagyobb író volt, semhogy hamarosan be ne lássa, hogy az eredeti alkotás igénye jogosult. Ezért is emeli ki a Báróczy-tanulmányban Bessenyeiről szólva a „termesztő erőt”, a „mennyei lángot”. Ugyanakkor persze rögtön meg is rója Bessenyeit, amiért inkább igyekezett igen sokat írni, mint jót, és amiért szerinte hol a hamarkodás, hol valami egyéb gyakorta rettenetes hibákat ejtett művein.

Egyben viszont teljes mértékben követi Bessenyeit, és módszerét diadalra is viszi. Ez pedig a „pennacsata”. Egész életében vitázott, csatázott a kulturális haladás és a jobb ízlés érdekében. „Édes Barátom! literatúránk nem tud előmenni, nem tud gyomaitól megtisztulni—írja Pápai Sámuelnek a *Tövisék és virágok* megjelenése után. „Tegeye kiki, amit tud, mint én irok más ellen, úgy írjon más én ellenem is. . .”⁸⁹ folytatja egészen Bessenyei szellemében. Élete végén igazsága melletti harcos kiállását tartja egyik legfőbb érdemének: „S a versenygöket nem békére vontam, Hanem hevesb és még makacsb vitára.”⁹⁰

A két nagy író jellemében is nagy különbségeket mutat. Bessenyei a tettek embere, közéleti, társasági ember, aki a közdolgot közérővel akarja megmozgatni. Társaságot, akadémiát tervez és részben szervez is. Egész életében politizál. A politikai gondolat végigkíséri az *Ágistól* a *Tarimenesig*. — Bessenyei férfias egyéniség, aki lírájában is visszatartottabb, a nőket

⁸⁶ Második könyv, hatodik szak. Id. kiad. I. 131.

⁸⁷ K. L. II. 445. Kis Jánosnak.

⁸⁸ Kazinczy mindig szemére is hányja ezt. Szentmiklóssy Alajoshoz 1820. VI. 24-én (K. L. XXIII. 278—9.) „Bessenyei György alig gondolta rá magát, hogy egy Tragoediát kellene írni, s kész volt a munka”.

⁸⁹ Idézi SZAUDER, id. kiad. I. LXXXV. 1877. III. 11.

⁹⁰ Id. SZAUDER, id. kiad. I. LXX. Gróf Széchenyi Istvánhoz c. töredékben Vö. még az Ortológus és neológus . . . c. tanulmány első bekezdéseit. Id. kiad. I. 194—195.

egy kicsit felsősségesen kezelő, erotikus dolgokban szemérmesen tartózkodó. A francia klasszicizmushoz és a magyar nemesi ízléshez is közelebb állt ez a heroikus férfiaság, Batsányi nyilván ezt szereti benne, mint ahogy Kazinczynak ezzel sok tekintetben ellenkező természetét nem tudja megérteni.

Kazinczy kettőjük közül a modernebb írói egyéniség, a szépiró, aki nem akar egyszerre írónak és tudósnak tartatni, akinek nem állandó szenvedélye a politika és a filozófia. Érthető, hogy akkor kerülnek érzelmileg a legközelebb egymáshoz Bessenyeivel, amikor Kazinczy is politizálni, sőt az *Orpheus*ban megjelent fordításaival filozófálni is kezd. Szimbolikus jelentőségű ebből a szempontból az a bihari megyegyűlés, amikor a sajtószabadság védelmében egymás után, egymást támogatva szólalnak fel. — Kazinczy a modernebb, lágyabb, érzelmesebb, finomabb hűrostatú lélek: széplélek.

Bessenyei a maga értékét tudó, de szemérmesen szerény természetű, aki a maga szerepéről, úttörő, irodalmi, vezéri mivoltáról sohasem beszél. Jellemző az a mód, ahogyan 1802-ben Kazinczy tömjénezését fogadja. — Kazinczyban már 1780—82 körül megvan és csak egyre erősödik a tömegből való kiválás, a mások előtt járás, majd félszeg, majd merész, kihívó tudata.⁹¹ Ez a tudat öreg korában egyre erősebb lesz. Ez vezeti tollát a *Pályám Emlékezetében*.

*

Kazinczyt csaknem 50 esztendőn keresztül foglalkoztatta elődje és idősebb írotársa, Bessenyei György. Egyezett és ellenkezett vele, sokban követte őt, de még többet vitázott vele életében és halta után.

Úgy gondolom, hogy ennek az érdekes kapcsolatnak és folyamatnak teljesebb és részletesebb megvilágítása adalékokat szolgáltatott mindkét nagyember egyéniségének és életművének, valamint a kor irodalmi köztudatának jobb megértéséhez.

Lajos Némedi

BESSENYEI UND KAZINCZY

Die Studie wurde anlässlich des 150. Todestages György Bessenyeis verfaßt.

Bessenyeis Auftreten im Jahre 1772 wird als der Anfang der neueren ungarischen Literatur betrachtet. In Ungarn war es sein Wirken, das den Gedanken der Aufklärung zum Sieg verhalf. Anderthalb Jahrzehnte später tritt Ferenc Kazinczy, die führende Persönlichkeit der folgenden literarischen Epoche auf. — Beide stammen aus dem begüterten Mitteladel. Ihre Bildung, ihre politische Auffassung und Weltanschauung weisen viele gemeinsame Züge auf; und trotzdem ist ihr Verhältnis zueinander einständiger Wechsel von gegenseitiger Anziehung und Abneigung.

Der jüngere, Kazinczy beschäftigt sich 50 Jahre mit der Rolle, der Persönlichkeit und den Arbeiten des älteren Dichtergefährten. In den Kämpfen um die Spracherneuerung schreibt er den Namen Bessenyeis auf seine Fahne. Doch grenzt er sich, auf seinem Klassizismus fußend, vom schriftstellerischen Geschmack, vom Stil und von der schöpferischen Methode Bessenyeis scharf ab. Im Jahre 1808 ist es noch Kazinczy, der die Auffassung über die bahnbrechende Rolle von Bessenyei bzw. der Wiener Leibgardisten — Schriftsteller klar formuliert. Am Ende seines Lebens jedoch, auf seine Laufbahn zurückblickend, erkennt er Bessenyeis Einfluß selbst auf seine eigene Entwicklung nicht mehr an, und in seinen berühmten Memoiren stellt er nicht mehr Bessenyei, sondern sich selbst als den eigentlichen Anreger der Tendenzen der neueren ungarischen Literatur hin.

Die Studie liefert Beiträge zur Geschichte der schriftstellerischen Entwicklung Kazinczys und zum Prozess der Entwicklung des allgemeinen Bewußtseins in der ungarischen Literaturgeschichte, welches sich gerade um die Jahrhundertwende im Begriff war sich zu kristallisieren.

⁹¹ SZAUDER id. kiadás bevezetése. XXV.

PERÚJÍTÁS SZENDREY JÚLIA ÜGYÉBEN*

(Az 1849/50-es évek adalékainak revíziója)

I.

„Minthogy az irodalomtörténet már régen lezárta súlyosan elítélő döntésével Júlia problémáját, ez a könyv voltaképpen — perújítás. Újra fölveti a Júlia-problémát és teljes revíziót követel...” Harmincegy évvel ezelőtt írta ezt Mikes Lajos a Szendrey Júlia-könyvében, ahol még ezeket mondja: „Ez a pörújítás, melyet több mint négy esztendei kutató munkára alapítok, röviden a következő végeredményre támaszkodik: meggyőződtem róla és bizonyítani tudom, hogy mindaz a szenny, amely Júlia emlékéhez tapad, többé-kevésbé jó- vagy rosszindulatú pletyka, rágalom és legenda, amely Júlia halála után született a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben...”¹

Ha most lefúvom a port erről a három évtizedes védőíatról, úgy hat, mintha Mikes védelmét vállalnám. Pedig Mikesnek csaknem annyira nincs igaza Júlia megítélésben, mint Petőfiné támadóinak — főleg abban, hogy az asszonyt „köztisztelet övezte haláláig” és minden rágalom csak halála után született. Ha ez így volna, könnyebb dolgunk lenne a Júlia-perben, és aligha lett volna lehetősége Hatvany Lajosnak arra, hogy a disputa képletét olyan leegyszerűsítéssel állítsa fel, miszerint az egyik oldalon áll Arany János híres verse Szendrey Júliáról, a honvéd özvegyéről; a másik oldalon áll Mikes Lajos és Dienes András, akik „a rabulisztika bűnébe estek”, mikor az irodalomtörténetírás hagyományos Júlia-felfogásának revízióját javasolták.²

II.

Egyáltalában nem takargatom, hogy elsősorban Hatvany Lajossal vitázom.

Nem hiszem, hogy Hatvany felfogására vonatkozó ellentmondásom újnak hathat, ez ismétlés, Barta János — éppen az Irodalomtörténeti Közleményekben — „ismeretes”-nek nevezte azt a kontroverziát, ami Hatvany és köztem van a Júlia-kérdésben.³ Hatvany a negyven éven keresztül folytatott, következetes, de filológiaiilag alá nem támasztott Júlia-ellenességével, mely sokkal inkább önmagához hűséges magatartás, mint ténymegállapító tudományos álláspont, igen jelentős mértékben befolyásolja nemcsak a közfelfogást, hanem az irodalomtanítást és a Petőfi-irodalmat is. Befolyásolja munkámat, többünk munkáját, a Petőfi-életrajz írását.

* A tanulmányt megvitatta az Irodalomtörténeti Intézet Petőfi Kutatócsoportja, 1961. április 27-én.

¹ DR. MIKES LAJOS és DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ: Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása. Budapest, 1930. 203.

² HATVANY LAJOS: Így élt Petőfi. Bpest, 1957. V. 525—526.

³ BARTA JÁNOS: Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. ItK. 1960. 1.sz. 111. Barta is „lovagias”-nak nevez engem és szerinte Hatvany az, aki az „eléggé egybehangzó emlékezésekre támaszkodva reálisan ítél”. (Uo.) — Ezeknek az „egybehangzó emlékezések”-nek a mérlegelése lenne éppen ennek a cikknek a célja.

Miről is van szó? Arról, hogyha egy munkaközösség vállalkozik egy mű megírására — mint az új Petőfi-életrajz esetében —, akkor vannak olyan biográfiai sarkpontok, melyek tisztázatlanok, ellentmondást magukban hordozók nem maradhatnak. Nem kell bizonyítani, milyen súlyos hiba volna az olyan életrajzi feldolgozás, ahol az 1846-os szakasz írója Mikest követve fényesen rehabilitálja Júliát, az 1847—48-as író a régi anatómát dörgi, az 1849-es biográfus mind a két felfogást elítéli, és szigorú revíziót végez. Ez az ellentét már most is igen nyíltan jelentkezik az elkészült vagy az előkészített részletekben: márpedig semmiféle monográfia nem bírna el olyan ellentmondást, mely nem a hőse vagy hősnőé, hanem az íróké, ezt nem bírná el sem mint adalékok tárháza, sem mint olvasmány. Mert ne tévesszük szem elől azt az egyszerű tényt, hogy a Petőfi-életrajz mégiscsak olvasmány is!

Az írói vállalkozás kollektív volta kényszerít tehát bennünket arra, hogy újra felvessük a Júlia-kérdést. Hasonló a helyzet itt a szülőhely-problémához, mellyel számolnia kellett az első könyv — az indulás — írójának; de számolnia kell majd annak a biográfusnak is, aki majd a negyedik könyv (1848) szerzője lesz, amikor újra foglalkozik az életrajz a költőnek a Kiskunságra, mint szülőföldre utaló vallomásaival. Összhangra kellett jutnunk, ez volt a disputa értelme. Ez az értelme most is, mikor egy egészen másféle természetű kérdésre kell választ adnunk: mi a magyarázata annak, hogy egy szinte emberfeletten gonosz, démonikus nőt ábrázoló portrét örököltünk dédapáinktól? Valóban ez lenne Szendrey Júlia? Nem csekély fontosságú kérdés ez, az egész biográfia — de különösen a három utolsó esztendő — szempontjából, hiszen ha az életrajzíró elfogadja a már szokványos, Júliát minden tekintetben elítélő álláspontot, úgy itt is elsősorban magával Petőfivel jut feloldhatatlan ellentétbe.

Ez a vitaindító dolgozat a harminc év előtti elődöt — Mikest — nem követi Szendrey Júliáról alkotott véleményében; ahogy Hatvany arcképe a feleségek feleségéről torzított, Mikesé viszont eszményített — de Mikes Lajos bevezetőjét közel érzi a mai disputa kezdeményezője magához: „minthogy az irodalomtörténet már régen lezárta súlyosan elítélő döntésével Júlia problémáját...” — ez a rövid írás voltaképpen perújítás. Újra felvetjük a Júlia-kérdést és revízióra törekszünk.

III.

Szeretném, ha vitáznának velem, de nem szeretném, ha félreértenének. Ahogy nem voltam a szülőhely-perben sem *feltétlenül* Kiskőrös ügyvédje, nem vagyok most sem Júlia becsületének védelmezője. Hatvany többször hangoztatta, hogy pusztán valamiféle belém idegződött, szinte mesterségbeli „lovagiasság” készítet arra, hogy védelmembe vegyem kemény bírálóval szemben Júliát. Milyen különös, hogy ezek a bírák, akik látszólag a lemeztelenített igazságot képviselik ítéletükben, felszított szenvedélyek alapján, egyetlen bűnrel nélkül hoztak döntést — még a boszorkánypörök ítéleteinek büntetőjogi alapja, a szerencsétlen vádlott beismerő vallomása is hiányzik. Hogyan? — pusztán azért volnék „lovagias”, mert az irodalomtörténeti pletykát nem vagyok hajlandó vallomásként, a kinyomtatott rágalmazást perdöntő adatként kezelni? Ki a regényes, aki Arany nagy látomását idézi, a honvéd véres árnyát, vagy aki a leghazafiasabbnak tetsző, látszólag Petőfi emlékét védelmező érvet sem cseréli fel a legparányibb ténnyel? Mint a szülőhely-pörnél, itt is a *tény* követelem az ellenvélemény képviselőitől: ott mégis egy önvallomás varázslatával kellett szembeszállnom, itt ezzel sem. Meg fogunk lépődni azon, hogy mennyire nincs *semmi* ténybeliség egy század óta hangoztatott vádban, hogy micsoda hindú özvegyégetés folyhatott itt le: Júliát arra ítélték, hogy haljon meg a férjével együtt; a döntést az egész ügy felülvizsgálója, a nagy biográfus mondta ki a nemzet nevében, szinte fekete talárban, ujját a vádlottra szegezve: „midőn a költő elesett, vele együtt meghalt az ő Juliskája is...”⁴ Senki sem kétkedhetik abban,

⁴ FERENCZI ZOLTÁN: Petőfi életrajza. Bpest, 1896. III. 294.

hogy ez tökéletesebb megsemmisítés a fizikai kivégzésnél. De a bíró, Ferenczi Zoltán, aki egy könyvtárnyi adalék, az élő szemtanúk mellett sem jutott dülőre a segesvári halál kérdésében, Júlia pörében a vádlott irathagyatékának átnézése nélkül (holott tudhatott erről!), tehát Júlia meghallgatása nélkül, egyetlen hitelt érdemlő tanúra való hivatkozás nélkül jut gyors döntésre. Hatvány is Ferenczi hatása alatt tartotta fenn a vádat egészen napjainkig Júlia ellen — szinte személyes harcot folytatva a Petőfit ért — vélt — sérelmek dolgában. Nem nehéz megállapítani, hogy Ferenczi szóról szóra ismétli a pör egyik, a történetek idejében 13 éves, tehát legkevesebé szavahihető tanúját, aki viszont — saját bevallása szerint — éppen a legsúlyosabb vádpontokat a Petőfiné háztartásában alkalmazott dajkától szerezte, de ennek a nevét sem tudja. Így születik egy dajkameséből olyan ítélet, melynek revízióját Petőfiné halála óta annyiszor követelték egyesek — eddig teljesen eredménytelenül.

IV.

Arany János 1850-ben, a *Hölgyfutár* című lapból értesült arról, hogy „Egy barátunk szép özvegye nemrég második házasságra lépve egy élő barátunkkal, azon tanakodtunk, hogy a menyasszonyt tartsuk-e boldogabbnak, vagy a vőlegényt. E habozás közt végre azon határozathoz jutánk, hogy alkalmasint legboldogabbnak tarthatjuk barátunkat; ámde nem az élő, hanem az elhunytat.”⁵ — Ilyen fullánkos darázs szárnyán röpködött be a hír az országot arról, hogy Petőfiné, Szendrey Júlia a legnagyobbak tartott magyar versben megjövendődött — valójában sohasem viselt — özvegyi fátyolát levette, s kezét Horvát Árpád egyetemi tanárnak nyújtotta — 10 nappal a gyászév lejártá előtt! Arany őszintén tisztelte Petőfinét, míg a férje a harctéren volt ő látta fiával együtt vendégül Szalontán; szebb részvétnyilvánítás, mint amelyet ő küldött barátja özvegyének, 1850-ben — *Emléktapra* címmel —, nincs az irodalmunkban. Kegyetlenebb támadást sem intéztek Júlia ellen, mint ő *A horvéd özvegye* című versével, amelyet ugyanebben az esztendőben írt, 1850-ben, mikor tudomására jutott Júlia második házassága. Megrendít ő a költemény már mottójával: Arany Shakespeare-idézi, saját fordításában, — Hamlet vádjában Zoltán szólal meg:

Gyalázat, asszony a neved!
Csak egy rövid hó; még a gyász-cipő sem
Szakadt el, melyben könnyé olvadt
Niobeként kísért ki szegény
Atyám holttestét: s im ő, éppen ő
Férjhez megyen...

A versben a költő sötét árnya jelenik meg az asszony új lakodalmán, a hang balladai, de a célzás világos: „Jöttem... Amit te hinni úgy siettél — Halálomról meggyőztelek...” Valószínű, hogy Júlia soha nem olvasta ezt a verset, melyről sokáig azt hittük, hogy közléséig a költőjén kívül senki nem ismerte: ma már tudjuk, nem így volt; röviddel a megírása után közkézen foroghatott, egy egész pesti szerkesztőség tudott róla. Arany *ki akarta adatni* a verset,⁶ de ez valami ok folytán nem jelenhetett meg, nyilván a cenzornak nem tetszett a barna atillás temetői kísértő. Később lelohadhatott haragja, talán látta az asszony szerencsétlenségét, nem tette közzé a versét, ezt csak a fia, László adta ki apja halála után, 1888-ban.

⁵ 1850. augusztus 6.

⁶ A Magyar Írók Füzetei (Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR) szerkesztőségében volt már a vers, ahol: „Tompától és Aranytól szép költemények vannak. Arany Petőfiné ellen is írt egyet, melyet én ugyan nem tartok szépnek, de mégis örvendek, hogy valaki hangot adott fájdalomnak, melyet eltemetni szeretnék.” (Gyulai Pál levele Szász Károlyhoz, 1850. szept. 14-én.) A levél szövegét SOMOGYI SÁNDOR adta át nekem. (Segítségét itt köszönöm meg.)

Azóta fő-érvként szerepel Júlia pürében, e halhatatlan sorokkal szokták elúzni azokat, akik perújítást követelnek Szendrey Júlia ügyében.

Ezért nincs igaza Mikes Lajosnak, mikor azt állítja, hogy Júliát „köztisztelet övezte 1867-ig”. Nemcsak a halott férj legjobb barátai fordultak el tőle, hanem az asszony tisztelői is, Arany előtt Gyulai Pál, aki még 1850. július 14-én olyan lelkendezéssel ír Júliáról, akit Pesten, Garay Jánoséknál, ahol lakott, meglátogatott, ami nála egészen szokatlan: „Beszélünk minderről, a költészetről, férjéről, Sandról, Byronról, vitatkoztunk a nőkről, férfiakról, neveltünk egymás ötletein, aztán érzelegtünk, hogy gúnyolódjunk. Nem csodálkozom, hogy Petőfi oly ábrándosan s mondhatni örülten szerelmes volt bele. Különös nő s hogy férje nem ugyan reá vonatkozó szavaival éljek, jó, szép mint egy angyal, s elmés, mint az ördög. Sand Georg féle jellem, de hódítóbb alakban...” Ennyi dicséret után érthető, ha levelének címzettje előtt kénytelen önmagát mentetgetni: „De mindezekből ne gondold, hogy én talán szerelmes vagyok...”⁷ — Nincs szükségünk mélyfélektani analízisre ahhoz a megállapításhoz, hogy Gyulai valóban szerelmes volt az özvegybe, amit áradozó levelénél is jobban bizonyít következő, átkozódó levele, amikor tudomására jut Júlia és Horvát Árpád házassága. Ezt a részletet teljes egészében idézzük:

„Ah asszonyok! Tépd el levelemet, melyben Petőfinéről írtam. Mind hazugság az, s én szégyellem a gondolatot, az érzést, mely ez asszony védelmére és becslésére támadt lelkemben. Hallhattad utolsó kalandját, vagyis nem utolsó, hanem legújabb kalandját. Első találkozásomat veled írtam volt, leírom a másodikat is.”

„August elején be megyek Pestre s ígéretem szerént meg akarom látogatni. Elmegyek Garaiékhöz, gondolva, hogy ott találom. Garaiék fürdőre mentek s az otthon maradt szobalány értesít, hogy Petőfiné a Horváth Árpád szállásán lakik. Én azt hittem, hogy Horváth, minthogy néki két szállása van, egyik a Svábhegyen, másik Pesten, talán egyiket Petőfinének engedte át. Az ajtót zárva találom, kopogtatok. Horváth Árpád kinyitja s alig ismer meg. „Én Petőfinét kívánom meglátogatni” szólok. „Ah ön az, mindjárt megjelentem: elfogadhatja-e.” Leülök és várok. A szomszédajtó megnyílik s én Petőfiné előtt állok, ki nem a legszívesebben fogad. Nehány közönyös szót váltok. Egyszer csak hirtelen kérdi Petőfiné: mióta vagyok Pesten? „Ma délben érkeztem.” Nem hallottam semmit? „Még barátaimmal sem találkoztam.” Ön tehát semmit sem tud. „Nem” Én tegnap óta Horváth neje vagyok s ön az első vendégem. „Sajnálom, hogy én vagyok az első vendég, a nem boldog ember, mint amilyen én is vagyok, rossz ómen.” Alig tudtam haragomat és megvetésemet fékezni. Sok minderről beszélünk s némi célzások nem maradtak el. Horváth Árpád kimegy, ketten maradunk. Ekkor menteni kezdte előttem magát, költői phrasissal és sophismákkal, melyeket Sand regényeiből tanult s melyek csak a magára való alkalmazás által lettek azok, miknek címeztem. Utálatos volt e nő és istenkáromlás sima beszéde. A pamlag fölött három kép függött, a Kossuthé, Bemé és Petőfié. Én a Petőfi képére nézek, aztán reá. Lesüti szemét, aztán mély gyűlölettel néz reám. Én mosolyogva, a napi eseményekről beszélek. Férje belép, néhány szót szólok még és elbúcsuzom.”

„Gyalázatos nő! Liechtensteinhoz ezelőtt egy hónappal csak azért ment el, hogy bemutassa magát s itt is ürügyül férjét használta föl, kihez ki akar menni külföldre s nem kaphat útlevelet. Éjjel is meglátogatta a hú nő a hatalmas tábornokot, csakhogy útlevelet kapjon szeretett férjéhez. Szegény Petőfi nyughatsz-e sírodban? Ah minek neveznéd most?”

Nem kell kimondanunk a szót, mindnyájan tudjuk, hogy minek nevezik barátai az egykori Petőfinét. A tábornok, akit Gyulai emleget, Liechtenstein Ferenc herceg, a világfi katona. Hogy ismerte Júliát, az sem bizonyos, de nem lehetetlen: az asszony gyakran kereshette

⁷ Gyulai levele Szász Károlyhoz 1850. júl. 14-én. (SOMOGYI SÁNDOR segítségével közlöm. L. előző jegyzetet.)

⁸ Gyulai levele Szász Károlyhoz 1850. szept. 14-én. (L. 6. jegyz.)

fel az osztrák katonai hatóságokat Kolozsvárott is, Pesten is, hogy útlevelet szerezzen magának. Nem kell ez alatt feltétlenül külföldi utazásra gondolnunk, az országhatáron belül is engedélyhez volt kötve az utazás a rémuralom első esztendeiben — és tudjuk, hogy Júlia végigutazta Erdélyt és az Alföldet, járt Erdődön, Mezőberényben. Van ugyan az irodalomban nyomá egy olyan állításnak, mely szerint Törökországba akart volna menni, hogy ott keresse eltűnt férjét, felkeresse Bemét, majd „örködik kórágya mellett, kötözgetni fogja sebeit”⁹. Minden okunk megvan arra, hogy kételkedjünk ebben az emlékezésben. Állítólag Haynaunál is járt Petőfiné, ami éppen olyan hihetetlen, mint ellenőrizhetetlen állítás. Hogy Urban Károly császári tábornoknál járt, az kétségtelen; a kolozsvári városparancsnok útlevele nélkül nem járhatott volna Erdélyben, pedig bizonyos, hogy 1849 telén volt Segesvárott, Székelykeresztúron és Székelyudvarhelyen. Az utóbbi városban találkozott August von der Heydte osztrák ezredessel, aki a segesvári ütközet idején Lüdersz cári tábornok összekötőtisztje volt, és látta Fehéregyháza és Héjjasfalva feleútjánál — a „szökőkútnál” — holtan heverni Petőfiit. Erre az útra kísérte el Júliát a szabadságharc egyik volt gyermek-katonája, a 19 éves Balás Sándor, kezdő író és Petőfi-rajongó. Egy pillanatilag sem kételkedünk abban, hogy Petőfiné rajongója is lehetett egyúttal az ifjú tiszt, akinek a segítségére feltétlenül szüksége volt az asszonynak: vagy józan fővel elképzelhető, hogy pár hónappal a háború után, a császári katonáktól és martalócoktól hemzseggő Erdélyben egy asszony magányosan bolyonghatott volna? De mily hallatlanul merész állítás, hogy Balás „a halott költő keresése közben... a költő özvegyének szeretője lett.”¹⁰ Van erre valami bizonyíték, egy levél, egy megbízható megfigyelés? Semmi.

Júlia ekkor 20 éves, nem szépség, de feltűnő, érdekes jelenség: látjuk, sok katona volt körülötte, magyarok, osztrákok. Ezek között a legtöbb gyanúra a Liechtensteinnel való ismeretsége — ha egyáltalában ismerte — adhatott okot. A herceg 48 éves, nem is tábornok ahogy Gyulai írja, már tábornok; arcképei szerint hódító külsejű férfi, közismert gavallér, feljegyezték róla, hogy a Haynau parancsára felgyújtott Csongrádot megmentette a porráégetéstől, és ő volt az, aki kegyelmet eszközölt ki Dessewffy honvéd tábornok számára, akit Haynau bitóra ítélt: közbenjárására Dessewffyt „csak” főbelőtték. Annyi kétségtelen, hogy Liechtensteinnek nagy befolyása volt Haynaura, nem lehetetlen, hogy Júlia járt a lovagiasnak hirdetett herceg irodájában, kérnivalója volt elég: útlevél, pesti lakhatás, Petőfi lefoglalt

⁹ SZANA TAMÁS: Petőfiné Szendrey Júlia. Bpest, 1891. 123. Szana ezt az adatot a következő lapalji jegyzettel látja el: „Szendrey Júlia második férjének: Horvát Árpádnak közlése szerint.” A közlés célzatos: Horvát, akitől Júlia később különvált, azt akarja elhitetni, hogy az asszony kétségbeejtő helyzetben volt, kíváncsiorlásra kényszerült, melytől mintegy ő mentette meg. Júlia naplóiban nyoma sincs ilyen szándékknak.

¹⁰ HATVANY LAJOS: i. m. V. 199. Hatvany állítását e helyen így indokolja: „*így mondták nekem a kortársak*”. Hangsúlyozni szeretném: *sohasem kételkedtem* abban, hogy valamelyik kortárs valóban mondta ezt Hatvanynak. De a Feszty Árpádnéól eredő (A tegnap. Bp. 1924.) és Szekeres László által felelevenített emlékezésben már határozottan kétkezem. Szekeres ugyanis *Jókai és Petőfi szakítása* c. alatt érdekes tanulmányt tett közzé (IT 1957. 4. sz.), ahol megismétli Fesztyné állításait arról, hogy Petőfi Sándorné 1848 elején előbb „egy kis gróft”, majd a náluk (a pesti Schiller-házban) lakó Jókai Mórt, ezt a „szép szelíd, tisztá, jómodorú szőke fiút” is „megkívánta”, végül pedig „egy ünnepelt humorista” szeretője lett. (Uo. 451.) Nem hánytorgatom Laborfalvi Róza múltját, már csak ezért sem, mert nem tekintem „bűnnek” mindazt, ami vele házassága előtt történt. De mégis szatirába kíváncsózó kép, hogy Jókai „leánya” az emlékezéseiben valóságossal sepleptelenné avatja a tagadhatatlanul viharos múltú Laborfalvi Rózákat, aki 31 éves korában egyszerűen elragadja a 23 éves Jókait — s ugyanakkor a 19 éves gyerekkasszoyt, Júliát — szó szerint — „ördögi asszony”-nak ábrázolja, akit, mondja, joggal gyűlölt a nagy heroina, — bár a tárgyalt dolgokról *csak hallomásból tud*. Az ilyen családi védelem nem egyedülálló az irodalomban és nem érthetetlen. Érthetetlen az, hogy mindennek egy fiatal filológusunk *hitelt ad*, mondván, „némi szerelmi bonyodalmaknak szükségszerűen be kellett következni a hármasság együttélés idején...” (Uo. 451.) Szükségszerűen? — Ez az indoklás az oka annak, hogy csupán jegyzetben tárgyalom Fesztyné⁹⁷ „adalékát”: *a 37 év óta ismert és senki által komolyan nem vett állítás* alátámasztására ez a vélekedés igazán kevés.

ingóságaiból az asszony tulajdonát képező javak visszaadása stb. Ismételjük: ez lehetséges és ebben semmi kivetni való nincs. Senki Jókainét el nem ítéli, mert menlevelet szerzett az osztrák parancsnokságon magának és férjének. Hogy Laborfalvi Róza férje mentése érdekében hivatali kapcsolatban volt osztrák tisztekkel, az tény — hogy ugyanilyen kapcsolatba került volna Szendrey Júlia Liechtensteinnel, az egyáltalában nem tény, *csak föltevés*. E dolgzat írója hosszú idő óta foglalkozik a Júlia-kérdéssel, és felelőssége tudatában állítja, hogy miután végigvizsgálta a Liechtenstein-viszonyra utaló összes hírforrásokat, csak olyat talált, mint a Gyulaié: „így mondták” Pesten. *On dit*: mende-monda, pletyka. Egyenesen csodálatos, hogy micsoda görgeteg lett ebből: egy limonádéba és méregbe mártott tollal megírt — de az író által „védelemnek” deklarált — Szendrey Júlia-életrajz az asszony halála után — amikor már emléke amúgy is ebek harmincadjára került — azt az ostobaságot állította, hogy a herceg, az osztrák tábornoki kar tagja, ez a főnemes, a Mária Terézia-rend lovagja arra kérte a forradalmár feleségét, hogy „engedné meg, hogy az ügy (ti. Bem apóhoz történő fantasztikus törökországi utazás ügye) koronkinti fordulatáról maga vihessen neki tudósítást.”¹¹ Vagyis ez a dúsgazdag világi, akinek kastélyai és várai voltak, Garay János magyar költő szegényes bérelt lakásában folytatott viszonyt a császári ház első számú ellenségének, a proskribált Petőfinek a feleségével. Nem kell sokat bizonygatnunk, hogy ez ponyvaregény — át is vette a ponyváirodalom! —, csak az érthetetlen, hogyan fordultak meg az irodalomban a jelzők? Akik ezt az operett-szerelmet irodalomtörténeti adatként kezelik, azok egy „józan, hűvös” álláspont képviselői; azok, akik visszautasítják ezeket a semmivel sem igazolt és ugyanakkor bárgyú storykat — azok „regényesek” és „lovagiasak”.

Ugyanis a Liechtenstein-legendán kívül telve van a Szendrey Júlia-irodalom ennél sokkal különb historiákkal is. A herceg és a forradalmárnő pesti szerelme pikáns és finom szalontörténet a kolozsvári pletykákhoz képest, ahol eszméletlenségig való ittasságról, olyan vad orgiákról van szó, melyek egy példátlan züllöttség bizonyítékaként élnek ma is a köztudatban: az, hogy Petőfiné nevét napjainkban sem őrzi egyetlen utca vagy intézmény, egyedül erre vezethető vissza. A haza megvetése kíséri az asszony emlékét — méltán! Méltán, mert ha az ország közönségét elterjedt hírlapok és tekintélyes irodalomtörténészek tájékoztatják Petőfi hitvesének tivornyáiról, s ugyanakkor — „Petőfi nevében” — visszautasítanak minden felülvizsgálatot, úgy nem hibáztatható a nép, mely elítéli Júliát. A népítélet lehet felmentő vagy marasztaló, de olyan népítélet, mely *revidál*, még nem volt a történelemben. A perorvoslathoz erre vállalkozó faktorok kellene.

Nem az a dolgunk itt, hogy Szendrey Júlia hányatott életét ismertessük. Pár mondatban érintjük azt az életszakaszt, mely túlterjed Petőfi halálán: a feleség megítélésében ez a hangsúlyos, visszfényt ez vet a költővel töltött rövid — két évnyi — életére is, nem fordítva.

Az asszonyt Tordán érte férje eltűnésének híre, innen 1849 augusztusában Kolozsvárra költözött, ahol a báró Horváth-féle házban lakott Vadadiéknál, egy borbándi földbirtokos-családnál. Pár hónap múlva apjához utazott Erdődre, majd Pestre ment, Garay Jánoséknál kapott szállást, megismerkedett Horvát Árpáddal, aki megkérte a kezét; 1850. július 21-én házasságot kötöttek, több gyermekük született. A házasság azonban szerencsétlen volt, tizenhét évi együttélés nem akadályozza meg Júliát a válásban: 1867 nyarán elköltözött második férjétől, legkisebb gyermekét, Ilonát magával vitte. Ekkor már súlyos beteg, méhrákja van; 1868. szeptember 6-án meghalt, szeptember 8-án temették, Petőfivel való megismerkedése és az erdői esküvő évfordulóján. Harminckilenc évet élt.

Mikes azt állítja, hogy Júlia „mint ünnepelt nő halt volna meg, ha... külön nem vált volna második férjétől”.¹² Az asszony kései és rokonszenves — általam nagyon tisztelt — védelmezője valóban fonákul kezdett hozzá a perújításhoz, mert az egész kérdésben alapvető

¹¹ I. m. 125.

¹² I. m. 204.

a tévedése: Szendrey Júlia népszerűtlenségének semmi esetre sem az a magyarázata, hogy Horváltól való válása „újabb mende-mondákra adott alkalmat”, hanem az, hogy Júlia és Petőfi régi társaságában — a barátok és ellenségek körében — kiirthatatlanul éltek az özvegy-sége néhány hónapjáról terjesztett pletykák, és hogy férjhezmenetelével nem várta meg a gyász-idő leteltét. A nemzet gyászidejét értem ez alatt. „Ünnepelt nő” Szendrey Júlia a nemzet hősi halottjáért, Petőfiért rajongó és a Penelopé-sorsot nem vállaló feleséget gyűlölő kortársak között semmiképpen nem lehetett — Mikes sajnos nem értette meg, hogy a Júlia-problémának igen kevés köze van Horvát Árpádhoz. Egyébként Júlia második férje az *asszony* életrajza szempontjából lehet számottevő szereplő, nézőpontunk — a Petőfi-biográfia — felől tekintve, jelentéktelen.

Vitathatatlan, hogy Júliára *csak özvegysege alatt* hullottak rágalmak, sem előbb, sem később nem, ennek a 11 hónapnak a szóbeszédei napjainkig hatnak. A Liechtenstein-rege forrása ellenőrizhetetlen, de a kolozsvári pletyka kútfőjét ismerjük, ez a Vadadi-család, pontosan a család leánygyermek: Vadadi Berta, akinek egy népszerű napilapban, a Fővárosi Lapokban megjelent visszaemlékezéseit szinte okmánybizonyítékként kezeli a Petőfi-irodalom, mert hiszen a közlő — szem- és fültanú volt.¹³

A Vadadi Berta születésére vonatkozó egyházi bejegyzések 1848-ban elpusztultak; Mikes Lajos állapította meg 1930-ban, hogy Júlia kolozsvári életének „tanúja” 1848-ban 13 éves gyermek volt. Bizonyos, hogy a kamaszlányokat jellemző féktelen édeklődéssel tekintett a híres özvegyre, aki — mint előbb említettük — Kolozsvárott, a Horváth-házban a lakójuk volt. Meddig? Számításom szerint nem tovább, mint 3–4 hónapig; Júlia ugyanis összetűzött Vadadiékkal, felmondta náluk a lakását, és felköltözött ugyanazon ház második emeletére. Két kolozsvári lakásában 6 hónapot töltött, tudjuk, hogy 1850 februárjában már Erdődön van, apjánál; Vadadiéknál aligha töltött többet egy jó negyedévnél.

Vadadi Berta 53 éves korában — már mint Dekániné — írta le 13 éves korából származó kolozsvári emlékeit, melyeket 40 esztendőn át érlelt magában. Mint minden Júliára vonatkozó vádirat, ez is égre emelt tekintettel elmondott kegyes szavakkal indul; Dekániné, Vadadi Berta nem kevesebbet mond, mint hogy cikkét Petőfiné *védelmében* írja, meggyőződése, hogy ezzel „megcáfolja egyik híres költőnk rá vonatkozó állítását, mintha elfeledte volna férjét. . .” Arany víziója ürügyén gyalazza az akkor már régen halott Szendrey Júliát.

Nagyon jól tudja, kiknek ír. Azzal kezdi, hogy mily excentrikus volt a költő hitvese: ez mindig kiváltotta a kor úriasszonyainak lángoló gyűlöletét. „Öltözetében szerette a feltűnőt” és „széles nemzeti, vagy piros színű szalagcsokrot” viselt, ezenkívül „ruhái hasonlítottak a férfiruhákhoz”, s végül egyéniségének legfőbb fogyatéka: nem volt eléggé „nőies”, „női munkával foglalkozni nem szeretett. . .”

Ruhái csak eleinte „hasonlítottak” a férfiruhákhoz, később ezek férfióltözékké váltak Vadadi Berta képzeletében: „igen kis fiúnak látszott lehajtott inggalléréval és pörge kalapjával”. Ebben az öltözetben egyszer egy éjszakát töltött Kolozsvár környékén, a mezőn, ahová székereen rándult le Vadadi Berta apjával és fivérével, a székér alatt aludt éjjel és nem győzte bámulni a csillagos eget: „Ha Sándorom látta volna! . . .” Ez kora ősszel lehetett, szénahordáskor — elképzelhető, hogy parasztkalapot tett a rövid hajára és csizmát rántott.

„Excentrikus természete lassan társaságot vont maga köré.” Balás Sándort említi társasága tagjai között és Lendvai Mártont, az ifjabbat, aki szintén színész, és éppen olyan fiatal, mint Balás: 19 éves. Ezek a gyerekek olykor meglátogatják; Vadadi Berta maga

¹³ A visszaemlékezés FARNOS DEZSŐ Petőfiana c. évkönyvében látott először napvilágot. (Kolozsvár, 1889.) Az évkönyv a Petőfi-irodalom legértékesebb könyvritkasága ma, mert mindössze 32 példányban jelent meg. Tehát Dekániné emlékezése nem is jutott volna a nagyközönség tudomására, ha onnan át nem veszi az értelmiségnél nagyon elterjedt napilap, a Fővárosi Lapok, mely *Petőfiana* cím alatt ismertette Farnos évkönyvét — volta-képpen azonban egyedül Dekániné rágalmazó cikkét. (1889. okt. 23. 291. sz.)

mondja, hogy idejüket felolvasással, költemények szavalásával, s a szomorú események megbeszélésével töltötték — nyilván Haynau rémuralma felett szörnyűködhettek és szitkozódhattak. Mit kifogásol akkor? Azt, hogy vendégeit itallal kínálta: „Estéit többnyire poharazás közben, férfiakkal töltötte. . .” Bármily sokat sejtetően is közli ezt, ő maga árulja el, hogy gyakorlott ivó az özvegy mégsem lehetett. *Egyszer* arra kérte házigazdáját, Vadadit, hogy adjon neki erős aszú bort, meg akarja ismerni a részegséget. Az eredmény: a kísérlet után három napig beteg volt. Ez eddig mind hihető és az is, hogy a megszólásnak már ezzel is kitette magát a vidéki városban. *Egyszer* — így emlékszik Vadadi Berta — elment valamiféle mulatságba, honnan futva jött haza, mert üldözték. Hogy ezt látta a 13 éves gyermek, az nem valószínű; hogy ki mesélte el neki, azt nem közli. Nem lehetetlen, hogy az egész dolog a kamaszlány felgyúlt képzeletében született. Csak egy ízben vesz részt Petőfiné „mulatozásaiban” — színházba ment vele. Az osztrák parancsnokság a német színészeknek adta át a kolozsvári színházat; az emlékező igazán kitűnően írja le ezt az estét, a nagy üres színházat, a nézőtérén ásitózó néhány katonatisztet — ők is elunták magukat, a darab befejezése előtt hazamentek.

Tehát Júlia feltűnő öltözködésével és viselkedésével kihívta maga ellen a kolozsvári társaság haragját: vendégeket fogadott a lakásán, nem viselt gyászruhát, bort ivott és színházba ment. A vendégek férjéért rajongó volt ifjú honvédek voltak, a fiatal asszony gyászruhát valóban nem öltött; mert akkor még *nem hitte, hogy férje meghalt*, a bortól nem ittas lett, hanem beteg, a színházat otthagya. Ennél többet Vadadi Berta a náluk lakó Júliáról a legőszintébb rosszakarattal sem tudott mondani.

Azt elhisszük, hogy Vadadiék „intették” Júliát és ő felháborodva tiltakozott a gyámkodás ellen: „tetteiért csak férjének felelős. . .” mondta. Nem volt igaza, egy országnak volt felelős a névért, amit viselt — nyilvánvaló, hogy Júlia ezt akkor még nem értette. De valószínű, hogy csak hibákat követett el, nem bűnöket. A hibákat ugyanis tisztán látjuk, bűneire semmi bizonyíték nincs.

Vadadi Berta óvakodik is attól, hogy az atyai házat tegye Júlia bűnbarlangjává. Közli, hogy az asszony, miután korlátozást nem akart tűrni, eltávozott tőlük; ekkor költözött fel a második emeletre, ahol — természetesen — „aztán kitört féktelen szenvedélye. Kis fiát elhanyagolta és egész orgiákat rendezett”.

De honnan tudja ezt egy gyermek? — aki már csak azért sem lehetett ezeknek az orgiáknak tanúja, mert azok nem is az ő lakásukon folytak le. Tőle, *magától Júliától* tudja, lepi meg olvasóit Vadadi Berta: „Néha lejött hozzánk s. . . vádolta magát”. Ez hihető, naplói tele vannak önváddal, de nem hihető, hogy orgiák rendezésével vádolta volna magát. A részleteket a süldőlány a *kis Zoltán dadájától hallotta*: „gyakran jött le a dajka panaszkodni. . .” és „Ha élne a nő, az tudna legtöbbet beszélni. . .” Persze a nő nem él: senki sem él már ekkor, 1889-ben, sem a dajka, sem Júlia, sem Zoltán, de az ifjú Lendvai sem, az életvidám Balás Sándor is meghalt már, leánya sírján lett öngyilkos. Úgy látszott, hogy Dekániné, Vadadi Berta zavartalanul vádolhatja Petőfinét, senki sem fogja megleckéztetni ezért a — szó szoros értelmében vehető — dajkameséért.

De mégsem: valaki megszólalt a lapban, és tiltakozott a rágalmazás ellen. Júlia leánya, Horváth Ilona, akiről, úgy látszik, megfélekezett Vadadi Berta. Nagyon jellemző, hogy amíg a Fővárosi Lapok szerkesztője a szenzációt ígérő rágalmozó cikket tárcarovatban, feltűnő helyen közölte; Júlia leányának válaszát a hírek között — a Windsori víg nők főpróbája és Hubay Jenő külföldi turnéja közé ékelve — jelenteti meg, fanyalgó bevezetéssel; mondván, hogy a tiltakozást „annak írója iránti gyöngéd figyelemből, minden szókihagyás nélkül” közli — nem akar tudomást venni arról, hogy a gyöngéd figyelmen kívül a sajtótörvény is kötelezi a felszólalás szó szerinti közlésére.

Dekániné méltó választ kapott rágalmaira. A Petőfi-irodalom annyiszor ismételte a vádló cikket és olyan ritkán ezt az okos visszautasítást, hogy nem árt ezt teljes egészében publikálni;

Tisztelt Szerkesztő úr! Becses lapjuk mai, 291-ik számában *Petőfián* a című tárca jelent meg, mely fejedhetetlen édes anyám, Petőfiné szül. Szendrey Júlia emlékéét a szó teljes értelmében sárral dobálja. Petőfinében a cikk írója egy minden nőiességéből kivetkőzött lényt fest s mindezt szüleinek szíves vendégszeretete által feljogosítva, dajka-pletykák alapján, egy helyen fősóhajtvva, ha élne még a dajka, az tudna legtöbb hasonló, megbízható érdekes adatot szolgáltatni. Nem tekintve egy „gyermekleánya” bámulatos megfigyelő tehetségét, a már felnőttek jellemzésére vonatkozólag a művelt közönség előtt a dajkapletykák valóban a legauthenticusabb források. Nem akarok túlságosan érzékenykedő lenni, habár az ily rágalmak megtorlása végett a törvények cikkelyeit is lehetne igénybe vennem; meglegszem azzal, hogy akik édes anyámat ismerték és nem csupán ilyen pletykák után ítélnék, azok habár el is ismerik excentrikus voltát, csak szánalommal nézhetnek az ilyen szenzáció vagy hírnév-vadászatra, melyben sokkal kevesebb a nőiesség, mint a szegény áldozatban. Mindössze csak a t. közönséget szeretném megóvni az igen könnyen hívéstől, melyre, míg az ötven példányban megjelent cikk a t. szerkesztő úr elterjedt lapjában ismertté nem vált, nem volt alkalma. Így azonban arra kérem a t. közönséget: higgye el az igazat, de vessze meg a dajkapletykát, ha mindjárt nyomtatásban jelenik is meg.

Budapest, 1889. október 23-án.

Tisztelettel
Horváth Ilona¹⁴

Aki éppen a lap kisebb hírei között böngészett, elolvashatta ezt a felszólalást is, de nem szükséges bővebben bizonyítani, hogy hatása mindenképpen kisebb lehetett, mint a vádló cikké. Végeredményében igen sajnálatos, hogy Horváth Ilona nem fordult — mint amire válaszában célzott is — anyja gyalázójával szemben bírósághoz. A pör nyilván nagy port vert volna fel, de ki kételkedhetik abban, hogy Júlia vádló tanúját, aki mindössze egy előtte is ismeretlen dajkára tudott hivatkozni, elmarasztalják? A Júlia-kérdésre ez nem tett volna pontot, de alaposan megingatta volna a hitélet Vadadi Berta vallomásainak. Semmi esetre sem válhatott volna a Vadai-cikkből forrásmű. A gyenge erejű tiltakozást sem a közönség, sem az irodalom nem vette figyelembe. Íme Ferenczi ítélete:

„... a férfias hajlam és férfi multságokra, cselekvésekre, függetlenségre törekvő női a forradalmi események árja és zavarai, a folytonos hurcolkodások, az ismerősöknél el-elmaradás, utóbb a férjétől megfosztás és a szükség is, melyek kevésbé ábrándos hajlam mellett mást erkölcsi erejében felemeltek s fájdalomban megszenteltek volna: őt mindinkább kihozták szelid nőiességéből és lejtő felé sodorták. Ezek későbbi fejlemények, de csiráik már most felfedezőben voltak a nő lelkeben s midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is, mond jellemzőleg Dekániné. . .”^{14a}

Mond jellemzőleg Dekániné. . . És mond jellemzőleg Ferenczi. És mond véleményt a nyomorról, melyeknek hatása közismerten felemelő és megszentelő. És átveszi Borbánd úrnőjétől a filológus szóról szóra az ügyesen csengő, igaztalan mondatot, s helyezi az egyetlen — máig is egyetlen — tudományos Petőfi-életrajzba. De átveszi, jóformán minden változtatás nélkül, Dekániné egész Júlia-portróját, a „férfi multságokra” hajló és a „szelid nőiesség”-ből kivetkezett asszony arcképét. Nincs senki, aki számon kérje tőle forrását, sőt: ítéletét megfellebbezhetetlennek tartják. Hogy a Petőfi Társaság annak tartja, nem jelentene a mai vizsgálódó számára semmi meglepetést, de — Hatvany Lajos is. Miközben a Petőfi körül való anyaggyűjtést és gyűjtőket kárhóztatja Hatvany, mondván hogy ezek munkája nyomán „így ferdült el az élő Petőfi képe a köztudatban”, — ő is egyedül Ferenczi felé fordul hódolattal a Szendrey Júliáról írt könyvében: „Kivételt talán csak Ferenczi Zoltán buzgó gyűjtése képez. Amit ő mond és amit ő gyűjtött, az feltétlenül megbízható. . .”¹⁵ Vagyis Ferenczi forrásértékű műnek tartja Vadadi Berta emlékezését Petőfinéről, és Hatvany feltétlenül megbízhatónak véli Ferenczi forrásértékelését. Nem hinnénk, hogy akár Ferenczi, akár Hatvany emlékét sértենék meg azzal, ha kimondjuk, hogy ebben a körforgásban ferdült el Petőfiné képe a köztudatban.

¹⁴ Fővárosi Lapok, 1889. okt. 24. 292. sz.

^{14a} FERENCZI Z.: i. m. III. 294—295.

¹⁵ HATVANY LAJOS: Feleségek felesége, Bpest, 1918. 10.

Van itt még valami Júlia „vétkeinek” leltárában, amiről beszélni kell: a második házassága. Illetve ennek a házasságnak korai időpontja. Mert ha Júlia csak öt év múlva ment volna férjhez Horváthoz első férje halála után, ez aligha keltett volna felzúdulást. Talán még nagyobb feltűnést sem. Az első sajtóhang, mely megemlékezik erről a nászról, megállapítja, boldogként halt meg Petőfi, hogy ez nem jutott tudomására. Ezt a felfogást tetőzte be Ferenczi, amikor a maga szárazságában is nyakatekert stílusában a következő életrajzi jóslatot hozza nyilvánosságra: „... kétségtelen, hogyha a költőnek nem vagy kevéssé adatott alkalom, hogy megízlelje a családi boldogtalanságot, ez csak azért történt, mert megakadályozta benne a végzetes segesvári csata.”¹⁶ Az értelme ennek ugyanaz, mint 1850-ben a Hölgyfutár szerkesztőségében tanakodók „határozata”-é: örvendjen, hogy meghalt!

Az egész zajongás, ami Júlia második házassága körül támadt, hasonló ehhez az életellenes felfogáshoz — ha nem is vesztegetünk sok szót erre, szó nélkül nem megyünk el mellette. Arany versét és Gyulai magánlevelét az első megdöbbenés és a bukást követő korhangulat szülőtteinek tartjuk; véleményük Júliáról megváltozott, hiszen köztudomású, hogy mindketten jó viszonyban voltak később az asszonnyal, mint Horvát Árpádnéval is — Gyulai rokonságba is került vele, miután 1858-ban feleségül vette hugát, Szendrey Marikát. Nem sorozzuk Bihari Mórt Petőfiné legjobb biográfusai közé, de abban teljesen igaza van, hogy a nők viselkedtek Júliával szemben a legkegyetlenebbül: „... alig egy évig viselte az özvegyi fátyolt. Levetette, s ezzel természetesen kilépett a Petőfi-kultusz bűvös köréből, és magára zúdította a közvélemény — elsősorban a nők — mennyköveit. . . .”¹⁷ Gyermekekkori barátja és iskolatársa, Vachott Sándorné, Csapó Mária olyan szilaj gyűlölettel írta meg emlékezéseit a Horvát Árpádné lett Petőfinéről, ahogy csak műzsák tudnak gyűlölködni. Ugyanis Csapó Mariska is poéta-feleség volt, meglehetősen hosszú időn keresztül törte csinos fejét azon, hogy vajon ki a nagyobb költő, Júlia első férje vagy az övé, a derék Vachott Sándor? Nem tudta egykori iskolatársnőjének megbocsátani, hogy országos érdeklődés központjába került. *Rajzok a múltból* című memoárjában, Dekáninéval ugyanazon esztendőben, 1889-ben jelenteti meg vádiratát Vachottné, melyet ugyanaz az álpietizmus jellemez, mint Dekáninét: így beszéltek akkor Magyarországon a jobb szalonokban Petőfinéről, akitől már Petőfi életét kérték számon. Vachottné, akit méltán nevezett el Hatvány Lajos „a magyar irodalom legszemforgatóbb rágalmozói egyikének”, csak összefoglalója a dámák újongásának, akik bukni látták a feleségek feleségét. — Boszorkányosan ügyes modorban festi meg a barátnő Júlia 1850-es arcképét; mennyivel más ez, mint amit Barabás rajzolt köre, ami a pesti kirakatokban állt, ami miatt annyian irigyelték! Júliát Vachottné valami török kaftánban ábrázolja „nyitott bő ujjakkal, s meglehetősen pongyola derékkal; — fején rövidre vágott körhajához kis piros szerb sapkát viselt, hosszú sötétkék bojtjal — míg szájában cigaretta füstölgött. . . .” Cigaretta és rövid haj — 1850-ben! — fez és kaftán: így adta át az özvegyi fátyolt elvető és második nászáról szvenelve beszélő Petőfinét, ezt az „excentrikus” bestiát a közmegevetésnek. Petőfiné öltözködésszel szerelenségeiről szólók mindig elfeledkeznek *Petőfi valóban feltűnést keltő* habitusairól: ártatlan dolog volt mind a kettő, de az jellemző, hogy az egyik felett szemet húnynak, a másikat egy század óta hánytorgatják.

Nem maradnak el a férfi-életírók sem olyan nagyon Vachottné mögött a megvetés felkeltésében. Szana Tamás, aki nyílt célzásokkal adja olvasói tudomására, hogy adatait egyenesen Horvát Árpádtól kapta, azt állítja, hogy Szendrey Júlia felkínálta magát feleségül második férjének. Pedig még Vachottné is elismeri, hogy Horvát kérte meg a kezét, a legillőbb tisztelet-

¹⁶ I. m. III. 295.

¹⁷ Petőfiné Szendrey Júlia költeményei és naplói. PKtár VII. füz. Bpest, 1909. 31.

tel. Hatvany Lajos, akinek Szana munkájáról a legrosszabb a véleménye — és ebben tökéletesen igaza van —, messze túl tesz Szánán, mikor azt állítja, hogy Petőfiné, e „sívár lélek” Székelykeresztúron „Lengyelék házában csacsogva szalasztja el az alkalmat, hogy az ura elestének színhelyét fölkeresse”.¹⁸ Szana egy faképnél hagyott férjet fogad el Júlia vádlójának; Hatvany pedig összetéveszti Lengyel József székelykeresztúri orvost — aki utoljára látta életében Petőfit — Lengyel Sámuel székelykeresztúri gyógyszerésszel, akinek vendége volt, de aki sohasem tudta volna „ura elestének színhelyét” megmutatni. Rosszul választott tanúk és félreértett vallomások bélyegzik meg Petőfiné második házasságkötését. Az életíró tévedéséből is Júlia vétke nő fel, „ki a még élő férje utolsó tragikus pillanata tanújának nevét is oly jellemző feledékenységgel ejtette ki emlékezetéből. . .”¹⁹ Hiába itt minden ellenérv: Szana tanúját, Horvát Árpádot Mikes Lajos cáfolta meg példás filológiai alaposággal, de Hatvany Mikest — minden indoklás nélkül — rabulisztikával vádolta; e sorok írója bebizonyította, hogy Júlia a férje holtttányilvánítási okmányában — melyre második házasságkötésénél volt szüksége — egyáltalában nem Petőfi „utolsó tragikus pillanata tanúja”-ra hivatkozik; Hatvany ezt azzal a kétes bókkal utasítja vissza, hogy azok közé tartozom, „kit leleménye sohasem hágy cserbe.”²⁰ Tényeimet *leleménynek* nevezi, aminek én Hatvany Lajos *puszta érveit* sohasem neveztem.

Így halad az irodalomban Szendrey Júlia csacsogva, táncolva, olykor dorbézolva második házassága felé. Elfogadható ez az életrajzi beállítás? Nem fogadható el. Sohasem fogjuk megtudni pontosan, hogy mi előzte meg az 1850. július 21. esküvőt, ahol Szántófy Antal lipótvárosi plébános összeadta Szendrey Juliát és Horvát Árpádot. Abonyi Ernő állítását, mely szerint „Szendrey Júlia a bécsi kamarilla és az akkori hercegprimás parancsára nyilvánította holtta Petőfit” — a történelemhamisítás legbárgyúbb megnyilatkozásának tekintjük. Erre a szerencsétlen útra önként lépett a huszonegyéves özvegy, erre senki sem kényszerítette, anyagi körülményei sem, ahogy ezt Bihari véli: apja ugyan nem volt olyan gazdag, mint általában vélik, de volt némi vagyona s a kevesek közé tartozott, kiknek pénze nem ment romlásba a forradalom után, tehát rajongva szeretett lánya és unokája házában mindig otthont és védelmet találhatott volna. Nem kereste ezt a védelmet, ami a legtermészetesebb lett volna, ha valóban „üldözött” elől akar szabadulni, ahogy ezt néhány életrajzírója állítja — s erőltetett minden olyan magyarázat, hogy Juliának nem volt más útja, mint Horvát tanárral való házassága. Hatvany leegyszerűsítő véleményét fogadhatjuk el legkevésbé, aki valamiféle első világháborús „hadiözvegy történet”-té alakítja Júlia históriáját, így mondván el ennek az életnek a szinopszistát: „Szenvedelmes, gazdag úrilány, szerelmi házasság, szegénység, némi csalódottság, gyerek — harc, háború, eltűnt férj — züllés, szeretők, kalandok, második házasság...” stb. Hány urbánus hátterű, háborús és hadifogolyregény vázlata lehetne ez — de nem Petőfi és Szendrey Júlia története!

Általában Júlia minden életrajzírója hajlandó elfeledni, hogy az asszony második házassága idején mennyire magányos. Éppen nem üldözött, nagyonis elhagyatott. Anyja nem élt, Szendrey Ignác szeretete amolyan igazi apai érzelem, a nevelés, irányítás minden szándéka nélkül: Szendrey egyébként sem az a zsarnok, akinek a Petőfi-irodalom képzel, roppant lágy ember. Júlia 1850-ben elvesztette fivérét, férje szülei az előző évben haltak meg; sógora, Petőfi István mint volt honvéd, a rémuralom idején kényszer-katona. Lakásadó gazdája, Garay János igazán nem az az ember, aki atyai gondot viselhetne Juliára: örül, hogy él és Júlia „elégge felnőtt ember” ahhoz, hogy intézze a maga sorsát. Huszonegy éves.

1850 nyara: Pesten mindenki örül, ha él. Csodálatos dolgokat követnek el az emberek, akiknek Világosnál az ég szakadt a fejükre; amolyan világvége hangulatban bámul maga elé egy nép. Nem fogom felsorolni, hogy ki vágott neki a tengereknek, ki bújik rengetegeken,

¹⁸ Így élt Petőfi. V. 525.

¹⁹ Uo.

²⁰ I. m. V. 526.

ki lőtte magát föbe, ki vonult az örültek házába, ki vállalt zsarnokéknál hivatalt az ismerősök közül; egy bizonyos — Horvát Árpádnak semmi baja sincs.

Júlia második férje 1850-ben csak 30 éves, de már két éve az oklevél- és címertan nyilvános rendes tanára a pesti egyetemen. A kiváló szakember nem exponálta magát a forradalomban, vagyona is épségben maradt, jómódú ember. Életútja különben is sima volt: vagyonán és szép tehetségén kívül professzori állását is apjától örökölte, akinek tanszékére nevezték ki, annak halála után. Apja, Horvát István, a híres „történet- és nyelvbúvár”, Kölcsey ellenképe, a legoptimistább magyar, a romantikusok nevelője, a szittyák feltámasztója; alighanem az ő „rajzolatai” olvasása közben sóhajt fel Petőfi, hogy miért nem született ezer év előtt. . . Házain kívül még ajándékozott valamit a fiának: a lebediai keresztnevét. Ő volt Álmos „párducos” fia után az első Árpád a világon, ezt a nevet akkor még Ürményi József megbámulta. A fiatal tanár valami gnómként él a népszerűsítő irodalom hatására a köztudatban, holott ez valótlan: igaz, hogy gerincferdulése következtében kissé hajlottan járt, de nem volt nyomorék, hanem erőteljes férfi, arca tatáros, érdekes. Ezzel nem mondjuk azt, hogy rokonszenves.

Nos, ez a jómódú, igen művelt, megnyerő modorú, a sok kompromittált között baj nélkül élő, de ugyanakkor tisztességes honfinak szakító, az elnyomó hatalmat semmiféleképpen ki nem szolgáló, kétségtelenül nagyjövőjű ifjú tudós megkérte Petőfi özvegyét, aki — igent mondott. Hát, kérem, ilyen „ballépést” azelőtt is, azután is elkövettek már fiatal özvegyek, ennél sokkal nagyobbakat is. Nem akart apja kietlen lakhelyére temetkezni, szemrehányásait hallgatni. Pesten akart maradni, lehetőleg jó módban, tekintélyes ember feleségeként élni. Igen, az életet kereste, bizonyára egészen józanul mérte fel maga és gyermeke jövőjét. Okos asszonyok, hosszú töprengések után szokták elszánni magukat ilyen ostoba lépésekre. Mert ez az volt, életének legostobább lépése. Nem az, hogy férjhez ment, hanem hogy oly *korán* vetette le a Petőfi nevet, amikor „még a gyászcipő sem szakadt el. . .” Ugyanis semmi kétség: nem lett volna szabad maga ellen kihívnia a közvéleményt azzal, hogy szembeszáll a társaság konvencióival és a *gyászév lejártá elött* megy férjhez. A mielőbbi házasságot Horvát sürgethette, és senki sem volt Júlia környezetében, aki lebeszélte volna erről.

Gyenge volt, ez bizonyos, — ezért sajnálatra és nem megvetésre méltó. Nem volt Csernovits Emilia — Damjanich Jánosné —, aki heroinaként él a nemzet emlékezetében: ő az igazi honvéd özvegye, az eszménykép. E sorok írója beszélt még idős emberekkel Isaszegen, akik látták, s könnyes szemmel emlékeztek özvegy Damjanichnéról, a fejedelmien szép matrónáról, aki minden nagypénteken (férje ugyanis egy nagypénteki napon vívta ki Isaszegnél világra szóló győzelmet) — kikocsizott a Rákos patak völgyéhez, a honvéd sírokhoz és virágot helyezett a hantokra. . . Mindig éreztem, hogy ez a kép színpadias, sőt olajnyomatszerű, de bizonyos helyzetekben az olajnyomatoknak van igazuk: ezt várta a bukott harc után a nép hősei özvegyeitől, Szendrey Júlia magatartása nem ilyen isteni, hibás, emberibb és mégis: amikor Herczeg Ferenc kijelenti, hogy nem képes megérteni a vádat, melyet ezért a névcsereért kellett elszenvednie Júliának, ezzel a mondatával adja tudunkra, mennyire német szívvel írt mindig Petőfi koráról és a költő közeli utókoráról.²¹

²¹ HERCZEG FERENC: Szendrey Júlia és a közvélemény. Petőfi Almanach. Bpest, 1909. 359. Herczeg színművet is írt Petőfinéről (Szendrey Júlia, bemutató: 1930. febr. 28.) Ez a nagy közönségsikerű darab — címszerében Bajor Gizivel — az oka annak a bosszantó naivságú, de igen gyakran hallott véleménynek, hogy Szendrey Júlia „az orosz tiszték szeretője volt”. A színmű második és harmadik felvonása ugyanis Kolozsvárott játszódik le 1849 telén, ahol Herczeg úgy alakítja át a Liechtenstein-legendát, hogy egy cári herceg szeret bele Júliába és Dekániné rágalmai is ilyen orosz cári változatokban jelennek meg: Júliának egyenesen Párizsból hozatnak báli ruhát a cár tisztjei, akiknek az álarcosbájljára készül stb. Nem szükséges bővebben foglalkozni Herczeg darabjának történelmietlenségeivel, elég annyit mondanunk, hogy *Kolozsvárott 1849 telén régen nem voltak oroszok*: a cári seregek augusztus 15-én bevonultak Kolozsvárra és 5 nap múlva, 20-án kivonultak onnan. De a Herczeg-darab óta

Azoknak pedig, akik állandóan affektált szerepjátszással vádolják Júliát, éppen ezért nincs igazuk: egyáltalában nem volt tisztában saját — helyzete folytán már-már történelmi — szerepével; nem tudta, hogy „rajta az ország szeme”. Röviddel második házasságkötése előtt, 1850 tavaszán leírja naplójába ezeket a mondatokat: „Élni akarok, meg akarom kísértetni a boldogság nélküli életet. Ezt azelőtt lehetetlennek tartám. . .”²² Nem tudja még, hogy nincs kegyelem a nemzet özvegyei számára, nem enyhítő körülmény „a boldogság nélküli élet” sem. Ha a gyászidő alatt — a nemzet gyászideje alatt! — dobják el az özvegyi fátyolt, a boldogtalanságot nem is hiszi el nekik soha senki.

Végeredményében ezen bukott meg az élete: kárt a második házasságával senkinek sem okozott, csak egyedül önmagának. Soha a költő emlékéét naplóiban, verseiben nem bántotta meg; ereklyéit gonddal őrizte, fiára, Petőfi Zoltánra hagyta, akit 1857-ben egyik szép (vállalom ezért a szóért az esztéták haragját: szép!) versében így szólít meg:

Szerelmem virága,
Kihalt boldogságom
Egyetlen zöld ága.
Az eltépett múltnak
Élő bizonyossága,
A lehullott csillag
Fennmaradt sugára!

Szorosan nem tartozik ide, de megemlítjük, hogy Júlia életének legnagyobb csalódása éppen második házassága volt. Ennek a házasságnak és a 17 évi együttélés utáni válásnak a rejtélyét Mikés Lajos oldotta meg, megtalálván azt a férjéhez intézett megdöbbenő üzenetet, melyet Júlia mondott tollba halálos betegen, 1868. szeptember 1-én. Horvát Árpáddal, a neves tudóssal kortársai tapintatosan bántak a Júlia-életrajzokban; mi nyugodtan megmondhatjuk, hogy a diplomatika jeles professzorát elferdült szekszuális magatartás jellemezte, a házasság az első naptól kezdve szerencsétlen volt: „benne megmentőmre véltem találni — így emlékszik halálos ágyán második férjéről Júlia — s nem másra, csak egy kéjenc állatra találtam. . .”²³ Ez az aberráció idegenítette el tőle a feleségét, ez vezette Júliát ahhoz, hogy 1867-ben különvált tőle. Utolsó üzenetében első férjére hivatkozik: „Engemet Sándorom emléke és oly sokszor kigúnyolt olvasmányaim, de mindenekelőtt szívem arról világosítottak fel, hogy egy nő több mint csak *asszony*. . .”²⁴ Öt nappal e levél megírása után — 1868. szeptember 6-án — meghalt. Hatvany Lajos szerint Júlia nem lehetett „a nő-emancipációnak úttörője, akinek Dienes András beállítani szeretné”.²⁵ Sohasem mintáztam Szendrey Júliából valami magyar Emmeline Pankhurst-öt, Hatvany félreértett, amikor azt állítja, hogy suffragette-ösként tisztelem Petőfinét. Nem mondtam mást, most sem, csak annyit, hogy rá is illik a mondat, ami Stuart Máriára: sokkal jobb volt mint a híre. Ha ballépés volt második gyors házassága — az volt — balszerencsét csak reá hozott: túlon túl megszenvedett érte.

makacsul tartja magát egyféle iratlan — a Nemzeti Színház nézőterén keletkezett — hagyomány, hogy Júlia „a férje gyilkosaival” mulatozott. Hihetetlen, de Herczegnek a célja az volt ezzel a darabbal, hogy *rehabilitálja* Júliát, mint ahogy Szana könyve is ezzel a szándékkal íródott. Ebben a pörben az igaztalan vádlóknál is nagyobb kárt okoztak a vádlottnak az érzelmes és felkészületlen védők.

²² MIKES L.: i. m. 314.

²³ MIKES LAJOS: i. m. 185. Nem foglalkozom bővebben Júlia vádjaiival, kívül esnek tárgyunkon. Néhány szó második férjéről: „gyalázatos buja fotográf képeit házi köröm szentélyébe oly megérthetetlen cinizmussal behozni törekedett”, „Jegállatiasb kéj”, „buja állati szenvedélye” stb.

²⁴ Uo.

²⁵ Így élt Petőfi. V. 525.

VII.

Nagyon érdekes, amikor Júlia vádlói — Ferenczi és Hatvany — mintegy monológot mondva mentegetődnek, hogy mennyire nem a „későbbi fejlemények” — vagyis a korai második nász és a „férfi mulatságok” — alapján ítélik meg Júlia korábbi egyéniségét. Természetes, hogy amikor nem képesek szabadulni az asszony második életszakaszának emlékeitől, a Balás Sándor-legendától, Dekániné jellemzésétől, amelyben rendületlenül hisznek, — mi akkor viszont nem hihetjük el nekik, hogy ezek az általuk is idézett adalékok ne befolyásolták volna őket Szendrey Júlia leánykoráról és Petőfiné-koráról alkotott ítéletükben. Nyomukban egyebet sem hallunk a Petőfi-irodalomban, mint hogy a költő és Júlia „nem voltak egymáshoz szánva” — aminek semmi más alapja nincs, mint egyedül a Júliát ért rágalmak és a dispenzációs Horvát-féle házasság. Képzeljük el, ha Jókai elesik a szabadságharcban — állítólag Nyáry Pál beszélte le arról, hogy abban fegyveresen részt vegyen —, hány életrajzírója bizonyította volna be, hogy a nem éppen példás előéletű, nála jóval idősebb Laborfalvi Rózával „nem voltak egymáshoz szánva”, s csak azért „nem adatott alkalom, hogy megízlelje a családi boldogtalanságot”, mert — szerencséjére — meghalt.

Valóban, csak a Júlia rágalmozóinak hatása alatt keletkezett ítélet mondhatja azt, hogy Petőfi házassága sikerületlen volt. Mindenki, aki életüket közelebbről látta, elismeri, hogy boldogan éltek; az összekocanások, csipős megjegyzések, amelyekről tudomásunk van, nem egyebek, mint azok a házastársi zsörtölődések, amelyek minden házasságban — és főleg az első esztendőkből — természetesen. A „némi csalódottság” a költő *halála utáni* események belemagyarázása egy *előző* korszakba. Júlia özvegyi-éve is így befolyásolja leány-, menyaszszony- és első asszony-korának leírót. A biográfusok szinte révülésben függesztik tekintetüket Vadadi Berta Júlia-portréjára és sietnek idejében felfedezni a lelki-csirákat, melyekből Júlia későbbi vétkei nőnek ki. Petőfinéről, a gyerek-asszonyról az *eljövendő* bűnök halmazatára mutatva beszél az életrajzíró: „csirák már most fejlendezben voltak a nő lelkében...”²⁶ Már bölcsőjében is gonosz volt!

Ezért aztán Júlia már a költő halála előtt is „dicsvágyó”, „a háziasság rovására mindinkább a közéletbe vegyül”, férjére „káros hatást” gyakorló (Ferenczi), „különc nő”, „hóbor-tos”, kinek „képzelődése korán meg volt mételyezve”, és „az volt főbb vágya, hogy tündökölhessen” (Szana), pedig csak „cifralelkű, puccos báb”, aki „kielégületlen érzékiségben remegő idegeivel” bővölte le a költőt, egyébként nem termett másra, mint Petőfinék „végzetes és csúfondáros vesztére.” (Hatvany.) Oldalakat tölthetnének meg a Júliára dobált mondatokkal és jelzőkkel — csak éppen jelezzük, hogy micsoda kőhalom alól kellene kiemelni a revizor-nak a vád és „védelem” szavaival megkövezett asszonyt.

Szó sincs arról, hogy szentté akarnánk avatni. Nagyon esendő embernek tartjuk, akaratbetegnek, végtelenül befolyásolhatónak, önállótlannak, „úgy bámulom mások erejét, és úgy megvetem saját gyengeségemet”, írta egyik napló-töredékében. Nekünk a napló-íróval szemben az a dolgunk, hogy tudomásul vegyünk ezt a gyengeséget, nem az, hogy mi is megvessük őt — a lelki-erő jelenléte vagy hiánya idegállapotbeli és nem kriminális kérdés: restelljük, hogy ezt a Petőfi-irodalomban most mondjuk ki először, s eddig bűnősként kezeltük azt, aki szerencsétlen volt.

De nem volt ez az állapot „bovaryzmus” sem, ahogy ezt lelki életének egyik boncolója állítja, mondván hogy már „tíz évvel Flaubert regényének megszületése előtt” *egy még nem is ismert lelki magatartást* öltött fel.²⁷ Egyáltalában nem tehet semmit, amivel bosszús utókor meg lenne elégedve. Már a neveltetésével baj van, kifogásolják, hogy csak pesti Tenzer-féle (magyarosítva: a Lejtei Lilla-féle) leánynevelő intézetben tanult, mely „eredendő hajlamainak

²⁶ FERENCZI Z.: i. m. III. 294.

²⁷ HATVANY L.: Így élt Petőfi. III. 404.

kedvezett”²⁸, értsd ez alatt a későbbi tobzódásait. Már magában véve az is súlyos hiba, hogy az irodalom olyan ferdén ítéli meg Júlia közvetlen környezetét, anyagi helyzetét, apja társadalmi állását. Határozottan várkisasszonyként szerepel, mintha az ósdi, már akkor leomlóban levő erdői vár a Szendrey-család ősi fészke lett volna, nem pedig egy uradalmi inspektor szolgálati lakása. Ezt az inspektori rangot is gyakran cserélik fel magasabb hatalmasságok címeivel: a főinspektoréval, jószágkormányzóéval, a bonorum directoréval — Szendrey Ignác egyszerűen csak gazdasági felügyelő volt, ilyen uradalmi tiszt volt még jónéhány a Károlyi-birodalomban. Nemességét is úgy hánytorgatják, mintha legalább két predikátumot ragasztott volna a nevéhez, holott egyet sem: nagyon is kurtanemes volt őkelme. Felesége jámbor polgárasszony: Gallovics Máli. Júlia születésekor a keszthelyi pap az újmajori kasznár leányának nevét még ipszilonnal sem írta, nemes származását sem tünteti fel. Az ilyen familiát a híres-gőgös Szatmárban semmibe sem vették. Jó gazda volt Szendrey, a maga módján igen tisztességes ember, akit uradalmi előljárói megbecsültek; ahogy mondani szokás, holtá napjáig volt kenyere a gróféknál. De hol volt ő tőlük! — hol volt a lánya a nagykárolyi Károlyi kontesektől? Egyszer végre erről írjanak Júlia biográfusai: az arisztokrácia elleni gyűlöletének, lázadó érzelmeinek magyarázatát próbálják megkeresni abban a tényben, hogy látta a nagykárolyi kastély barokk vaskapuját néha megnyílni, s a városon átkocsizni embertelen gőggel apja kenyéradóit, a grófékat és vendégeiket: egyetlen megnyilatkozását nem ismerjük, melyben dicsérte volna őket, de számtalant, melyben — éppen a honoráciorok sértett gyermekeit jellemző vulgarizmussal — bírálja a feudalizmust, s pokolba kívánja a „kiváltságos osztályokat”.

Az apja szótlán és szorgalmas szolga volt. Gyűjtött is egy kis vagyont, szerénységet, amelyet már a nem-tolvajkodó inspektorok szerezhettek egy élet munkájával. Jó nevelést akart adni leányának, számára bizonyára Tenzer Lilla intézete volt a csúc — talán mégis túlzás az inspektortól azt követelni, hogy Bécsbe küldje a lányát, a Notre Dame de Sionba vagy Párizsba, a Dames du Sacré Coeur intézetébe. Hogy „a Lejteji-féle leányintézet inkább német, mint magyar műveltségre képezte növendékeit”²⁹ — igen, ez így van: de ez akkor így volt szerte a Monarchiában, a második Ratio Educationis korában, mely igen határozott irányelveket adott a nőnevelésre nézve is. Különben a német szóra való fogás egyszerűen hozzá tartozott a „jobb házból való” gyermek iskoláztatásához; például a szabadszállási feltörekvő székbérlő, Petrovics István egyenesen *német tannyelvű iskolába*, a pesti evangélikusok gimnáziumába küldi Sándor fiát, aki 12 éves korában már beszél németül annyira, hogy 16 esztendőskorában folyékonyan olvassa Karl Franz Van der Velde regényeit — szirupédes szentimentalizmustól csepegő összes műveit! Nyelvgyakorlatnak nagyon jó volt, nem rontott a költőn semmit, a német nyelv erőszakolásáért. Petőfi éppen úgy hálás lehetett apjának, mint Júlia az öreg Szendreynek. Nem igaz, hogy a Tenzer-intézet németessége mintegy megrottotta Júliát, hogy „így lett Júlia számára az irodalom ismert tájak és emberek s átélt élmények ábrázolása helyett ismeretlen mesetájak, ködalakok és képzelgések gomolygó panorámája. . .”³⁰ Ellenben az ilyen ábrázolás valóban a képzelgések megejtő panorámája — hiszen Júlia egy-kor nyelvén beszélt, az 1830—40-es évek „honunk szebblelkű lányai”-nak modora, levélstílusa, szalagbetűkkel írt, selyembe kötött naplója, nagy tollrágások között írt versezetei, a zongoránál Chopin-imádata — *semiben* sem különbözött Júliáétól. Júlia és barátjáné, a mindenki által okosnak, szellemesnek, műveltnek tartott Térey Mari teljes levelezését ismerjük: a Térey-lány és Júlia leveleit csak az aláírás teszi megkülönböztethetővé, egyébként tökéletesen egyformák. Két fiatal lány levélváltása ez. Miféle követelményeket is állíthatnánk fel az ilyen elmeművekkel szemben? — akár akkor, akár ma, amikor tudjuk, hogy a kor és az

²⁸ HATVANY L.: i. m. III. 405.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

iskola mindig uniformizál. „Júlia képzelmet. . . az úri látványosságokra való folytonos készülődés tölti be. . .”³¹ Miért? Mert a fiatal leány egy nagykarolyi bálba készül, és barátnőjéhez intézett levelében „egy pár fehér ceig” cipő (vagyis egy nagyon *olcsó* cipő) megvételéről beszél. Látjuk, valóban istennői mércét állítunk Petőfi választottjának. Ám ha nem a ceig báli cipőjéről fecseg, hanem naplót, verset ír, akkor még szigorúbbak vagyunk hozzá: ilyenkor ő a szatmári George Sand, akire azonban párizsi bálványa csak egyetlen kimutatható hatással van: rövidre nyíratja a haját, egyébként nagyon „sivár lélek”. Bizonyos, hogy szerette a francia írónőt, de mindig efeledjük, hogy nem ő hasonlította magát hozzá, hanem — Petőfi. Júlia műkedvelő író, nem jobb, mint a többi irogató hölgy, és semmivel sem rosszabb náluk. De ha Petőfi és Jókai túl is dicsérték, írásaiban *nem volt ostoba, nem volt nevetséges — szellemileg egyáltalában nem méltatlan élettársa a költőnek*. Persze a költő is megkapja a magáét a forradalmat váró Júlia szerelmes dicsérete miatt, akit jelenkorunkban már Petőfi „házi hisztérikájának” neveznek — és „Petőfi magára vessen, ha a kis Júliából olyan nagyképű trikotőz lett, aki még a forradalmi gombolyag vörös szálaiból is kék harisnyát kötött magának. . .”³² Íme: ha gyermekes boldogsággal készül a bálra, akkor üresfejű úrilány, ha a forradalomra készül, akkor kékharisnya.

Petőfiné egyáltalában nem tehet semmi olyat, ami ki ne hívná a bírálatot. Amikor Petőfi leírja, hogy 1848. december 14-én este jöttek rá a vajúdási fájdalomk asszonyára, ez Júlia bírálója szerint — *komikus*. Komikus azért, mert Petőfi ekkor történetesen Tacitusról beszélgetett Júliával, akit „szerelme elvakultságában magával egyenrangúnak vélt”. De amikor Petőfi utolsó levelében 1849. július 29-én azt írja Júliának, hogy majd együtt fogják beutazni Háromszéket, „mint a fészket rakni akaró fecskék” — ez már *tragikus*. Ne tévedjünk: nem azért tragikus mert 48 óra múlva a levélíró halott volt, hanem — Júlia vádlói szerint — azért, mert „Petőfi nem gondolta meg, hogy az erdélyi fészkekrakás a tetszvágyó asszonynak csak unalmára volna. . .”³³ Vagy például maga Petőfiné írta le erdéli naplójában, 1848-ban, hogy ő volt az, aki *visszatarította* a harctértől, és ezért „el kellett tűrnöd miattam a gyávaság gyanúját. . .”³⁴ Vagyis ez hiba volt. De amikor állítólag *küldte*, hogy menjen a harctérre, ez még nagyobb hiba volt.³⁵ A legeslegnagyobb hiba pedig az volt, amikor Mezőberényben, 1849. július 18-án reggel *sem nem marasztotta, sem nem küldte*, hanem hű hitvestársként azt mondta, hogy bárhogyan is dönt a férje, ő kész követni őt. Az irodalomtörténet most úgy ítél felette, hogy ez az álláspont és magatartás sem volt jó, mert „egy derék, jó, gondos asszony” azt mondta volna, hogy: „Úgyis veszve van minden! minék mennél?” Mert „ennyit, Júliának egy szóval sem kellett volna többet mondania és Petőfi mentve van. . .”³⁶ Megdőbbenve állunk egy ilyen mondat előtt. Valóban mentve van? Ezen a képzelt mondaton függött volna Petőfi sorsa? Ha többet nem, ideje volna annyit belátnunk, hogy a Júlia elleni vádak már semmiféle mérték-tartást nem ismernek.

VIII.

Nem, nem a rehabilitáció, hanem a kérdés legszigorúbb felülvizsgálata: erre van szükség. És később egy új, teljes, pontos, jó Szendrey Júlia-életrajzra, mely nem tesz többé engedményeket sem a nemzetieskedő dühnek, sem az olyanfajta freudi analízisnek, melyet az író is „kaján

³¹ HATVANY: i. m. III. 402.

³² HATVANY: i. m. IV. 199.

³³ HATVANY: i. m. V. 524. és 525.

³⁴ MIKES L.: i. m. 303.

³⁵ VACHOTT SÁNDORNÉ (Rajzok a múltból, Bpest, 1899. II. 104—106.) egyenesen Petőfiné nyakába varrja a felelősséget azért, hogy a költő a harctérre került és ott meghalt. Ez a fel fogás legkitűnőbb íróink Júlia-portréira sem maradt hatástalanul.

³⁶ HATVANY: i. m. V. 391—392.

művelet"-nek nevez.³⁷ Meg kell értenünk, hogy a költő utolsó, legfontosabb életszakaszának (1846—1849) megírása előtt feltétlenül fel kell számolnunk azt a — kimondom — életrajzi dilettantizmust, mely ilyen ítéletre jutott Petőfinével szemben. Egy alapos revízió alighanem a következő döntésre jutna a Júlia-kérdésben:

1) A Liechtenstein, Balás Sándor-féle stb. irodalomtörténeti pletykák mögött semmiféle bizonyítóanyag nincs: ezek elfogadhatatlanok.

2) A kolozsvári „tobzódás” egyetlen forrásműve Dekániné cikke, melynek a köztudatba átment vádjai egy személy szerint is ismeretlen dajka állítólagos elbeszélésein alapszanak: tudományos életrajz az ilyen adalékot köteles visszautasítani.

3) Szendrey Júlia második házasságával hibát követett el: nem azzal, hogy „eldobta az özvegyi fátyolt”, hanem azzal, hogy nem várta meg, míg a nemzet felocsúdik fájdalomából — megsértette a szabadságharcát és annak költőjét elvesztett népet. Súlyos hiba volt, de nem olyan bűn, melyért egész életén keresztül és halála után is lakolnia kellene. A cselekmény és a büntetés torz arányáról van szó.

4) Szendrey Júlia eddigi irodalomtörténeti megítélése a fenti három vádpontnak az eredője. Ezek másféle értékelése Júlia új portréját eredményezheti. Nem kétséges, hogy hífi élettársa volt a költőnek, hatása Petőfire nem lehetett rossz: az 1846—49-es években semmiféle válság vagy törés nincs a pályaképében, politikai, költői fejlődésének ez a legmagasabb íve. A filológusnak *nincs oka* kifogásolni a költő választását és Júlia életrajzi jelenlétét. Nem volt jobb, sem jelentősen rosszabb korának és társadalmi osztályának fiatal nőinél: sokkal inkább *típus*, mint ellen-géniusz, mínusz-variáns. Azt a felfogást, hogy „végzetes és csúfondáros veszte” volt Petőfi Sándornak, a leghatározottabban vissza kell utasítani.

Ismét hangsúlyozom, hogy felülvizsgálatra elsősorban a Hatvany Lajos által rajzolt portré szorul, senki bővebben és nagyobb elfogultsággal nem foglalkozott Petőfiné alakjával, mint ő. Teljesen igazat adunk Mikes Lajosnak abban, hogy Hatvany a maga Júliájában megrajzolt „egy olyan leányt, aki nyugodtan születhetett volna akármelyik fényes banknegyedi palotában. . .”³⁸ Ez így igaz, az a Bovaryné, az a spleenes úrhölgy, aki Hatvany műveiben mozog, élő lány és élőlény, de ez semmi esetre sem az erdői inspektor-lány és még kevésbé Petőfiné! Tisztelem Hatvanyban még indulatosságát is; nem ismer jól, aki azt állítja, hogy nem becsülöm Hatvany életművét: jól tudom, hogy Júliával szembeni elfogultságának is a költő iránti rajongás az alapja, de tiszteletünk sem fog meggátolni bennünket abban, hogy megalkossuk a költő feleségének új és jobb, az elfogultság és rajongás színeitől mentes arcképét. Megnyugtathatom az aggódókat, ha azzal a módszerrel közeledünk a Júlia-problémához, melynek alapja a tények tiszteletbentartása, úgy az új portré nem fog hízelegni Juliának a „negatív hősnő” eddigi vonásaival; határozottan színtelenebb lesz, fényképszerűbb: hisszük, ezért élethűbb. A revízió szűrőkítéssel, egyszerűsítéssel fog járni, Júlia hibái emberi gyarlóságokként fognak előtűnni, nem görög kórusok átkaitól kísért vétkekként: így kerül Júlia pontosan arra a szintre, amelyet megérdemel.

Tudom, hogy ezt a szándékot, ezt a revíziót az idősebb generációból még sokan ellenérzéssel, lehet hogy tiltakozással, céljaim félreértésével fogadják, ahogy nem egy helyen így fogadták a költő családtörténetére vonatkozó új kutatásokat vagy halála és szabadságharc kori szereplése történetének felülvizsgálatát. Mindegy: ezt éppen úgy keresztül fogjuk vinni, mint az előző vállalkozásokat. Nem igaz, hogy „a költő felesége emlékének megtisztítása” készlet erre mint a védelemre vállalkozó elődeinket. Minket már filozófiánk, a bizonyított tényeken nyugvó történetfelfogásunk, korunk sugallata, egy emberi nemesedés készlet arra, hogy végre befejezzük ezt a nagy nemzeti boszorkánypörünket és a Petőfiről szóló irodalomból eltüntes-sük az özvegy máglyájának fekete foltját.

³⁷ HATVANY LAJOS: Feleségek felesége. 23.

³⁸ MIKES L.: i. m. 216.

REHABILITATION DANS L'AFFAIRE JULIA SZENDREY

Julia Szendrey était la femme d'Alexandre Petőfi. Le poète hongrois le plus marquant du XIXe siècle est tombé — comme on le sait — le 31 juillet 1849 dans la lutte pour l'indépendance hongroise, et sa femme, sans attendre la fin de l'année de deuil, a épousé le professeur d'université Árpád Horvát. Cet acte a valu à la veuve âgée de 20 ans la condamnation unanime de la nation pendant plus d'un siècle; mais la plus violente attaque vient de lui être lancée plus récemment dans la littérature s'occupant de Petőfi. L'accusation ne se borne pas à prétendre que par son second mariage Julia Szendrey a «trahi» Petőfi, mais la dénonce encore en compagne moralement inférieure et indigne du poète. L'auteur n'a pas l'intention de réhabiliter Julia Szendrey à tout prix, mais en attribuant ses défauts à sa jeunesse et son inexpérience il les expose sous leur vrai jour et démontre par les moyens de la philologie que les accusations portées contre elle n'ont d'autre base que la chronique contemporaine ou l'imagination. Julia n'était pas méchante, elle n'était que malheureuse. Loin de proposer sa canonisation, l'auteur indique qu'il serait désirable de mettre fin à ce procès de sorcellerie intenté par la nation. Ce n'est pas la mémoire de Julia Szendrey qui nous y oblige, mais notre philosophie, l'humanisme plus élevé de nos jours rejetant l'animosité et n'admettant dans les jugements que les faits.

BODNÁR GYÖRGY

KAFFKA MARGIT ÉS A LÉLEKTANI REGÉNY

(Elemzés és vázlat)

A *Színek és évek* után, 1912-ben Kaffka Margit a *Mária éveit* kezdte közölni.¹ A két regény között — bár szervesen kapcsolódnak egymáshoz — feltűnő a különbség: az egyik erős társadalomrajza után a másikban uralkodó nagy lélektani érdeklődés messzebb mutat az egyszerű témaváltozásnál. S ugyanakkor a kortársak munkásságában is egyre gyakrabban bukkan fel a lélektani probléma vagy a lélektani motivációjú élmény. Tehát bizonyára korjelenességgel állunk szemben. S minthogy Kaffka a *Mária éveivel* a magyar századelőn az elsők között indult el a lélek titkai felé, maga küzdött meg az örökölt regényformával és szemlélettel s maga vállalta a kísérletezés kockázatát. Műve tehát átmeneti. De éppen ezért olyan folyamatot tesz közelről láthatóvá, amely az egész regény-történeti fordulót jellemezte. Ennek végigkövetésére teszünk kísérletet a regény *elemzésével* és a korabeli rokontörekvések *vázlatával*.

1.

A *Színek és évek*ben az öregedő Pórtelky Magda gyakran emlegeti lányait: a délutáni kávé, kis kertje virágai és a csendes alkonyi enyhesség mellett tulajdonképpen csak az nyújt neki örömet, ha rájuk gondol. Értük még bénává fásultan is tud küzdeni: „Kislányaim, lelkeim, csak ti tanuljatok! Mindenáron, mindenáron! Ne csináljatok ti semmit a ház körül; majd főzök, seprek, takarítok én, az én kidolgozott kezemnek, szétment, elhanyagolt testemnek már úgylis mindegy. Ti csak készüljetek szebb, diadalmaskodó, független életre; magatok ura lenni, férfi előtt meg nem alázkodni, kiszolgáltatott mosogatócselédje, rugdosott kuttyája egynek se lenni.”² Bennük vigasztalódik élete roncsain, és még a küszködésüket is szépnek látja: órákat adnak, stipendiumokért kilincselnek, de még várhatnak, tervelhetnek, örülhetnek a jövőnek, melyet saját kezükben tartanak.³ S amikor emlékezései végén visszatekint önnön sorsa bezárt kapujából, eredményes életéről róluk szólva tud beszámolni: az egyik kitűnő tanár, a másik patikus, a harmadik zongoraművész-jelölt; önálló, dolgozó nő, megkeresik a kenyerüket, s ráérnek a szerelem fényűzésére is; igazabb életet élnek, mint ő.⁴

De ez a kép nagyon távoli és elvont: az író nem is festi meg, csupán felvázolja mint a láttatott világ puszta vonalakba vesző távlatát. Bizonyára tudta, hogy ez új feladat, s már készült az új tablóra. A jövő felvetítésének vázlatossága Pórtelky Magda történetében is a reményvesztő tapasztalatok hatását jelezte. Miről vall a kidolgozott kép?

¹ Először a Nyugatban: 1912. II. 551—568, 628—646, 725—743, 824—843, 889—908. Könyv alakban 1913-ban jelent meg a Nyugat kiadásában.

² *Színek és évek*. Bp. 1952. 225.

³ *Színek és évek*. 45.

⁴ *Színek és évek*. 256.

Az új hősnő, Laszlovszky Mária a „jövő” lányai közül való. Felsőbb nőiskolában tanul, diplomát szerez, tanári állást kap, maga keresi a kenyerét, nem függ senkitől, a maga ura. Élete mégis holtvágányra fut, ahol a vesztéglés várja vagy a semmibe lóditó halálos itkőzés. Ő az utóbbit választja: önmaga vet véget kínládásainak.

Ha tehát Pórtelky Magda lányainak biztató sorsa a fejlődés logikáját sejtette, akkor Mária történetének tanúsága szerint ez a logika valahol megtört. Hol, miért? A regényből kétféle válasz olvasható ki.

Mária és társnői a „Valéria” intézetben álomvilágban éltek. Halhatatlan művek hőseivel társalogtak, s olyan szabadon kereshették ki olvasnivalóikat, mint ahogy parfümjeiket választották. Esténként Trisztán és Izolda történetével bódították magukat, s játszották élményeiket, belső életüket is. Szerelmesen jöttek haza a rokonoknál töltött vasárnapdélutánokról, hogy aztán szavaik, leveleik „lilán-túli finomságaival” a semmibe veszejtsék „életes” kapcsolataikat. Éveken át tartó szerelmet tápláltak egy rokonférfi közelében töltött feszült éjszaka emlékével, s leejtették fátylukat a templom kövére, hogy felhívják magukra a fiatal káplán figyelmét. Impresszióikban a felidézés lehetősége fontosabb volt számukra, mint az átélés. A szóval olyan merészek voltak, mint aki nem is ért egyébhez. Összezárt és elhatárolt életükben a szó mámore borított el mindent, szó-orgiát csaptak, szétszedtek minden élményt, elejtett szót és célzást. Tiszta inget vettek, ha *beszélni* készültek az „ideáljukkal”, s bár szabadon járhattak a pesti utcákon, soha kísértésbe sem ejtette őket a lehetőségeket kínáló élet. S az is csak az utolsó napon ötlött eszükbe néhány pillanatra, hogy van köztük szegény lány is, akit a kemény és közönséges, mámoroszlató bizonytalanság vár az intézet kapuin kívül.

Kaffka ezt az utolsó napot mutatja be regénye elején, amikor Mária társai még egyszer, utoljára megrendezik a „szó fekete miséjét”. Utána azonnal a köznapiság élet kellős közepébe dobja hősnőjét. Az internátusi jelenet úgy illeszkedik a vidéki város életét felidéző fejezetekhez, mint Pórtelky Magda báli emléke a házaselet kiábrándító képéhez: mindkettőt a kontraszt ereje kapcsolja össze, amit szembeötlővé fokoz az átmenet nélküli összeillesztés.

Az álomvilág után a vidéki város áporodott levegője, kicsinyes élete fogadja Máriát. Itt az egyik év úgy múlik el, mint a másik. Ilyen események zajlanak körülötte: „Őszi színeket kaptak a poros fák, felélénkült kicsit a város, friss diákcsoportok jártak, sürgés volt a könyvesboltok előtt pár napig. Aztán kirakatba tették a szezon új szöveit; esős, nedves napok jöttek, és gesztenyékofa települt a Fő-utca sarkára.”⁵ Ha többrevágó ember vetődik ide, előbb-utóbb csömörrel menekül, mint Szentandrassy, a főispáni titkár. Zsidó polgársága, mely a fővárosban a kultúra, a magasabb szintű élet erjesztője; itt még csak a gazdagság fényűzéséhez szokott, de belső kultúráját még nem teremtette meg: „drága bécsi toalettekben pompázó asszonyaik könnyű ismeretségeket és szerelmeket kötnek a tisztokkal a Fő-utca korzóján; a lányaik idegen nyelveken fecsegnek, klasszikus zenét dobolnak a zongorán, és ajánlásra mennek férjhez egy más városbelihez.”⁶ A törzslakosság „előkelősége” szándékosan zárkózik el a friss levegő elől, az *Aranyos Erzsikét*, a *Kereskedelmi tanácsos házát*, a *Pusztai hercegnőt* olvassa, Marlitt „nemes nőalakjainak” mintájára igyekszik formálni lányait. Sivár az egész életük. Anyagi lehetőségeik a régi úri világgal szemben összeszűkültek, az előkelőségek külszínéig tudja leplezni az aggodalmasan „praktikus” küzdelmet, melylyel kispolgári létüket fenntartani igyekeznek. Érdemes összehasonlítani a *Színek és évek* dsszentribáljait azzal az „összehozó” esttel, amelyen Mária először találja magát szemközt új környezetével: Pórtelky Magda bódulatának, a feledtető múlt szépségnek nyoma sincs itt, Laszlovszky Mária már csak kopottságot lát maga körül. A társasélet fő célja a minél előnyösebb házasságszervezés. Tizenhat

⁵ Mária évei. Bp. 1913. 55. (a többi jegyzetben MÉ.)

⁶ MÉ. 38.

éven túl minden lánynak vigyáznia kell, nehogy lemaradjon, mellőzve látsszon. E téren még a társadalmi gőg is engedékenyebb: a semminél jobb a kereskedő-fiatalság is, miért ne, hiszen itt már érettségiznek a boltosok, s némelyik akadémiára is megy. Ha valaki ki akar törni — mint Csilléry Adrienne —, hamar megkapja az erkölcsstelen, a fuzsitos jelzőt: környezetében csak a legmesszebbre látók sejtik, hogy, ha ez a lány olyan világba kerül, ahol minden nő cigarettázik, fecseg a politikáról, és ápolja körmeit, elpárolog körül minden hűhós elképedés. Mária lázadása a lélekben zajlik le, neki tehát a „lemaradtaknak” kijáró ítéletet kell elviselnie. Amikor a harmadik évet tölti leányként új városában, már az egész „úri” közvélemény figyeli. Utoléri a primitív megszólás: „Bizony ütődöttke már. . . egy kicsit. Hány éves? Lehet huszonhét.” A védő szándék is rossz ízekkel vegyül: „Hova gondolsz lelkem! Pont huszonöt, egy nappal se több! Most ideges, fáradt; az anyját ápolta, egész nyáron meg varrt a hugára, most meg újra kezdi a tanítást szegényke!” De még lányaik versenytársaként is számon tartják, s egyik tanártársáról, akit jövődöbelijének vélnek, irigy kegyességgel mondanak le: „Na, összeillő pár lesz. . ., elég fantaszta mindkettő! . . . A fiú egészen jóra való. . . Mondhatom, nagyon érdekes előadása van, igen képzett. — Még az se legyen, azért tanár. . .”⁷ stb.

Körül van zárva, kitörni nem tud. De ha meg is kísérelné a kitörést, hova menekülne. Mindenki a családra gondolna először. De Máriát itt tulajdonképpen ugyanazok a gondok fogadják mint a város nagyobb közösségében. Tekintettel kell lennie hugára, azt mégse veheti lelkére, hogy az ő magatartása miatt törjön ketté élete. Körülötte úgy elintéződtek, olyan megállapodott szint kaptak az élet apró dolgai, mintha örökre így kellene már maradniuk; s környezete természetesnek találta ezt: kicsiny, beosztott háztartás, vendéglőből hordatott ételek, kétszobás udvari lakás. Anyagi gondjairól csak utalásokból és mellékmondatokból tudunk, de érezzük, hogy azok is kötik. Például: „a családi összeköttetést, rokon befolyást kimerítették és felhasználták, amíg Verát, a pesti nővérüket és őt elhelyezték a fényűző, ingyenes intézetben és álláshoz juttatták őket. Ágnessel nem sikerült már. . .” Vagy: „az idén megint nem utazhatott el Mária, valóban halvány volt ő is. . . És ami pár ezer forintocskájuk volt, a két lány kelengyjére őrizgette — most az idősebbnek arról is le kellett mondania a kaució javára — hisz így is nehezen ment.” De mindezen túl legkínzóbb szükség egymásra utalt-ságuk. Hiába van külön szobája, hiába méltányolja a család, hogy dolgozik, mégis éreznie kell mindig mások jelenlétét; mert függnek tőle, mert az előtte járt dolgok úgy rendezték, hogy sorsa alakulása más sorsokat is irányít. Nem kérdezte meg az élet, nem engedett választást.

Íme az egyik válasz: hiába készült Mária szívvel-lélekkel az új életre, a társadalom nem engedte, hogy ezen az úton megtalálja az igazi életet, a boldogságot. Élete éppúgy kettétört, mint a Pórtelky Magdáé, mert ő ugyan már tudatosan választotta az önálló nő útját, de a társadalom még készületlen volt az új emberfajta befogadására. Kaffka hosszú utat tett meg első novellája⁸ megírása óta, de, úgy látszik, az abban felismert szomorú igazságot még mindig érvényesnek véli: Mária már valóban nem tudna derülten tenni-venni a mázas csuprok és bádogsütők közt, eseménytelen napokon át, de ő is *ídléje* képzelte magát a régi asszonyéletnek, amin egyelőre csak *kívül* esett.

Ez a válasz azonban önmagában elégtelen: nem magyarázza a tragédiát. Csupán a vázolt társadalmi okok után patetikuskak tetszik a hősnő tragikus lépése. Kaffka nem is elégszik meg ezzel a válasszal. A regény első harmadában főképpen a készületlen kort idézi, de minél makacsabban kutatja a teljes igazságot, annál mélyebbre merül hőse lelki életébe.

⁷ MÉ. 122—123.

⁸ Új típusok. Magyar Génius. 1903. 17. sz.

Egy helyen Mária így jellemzi önmagát: „semmit sem hasonlítok... a csupa jellem, következetesség és lelki egészség-asszonyokhoz — az erővonalú és világos lényekhez, akik igazi zátonyok közt éveznek igazi bajokkal verekedve —; kudarcuk csak az élet természetes erőelosztódása, sorsuk kérlelhetetlen, de világos, és önmagában lel megbékülést, mert csupa törvényszerűség. Az ő számukra a házasság csakugyan sok mindent megold vagy kibékít legalább; problémájuk az »új asszony« elhelyeztetlensége és ütközései a mai életben... De hát nem gondolhat egészen másfajta, bensőbb ellentétekre? Azt hiszem, nekem nem volna jobb dolgom elkészültebb korban sem; nekem önmagammal van legtöbb bajom; — én magamnak fájok... Talán a »természet« sem olyan általános — van benne néhol hiba, eltérés vagy fölösleg; — halálraszülöttség, mely zavart okoz. Tán egy messze jövőbeli törvény felüti a fejét száz meg száz évvel előbb.”⁹ Mi ez a bensőbb ellentét, halálraszülöttség, jövőbeli törvény korai jelentkezése?

Mária még főiskolás korában levelezni kezdett egy híres íróval, Seregély Pállal. Kapcsolatuk különös szerelmet keltett fel benne, melyet egy stílusosan lezajlott személyes találkozás még tovább táplált. A híres író azonban, természetesen, a kedves levelezés mellett élte a maga életét: folytatta szerelmi kapcsolatát régebbi grófnő-barátnőjével, majd házasságot kötött egy fiatal gazdag bácskai lánnyal. Mária életének ez az alig valószínű kapcsolat volt minden tartalma, s amikor ez is megszűnt, teljesen egyedül, cél nélkül maradt. Ez a magány és a kisváros sivársága sodorta egyre közelebb Asztaloshoz, egyik tanártársához, aki már egyébként is mindennapos vendége volt. Mindketten az új élet hívei voltak, a közvélemény egymásnak szánta őket, házasságuk tehát szinte kikerülhetetlen volt. Mária a lánykérés elől először fantasztikus ötlettel tért ki: azt hazudta kérőjének, hogy már a Seregélyé volt. S amikor a férfi ezután is ragaszkodott hozzá, egyre inkább belebonyolódott az érthetetlen hazugságba. Már csak az elodázás tarthatatlan eszköze állt rendelkezésre, amikor a véletlen a megoldás újabb fantasztikus lehetőségét vetette fel benne: a város képviselőjének szeretője lesz, így hazugsága igazsággá válik s elrendezheti életét. A véletlen azonban a legfontosabb ponton cserbenhagyta: a képviselőt nem találta otthon, elszántsága hiábavaló volt. Minden elvégzetett fölötté.

Halálos szerelem fűzte volna Seregélyhez? Betegesen iszonyodott volna hűségese tanártársától, akihez az egész városban a legközelebb érezte magát?

Eleinte a „messze, magasabb, külön világából jött izenetként” olvasta a híres író leveleit. Kiemelték a kényszerű és kicsinyes viszonyok közül, s táplálták, hogy szomjan ne vesszen a lelke. „Itt én olyan igénytelen, hallgatag, okos és óvatos vagyok — írja neki. — Fuldoklom néha! Úgy érzem, e kulcsos város régi, tisztos romfalai körülzáródnak előttem, és mindig összébbszűbb szorulnak, megnyomorítanak, és már kétségbeejtően *eljérek*, már *ideillek*. — Ó, értenie kell, miért lobban maga felé az én elnyomott, szegény valóm.”¹⁰ Szerelmeféle érzés akkor támadt benne, amikor Seregély már ismét elérhetetlen messzeségbe távolodott. Az egyetlen, személyes találkozás alkalmával az tette boldoggá, hogy a tettnek még a kísérlete sem árnyékolta be a levelek szavainak, légies hangulatának emlékét; de a nagyon várt látogatás előestéjén nagyon is testies álom lepte meg: „A telefonszekerény előtt állt, és a kagylóból tisztán csendült ki a Seregély hangja, hízelegve, félig suttogón. »Nem lépne közelebb?...« Engedelmeskedett és fizikailag érezte ezt a közelséget. »Öleljen meg!« folytatta a sohasem hallott hang lihegésbe fúlva. És az idegeibe sugárzott valami hihetetlenül légies, mégis egész lényén átborzongó ölelés.”¹¹ Amikor megkéretését hazug történettel hártotta el, hirtelen maga is igaznak érezte meséjét: előntötte a hazugságmámor. A szavak és az álmok világában valóságosabb életet élt, mint tetteiben és nappalain. Irtózott a tettől, s a valóságot idegennek, szegényesnek érezte.

⁹ MÉ. 49.

¹⁰ MÉ. 61.

¹¹ MÉ. 74.

„A szerelem nem is kell, hogy történés, kölcsönösség, kapcsolat legyen — magyarázta önmagát — ez; lényegében *érzés*, és ilyenül zavartalan lehet és legalább megőrizhető. . .”¹² Amikor pedig a passzivitás már tűrhetetlenné zsbasztotta lelkét, szertelen tettvágy szállta meg: Amerikába menni, ismeretlen utakat, munkákat vállalni, tenni valamit, akár rosszat is. A valóságiszony vezette vissza gondolatait újra és újra a Valériába: a hajdani nagy álmódások színhelyét még akkor is menedékként idézte fel, amikor már a halál felé tántorgott. Misztikus „látomásai” voltak: egyszer az ablakban ült, nagyon erősen gondolt valamire, s akkor lövést hallott, és alatta a téren egy férfi hanyattesett a padon; amikor a véletlen-összehozta a város képviselőjével, pontosan megálmodta a lakását, a képét stb. Leke örökké ellentétek között tétovázott. Tudta, hogy ízetlen bújódsi az, amit az étellel játszik: „vagyom a szenvedélyre és reszketteve rejtőzöm előle.”¹³ Szenved amiatt, hogy mindenáron szerelmi életén fordul a sorsa; de bevállja: nem elég független, nem elég erős, élete súlypontját képtelen önmagába helyezni.¹⁴ Tudata lassan kettészakadt: „voltak világos és nyugodt percek, mikor tisztán vélte látni, hogy kényszer gondolat az egész csak, és nincs a dolognak akkora jelentősége. Ezt a lelke különszakadt és ép része mondta; de a többi, egész összezavart és megtámadott gondolatvilága mint valami borzasztó kelepében, úgy vergődött ebben.”¹⁵

Mária azért marad felnőttként is álmóvilágban, azért riad vissza örökké a cselekedettől és a valóságtól, mert a *teljes* élet kijózaníthatatlan bűvöltje. Hányszor jut el töprengéseiben ugyanarra a pontra. „Én *teljességet* akarok és az nincs az idő telésében — ez örökké öblögető, elmosó, újuló és zavaró változásban.”¹⁶ „Egységet, egységet az életbe, valami teljeset és egészen kitöltőt.”¹⁷ Esménye megvalósításának legnagyobb gátját a szerelmi élet és a házasság megoldatlanságában látja. Mert nemcsak a kicsinyes férjvadászat taszítja, s nem csupán az okoz neki gondot, hogy a cselekvő életben csak mint nő jöhet számba. Az *ember* és a *nő* egységét keresi: „az *ember* kérdez és keres menekvést bennem az *asszony* zűrzavara, félbemaradt-sága, alakatlan nosztalgiai elől.”¹⁸ S ha legalább ábrándjaiban el is jut a boldogság lehetőségeinek felismeréséig, a megnyugvás sohasem lesz osztályrésze: még ebben a szerelemben is megsejti, hogy a szerelem öröme az idő függvénye; az idő pedig múlik, az élet örök változás, s az ember akkor érhetné el a teljes boldogságot, ha kiléphetne az időből, vagy versenyre kelhetne az örök változással. ✕

Mária dilemmájával szemben Kaffka a kor megoldási lehetőségei közül kettőt is felvázol. Mindkettőt a regény egy-egy nagy beszélgetésébe foglalja. Az egyiket Mária Pesten élő nővére példázza. Tudja, hogy nem az egyetlen asszony férje életében, de már nem lázadzik. Belátja: az élet nem elég hosszú, hogy többször is előről kezdhezzük a berendezkedést, s azzal táplálja hervadó büszkeségét, hogy első az asszonyok között. Fáradt józansággal tűri, hogy a hétköznapiak rátelepedjenek érzelmeire, s az élet rendjét véli elismerni, amikor tudomásul veszi: nem lehetünk halálunkig szenzáció, becses ünnepi ajándék. Azután egyszer ő is „elmegy”: szerelmi kalandba bocsájtkozik; s amikor érzi, hogy csatát veszített, menti a menthetőt: igyekszik idejében visszavonulni. A másik megoldási lehetőség egy feminista vitából rajzolódik ki. Itt tulajdonképpen nem is láthatunk irányt, csupán tétveg utkeresésnek lehetünk tanúi. Van aki a szerelmet a központi idegrendszerhez tartozó magasabb rendű mechanizmusnak tartja. Mások a szerelem értelmezésének történelmi és földrajzi különbözőségével érvelnek. Némelyek a fajfenntartási ösztönt vélik a leglényegesebbnek, s a jövő erkölcsétől azt várják, hogy mindenekelőtt az utód célszerű létrejöttének feltételeit biztosítsa. Hasonló szellemben

¹² MÉ. 100

¹³ MÉ. 46.

¹⁴ MÉ. 47.

¹⁵ MÉ. 185.

¹⁶ MÉ. 51.

¹⁷ MÉ. 99.

¹⁸ MÉ. 48.

magyarázzák a kor nőtipusának kialakulását is: a nő ősi, testies hajlamát a szerelemre a gazdasági elnyomatás jórészt visszafejlesztette; vágya évezredekken át nem jött számításba s egyre jobban a passzivitás felé fejlődött; szerelme tehát „szív-ügyggyé”, érzelmi lelkendezéssé vált. Megegyezni természetesen nem tudtak, de valamennyien elégedetlenek voltak, és változást reméltek.

Mária egyik úton sem hajlandó elindulni. Nem tud megalkudni, de nem vállalja a korlátlan szabadságot sem. Tartózkodása nem elvszerű: az idegei tiltakoznak a megalkuvás és a csonkító szabadság ellen. A házasságban olyan együtttest keres, „amely két összevágó és állandóan diszponált lény eszményi felfokozódása az életművészetben —, nemes és finom szürcsölése minden szépségnek, jelentéktelen dolgokban — öltözetek színében, illatokban, apróságokban, szavakban és mozdulatokban — folytonos megünneplése reggeleknek, deleknek és alkonyatoknak — a világ minden világitásának és szűkmarkú szépségeinek! És mindezt valami tudatos mámorban, tökéletesen, soha nem hibázón! — De kibírhatná-e ezt ember, ki a »föld terményeivel él?»¹⁹

Kérlelhetetlen eszmény, s bizonyára téves is. Hívője dacolni akar a változó idővel is; képtelen elismerni, hogy nemcsak az égitesteket tartja fenn a vonzás és taszítás: az ember világában is a harc az örök, s csak pillanatnyi a kiegyenlítődés. Önmaga zárja ki magát a lehetséges megnyugvás örömeiből, melyet az emberi élet szükségszerű ellentmondásainak felismerése táplál. Kérlelhetetlen eszménye egyetlen életszféráat enged neki: az álmodozást. De álmai egy megalkuvó és romboló szabadságvágygal telített világ falait fessegetik, s, ha végcéljuk elérhetetlen is, talán egy tisztultabb kor felé mutatnak. Ezért helytálló az idézett önjellemzés utolsó célzása is: lehetséges, hogy Máriában egy messze jövőbeli törvény ütötte fel a fejét. Tragédiája innen ered — amint szerelmes tanártársa mondja róla —; „nem siklik el könnyedén a komor kérdések, végső és tragikus életfokok előtt. Hanem vállalja a legszigorúbb konkvenciákat, és ráadja az életét váltságul egy tévedt kockavetésre.”²⁰

4.

Kafka tehát, amikor megvizsgálta a Pórtelky Magdák életét, lesújtó eredményre jutott; de még bizhatott a következő, készültebb nemzedék boldogulásában. Amikor azonban ezt vette szemügyre közelebről, a jövőből táplálkozó reménye is lehervadt. De a két fejlődésrajz még így is egyazon logika vonalát követhette volna, hiszen, ha a társadalom alakulásának megítélése túlzottan derülátónak bizonyult is, a csalódás a reménykedés lényegét nem érintette: az új nőtípus már valóban készültebb, és nem kényszerből lépett a dolgozó ember útjára, s ha a lassabban mozgó élet gátat is emelt előtte, harcolhatott és a korán érkezett társadalmi hősök pátoaszával bukhathott el. Kafka végigköveti ezt a gondolatmenetet, és hőse tragédiájában bemutatja a társadalmi ütközések hatását is. De úgy érzi, hogy a gondolatmenet így csonka. További kérdésekre bukkan: valóban fekészült-e teljesen Laszlovszky Mária az új életre; megold-e mindent a társadalom megjavítása; a természet törvényei szerint él-e a kor, feloldhatók-e egyáltalán az egyfemes élet ellentmondásai; s mindezekén túl, nem keresztvezhetnek-e minden logikát az egyén öntörvényei? A válaszok mozaikjaiból formálódik ki a felelete, amely még így is bizonytalan, téveteg, s — amint a tragikus vég sejteti — a teljes magyarázatról szomorú-kétkedéssel lemondó.

Mi történt itt?

Az író a társadalom mellett szembetalálta magát a „világgal” is, a kérdések kaleidoszkópjának forgását követve olyan látószög elé került, ahonnan az emberi élet hosszmetzete után a keresztmetzete is feltűnt. Ilyesmire utal Balázs Béla is a *Mária éveiről* írt bírálatában: „Kafka első regényében a gentryélet *levegője* volt csodálatosan megírva. Egy *társadalom*

¹⁹ MÉ. 50.

²⁰ MÉ. 160.

életének. . . áramlását rajzolta meg oly intenzitással, hogy benne az egyes alakok kontúrjai elmosódtak, és az egyéni alakok beleveszttek a típusba. . . a *Mária évei* egyetlenegy karakternek végtelen finomságokig kidolgozott rajza.”²¹ Mindez Kaffka regényében a lélektani vizsgálódás vonzerejének megnövekedésével járt együtt.

Kaffkát a *Mária évei* előtt is vonzotta a pszichológiai téma és a pszichológiai ábrázolás feladata. A *Tavaszi alkony álmában* és a *Neuraszténiában* már ez irányban kísérletezik, s Laszlovszky Mária történetének megírása után is vissza-visszatér a lélek rejtelseihez (*Szent Ildefonso bálja*, 1913, *Jeanette szerelmei*, 1913; *Egy ideg orvos naplójából*, 1917). Érdeklődésének felkeltéséhez kétségtelenül hozzájárult a freudizmus korabeli hatása is. A lélektani érdeklődés indulásától kezdve jellemezte. Már tanulmányai során bepillantott a „klasszikus” lélektanba: Wundt és Fechner könyveit még az Erzsébet Nőiskolából hozta magával. Jól ismerte a századelő divatos filozófiai szerzőjét, Otto Weininger: első három regényében gyakran elemzi és vitatja gondolatait, s Szász Zoltán *Szeretem* című könyvét bírálva, forrásként idézi.²² S úgy látszik, hamar felfigyelt a mélylélektani irányzat nagy jelentőségű kísérletére is. Már a *Színek és évek*iben beszél róla: „Most nemrég, hogy íthton volt, beszélte Marcsi lányom, hogy most valam újfajta ideg orvoslás van, amely kikérdezés, vallatás, beszélgetés által enyhít és gyógyít.”²³ Az *Állomásokban* pedig, amelyben a Nyugat hőskorát idézi fel, a modern magyar íróvilág egyik leghelmzőbb gondolati ihletőjeként mutatja be a freudizmust: az új irodalmi elvek és szocialista gondolatok mellett a mélylélektan felfedezésében látja azokat az erjesztő anyagokat, melyek forrásba hozták a kor szellemi világát. Egyik rangos hőse freudista pszichiáter. A regény nagy vitáiban a pszichoanalízis megannyi tétele szőnyegre kerül. A főhős úgy érzi, hogy az írásban minden vágy szublimálódhat. „Az impulzus a hímnemű, mert elsődleges, megtermékenyítő; a tett már feminin jellegű, szülés-szerű: eredmény”²⁴ — mondja az orvos-hős. Máshol: „A hűtlenség. . . nem olyan egyszerű! a nő hatalma elleni ösztönös lázadás a tudat alatt, kiszorítási tendencia, függetlenségi próba! A szülők iránti ellenérzés, a »Gegenwartertrieb« is így készítet eltávolodásra, saját útra térésre. Nemcsak a csapodárság természetes ösztön, szekszuális kényszer; sokkal inkább az a hű-lenni-akarás, megkapaszkodás a nehezen szerzettbe — mert hisz összülénk harc és veszélyek árán jutott párhoz. . . Ez az elsődleges; a hűtlenség már egyike azoknak a tendenciáknak, melyek legszarnokibb ösztöneink ellen indítanak; azt kicsinybe vétetni, jelentőségét, kényszerét negálni.”²⁵ Nem lesz vak híve az új lélekmagyarázatnak, a nyomában kialakult sznob divatot meg éppen gúnyolja: „Hátha mégis csak tréfál!” — kommentáltatja az orvos-hős fejtegetéseit regénybeli másával. De amikor a *gondolatokkal* találja magát szemközt, már nem gúnyolódik, hanem tépelődik: „Milyen bolond, ellenőrizhetetlen, rossz emlékéü víziók, s mily kínosan éberek! Honnan, honnan jöttek most elő, az álom ellenőrzetlen öntudatába; mikor ébren már oly rég és teljesen megszabadult? Vajon csakugyan az én igazabb mélyéről; mert onnét; hova nem ér el akarat és szándék hatalma, büszkeség, erély és erkölcs: a tudatalatról. . .? Ej, és ha igen, akkor is mit jelent ez? Miért igazabb és vállalnivalóbb lényükben ez a lebírt, kiküszöbölt, elintézett, megtagadott rész, mint az a másik, amelyiket a magunk emberségéből kirotáltunk, megneveltünk, elfogadtunk és elösmertünk magunkban? . . . Amit szeretünk magunkban, mert fáradtsággal értük el; oh, mennyivel inkább ez vagyunk valóban! Hiszen az, amilyenné lenni akartunk, a fejlődésünk mintája, az előre vetített kép. . . hisz az is belőlünk jött valahonnan, azt is a lélek titkos műhelye termelte, ha úgy tetszik!”²⁶ Tépelődése mélyebb átgondolásra vall, mint a kigúnyolt kortársak tanítványi buzgalma.

²¹ Nyugat. 1913. II. 53—55.

²² Nyugat. 1913. II. 197.

²³ Színek és évek Bp. 250.

²⁴ Állomások. Bp. 1922. 161.

²⁵ Állomások. 167.

²⁶ Állomások. 244—245.

S körülötte érdeklődéssel figyelte a lélekelemzés bontakozását az egész Nyugat-mozgalom. Az *Állomások* képe nemcsak Kaffkát jellemzi: hitelességét a bibliográfiák is tanúsítják. Freud-tanulmányt ugyan csak 1917-ben tesz közzé először a Nyugat; de Ferenczi Sándor már 1912-ben, a *Mária éve*i közlése előtt elkezdte szereplését a folyóiratban, amelynek éveken át munkatársa maradt, s amely mindig figyelemmel kísérte munkásságát. Kosztolányi emlékcikkéből kiderül, hogy a freudizmus e lelkes és neves apostola vonzódott a művészethez, s személyes hatásával is fokozta az új lélektan terjedését.²⁷

Érthető hát, hogy a *Mária éve*iben a mélylélektan gondolatainak közvetlen felbukkasásával is találkozhatunk. A regény említett vitája nemcsak a kor feminista elképzeléseire utal, hanem a szerelmi élet freudi elemzésének eredményeit is felhasználja: az egyik vitázó pl. az elnyomott gyermekkor hatásával magyarázza kedvese riadt tartózkodását. Máshol „kényszerképzeteket” emleget az író, és „tömegérzéseket” fedez fel hőseiben. Mária egyik barátja nyíltan bevallja, hogy a szerelmi érzést tartja az élet fő mozgatójának. A Valéria intellektuális légkörű beszélgetésében pedig az östípus-elmélet bukkan fel.

Mindez azonban diszlet is lehet a regény korrajzot idéző részeiben. Természetesen fontosabb a pszichológiai gondolatok általános hatása a téma és az írói szándék alakulására. Ez részben a témavilág kiszélesedésében mutatkozott meg: különösen a sivár, mechanikusan materialista iskolák uralma után egy új világrész felfedezésének termékeny izgalmát ígérte az alkotóknak. A lélek mély rétegeit és az ösztönvilágot magyarázó elmélet életünk ismeretlen területeire vezetett el, és érzéseink, cselekedeteink addig homályos hátterét igyekezett megvilágítani. S tudjuk: a jelentős mű létrejöttének egyik feltétele mindig az, hogy az emberi világ új tájaira vezeti-e az olvasót. Így látta ezt a kortárs is. Amikor 1917-ben kiadták a magyar írók misztikus novelláinak antológiáját, Kosztolányi az előszóban főképpen erre az új colombusi vállalkozásra hívta fel a figyelmet: „Ma újra viharos szellemjárás van az irodalomban. Ami valaha künn volt, az ma bennünk van. Magunkban hordozzuk a kísérteteket. Ebben a korban történt meg az új lélektan döntő felfedezése, az, hogy lelkünk jó részét egyáltalán nem ismerjük; azt az irdatlan területet, azt a népes óriási birodalmat, mely öntudatunk küszöbe alatt nyúlik el, az elfeledett benyomások emlékét, észrevételek, kimustrált érzések és gondolatok ősi földjét most keresik fel a lélek merész conquistadorjai, hódítói és misszionáriusai.”²⁸

S az új világrész vonzerejét még növelte az a megsejtés, hogy a tudós, aki felfedezte, némiképpen a költők rokona volt. Olyan jelenségeket igyekezett a tudomány nyelvére fordítani, amelyeket addig csak a művészetnek sikerült megközelítenie. A nyelv megmerevedett kategóriáival épp olyan elégedetlen volt, mint a költő. Nála az érzet, képzet, érzelem, asszociációk szigorú keretei eltűntek. Felfogása az elme életéről dinamikus: tendenciák küzdenek benne egymással. S hogy módszere nem vezetett teljes sikerre, az nagyrészt kényszerű segédfogalmaival magyarázható: végül is a lerombolt kategóriák helyett maga is újakat épített, amelyek azután ismét leegyszerűsítették a lélek bonyolult világát. Friss hatásában azonban a rokonság-érzés uralkodott.²⁹ E tekintetben éppen olyan előnye volt a művészet világában szaktudós társaival szemben, mint Nietzschének és Bergsonnak.

Freud azonban mindezek mellett is inkább csak tudatosítónak tekinthető. Ezt a költők már régen tudták! — kiáltott fel Kosztolányi az idézett előszóban. S valóban, már a múlt század második felében olyan nagy egyéniségek kerültek műveikben a modern lélektan problémáit, mint Dosztojevszkij és Ibsen. A freudizmus hatását vizsgáló tanulmányok mind-

²⁷ Írók, festők, tudósok. II. Bp. 1958. 319.

²⁸ Éjféli. Szerk. BÁLINT ALADÁR. Gyoma. 1917. 5.

²⁹ Részletesebben foglalkozik a freudizmus és az irodalom kapcsolatával NÉMETH LÁSZLÓ: Freud és a pszichoanalízis. Készülőadás. II. Bp. é. n. 159—178.

kettőjüket, de főleg Dosztojevszkijt, a mélylélektan „előfutárainak” tartják.³⁰ S mindketten Kaffka legnagyobb hatású irodalmi példái közé tartoztak.

De ez a hatás már egy másikat is magában foglal. Abban a szférában ugyanis, ahová az új lélektan vezette el a kort, más nézőszögben áll az ember, mint amelyből az előző évszázad szemlélte. A felvilágosodás utáni korok az ember időben fejlődését vizsgálták főképp: a társadalomban és a természetben elfoglalt helyét, az itt lezajlott változások rá gyakorolt hatását és az ő küzdelmét körülményei megjavítására. Tehát mintegy hosszmeteszében mutatták be életét. A modern lélektan tanulsága és vizsgálódási módszere 90 fokkal elfordította a hagyományos nézőszöveget: a keresztmetszetre irányította a figyelmet. A modern regény, mely főképp hatására született, már elsősorban nem az időbeli változást tükrözi, hanem az attól többé-kevésbé független erők egymásnak feszülését, az őt érzékszervünkkel fel nem fogható, de hatásukat mindig éreztető, misztikusnak és kozmikusnak tetsző törvényszerűségeket. Az új törekvés időszerűségét mutatja, hogy a század második-harmadik évtizedének regénye másfelől elindulva is ugyanerre a pontra érkezett: Halász Gábor például a formai változásokat figyelve jutott el arra a felismerésre, hogy a modern regény visszakanyarodik a korai angol regények módszeréhez, azaz a *fejlődésregény* helyét elfoglalja az *állapotregény*.³¹ De hasonló törekvések láthatók a kor művészetének más területein is: a modern képzőművészet azért minősíti a művészi megjelenítésben járulékosá, szabadon kezelhetővé, jelképmagyarázó eszközzé a látható valóság elemeit, mert kozmikus koncepciót és törvényszerűséget kutat; Bartók azért is fordult a népzenehez, mert benne az emberi világnak a korok változásai alatt érintetlenül meghúzódó mélyrétegeit sejtette meg stb. E törekvések eredményei sok ponton vitathatók, de így is mutatják, hogy tágul az emberiség tudata, s hogy új dimenziókkal kell számolnunk. Olyan új világkép megfogalmazását kísérlik meg, amely a kor forradalmi erejű tudományos felfedezései nyomán kezd kialakulni.

Az új lélektan nyomában megindult művészi változások természetesen elsősorban a pszichológiai ábrázolás igényeit és jellegét módosították. A tizenkilencedik századi regényben a lélekábrázolás a fejlődésrajzot szolgálta, akárcsak a korrajz vagy a tájfestés. Beilleszkedett az időbeli változások és hatások kifejezőeszközei közé, s csak annyit mutatott meg tárgyából, amennyi az egész művet meghatározó nézőpontról látható volt. A modern lélektani regény nemcsak, sőt nem elsősorban azzal tért új útra, hogy fő feladatát a lelki élet egy-egy jelenségének ábrázolásában látta, lett légyen bár az új irányok frissen felfedezett problémája. A lényeges itt is a már vázolt látószögmódosulás volt, amelynek során a vállalt pszichológiai téma valóban uralomra jutott a regényben: saját képére és hasonlatosságára formálta az író egész anyagát, törvényei megszabták a teremtett világ belső törvényeit.

Kaffka nem jutott ilyen messze az új úton. A *Mária éveit* fejlődésregényként indítja el, s amikor hőse sorsa és jelleme áttöri eredeti koncepcióját, vívódva és bizonytalanokodva indul el a lélektani kérdések nyomában. Teljesen az ezekre kapott válaszok se nyugtatják meg, s ezért képtelen vállalni az új szemléletmódot is. Kétkedése a regény egész anyagán áttetszik: mindvégig eredeti problémája — az új asszony elhelyezetlensége — izgatja, pedig a feltárt lelki okok már messzebbre mutatnak; így nem is tudja igazán szimbolummá emelni Mária tragédiáját, következésképpen olykor a lélektani különlegességek közelébe téved; s igaz, hogy végül is kénytelen az időbeni fejlődést mutató szemszögnön változtatni, de az új szemléletmód nem hatja át regénye atomjait, nem mutatja be a lélek hullámzását, sajátos időképzetét és határtalanságát.

Az átmenetiség azonban nem minden szempontból válik a regény kárára. Hiszen vegyes anyagával, tétova szemléletmódjával olyan folyamatot tett közelről láthatóvá, amely az egész

³⁰ Például: F. J. HOFFMANN: Freudianism and the Literary mind. New York, 1959. 297—313.

³¹ HALÁSZ GÁBOR Válogatott írásai. Bp. 1959. 31.

regénytörténeti fordulót jellemezte. A *Mária éve*iben előttünk zajlik le az újszándékú világ-ábrázolás egyébként csak kikövetkeztethető eszmei és esztétikai küzdelme.

Mert bármennyire sürgette is a kor a regénye megújítását a század elejétől kezdve, már az indulásnál nyilvánvaló volt, hogy a társadalmat teljesen figyelmen kívül hagyó világ-ábrázolás nem vezethet egészséges eredményre, s a keresztmetszet nem mutathat igaz képet, ha az időbeni változást nem fejezi ki. A lélekábrázolásra szorítkozva: ha nem látjuk az emberben a társadalmi lényt, a róla alkotott képünk alig különbözik a pszichológiai-tudományos megfigyelés leírásától vagy rosszabb esetben valamely klinikai eset kórrajzától.

Ez az aggály természetesen nem igazolhatta a visszalépést vagy az egyhelybentopogást. Csupán azt sejtette, hogy a társadalom is része az egyetemes természetnek, hogy a lélek legmélyebb világa sem független az időbeni változásoktól, s hogy hatásukban még az érzék-szerveinkkel fel nem fogható dimenziók is jelen vannak a látható világban. Az ember valóban szembe találhatja magát az élet „örök” gondjaival — halál, végesség, az idő múlása stb. —, ősi sugallatokat hallhat ki lelke mélyeiből, tudatán kívüli okokat fedezhet fel cselekedeteiben, de ahogy feldolgozza magában misztikus vagy kozmikus élményeit, abban feltétlenül megmutatja magát kora is. Így hát minden igazi író előbb-utóbb létrehozza műveiben a társadalom és világ, s a két szemléletmód egyensúlyát. Ezért nőtt meg a modern regényben a szimbólumok jelentősége, melyek egységbe tudják foglalni az ellentétes töltésű élményeket, s fel tudják emelni, egyetemessé tudják tenni az élet végletes és egyedi jelenségeit.

Kafka ezt a gondolati küzdelmet nem vívta meg tudatosan, de a lényegét bizonyára sejtette. Erre vall a regény néhány elmélkedése. „A társadalmi élet is természet — mondatja valakivel a feminista vitában —, csak magasabbrendű már; fejlettebb, összetettebb”³². Máshol pedig így utasíttatja vissza az egyszerűsítő biológiai szemléletű érvelést: „Az élet törvényei változnak, fejlődnek az időben, az ösztönök sem öröktől fogva valók.”³³ Az *Állomások*ban pedig azt vallja be, hogy kétkedve fogadja a történelmi szemlélet bírálatát: „minden művészet, az eddigiek legalább, a történelmi szellem megnyilvánulásai; elsősorban az irodalom. . . s a futurizmus még nem győzött meg másféleképpen a lehetőségéről”³⁴. S ez az elmélkedés azt is jelzi, hogy itt már esztétikailag is átgondolta a művészi létszemlélet problémáit. Ezért szeretné hőisében „egy messze jövőbeli törvény” korai jelentkezését látni és megmutatni, amelynek szolgálatára nemcsak a kor, hanem ő maga is éretlen. E szándék jogosultságát mi már ellenőrizni is tudjuk: Mária típusán, mint pszichológiai jelenségen az elmúlt félévszázad valóban túlhaladt. Már a kortárs-kritikus is úgy látta, hogy a *Mária éve*i „a kultúr-történelmi mérőköve lehet, legnagyobb pszichológiai múzeuma a régi asszonyléleknek”.³⁵ S alig telik el két évtized, már ezzel a címmel idézik fel Laszlovszky Mária „emlékét”: „Koszorú egy regényalak sírjára.”³⁶ A *Mária éve*i tehát dokumentum. De nemcsak az. Mert, a Mária-féle „korán jött hős” alkalmas arra, hogy portréjában harmonikus megférjenek egymás mellett a társadalmi és a pszichológiai lény vonásai, hiszen tragédiájának lelki okai is az élet változását jelzik. De hogy belső életének irracionális mozzanatai végül is nem emelkednek az egyetemes jelentőségű szimbólumok magasába, az a szintézis megteremtésének a hiányát mutatja. Így a regény széttöredezettségén, melyet a nehezen összeillő anyagok és szándékok idéztek elő, az egész kompozíció sem tud segíteni.

A Mária éve*i* tehát főképpen mint izgalmas kísérlet fog meg bennünket. A vállalkozás teljes sikerét lehetetlenné tette Kafka eszmei és esztétikai szándékainak tétovasága. Ebben pedig bizonyára a tízes évek elején kialakult társadalmi helyzet hatása nyilatkozott meg.

³² M.É. 146.

³³ M.É. 145.

³⁴ *Állomások*. 162.

³⁵ BALÁZS BÉLA: i. m.

³⁶ DÓCZY JENŐ. Magyarország. 1931. 243. sz.

Kafka ekkor már végképp kiábrándult a kor nőmozgalmából, tehát közvetlen társadalmi erő segítségével nem bízhatott. S ha távolabbra nézett a magyar életben? A „véres csütörtök” utáni lehangoltság s az új Tisza-diktatúra készülődése fogadta. Kiábrándult, kétkedő és ener-vált maga is. Világnézeti depressziója közvetlenül is kiütközik a regényből. Hőse kívül áll a körülötte éledő progresszív mozgalmakon. S Asztalos tanár is, aki a jövő irodalmának önzet- len harcosa, végül fáradtan tekint szét: „meg kellene állni, jó volna megvetni a lábát vala- miben” — és visszatörpanva állapítja meg: „a korlátoknak védő és fenntartó erejük van. . .”³⁷ A vonzó egyéniségű főispáni titkár pedig már nyíltan beszél: „Minden szerte van és mindenki a maga kényére kedvére fejlődik. Tudja, ez tetszik nekem igazság szerint! Nem is vágnék valami csordaidőszakban csorda-buzdulással vágatni neki a szegény, egyetlenegy, rossz fejem- mel valaminek, amiről száz év múlva kisül, hogy számárság volt.”³⁸ Ezek a gondolatok nem álltak távol Kafkától sem. Az *Állomásokban* és a *Hangyabolyban* már főhősök búcsúszavaival tér vissza rájuk: *Probatum est*.

S ezzel a rezignációval indul el választ keresni a lélek szövevényes világába.

5.

A *Mária évei* átmeneti jellegének egyik legfeltűnőbb jele, hogy a középpontjában álló pszichológiai élmény nem tudja áthatni a formát. Az anyag ellentmondásai s az írói szem- lélet tétovasága feldúlja a szerkezetet: a *Színek és évek* viszonylagos formai harmóniájának itt már nyoma sincs. A *Mária évei* kompozíciója a hosszmetset megrajzolására, az időbeni fejlődés bemutatására alkalmas. Fejezetei az objektív kronológiára épülnek. Teret ad az epizodikus kitérőknek: két fontos jelenete például — a Valéria utolsó esti „szóorgiája” és a párizsi feminista vita — betétként illeszkedik Mária történetéhez, nem is szólva a társadalmi hatásokat ábrá- zoló részletekről, melyek főképpen a tetteket s az ember és a külvilág látható kapcsolatait mutatják be. Kafka nagy erőfeszítéssel igyekszik helyet találni a lélektani elemzésnek ebben a keretben: leveleket, naplórészleteket iktat közbe, bensőséges beszélgetéseket rendez. Ezek a formák nyilván érzékenyebben követik a lélek megnyilatkozásait, mint a cselekményt szol- gáló-jelenetek és leírások. De még mindig arról árulkodnak, hogy az író naturális kereteket keres pszichológiai mondanivalóihoz. Ez azt jelenti, hogy hőse lelki életéből csak annyit tud reprodukálni, amennyi az objektív kivetés útján lehetséges. Mit mond el a szó, az írás, a napló, a levél, a vallomás? Talán a lélek *történetét*, de mennyire lehet az hiteles az asszociációk, emlé- kek, vágyak és benyomások egymásra torlódó tömege nélkül, melytől belvilágunk *állapota* függ? A modern regényírót éppen a lélektan figyelmeztette, hogy nem elég, ha csak a gondo- latait, megfigyeléseit mondja el hőse lelkiéletéről: alá kell mérülnie benne és valami módon közvetlenül kifejeznie — tudván, hogy itt a szó nem egyetlen eszköze a nyelvnek. Ezért jutott el például a monologue interieure-höz.³⁹ Kafka ezt a prózatechnikai módszert még nem ismerte. De a *Színek és években* már láthatta az emlékező magatartás előnyeit a lélekábrázolásban. Miért nem alkalmazta mégis új regényében? Talán mert az *elemzés* maradt egyetlen eszköze, s ez nem fért össze azzal a tompító, lírai hanggal, amire őt az emlékezés indította.

6.

Az átmenetiség határozza meg a *Mária évei* helyét a magyar lélekábrázoló regény törté- netében is.

A Nyugat-nemzedék felléptekor nálunk e téren a csúcsoakat még mindig Kemény Zsig- mond regényei jelképezték: Okkal. Az ő Gyulai Pálja valóban elüt a korabeli regényhősöktől:

³⁷ MÉ. 159—160.

³⁸ MÉ. 113.

³⁹ Vö. F. J. HOFFMANN: i. m.: 125—128.

a túlzott erény hajtja a bűn és a romlás felé; szerencsétlen, mielőtt tragikái lenne; nem élete tényei által lesz boldogtalan, bukása oka kedélyében rejlik. Tarnóczyné, az *Özvegy és leánya*-ban olyan szenvedéllyel ront vélt ellenfeleinek, amelyet semmiképpen sem magyaráznak körülményei. Gyűlölete mitikus, regénybeli útja valóságos ámokfutás. „A zintelen, szenteskedő, kapzsi asszony jellemé oly biztosan fejlődik, egyik lépése a másikat oly szükségesen követi, mint valami geometriai tételt annak folyamányai. . . Kézzelel-lábbal törí magát, nehogy letérjen az egyenes útról, mely őt a katasztrófa felé vezet. Ez az asszony élő gép, melyet az indulat kerekerei rohanva vonnak egy irányban, míg akadályt érve összezúzódik.”⁴⁰ S körülöttük rokonhősök népesítik be az író egész világát: Senno, Barnabás, Gergely diák, Pécsi Simon. . . Kemény tehát korában kétségtelenül szokatlan rangot adott a lélekrajznak, és feltűnően sokat várt a lelki okok feltárásától. Életrajzából⁴¹ tudjuk, hogy a bécsi egyetemen behatóan foglalkozott orvosi idegtannal és pszichológiával, s már nagyenyedi akadémista korában megismerkedett Troxler műveivel, aki az emberi természet mérhetetlen alapjait kutatta, s aki szerint a tett és jellem mögött homályos érzelmek, vak ösztönök, s tőlük független képzet-kapcsolódások húzódnak meg.⁴² De saját vallomása is bizonyítja, hogy lélektani érdeklődése tudatos volt. A *Gyulai Pál*-ban írja: „Állhatatosan hiszem, hogy minden hangulata keblünknek eszméinkből származik, de többnyire oly eszmeparányokból, melyek kisebbek és gyorsabbak, mintsem szavakban megtestesülvén, észrevétessenek magunk által is. Így tőlünk független, noha belőlünk támadt hatásocskák közt alakul tetteink növény-ágya — a kedélyállapot.”⁴³ Mégis, ha századunk lélektani regényei után olvassuk műveit, inkább a végzet szele, mint a lélek mélyeinek hangulata csap meg bennünket. Igaz, Gyulai Pált és Tarnóczynét lelki okok hajszolják a bukás felé, de mi ezeknek csak inkább hatását, következményeit látjuk. Az író festi és elemzi a szenvedélyeket. De az egyik módszer megállít a külsőségeknél, a másik pedig közléssel igyekszik kifejezni azt, amit látni, átélni szeretnénk. S itt nemcsak az alkalmatlan regénytechnika gátló hatását figyelhetjük meg. Amikor a pápista-gyűlölő Tarnóczyné látja hogy természetes szövetségese, a protestáns udvari káplán is elfordul tőle, elakad a szava. „Ajkaik mozogtak hang nélkül — írja róla Kemény —; talán azért, hogy olyan átok örvénylett föl lelkéből, milyet még senki sem mondott, és a szűk emberi nyelvben a szavak hiányoztak rá.”⁴⁴ Keményre is érvényes ez a jellemzés: a szűk emberi nyelvben ő sem talál elég szót a soha ki nem mondott sejtelmek kifejezésére. A meglevő szavak, a szenvedély-kiváltotta testi jelek és a hősök életének fordulatai ugyan megsejtették a lélek mélyének erőit és törvényeit, de nem tudták látható, átélhető közelbe hozni. Innen a végzethangulat. A végzet mindig az ismeretlen erő testetlen jelképe. S — anélkül, hogy párhuzamot akarnánk vonni — hadd utaljunk rá: amint Troxler és mások⁴⁵, bár Freud előtt felismerték a tudattalan jelentőségét, nem jutottak el a modern mélylélektan gazdag eredményeihez, úgy Kemény *sejtései* sem voltak elegendők a lélek titkának teljes feltárásához. Így Gyulai Pál, Tarnóczyné és társaik főképpen megalkotójuk végzet-filozófiájának kifejezőivé váltak, lelki képük pedig az elemző, klasszikus-realizmus lélekrajzának mintájává finomult.⁴⁶

Vagy fél évszázadon át Kemény eredményei vezeték a magyar regényírókat a lélekábrázolásban — sokszor megkopva és leegyszerűsítve. A regénytörténetek⁴⁷ ugyan látni vélnek a századvég irodalmában egy „franciás” irányt, melyet a „lélektani realizmus” jellemez (Justh Zsigmond: *Művész-szerelem*, Herczegh Ferenc: *Simon Zsuzsa*, Pogányok, *Élet kapuja*

⁴⁰ PÉTERFY JENŐ Munkái. Bp. é. n. 68.

⁴¹ PAPP FERENC: *Báró Kemény Zsigmond*. Bp. 1922.

⁴² TROXLER: *Naturlehre des menschlichen Erkennens oder Metaphysik*. 1828.

⁴³ Idézi PAPP FERENC. I. m. 360.

⁴⁴ KEMÉNY ZSIGMOND: *Özvegy és leánya*. Bp. 1959. 379.

⁴⁵ FECHNER, HERBART, P. JANET stb.

⁴⁶ RÓNAI GYÖRGY: *A regény és az élet*. Bp. 1947. 61.

⁴⁷ CSÁSZÁR ELEMÉR: *A magyar regény története*. Bp. 1922. 284. BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ: *A magyar széppróza története szemelvényekben*. Bp. é. n. 255.

stb.). Közelebbről azonban nemcsak a gyarapodást keressük hiába ebben az „iskolában”, a múlt század örökségének megőrzésére is nehezen találunk példát: a nagy előd „sejtelmire” már senki sem emlékszik, a lélekrajz a külső körülmények hatásának felszínes vagy tételszerű leírásává válik. Szerepük a magyar regény történetében hasonlatos ahhoz, amit — egyébként példájuk — Bourget töltött be az európai irodalomban. A századvég e divatnagysága is túl akart lépni elődein — a regényt alkalmazott lélektannak tekintette —, de magyarázó, demonstráló módszerével még azt a mélységet sem érte el, ahova a klasszikus analízis eljutott.

Az igazi fordulatot a Nyugat nemzedéke hozta. Különösen a novellisták: főképpen közülük kerültek ki a Kosztolányi emlegette Conquistadorok. Kosztolányi, a két Cholnoky, Csáth Géza írói ereje javát fordította a lélek titkainak megközelítésére, de a „magyar misztikus novellisták” említett seregszemléjén⁴⁸ felvonulhat Babits, Laczkó Géza, Révész Béla, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Szini Gyula, Szilágyi Géza, Balázs Béla és Nagy Zoltán is. S nemsokára megindulnak a nagyobb arányú kísérletek is. A *Mária éveit* Harsányi Kálmán regénye a *Kristálynézők* követi (1914), 1916-ban megjelenik Babits *A götyakalijája*, 1918-ban Török Gyula *Ikrekje*. S a húszas évek elején Kosztolányi regényei, Babits új könyve, a *Timár Virgil fia*, és Cholnoky László *Tamása* jelzik a magyar lélektani regény sikeres útját.

Hogy valóban új feladatot vállaltak, arról közös gondolataik, közös reményeik vallanak legmeggyőzőbben. Kaffka az 1912-ben írt *Mária éveivel* az első kísérletezők közé tartozik, s a járatlan úton még tévetegen halad, de egész nemzedékét jellemzi a magyar lélektani regény történetében. Kettős törekvése — lehatolni a lélek mélyére, megismerni az új erőket és törvényeket, s ugyanakkor megőrizni a történelmi szemlélet nélkülözhetetlen igazságát — Harsányi Kálmánban éppúgy munkál, mint Babitsban és Kosztolányiban. Valamennyien tudják, hogy lélektani megfigyelésük csak akkor emelkedik túl a kuriózumon, ha jelképpé válik. A *Kristálynézők* lélektani problémája — „hogy az autohipnózis szeszélyes látomásait kormányozhatókká is fehet tenni és az igazi reális valóság meglátására szorítani” — határeset, utópia. De a hős, aki rátette életét, korának a magyar századelőnek nagyon is valóságos típusát jelképezi: az „élet álom” filozófiájának hívét, aki álomba menekül az éretlen társadalom közönye, korlátoltsága elől. A *götyakalija* nem csak a tudathasadás regénye: lélektani problémája, társadalmi érdekűvé emelkedik azzal, hogy a jó és a rossz erkölcsi harcát tükrözi. S emellett itt is jellemzi a hőst az álomba menekvés csendes tragédiája. Babits „vágy és valóság, élet és álom korában oly jellegzetes, szinte tudathasadás-szerű szétválását ábrázolja, csak fordítottan: a valódi valóságot vallva szépnek s az álmot komornak — de ebben is, mintha mélyebb értelem rejlenék: mert valódi, természetes világunk, tehát szép világunk valóban a valóság. Csakhogy a századforduló ezt a valóságot nem tudja kiaknázni a maga számára. . . , kimenekül az álom fantázia-világába. . . Babits Mihály éppen azzal mélyíti tragédiává a kor közhelyszerű kompromisszumát, hogy belé emeli az erkölcsi mozzanatot, s ezzel egyúttal rávilágít az álomfilozófia eredendő morális impotenciájára is.”⁴⁹ S Kosztolányi *Pacsirtája* is lélektani problémára épül: a szülőik túlzó szeretete mélyén gyűlölet lappang, mely a véletlen segítségével hirtelen kitör, hogy azután újra elsüllyedjen a megszokás, a megalkuvás a hazugság porában. De ez a lélekrajz teljesen egybeolvad az élettelen sivár, levegőtlen kisváros pontos, aprólékos képével, s csupán végtelen példájává válik a társadalmi tehetetlenségnek.

Mindez már önmagában is jelzi a szintézis igényét. Pedig más kevésbé látható szálak is a kor valóságához kötik a lélektani regény új törekvéseit. Kosztolányi írja idézett előszavában: „A kezdet és a vég csomóit sohasem oldották fel, mindig hallucináltak és vizionáltak az emberek. . . voltak azonban korok, melyek a két pont közt csak a jelenségeket vették észre, azok a korok, melyek a földi élet harmóniájában megfedkeztek önmagukról. . . a huszadik század nagyon misztikus. Miért? Mert boldogtalan, nagyon boldogtalan. A miszticizmus —

⁴⁸ Éjféli.

⁴⁹ RÓNAI GYÖRGY: I. m. 299.

írja Cousin — az emberi ész kétségbeeséséből folyó cselekedet. . . miben higyen? Mit valljon? Hova fusson? Attól az idegen világtól, melyet nem érthet meg, önmagába fut vissza, a rejtély elől a rejtélybe. . . Boldog korokban nincsenek misztikusok.”⁵⁰ A századelő írója tehát nem érzi boldognak korát, maga körül nem lát harmóniát. Menekül, de menekülése passzív tiltakozás az ellen a világ ellen, melyben az igazi élet álom, melyben a tehetetlenség pora lep be minden indulatot. S amelyben a Laszlovszky Máriaék tört lélekkel tántorognak a tragédia felé.

György Bodnár

MARGIT KAFFKA AND THE PSYCHOLOGICAL NOVEL

In Kafka's second novel *Maria évei* (*Maria's Years*), a striking psychological interest prevails. At the same time, also in the works of the contemporaries (Kosztolányi, Géza Csáth, short stories of the two Cholnokys, Kálmán Harsányi's "A Kristálynéző", Babits's "Gólyakalifa", Gyula Török's "Ikrek", later, at the beginning of the twenties, Kosztolányi's novels etc.) the physiological problem or experiences of psychological motivation emerge more and more frequently. So this is evident by a symptom of the epoch in the formation of which the modern psychology, the new recognitions of deep psychology have been playing an important role. And as the novel *Maria's Years* belongs in this respect to the first experiments showing the writer's struggle with the inherited form and views of the novel it demonstrates a process characterizing the whole historical turning point of the novel. The author attempts to follow this process by analysing the novel and outlining similar contemporary efforts.

⁵⁰ Éjtél. 6—7.

Szenczi Molnár Albert antológiájának keletkezéstörténete

A *Lusus Poetici* (Hanau, 1614)¹ úgy él az irodalmi köztudatban, mint Szenczi Molnár Albertnek több szerző játékos hangú írását egybefűző latin nyelvű antológiája. De sem Dézsi,² sem mások nem foglalkoztak vele még bővebben,³ úgyhogy mindmáig megválaszolatlan az a kérdés, hogyan egyeztethető össze ez a könnyű fajsúlyú alkotás a magyar nép ajkára zsoldárokat adó, viszontagságos vándorévekben tudós szótárkészítővé kiforrott Szenczi Molnár alakjával.

Az antológia keletkezése magánéletének ismeretében könnyen érthetővé válik. Szoros munkabarátság fűzte őt Konrad Rittershausen német humanistához,⁴ aki szótára elkészítésében is támogatta,⁵ s — úgy látszik — hogy beleszólt az elkészült mű előszavának megírásába is. Többek között például nemcsak azt tanácsolta Szenczi Molnárnak, hogy hagyja el szótára bevezetésének a babonáról szóló részét,⁶ hanem azt is, hogy Martin Butzerrel csak körülírással emlékezzék meg.⁷ Molnár az előszó újraírásakor e figyelmeztetések szerint járt el, ami eléggé bizonyítja Rittershausen jelentős befolyását magyar pártfogoltjára. Mindezek után érthető lesz számunkra, miért fogadta meg Szenczi Molnár Albert e német humanistának ugyanaból az időből származó másik tanácsát, amelynek a *Lusus Poetici* létrejöttét köszönhetjük.

Rittershausen elég közeli kapcsolatban állt Georg Rem nürnbergi tanácsossal.⁸ Tudta róla, hogy pártfogoltjai messzemenően számíthatnak támogatására,⁹ ezért arra ösztönözte Molnárt, hogy igyekezzék megtartani mecénásának a tanácsost,¹⁰ annál is inkább, mivel jóindulatát már elnyerte,¹¹ hisz ha nem így lenne, Rem nem kísérte volna érdeklődéssel szótárának elkészülését,¹² s kölcsönt sem biztosított volna számára prágai útjához.¹³ Szenczi Molnár Albert Rittershausen e tanácsának a *Lusus Poetici* elkészítésével tett eleget.

Georg Rem 1604-ben arról értesítette őt, hogy *Omnia* címen egy idill megírását tervezi, melyet elkészülte után „megítélés” végett el fog küldeni neki.¹⁴ A híradás után azonban — feltehetőleg Molnár érdeklődésének felcsigázására — egy ideig halogatta a vers elküldését, úgyhogy már maga a várományos kezdte sürgetni.¹⁵ Rem e hiúságának jóleső felszólításra adott választ 1605. január 14-ről kelt levelében. Azzal mentegette magát: meg kellett adnia versének az utolsó simításokat.¹⁶ Majd célzatosan mások hasonló jellegű irodalmi alkotásaira

¹ SZABÓ KÁROLY: RMK. III. 335.

² DÉZSI LAJOS: Szenczi Molnár Albert. Bp. 1897. 205—206.

³ VARGA BÁLINT: Szenczi Molnár Albert. Bp. 1932. 43.; TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Szenczi Molnár Albert Heidelbergben. FK. 1955. 9—18. és 139—162.

⁴ Allgemeine Deutsche Biographie. (A továbbiakban ADB.) XXVIII. 698—701.

⁵ DÉZSI LAJOS: im. 109. skk.

⁶ Sed illud, me auctore, nunquam pones, „de superstitionibus”, nisi eadem opera velis te simul et Dictionarium tuum in discrimen conlicere... — Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. (A továbbiakban NLI.) Kiadta DÉZSI LAJOS. Bp. 1898. 162.

⁷ Etiam de Martino Bucero dubito, an eius nomen quamvis optimi viri, debeas ita expressim relinquare, ac non potius pro eo ponere: „vir quidam pius, patrum memoria pacis et concordiae ecclesiae studiosissimus”. Puto hanc *περὶ φρασιν* longe tutiorem fore. Uo. 162.

⁸ P. FREHER: Theatrum virorum eruditione clarorum. Nürnberg. 1688. 1042.

⁹ Saepe iam expertus sum, quanta sit viri benignitas adeoque affirmare ausim, paucos in hoc genere cum ipso posse Noribergae comparari. Rittershausen 1604. aug. 12-ről kelt levele Molnárhoz. NLI. 160.

¹⁰ Eius — ti. Rem — benevolentiam retinere omnibus modis studebis — ti. tu, Molnár. Uo. 160.

¹¹ Domini Remi operam tibi tam commodam promptamque fuisse, ex animo tua causa laetor. Uo. 160.

¹² NLI. 166.

¹³ Uo. 166.

¹⁴ Eidyllum, *Omnia* inscribendum meditor, quod tibi consendum mittam. Rem 1614. dec. 18-ről kelt Molnárhoz intézett levele NLI. 170.

¹⁵ Legalább is erre utalnak Rem Szenczi Molnárhoz intézett e szavai: Eidyllum... a me exigis... NLI. 172.

¹⁶... malim enim nonum in annum premere, quam immatura extrudere mea — ti. *Omnia* —: nec correctionis pudet pigetve... Uo. 172.

terelte a szót.¹⁷ S ebből már eléggé világosan ki lehetett olvasni bizonyos serkentést egy olyan antológia elkészítésére, melyben magyar barátja az *Omniát* egy hasonló hangszerelésű alkotásból összetevődő gyűjteménybe ágyazná bele.

Még nyilvánvalóbbá vált a tanácsos ezen szándéka akkor, amikor a költemény végül is Szenczi Molnár Albertnek ajánlva került kiadásra,¹⁸ ami a kor szokásának megfelelően majdnem annyit jelentett, hogy Rem az ajándékba adott költeményért viszonzásul egy egész antológiát vár.

A *Lusus Poetici* tervének ez a finom megpendítése azonban — úgy látszik — nem vezetett eredményre, s ezért Rem — restelve saját maga felszólítani Molnárt — Matthäus Wackert kérhette meg,¹⁹ buzdítsa ő közös magyar ismerősüket a szóban forgó antológia megszerkesztésére. Georg Remnek ezt a kérését ugyan nem tudjuk szövegszerűen kimutatni,²⁰ de messzemenően valószínűsíthetjük.²¹ A legsúlyosabb érv e feltevés mellett az, hogy bár az antológia elkészítésére a nyílt felszólítást Molnár végül is M. Wackertől nyerte,²² Rittershausen mégsem őt tekintette a *Lusus Poetici* értelmi szerzőjének, hanem félreérthetetlenül Georg Remet nevezte meg azon személyként, aki az antológia anyagának összegyűjtésével Szenczi Molnár Albertet megbízta.²³ Nyilván azért, mert tudomása volt arról, hogy M. Wacker sorai voltaképpen csak Georg Rem kérését továbbították.

Igy kétségtelen, hogy amikor Molnár elvállalta az antológia megszerkesztését, Georg Rem álmai váltak valóra. De Rittershausen szándéka is célt ért: Szenczi Molnár Albert végleg elnyerte Georg Rem jóindulatát, amit kétségtelenül igazol az a tény, hogy a nürnbergi tanácsos rövidesen jól jövedelmező álláshoz juttatta magyar pártfogoltját.²⁴

Az antológia keletkezéstörténetének még egy mozzanatával kell foglalkoznunk. Mi az oka annak, hogy a *Lusus Poetici* — bár elkészítésének terve 1604/5-ből való — a közönség elé csak 1614-ben került? Ennek a nagy időbeli eltolódásnak oka egyrészt az volt, hogy Rem vonakodott néhány Molnár Alberttől már kiszemelt írással egy kötetben megjelentetni idilljét. Félt, hogy a vetélytársak elhomályosítják saját versének erőnyeit.²⁵ De másrészt gátolták Molnár Albertet azon következő nagyobb alkotásai is.²⁶ A *Lusus Poetici* — úgy látszik — különben sem volt szívügye, mert míg készül műveiről naplójában állandóan megemlékezett, erről az antológiáról megjelenése alkalmával is hallgatott. E felsorolt akadályok ellenére miért jelent meg mégis 1614-ben — habár egy évtized késéssel a gondolat felötlése után — a *Lusus Poetici*?

Véleményünk szerint ez összefügg Rittershausennek 1613-ban bekövetkezett halálával, amikor a hozzá közelálló humanisták meleg hangon búcsúztatták az elhunyt mestert, s emlékére többek közt néhány epigrammát is kiadtak. Valószínű, hogy a *Lusus Poetici* ekkori megjelenésével Molnár Albert is áldozni akart egykori pártfogójának, hisz valamikor ő serkentette az antológia megszerkesztésére, segítve anyagának kiválogatásában is.²⁷

De más magyarázat is kínálkozik számunkra. Molnár Albert 1613-ban hazajött Magyarországra²⁸ és itthon szándékozott végleg megtelepedni. Minden eshetőségre számítva azonban — nehogy külföldi támogatóival kapcsolata végleg megszakadjon, s nehogy elvágja egy esetleges visszatérés útját —, kiadta a *Lusus Poetici*t.

¹⁷ ... a Rittershausio rō Nil Passeratii impetraris — ti. tu, Molnar; ... Rittershausio Biansdorffius sua dedicavit *Omnia*. Uo. 172.

¹⁸ Eidyllion Georgii Remi *Omnia* inscriptum ad dn. Albertum Molnar Pannonen. (Altorf 1605.) — címen. Különb. Rem már 1605. jan. 14-ről kelt levelében bejelentette Molnárnak, hogy költeményét neki ajánlotta: ... nulli potius consecrari debuit, quam tibi ...

¹⁹ ADB. XL. 448—449.

²⁰ M. Wackernek ugyan kiadták néhány levelét (ADB. XL. 449.), de e gyűjteményhez nem sikerült hozzáférnünk.

²¹ Mert nyilván azért szólította fel Rem Szenczi Molnár Albertet arra, hogy említett idilljét küldje el M. Wackernek is (Ubi ad illustrissimum illum Wackerum scribes ... mittes — ti. eidyllium, *Omnia* — (NLI. 170—171.), mivel azt akarta, hogy Szenczi Molnár a *Lusus Poetici* megszerkesztésére a nyílt ösztönzést M. Wackertől kapja. S ha Rem célja valóban ez volt, szándékaról feltétlenül értesítenie kellett M. Wackert.

²² Quod si quis et *Nihil* illud et *Aliquid* et *Omnia* correctoria et praeafationem Arieae Montani in *Ecclesiasticum* et *Neminem* Hutteni et *Nihil* laudationem Caroli Bovilli et satyram Berniae de Noucouelle et huius generis quaedam alia coniunctim ederet, fortasse non male de studiosa iuventute mereretur. Tu, qui in otio litterato istic degis haec curato etc. Wacker 1605. jan. 21-ről kelt levele Molnárhoz NLI. 173.

²³ Omnino tua haec est eritque provincia, mi domine Alberte, antea quidem tacite voto nostri optimi et clarissimi Remi, nunc vero expresse assignata tibi — ti. Molnar — a magno et illustri viro neque alteri mandanda ut colligas videlicet in unum *σθία*, quae de tam variis, tam varie a variis scripta sunt auctoribus. NLI. 173.

²⁴ L. erről Rem 1605. jan. 29-ről és febr. 2-ről kelt leveleit Molnárhoz, NLI. 174—175.

²⁵ In lucem te proferre *Omnia* ad te scripta, vir doctissime et politissime Alberte, amice carissime, vix consulatum videatur, ni me inter olores strepere velle videri censeas. Uo. 174.

²⁶ Psalterium Ungaricum. Herborn 1607.; Szent Biblia. Hanau, 1608 és Oppenheim, 1612.; Novae Grammaticae Ungaricae... libri duo. Hanau, 1610.; Lexicon Latino—Graeco—Hungaricum. Hanau, 1611. stb.

²⁷ Quod institutum si qua in re potero adiutum ire suppeditandis libris aut inquirendis, id vero libens faciam ... NLI. 173—174.

²⁸ NLI. 59.

Mindezek alapján a *Lusus Poetici* keletkezéséről a következőket mondhatjuk: a gyűjtemény Georg Rem ötletének valóra váltása, s Szenczi Molnár Albertnek az antológiával összeállításának elvállalásakor és megjelentetése alkalmával egyaránt az volt a célja, hogy egyéb irányú tevékenysége számára befolyásos mecénások személyi jóindulatát és anyagi támogatását biztosítsa.

Havas László

Adalékok Bod Péter életrajzához

1962. február 22-én volt Bod Péter születésének 250. évfordulója. Kulturális életünknek e kitűnő alakjáról ebben az esztendőben tehát meg kell emlékeznünk. Tekintettel arra a körülményre, hogy kellő értékelése gondos kutatások alapján — azt remélem — a közel jövőben meg fog történni,¹ ezért közleményemmel nem szándékozom ennek elébe vágni, hanem egynehány csekélyebb értékű s inkább csak emlék jellegű adalékról számolok be.

Mikó Imre, Sámuel Aladár, Jancsó Elemér munkáiból eléggé ismeretes Bod Péter családi leszármazása,² ebből azután megtudjuk, hogy nemességüknek szerzője *felsőcsernátoni Bod Pál*, a nemeslevél pedig 1640. december 10-én Kolozsvárt kelt s Háromszék közgyűlésén 1641. január 3-án hirdették ki. Ez az ős tehát Bod Péter széppapja volt; az ő feleségének családnevét nem ismerem, keresztnevét azonban a kézdi széki törvénykezési jegyzőkönyvben 1651. szeptember 28-án, mint Felsőcsernátonban lakó *Bod Pálné Margit* asszonyét megtaláltam.³ Nehány esztendővel későbbben abba a jegyzékbe, amelybe 1658. december 9-én „az ország felvette summát kezdik bevenni”, a kézdi széki Felsőcsernátonban Bod néven *Bod Györgyné* és *Bod Pálné* neve van bevezetve, mindkettőjük 2—2 forintnyi rovatallal megterhelve.⁴ Ebből tehát bizonyos, hogy ura ekkor már egyiknek sem élt, minthogy a lajtsromban csak az anyósnak és menyének neve szerepel. Ez az adat azután egyúttal megerősíti Bod Péternek azt az állítását, hogy György nevű dédapja II. Rákóczi György lengyelországi kalandos vállalkozásában esett el. Különös méltánytalanságnak tarthatjuk tehát, hogy éppen e hadjáratban elvérzett családfeőnek öt gyermekkel maradt s amúgy sem bőséges vagyonú özvegyét is hadi rovatallal terheltek meg.

Ugyancsak az önéletírásból tudjuk, hogy *Bod Györgyné* leánykori neve *Szaniszló Anna* volt. Valószínű tehát, hogy leánya annak a *Szaniszló Demeter*nek, aki albsi Eczken Péternének ugyancsak Albisban lakó Diák János elleni pereskedésében 1651. november 30-án procuratorságot vállalt.⁵

Az 1696. november 7-én összeírt felsőcsernátoni nemesek között *Bod Dánielt*, *Bod Tamást* és *Bod Istvánt* írták össze. Az első kettő *György* gyermeke volt, mígnem *István* öreg kort megért testvére lehetett, akinek neve többé már nem jelentkezően, ugyanennek az esztendőnek fordulója táján hunyhatott el. A további összeírásokban keresgélvén, 1697. március 25-én, június 11-én, november 18-án és 1699. január 2-án *Bod Tamás*, *Bod Dániel*, *Bod Miklós* nemesek nevét találtam. Majd az 1711. december 2-án megtartott kézdi széki lustrában ugyancsak Felsőcsernátonban *Bod Tamást*, *Bod Györgyöt*, *Bod Dánielt*, *Bod Miklóst* és *Bod Ferencet* írták össze.⁶ Közülük az első három *György* leszármazottja, mígnem a másik kettő *István* fia volt. Ezek egyike sem volt felsőiskolát járt férfiú.⁷

Az oldalági rokonsággal nincsen értelme foglalkoznunk, minthogy *Bod Tamás* és alsócsernátoni *Csipő Zsuzsánna Márton* nevezetű fiának felsőtornjai *Sólyom Eufrozínától*, *Sólyom István* és albsi *Bod Anna* leányától, 1712. február 22-én Felsőcsernátonban született *Péter* nevű fia iskoláztatása révén kiszakadt Háromszékről, ezért szorosabb összeköttetést már inkább csak *Judit* nevű testvérel, felsőcsernátoni Kölonthe István feleségével, valamint az anyai részről való *Sólyom* atyafisággal tartott fenn, akik között azután képzett prédikátorokat is talált, miként az albsi *Bodokat*.

Az elődöktől hiába öröklünk tulajdonságokat, hajlamokat, emlékek azonban az utódok között részekre bomolva, nagyobbára mégiscsak feledésbe merül; az ünokának azután — ha a múlt időket vissza akarja idézni — máshová kell fordulnia adatokért.

Bod Péter, patrónájának ügyes-bajos dolgaiban többször megfordulván Fogarason, itt ismerkedett meg V. *Enyedi Sámuellel* és feleségével: *Gábor Annával*. A 36. esztendejét

¹ GYENIS VILMOS: Adalékok Bod Péter munkáinak bibliográfiájához. It.K. 1961: 470—73.

² MIKÓ IMRE: Bod Péter élete és munkái. Pest, 1862. — SÁMUEL ALADÁR: Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei. Bp., 1899. — JANCÓSÓ ELEMÉR: Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása. Kolozsvár, 1940.

³ A Székely Nemzeti Múzeum (Sz.N.M.) közlekváltárában őriztetett.

⁴ A Sz.N.M. Gödri-féle gyűjteményének „Vegyes I.” csoportjában volt.

⁵ Sz.N.M. közlekváltár: kézdi széki törvénykezési jzkv.

⁶ Sz.N.M. Közgyűjtemény.

⁷ It.K. 1961: 64—68.

betöltött, meglelt korú férfiú azután — lelkipásztori hivatalában eltöltött több mint öt évi szolgálata után — házasságra szánván el magát, Enyediék *Mária* nevű legkisebbik leányát 1748. március 19-én feleségül vette; ezzel azután maga is egy tehetősebb család tagjává lett. Feleségének testvérei s így Bodnak sógorai lettek: *Enyedi István*, kinek neje *Jeddi Kata*,⁸ az utód nélkül elhunyt *Enyedi Sámuel*, az ő felesége: *Thalaba Klára* és a szintén maradéktalan *Enyedi Mihály*.⁹

Bodéknak két esztendei házasság után, 1750. február 3-án leányuk született, akit patróna asszonyuk nevére *Katának* kereszteltek. Négy hónappal ezután azonban: június 9-én elhunyt az ifjú anya, s a csecsemőt árva Bethlen *Kata* annak ellenére is magához vette, hogy kedvelt udvari papja már egy félesztendeje egyházközséget változtatva, Magyarigen lelkipásztorává lett. A csecsemő mellé az úrnő dajkát rendelt,¹⁰ majd — amint cseperedett — házi neveléséről is a legnagyobb szeretettel gondoskodott. *Kata* kilenc és fél esztendő volt, amikor nevelőanyja meghalt; hazakerülése után nem tudhatom, hogy a mostoha anya milyen bánásmódban részesítette. Tizenkilenc éves volt, amikor 1769. március 2-án meghalt az édesapja is.

Bod Péter hivatali örökébe *márkosfalvi Deák János* választották meg, aki földije volt Bodnak, hiszen ő is Kézdi székéből származott. Elődeiről tudjuk, hogy primipilus (lófő) rendűek voltak, ezenkívül Pálmay azt állítja, hogy 1622-ben nemeslevelet is szereztek.¹¹ Az ifjú pap apja, sőt nagyapja is hasonlóképpen *János*, édesanyja pedig alsócsernátoni *Cseh Judit*. Nagybátyjai: a földtől el nem szakadt *Deák István*, valamint az 1721-ben magtalanul elhunyt *Bálint pap*.

Ifjabb *Deák János* és *Cseh Judit* gyermekei közül a legidősebb az 1709-ben született s 1734-ben Leydában tanult *Péter* volt, aki azután 1759-ben mint sepsiszentgyörgyi pap és esperes hunyt el.¹² Következő gyermekük: *Tamás*, aki 1772-ben végrendelkezett az alsófehérmegyei Krakkóban; azután *Zsófia* márkosfalvi ns. Kocsis Istvánné; *Katalin* Szabó Györgyné; *András*, aki a határőrség felállítására után lovas katoná; *Mihály*; a legifjabb gyermek pedig *János* volt, aki — miután apja elhunyt — 1747. szeptember 22-én *Péter* nevű bátyja tutélja alá adta magát.¹³ Ő azután, itthoni iskoláit elvégezvén, mint 26 esztendő ifjú, 1766. szeptember 2-án a hollandiai leydai egyetem teológiai karára iratkozott be,¹⁴ tehát 1740-ben kellett születnie.

Ez a *Deák János*, aki *Bod Péter* hivatali örökségét átvéve, azt úgy is mint pap s mint esperes 28 esztendeig töltötte be, elődjének leányát: *Bod Katát* vette feleségül. Majd 1797. november 17-én elhunytán, özvegyet és négy leánygyermeket hagyott maga után, mégpedig *Terézt*, aki zágoni *Bodola János* enyedi papnak és püspöknek volt a felesége, azután az utód nélkül elhunyt *Benke Mihálynét*, *Zsófiát* belényesi *Komáromi Lajosnét* és *Katát* albisi *Barthos Sándor* alsófehérvármegyei szöszlő (Barthos Kelemen albisi akadémikus pap és alcsernátoni Fekete Rebeka fia) feleségét, aki 64 esztendő korában vejénél: Herepei *Gergely* kolozsvári ref. papnál 1839. február 2-án hunyt el.¹⁵

Bod Péternek második feleségétől: *Bányai Zsuzsától* született nyolc gyermeke közül csak *Elek* nevű legkisebb gyermekétől maradtak még utódai, úgy mint: *Kata* nagyernyei Kelemen Benőnek, ifj. Wesselényi Miklós jószágigazgatójának s szucsáki birtokosnak felesége. Az ő unokájánál: *Zathureczky Károlynál* egy ládányi régi könyv között találtam meg az ősapának nemrégiben ismertetett jegyzőkönyvecskéjét.¹⁶ *Elek* gyermeke még *Péter*, aki kancellista volt Bécsben és *Elek* tordai orvos, akinek fia: *Gyula* törvényszéki bíró volt Désen.¹⁷

⁸ Gyermekeik: *Klára* Pálfi Mózsené (leánya: Eszter id. Szentiványi Sámuelné); *Katalin* Hamar Andrásné, majd Apáti Péterné; *Borbála* Károlyi S. Istvánné és *Zsófia* nagyküüllőfalvi Lukácsfi Istvánné (leányai: Florentina: sepsiszaláni Apor Józsefné, akinek leszármazottai révén került a SzNM-ba az Enyedi-iratok csomója, s Veronika ábránfalvi Ugron Menyhátrné).

⁹ SzNM. Zaláni Apor család levelei.

¹⁰ Gróf bethleni Bethlen *Kata* életének maga által való rövid leírása. Kolozsvár, 1892.

¹¹ PÁLMAI JÓZSEF: Háromszék m. nemes családai.

¹² Az ő unokája lehetett az a márkosfalvi ns. *Deák Péter*, aki 1772. szeptember 5-én, mint 25 esztendő s ifjú, a leydai egyetem teológiai karára iratkozott be. Onnan hazatérve, előbb ref. prédikátor, majd a katolikus vallásra áttérve, Károlyfehérvárot az universalis historia professzora lett. 1795. július 23-án keltezett levele szerint egyetlen fiacskáját a református atyafiak ellopták, ő azután keresésére indulva, Magyarországon találta meg. Archiv. N. F. XVI, 224. és SzNM. Közgyűjt. Nob. 451.

¹³ Archiv des Vereines für siebenb., Landeskunde. N. F. XVI, 224.

¹⁴ SzNM. Közlevéltár: márkosfalvi Deák. levelek lajstroma. 1845. 182. csomó 46. sz. irat.

¹⁵ *Barthos Sándor* és *Deák Kata* gyermekel: *Anna* Pataki Dániel dési alispán felesége; *Sándor* procurátor, felesége: Szabó Róza; *Katica* Pataki József mérnök neje; *Borbála* K. Kínisi Mihály megyei főorvosné; *Eszter* Herepei *Gergely* kolozsvári pap, esperes házastársa.

¹⁶ ItK. 1961: 64—68.

Zathureczky Károly az 1930-as évek közepe táján eladta szucsáki birtokát, alólírott pedig elkerült Kolozsvárról, s ezért csak hallomásból értesült arról, hogy e jegyzőkönyvecske a református teológia könyvtárába került, erről azonban személyesen meggyőződni nem volt lehetősége, ezért azután 1933. évi kijegyzéseit az eredetivel még egyszer összehasonlítani sem volt módjában.

¹⁷ HERPEI JÁNOS adattára.

A tárgyi emlékekről is megemlékezve, *Bod Péter*nek csupán csak négy nyomtatott s egy kéziratot munkája maradt reám, ezeknek azonban 1944-ben nyoma veszett, sőt talán meg is semmisültek. Ezenkívül őrzöm könyvomas arcképét Simó Ferenctől 1833-ból, azután vejének: *Deák János*nak ezüstből készült nyeles pecsétnyomóját, amelynek képe: kerek pajzsban görbe kardot tartó könyöklő kar. Gyűjteményemben van még *Bodola János* könyvomas képe Barabás Miklóstól 1833-ból, továbbá *Barthos Sándorné Deák Kata* gyászjelentése 1839-ből, mint a kolozsvári református kollégium könyvnyomdájának nyomtatvány. Déd-unokái közül *Barthos Anikó* és férje *Pataki Dániel*nek az 1830-as években készült olajfestésű arcképe van még tulajdonomban.

Mindössze ennyi, amit hiányosan megmaradt adattáramból felsorolni érdemesnek tartottam.

Kétségtelen, hogy *Bod Péter* mint tudós, egyszerre emelkedett ki az ősöknek legfennebb csak falusi iskolákban képzett rengetegéből. Erre azután nemcsak széles körű tanultsága és tudása, de különösen a múlt, vagyis a történelem különböző ágai iránti érdeklődését a helyzeti körülmények is élesztették. Ide csatlakozott az a körülmény, hogy — címerük tartalmának tanúsága szerint is — széppapja hadi érdemeiért nyerte nemességét, azután meg dédapja a jól ismert lengyelországi hadjáratban harcolva, vesztette életét. De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy életpályáját a nagy műveltségű árva *Bethlen Katának* a történelem levegőjétől terhes udvarában kezdte el. Mindennek ellenére csodálatosnak tetszhetik, hogy sem gyermekei, sőt még unokái között sem találunk egyet sem, aki az életművének folytatására bárcsak hajlandóságot mutatott volna, pedig a pontosság, rend és jógyekezet egyiknél sem hiányzott. Ennek okát keresve, meg kell gondolnunk, hogy a tudós egészen kiszakadván abból a környezetből, amely számára az alapot szolgáltatta, utódai számára mi sem maradt meg belőle. Különben is gyermekei közül a legnagyobbik: *Kata* nevelkedése idejének nagy részében nem láthatta apja példamutatását, nevelő anyja: *Bethlen Kata* pedig belefáradva életének csapásaiba, csak arra törekedett, hogy házias, szorgalmas, jó leány váljék belőle. De látjuk azt is, hogy Deákné gyermekei csak leányok voltak, akiket — az egykori szokás szerint — csak az elemi ismeretekre tanították meg. *Bod*nak második házasságából származott öt nagyobb gyermeke egymás után pusztult el s csak élete utolsó éveiben született három kisebb: *Péter*, *Juliánna*, *Elek* maradván életben, ezekre már nem terjedhetett ki apjuk irányító nevelése, különösen a család nevét tovább vivő *Elek* apja halálakor életének csupán csak 21-ik hónapját töltötte.

Herepei János

Jósika Miklós: A csehek Magyarországon c. regényének korabeli cseh visszhangja

Az Abafi mellett A csehek Magyarországon c. regényt tartja a magyar irodalomtörténet-írás Jósika legjelentősebb történelmi regényének.¹ Itt a környezetrajz, a tájak, termek, ruházat stb. aprólékos leírása még nem válik teljesen öncélúvá, a történelmi kulisszák előtt valóban a kor emberei mozognak, a kor eszményeitől fűtve. Mátyás korát és udvarát akarja híven bemutatni az író, nem elégszik meg a múlt ábrázolásával: úgy akarja azt feleleveníteni, hogy erényeiben példaképpül álljon a jelenkor előtt is. Mátyást és magyar környezetét valóban fel is ruházza kiváló tulajdonságokkal, a történet cseh szereplőivel azonban — kezdve Pogyebrád Györgytől Giskrán át a „zsebrákokig” — már mostoháiban bánik. Szinte általános „nemzeti” vonásaik az álnokság, kétszínűség, hamisság, kegyetlenség. Mindezek a tulajdonságok visszataszító külsővel párosulnak. Kivételt csak Giskra alakja képez, aki felismerve helyzete tarthatatlanságát, őszintén behódol Mátyásnak.

A magyar kritika — tudomásunk szerint — sem a regény megjelenése idején, sem azóta nem sok figyelmet fordított arra, vajon helytálló-e a csehek ilyenforma jellemzése és milyen visszhangra talált a regény a csehek között, akiknek Pogyebrád György éppoly kedvelt királyuk, mint a magyaroknak Mátyás és a nemzeti történelem szempontjából mint első népi származású király, ugyancsak nagy jelentőségű. Giskra, vagyis Brandýsi Jan Jósika a cseh történelem hősi alakja — hogyan fogadhatták hát csaknem rablóvezérei ábrázolását?

A korabeli cseh kritika élénk érdeklődést mutatott Jósika regénye iránt. A *Kvety* című folyóirat, melynek hasábjain gyakran jelentek meg hírek a magyar kulturális és irodalmi élet

¹ A legújabb művek közül I. WÉBER ANTAL: A magyar regény kezdetei. Bp. 1959, 151.

eseményeiről,² röviddel a regény megjelenése után³ közli olvasóival, hogy a magyar regényíró Jósika *A csehek Magyarországon* című regényét németre fordítják. Egyben kifejezi kételyét is afelől, hogy a magyar Jósika a csehekről különösen kedvező hangnemben írna.

Részletes recenzióban foglalkozik a regénnyel Karel Sabina a Květy 1840. május 14-i számában (39—40. l.). Sabina a 48-as cseh forradalom egyik legradikálisabb képviselője, forradalmi demokrata, aki politikai tevékenységéért évekig raboskodott osztrák börtönökben. Újságíró, publicista, költő és regényíró, kritikus és irodalomtörténész — lényegében torzó: mostoha körülmények között nem kiteljesedett sokoldalú tehetség.⁴

Sabina Jósika követelményéből indul ki, melyet saját maga támaszt a történelmi regény írójával szemben. Ez elsősorban a személyek és az ábrázolt kor eseményeinek hű képe. „A történelem ábrázolásában, bármilyen formában történjék is az — folytatja Sabina —, *nem uralkodhat* hazugság, sem elítélet vagy gyűlölet! Úgy látszik azonban, hogy mindez a három hiba túlsúlyban van Jósika műveiben... A szerző a cseh nemzet jellemét lealacsonyítani, olvasói előtt neveltségessé és gyűlöltté tenni szándékozott. Az egész mű a cseh nemzet közönységes és indokolatlan, tehát éppen ezért annál aljasabb becsmérlése.”

A recenzius meg elégszik meg Jósikának nemzeti szempontból történő bírálatával, melyben kétségkívül van némi igazság. Felháborodásában kétségbe vonja Jósikának írói tehetségét is. „Ha Jósika báró úrnak lennének *regény írói* képességei, még szépirodalmi szempontból is meg kellene őt ítélnünk. Ilyesmit azonban hiába keresnénk. Regénye Radcliff, Scott, Spiess és Tromlitz módszerének keveréke. Varázslók, földalatti titkos folyók, zsványok, zsidók, csaták, kegyetlenkedések, majd ismét szerelem, bátorság, erény, összeesküvés stb. — ezek az egész regény alkotóelemei. Úgy tűnik, hogy Jósika báró úr szívesen követné az új francia iskolát. Kár, hogy nála ehhez három csekélység hiányzik: képzelet, művészet és tehetség.”

A május 29-i számban (43—44. l.) még egyszer visszatér Sabina a regényre. Olvasói kívánságára idézi Jósika művének azokat a részeit, melyek a leginkább tanúskodnak a szerző csehellenes beállítottságáról. Hogy bizonyítsa Jósika teljes tájékozatlanságát, íróiával említi a regény Prága leírását tartalmazó fejezetét. Itt Mátyás a prágai vár egyik ablakából kitekintve látja a város olyan részeit, melyek onnan nem lehettek láthatók. „Szeretnék tudni, melyik volt az az ablak!” — gúnyolódik Sabina. A topográfiában való járatlanság kipécézése nyilván még jobban hangsúlyozni akarta Jósika egyéb ismereteinek hiányát is és ebből következően ítéleteinek megbízhatatlanságát a cseh viszonyokat illetően.

A forradalom és hosszú fogságának letelte után Sabina még egyszer visszatér Jósika nevére. Hosszabb lélegzetű regényelméleti tanulmányában⁵ különös figyelmet fordít a magyar regény fejlődésére is, és a kor átlagismereteihez képest meglepő tájékozottságot árul el e téren. Itt már megcsodálja Jósika Miklós termékenységet és technikai készségét. „Az mondhatjuk róla, hogy egyike a legtermékenyebb és legolvasottabb magyar íróknak, talán azért is, mert nagyon felületes, minden eszmei mélység nélkül és történelmi regényeiben minden történelmi igazságot nélkülöz.” Aki ebben kételkednék, azt emlékezteti „A csehek Magyarországon” című regényre és az erről a Květy c. folyóiratban régebben megjelent bírálatára. Ugyanitt elismerően nyilatkozik Jókairól és főleg Eötvösről, akinek a Karthauzi és a Nővérek mellett elsősorban a A falu jegyzője c. regényét dicséri. Kemény Zsigmond Özvegy és lánya c. műve, Vas Gereben és Pálffy neve is előfordulnak a tanulmányban.

Sem a negyvenes években, sem később nem vádolható Sabina magyarellenességgel, sőt. Szigorú bíráló szavai, melyekkel Jósika regényét illette, a megsértett nemzeti önérték megnyilatkozásai voltak. Talán közrejátszott itt egy bizonyos fokú osztályöntudat is, ahogyan a proletársorban nevelkedő, a társadalomnak félig-meddig mindig kitaszítottjaként tengődő hivatásos író megleckéztette „Jósika báró urat”, akiben a kedvtelésből írogató magyar nemeset sejtette.

Nézete bizonyos szubjektív elfogultság ellenére is figyelemre méltó, mint a korabeli cseh irodalomkritika hangja.

Zuzana Adamová

² A Magyar Tudós Társaságról, a magyar nemzeti színház megnyitásáról (1837. szept. 14-én), Dugonics András közmondás-gyűjteményéről stb. Ugyancsak ez a folyóirat említi meg — 1846. november 16-i számában —, hogy „a magyar írók jelenleg a megboldogult Spiess és Cramer mintájára írnak. Bizonyos Pötösi, aki azelőtt egyszerű katona volt, *Tigris és hiéna* címen drámát írt, majd regényt: *A hóhér kötele-t*. „Ugyanitt szerepel Czako is, „egy másik neves magyar író”, aki opreaszöveget írt, melyet Erkel zenésített meg. — A minden bizonnyal németből átvett hír gót betűs írását elferdítve lett Petőfiből „Pötösi”. Tudomásunk szerint ez az első adat Petőfiről a cseh folyóiratban.

³ 1840. január 16.

⁴ K. Sabinaól magyarul részletesebben I. Z. ADAMOVIČ: Adalékok a cseh radikális demokraták és a magyar szabadságharc kapcsolatához. It., 1959. 235—244.

⁵ Slovo o románu vübec a o českém zviště. (A regényről általában és különösen a cseh regényről.) Lumír c. folyóirat, 1858. I. 16, 520. l.; II. 613, 901, 930, 1000, 1024, 1048, 1095, 1118, 1144, 1165, 1190. l.

Mikszáth Kálmán levelei Thallóczy Lajoshoz

Mikszáth Kálmán alább közölt levelei Thallóczy Lajos (1854—1916) levelezéséből kerültek elő, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őriz. Ezek a levelek nem szerepelnek az akadémiai Mikszáth-kiadás 24—26. kötetében 1961-ben megjelentetett anyagban. Érdekes, hogy Thallóczynak Mikszáthhoz írt leveleit sem tartalmazza ez a gyűjteményes, kritikai igényű kiadás.

Ezek a levelek Mikszáth és Thallóczy baráti kapcsolatáról vallanak. Tréfálkozó, sokszor szabados hangjuk arra enged következtetni, hogy Mikszáth is tagja volt Thallóczy bécsi baráti társaságának, a „büzéreknek”.

A szöveg közlésekor a kritikai kiadás elveit tartottam szem előtt.

1.

Kedves Lajosom! Derék jó öregem!

Megvagy te bolondulva, hogy egy pénteki napon ide pottyan a leveled, azzal a „rózsaszín parancsolattal”, hogy szombatra küldjek egy mesét.¹ Mintha csak a leibli zsebemből lehetne kivenni s legott egy futárral (udvari módra) hozzád röpiteni az Allee gasseba.²

Még ha nem feküdném is sárgaságban mintahogy fekszem, teljes lehetetlen lett volna kívánságod teljesítése az idő miatt, de megint dögrováson vagyok, s elannyira nem bízom magamban, hogy azt a frázist locsintom ki, hogy nem csak egy rövid gyerek-mesét, akár egy kötetet is szívesen írok a kedvedért, de hát ne ilyen hebehurgyán intézkedj. Vedd tekintetbe restségemet is! — Egyebekben servus!

Maradok a te jó palóczod

Bpest 1890 — Febr. 21.

Mikszáth Kálmán

2.

[Az Országos Hírlap fejléces levélpapírján]

Budapest, 1898 jún 17

Kedves öregem!

A lapot javítjuk b...d meg, hát nekem ne röffögj időközi panaszokat, azt mondom.

A kiadóhivatal is folyton jobb jobb. Ha már negyven esztendő³ várhattál, míg megindult, most már várj egy két hónapot míg pontosan jár.

Az előfizetők szépen sereglenek; a nyolcz ezeren messze túl vagyunk az egyes elárusításokon kívül.

A fő dolog tehát az hogy intsd rabszolgáidat és hogy magad is mozdulj meg, mert különben a „nemzeti génusz” fúródjék alfeledbe.

ölel szerető barátod

Mikszáth

3.

[Az Országos Hírlap fejléces levélpapírján]

Budapest, 1898 jún 21

Goromba kutya!

A pénzt útnak indítottam, s a hét végén magam is ott leszek nyomorult várostokban. Akkor majd személyesen gyönyörködöm erkölcsi rothadásod hatványozott voltában. A tárczádat élveztem.⁴ Hanem különb írókból is fordíthatnál.

¹ Thallóczy mint a Magyar Gyorsíró szerkesztője valószínűleg a lap számára kért egy rövid írást Mikszáthtól.

² Thallóczy akkor Bécsben az Allegasse 23. sz. alatt lakott.

³ Célzás Thallóczy korára (ekkor 44 éves volt).

⁴ Gyepűn innen, gyepűn túl c. kötete ebben az évben jelent meg.

Egyébiránt vettem lengyel rőfögésedet s büszkén jelenthetem, hogy nincs olyan emberem aki lengyelül tudna. Holt nyelveket és holt nemzetek nyelvét mi intelligensebb magyarok kutyába se vesszünk.

Gebedj meg!

ölel

M. Kálmán

4.

Kedves Lajosom!

Brav muoj slatky!⁵

(Kedves sertvés)

Bremer Gyula fogarasi védenczem Boszniába szeretne lenni valami csekély hivatalban. Mint Bosznia valódi alkormányzójához hozzád utasítottam őt, azzal a kéréssel hogy potyogtass el érte egy jó szót Kállay excellencznél,⁶ akinek én is nagy gloriifikátora vagyok.

Múltkor nem tudtam elmenni hozzátok. Amiért másnap szídtam magamat. De hát az átkozott kártya! — Wjes cso je to?⁷ Kõnski kokot vseczkej Ausztriae do rityi.⁸

Tvoj najlepsí kamarad⁹

Mikszáth

Budapest maj 19. 1901

5.

Kedves testvér!

Legkedvesebb barátomnak Lenk Gyulának a fia a consuli akadémiába akar beállni osztráknak.

Mivelhogy Magyarország képviselője te vagy Bécsben,¹⁰ ezennel téged teszek felelőssé, ha Pídelék be nem veszik.

Mutasd meg deli büzeri¹¹ hatalmadat, beszélj Károlyival,¹² Kállayval¹³ és a fene tudja ki mindenkivel. — de ennek meg kell lenni.

Mikor jösz? Nehezen várunk

Nevető barátod

Mikszáth Kálmán

Sept 7. 1901

6.

[Névjegy, dátum nélkül]

Stari Pan!

Dobri novi rok vinsujeme

Mikszathovczi¹⁴

Bor Kálmán

⁵ Kedves sertésem (szlovákul).

⁶ Kállay Béni (1839—1903) 1882-től közös pénzügyminiszter és egyben az okkupált Bosznia kormányzója. Thallóczy, közös pénzügyminisztériumi osztályfőnök, a boszniai ügyekben bizalmas referense volt a miniszterének.

⁷ Tudod, mi ez? (szlovákul).

⁸ Szlovák káromkodás — Ausztria címére.

⁹ Legobb barátod (szlovákul).

¹⁰ Thallóczy másfél évtizeden keresztül a magyar közjog tanára volt a bécsi konzuli akadémián.

¹¹ Célzás Thallóczy írói álnévére (Deli) és szűkebb körű bécsi társaságára, amelynek tagjai „büzereknek” hívták egymást. A társaságot a Bécsben dolgozó vagy ott gyakrabban megforduló magyar politikusok, tudósok, írók és művészek alkották. A társaság poeta laureatusa Réthy László (Löwy Árpád) volt.

¹² Károlyi Árpád (1853—1936) történész, ekkor a bécsi állami és udvari levéltár aligazgatója.

¹³ Kállay Béni (l. a 6. sz. jegyzetet).

¹⁴ Öreg úr! Boldog újévet kívánunk — Mikszáthék (szlovákul).

Nagy Péter

MÓRICZ ZSIGMOND ISMERETLEN ÍRÁSAI

Az Ady kritikai kiadás munkálatai során¹ bukkantunk nyomára az alább közölt, mind ez ideig teljesen ismeretlen Móricz-írásoknak, 1903—4-ből. Ezek az írások — azon túlmenően, hogy Móricz Zsigmondnak eddig ismeretlen alkotásai — több szempontból is figyelmet érdemelnek.

Először is, mert aránylag nagyon korai művek: amikor az első három megjelent, akkor még Pesten nagyon keveset publikált, a „Budapesti Hírlap”-ban megjelent egy tanulmány-féléjén² kívül csak nagybátyja, Pallagi Gyula ajánlására, annak egyetemi társa és barátja, ifj. Szász Károly közölt tőle tanulmányokat az „Uránia”-ban szigorúan az irodalomtörténet köréből, s egy-egy gyenge, kezdő elbeszélését a „Protestáns Új Képes Naptár”-ban.

Ebben az összefüggésben különösen figyelemre méltó, hogy egy komoly publicitász — különösen a vidéki református értelmiség körében népszerű — fővárosi napilap, a „Magyar Szó” egyetlen hónapban három tárca-cikkét közölte, két tanulmányt s egy elbeszélést. S e tanulmányok sem az irodalomtörténet távoli vidékén kalandoznak, mint az ebből az évből való *Bajza nagy polémiai* vagy a *Molière*, hanem azon melegében számolnak be a nyár folyamán tett első népdalgyűjtő útja elvi tanulságairól, sőt tágitja ki a második ezeknek a tanulságoknak a körét az egykorú lírát a saját elvei szerint. S figyelemre méltó az is, hogy két tanulmánya mellett egy elbeszélését is közlik, a *Cigánypárbajt*, mely talán nem sokkal emelkedik a lap tárcarovata elbeszéléseinek általános szintje fölé, de mindenesetre a kezdő Móricz egyik legértetebb írása, melyben már itt-ott az „igazi” Móricz hangja is felcsendül.

Mind a három írásban meg-megpendít olyan érzést, gondolatot az író, amelyek még sokáig, ha ugyan nem az élete végéig kísérik. Mégis a három közül az első, a *Hogy terem a népdal?* — mely a „Magyar Szó” tárcarovataiban 1903. szept. 5-én jelent meg — a legérdekesebb. Főleg azért, mert első népdalgyűjtési útjának közölte visszhangja; sőt egy kitételéből („annál többet zeng *erre felé* [Szatmármegye felső vidékein] a nóta”) arra lehet következtetni, hogy ezzel az írással nem is várt addig, míg visszaért Pestre, hanem még útközben, talán Milótán fogalmazhatta meg.³ Mindenesetre megcsodálhatjuk még ma is azt a biztonságot, amellyel a népdal születésének különböző fázisait felismeri, az élő népdalköltők különböző típusait bemutatja. Figyelemre méltó, hogy az általa említett, városból hozott két dal közül az egyik — a falun sikertelen — az akkor országszerte népszerű operett, a „Bob herceg” belépője („Ha pénzem nincs, iszom hitelbe”). A népdalról s a városi dalok falusi fogadtatásáról mondotak öntudatos biztonságához képest furcsa és bizonytalan az, amit az elején és a végén hozzábiggyeszt: egyfelől a munkások dalairól, másfelől a műköltészet útjáról. Csak a „zamatos és magyaros hang” keresése foglalkoztatja, ezért utasítja el a munkásindulókat; viszont az is figyelemre méltó, hogy ezekben a soraiban a munkássággal, a munkásmozgalommal szembeni ellenszenvnek nyoma sincsen.

A második írás, a *magyar versről*, közel két héttel később, 1903. szept. 18-án látott napvilágot a „Magyar Szó” tárcarovataiban. Szinte folytatása, bővebb kifejtése annak, amit

¹ VEZÉR ERZSÉBET volt szíves felhívni figyelmemet az írások lelőhelyére.

² Elektra első sorainál. BH 1902. 236. sz.

³ Erre engednek következtetni bizonyos mértékig ifj. Szász Károlyhoz ez időben írott levelei is. 1903. aug. 8-án így ír neki Milótáról: „En pedig kóborolok faluról falura s elég szép sikerrel. [. . .] Nagyon érdekes megfigyeléseim vannak. Talán az *Uránia*-nak is tudnék a héten írni valamit — ha közölné Nagyságod. Sajnos, napilappal nem vagyok ismerős, pedig annyi tárczám lehetne, s így egész ismeretlenül beküldené nem sokat ér.” Majd aug. 31-én ugyanonnan: „Nagyságodnak levelét is elkészve tudtam megkapni, mikor már nem lehetett küldeni een cikket. De a héten már megyek haza, s magam leszek bátor átadni, amit tudok.” — A levelek F. CSANAK DÓRA gyűjtéséből. Erre vonatkozólag vö. még a 6. sz. jegyzetét.

a fiatal író az előző írás utolsó rövid három bekezdésébe zsúfolt. Közvetlenül az után is szület-hetett: vagy az első megírása után kaphatott biztatást rá, vagy közvetlenül megjelenésekor, a lapot szerkesztő Pályi Edétől vagy mástól: figyelemre méltó, hogy Móricz első cikke szept. 5-én jelenik meg, s a két héttel később napvilágot látó másodikban az első cikk megjelenése utáni első vasárnap — szept. 6. — verstermését recenziálja versidom szempontjából. Móricz munkamódszerét ismerve feltételezhető, hogy ez a tanulmány néhány nappal az első után, de még a következő hét folyamán elkészült, s a szerkesztőségben kellett várnia még egy hetet, míg sorra kerülhetett. Tartalomilag különösebb magyarázatot vagy ismertetést nem igényel: önmagáért beszél. De figyelemre méltó a magyar versritmus logikájának mély értése, mely már ebben az írásban megnyilatkozik: a szótagszaporítás és logikai hangsúly kérdésében ma sem tudunk lényegesen többet és jobbat mondani, mint amit már ő akkor megállapított.

Egyben az is figyelemre méltó, hogy azokat az elveket, amelyeket ott lefektet, nem csak az *Erdő-mező világa* darabjaiba ülteti át a saját költői gyakorlatába, de ezeknek egy újabb megfogalmazásával találkozhatunk még az 1911-ben keletkező *Sasjók*ban is, mely egyben a később ismertető, Szemere Miklósról szóló tárcza gondolatát is széle-sebben kibontja.

A következő, egy hét múlva, 1903. szept. 25-én ugyanott megjelenő írás jelentőségét az adja meg, hogy ez tudunkkal az első s még jó ideig az egyetlen elbeszélése Móricz-nak, amely pesti, központi lapban napvilágot lát. Igaz, hogy az év végével, decemberben munkatársa lesz „Az Újság”-nak, de ott még a következő két évben is csak gyerekmesét, gyerekverset közölhet a saját neve alatt; ezekben az években elbeszéléseinek menedéke és internálótábor a „Protestáns Új Képes Naptár”.

A „Magyar Szó” tárcarovata rengeteg elbeszélést közölt: szinte minden nap egyet. A sok elfelejtett, gyenge író mellett (mint Bite Pál, Nagy Vince, Novák Sándor, Pásztor József, V. Sipos Ida, Rab Mihály, Peterdi Sándor stb.) hoz írásokat Iványi Ödöntől, Prém Józseftől, Palágyi Menyhértől is, az induló Barta Lajos csakjegy íre, mint Krúdy Gyula vagy Szekula Jenő s tanulmányt ír a tárcarovatban Simonyi Zsigmond; a karácsonyi irodalmi mellékletben pedig a felsoroltak szinte valamennyien dolgoznak, de közül Gorkij-írást is (*A karácsonyi regé*), sőt a következő évben egész Tolsztoj-sorozatig. Ilyen körülmények között egyáltalán nem lehetett jelentéktelen Móricz számára, hogy itt írása, eredeti elbeszélése jelen-hetett meg, s érthető, ha a kapcsolatot továbbra is igyekezett fenntartani.

Mert a *Cigánypárba* ja hangjában, miliójében egyáltalán nem is lép még túl a századelő népies novelláinak átlagos szintjén, egy-egy villanásban már Móricz legsajátabb tulajdonságait is megcsillantja: némely párbeszédben a beszélt nyelvet pontosan adja vissza, a lassú, nyugodt kezdéstől hirtelen megy át a rohamos, drámai előadásba, s ha a végén anekdotikusan humorizáló irányban elkanyarítja is a történetet, magának a párba-jnak, az összezapó indulatoknak a megszólaltatásában már kitűnő, hiteles, igaz hangra lel.

A kapcsolat valóban továbbra sem szakadt meg. Igaz, Móricz 1903 decemberében belép „Az Újság” szerkesztőségébe, de a következő évben öt írása jelenik meg a „Magyar Szó”-ban: egy januárban, egy júniusban, kettő júliusban és egy szeptemberben.

Ezek közül az első (a jan. 9-én közölt), az *Imre deák szerencséje* és a negyedik (a júl. 24-én közölt), a *pincekurátor* már ismeretes: mindkettőt felvette a *Tavaszi Szél*-kötetbe, s a kötet megjelenésekor mindkettőt — javított, átsimított formában — közzétette a „Nyugat”-ban.

A jún. 17-én megjelent *A táblabíró poéta* jellegzetes jubileumi tárcza: nyilván a lap rendelte a költő Szemere Miklós születésének századik évfordulójára. Sem különösebb lelkesedés, sem különösebb elmélyülés nem látszik benne: inkább azt élvezhette a fiatal Móricz, mit tud könnyedén kicsiholni a feladott témából.

A hátralevő két írás: a júl. 1-én megjelent *Magyar legény, angol lány* s a szept. 6-án napvilágot látott *Utazás egy zsebtolvajjal* megint elbeszélés, illetve karcolat: szépirodalmi alkotás. Az első miliójében, hangulatában — különösen kezdetén — az *Ithon* c. elbeszélést idézi: élményanyaga valószínűleg mindkettőnek a népdalgyűjtő-utak alatt hallottakra támaszkodik. Íróilag jól megoldott része már az idegenbe szakadt magyarok estézése; (ez az egyébként, amit majd az *Ithon*-ba átdolgozva átemel); a tulajdonképpeni történet, Vas Gyuri viadala az amerikai lányért elég primitív íróilag, s mellődöngetően nemzetieskedő. A másik karcolat, kísérelt abban a könnyed hangban, amelyet tisztán még sokáig nem fog tudni megszólaltatni; könnyen lehetséges — az egész hangvétele is arra enged következtetni —, hogy szintén volt valami élményi magja.

Ezekkel az írásokkal kapcsolatban még két kérdéssel kell szembenéznünk: hogyan került Móricz Zsigmond a „Magyar Szó”-hoz, s hogyan lehetséges az, hogy a Móricz-kutatás mind ez ideig nem vett tudomást róluk?

Az első kérdés megválaszolására támpontunk kevés van, inkább csak feltételezésekre

vagyunk utalva. Azt a kutatás már kielégítően tisztázta,⁴ hogy Móricz Zsigmond 1902 őszétől 1903 nyaráig a Statisztikai Hivatalnál tisztviselősködött, majd ottani főnöke, Vargha Gyula ajánlatára a Kisfaludy Társaság megbízásából először 1903 nyarán nem Szatmár megyébe, népdalgyűjtő-útra. Ekkor meg is vált a Statisztikai Hivataltól, s következő állását csak ez év decemberében, „Az Újság” megindulásával foglalta el, amikor újságíróvá lett. Eddig nem fordítottunk kellő figyelmet arra, hogy itt legalább három hónapnyi kiesés van az életrajzban, amelyről nem tudjuk, miből élt ekkor, s kevéssé azt is, mit csinált. Mert az a tüzetes kronológia, amelyet Móricz Miklós könyve végén összeállított⁵ 1903 aug. 31.⁶ és 1903. dec. között nem tud másról, mint amit a „Fehér Könyv”, illetve egy levele elárul: hogy számos szerelmes verset írt Holics Jankának, s hogy Szász Károly bibliográfiáján dolgozott ifj. Szász Károly megbízásából. Márpedig meg is kellett élnie ez alatt a három hónap alatt, sőt feltehetőleg számos és szorító anyagi igénnyel kellett szembenéznie. Szülei s az egész család az ő hívására nemrég költöztek fel Budapestre, s inkább rá voltak szorulva, mintsem, hogy őt tudták volna támogatni: Holics Janka iránti szerelmének első korszaka ez, s bármily igénytelen volt is személyére Móricz Zsigmond, nyilván mindent megtett, hogy külsejével, öltözkéivel, gavallériájával ne elriassza, hanem magához hajlítsa választottját. Mindezt pusztán a Szász Károly bibliográfia cédulázásával s az azért kapott vagy remélhető tiszteletdíjjal kielégíteni nem tudhatta.

Ismét nincsen bizonyítékunk rá, de feltehető, hogy a „Magyar Szó”-hoz is Szász Károlyék, Vargha Gyulaék közvetítésével jutott; ha tán más színárnyalatú, az övéknél liberálisabb, a szocializmussal is rokonszenvezőbb, de azonos táborba tartozó sajtóorgánium volt Pályi Ede lapja, mint az a kör, amelyben Pallagi Gyula ajánlása és támogatása révén a kezdő Móricz Zsigmond mozgott, s amely majd az év végével „Az Újság”-hoz is bejuttatja. Nyilván nem voltak rossz véleményül ezekről az írásokról, ha megmutatta őket valamelyikük nek hazajövele után, de az „Uránia” vagy éppen a „Budapesti Szemle” számára túl könynyűnek, zsurnalisztikusnak tartották: ezért irányíthaták a „Magyar Szó”-hoz, amelynek tárcarovata mindenféle anyagot könnyeden felvett, tanulmányt, elbeszélést egyaránt. Egyébként az, hogy a „Magyar Szó”-ban a vonal alatt saját nevével publikált már többször is, szintén jó ajánlólevél lehetett a különben teljesen ismeretlen fiatalember számára, amikor „Az Újság” szerkesztőségét szervezték; nem lehetetlen, hogy Kozma Andor a baráti pártfogások mellett azért is ajánlotta, mert „úri eleganciájának” akarta bizonyítékát adni, amikor álláshoz juttatta azt az ismeretlen fiatalembert, aki többek között őt is megtámadta cikkében az idegen formák használatáért.

Mindenesetre, feltételezve, hogy ezekért az írásokért honoráriumot, sőt tisztességes honoráriumot kapott, még mindig eléggé tisztázatlan, hogy miből éltetett Móricz ezekben a hónapokban; nem lehetetlen, hogy még ebből az időből más írása is előbukkan más lapok hasábjairól.

Az írások mostanáig való lappangása elég rejtélyes. Magam még nem vehettem tudomást rólok könyvem megírásakor, mert lényegében csak Kozocsa Sándor akkor úttörő bibliográfiájára⁷ támaszkodtam; de az e korszakkal tüzetesen foglalkozó Móricz Miklós és Czine Mihály sem szólnak róla — bár Czine szinte megsejtette e kapcsolatot, amikor azt írta a Pestre készülő fiatal Móricz Zsigmondról: „Tűrhető írásait pedig közölné az *Uránia*, a *Magyar Szó* meg a *Vasárnapi Ujság*. De ehhez közepes tehetségűnek és 'szelidnek' kellett volna lennie.”⁸

Pedig nekik már rendelkezésükre állott nemcsak Móricz Virág emlékezése⁹, melyben egy 1925-ből való levél utal a „Magyar Szó”-beli közlésekre, de az időközben előkerült „Fehér Könyv” is, amelyben találunk egy — minden bizonnyal később összeállított — jegyzéket az 1903-ban, 1904-ben megjelent írásairól, s ahol 13. sorszám alatt az *Imre deák szerencséjét* pontos lehellyel feltünteti; s abban a dobozban, amelyben a család a „Fehér Könyv”-et őrzí, mellette van még egy külön lap, ugyane korból való írással, mely a többi, 1904-ben megjelent írásokat is feltünteti. Megjegyzendő, hogy a Móricz Miklós könyve függelékeként közölt Kozocsa bibliográfia ezek közül kettőt (az *Imre deák szerencséjét* és a *Átblabíró poétát*) már ismerteti.

Mindez arra irányítja a figyelmet, hogy valószínűleg még további Móricz-írások lappan-

⁴ Erre vonatkozólag vö. a magam könyvét, valamint CZINE M.: M. Zs. útja a forradalmakig és MÓRICZ M.: M. Zs. indulása c. művek idevágó fejezeit.

⁵ MÓRICZ M.: id. mű 482.

⁶ Az 1903. aug. 31-én Milotáról ifj. Szász Károlynak írt levelet Móricz M. egyértelműen a Molière-tanulmány elkészültével magyarázza. Nem lehet kizárni azonban a lehetőségét — hiszen M. Zs. címet nem ír —, hogy a levélben említett cikks a népdal-gyűjtésből született, s a „Magyar Szó”-ban elsőként közölt írás. Vö. 3. sz. jegyz.

⁷ KOZOCSA S.: M. Zs. irodalmi munkássága, Művelt Nép 1952.

⁸ I. m. 124.

⁹ MÓRICZ V.: Apám regénye, 1954. 80. l. A Móricz Zsigmond hagyatékából (VMM, 1960). egyik darabja is említi (237. l.) a „Magyar Szó”, de abból inkább arra lehetne következtetni, mintha ott nem publikált volna.

ganak ezeknek az éveknek a sajtójában; egyben arra is, hogy könnyen lehetséges: Ady Endre már ekkor felfigyelhetett Móricz nevére, írásaira. Tudjuk, hogy ezekben az években nagy figyelemmel kísérte a „Magyar Szó”-t,¹⁰ s teljesen valószínűtlen, hogy őt olyan közelről érintő cikkek, mint a népdal keletkezéséről is a magyaros ritmusról szólók, elkerülték volna a figyelmét. Egyben talán nem túl merész az a feltételezés, hogy ezek a tanulmányok is belezajtszhattak félig öntudatlanul a *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz* forma választásába, s a „keleti zászló”-ra való utalások megszületésébe.

Magyar Szó 1903. szept. 5. 2—3. l.

Hogy terem a népdal?

— A „Magyar Szó” eredeti tárczája. —
Írta: Móricz Zsigmond.

Szocialista népgyűlést hallgattam végig a tavaszon a városligetben. Teméntelen nép hársogta a Munkás-Marseillaist, s más dalt, a melyek kenyeret követelnek az éhező proletárok, a „hazátlan bitangok” számára.

Bizonyos szomorú töprengés szállott meg, hallva ezeket a mesterségesen összekalapált és ismert dallamokra csavart verseket. Úgy látszik, a nótának van hazája s a szocialista eszmék nem tudnak magyar zenei megnyilatkozást találni. A magyar népnek az a része, mely a munkásosztály tömegét adja, már nem igen dalol s éppen nem teremt nótát. Milyen ijesztően idegenek azok az indulók, nincs bennük semmi zamatos és semmi magyaros hang.

Ha nem dalol a főváros munkás népe, legfeljebb operett-kuplékat, — annál többet zeng errefelé (Szatmármegye felső vidékein) a nóta.*

És nem kell félteni a népet attól, hogy a műdalok elrontják izlését, és elfojtják az eredeti népdalforrást, mert meglepő milyen finom a tömeg izlése. A műdalok közül csak a legszebbeket fogadják be általánosan. Egy-egy világot látott legény, vagy városban cselédkedett leány akad, aki egész sereg izetlen műdalt tud, de nem tudja elterjeszteni.

Érdekes látni, hogy milyen gyorsan fut végig egy-egy vidéken valami új nóta, s még érdekesebb látni, hogy milyen nótát kapnak fel leghamarabb.

Egy kis faluban találtam két legényt, mindenik új nótát hozott a városból. S az egyikét két nap múlva már az egész falu dalolta, — s a másikat ma sem tudja rajta kívül senki.

Az egyik ez:

Három arany-gyűrű van az ujjamon,
Találok szeretőt három Paládon,
Találok én szeretőt,
Minden ujjamra kettőt,
Szőkét, csinosat,
Barnát, gavallérosat, stb.

A másik:

„Ha pénzem nincs, iszom hitelbe...”

Igaz, hogy itt még a nép az ősi életet éli. Vet búzát és kukoriczát, meg repczt s káposztát; az utai rosszak, ősszel feneketlen a sár; újságot nem olvas, és most a nagy politikai szenzációk idején sejtelve sincs arról, ki a miniszterelnök: hanem jár a templomba, s vasárnap délután összeül politizálni — kósza hírek nyomán, s filkózik a kinek tüzes a vére.

A fiatalok pedig dalolnak, s terem a nóta. Egész a forrásáig lehet jutni némelyiknek. Ismerem a leányt, akit nótába vettek:

Kisfalusi Vilmának,
Rédejes házat csinálnak,
Odajárnak bé a híres legények,
De elmondja Vilma őket mindennek,

Harmadik falut, sőt tizediket bejárja a neve a másik nótába téve:

Nincs édesebb a nemtudom szilvánál,
Nincs kényesebb Kisfalusi Vilmánál.
Ki-kiáll a kiskapuba aprót lép,
Azt se mondja: Adjon Isten jó estét.

¹⁰ Ady a „Magyar Szó” több cikkére reagál ezekben az években. Pl. Irodalmi reakció. Nagyvárad, Napló 1902. nov. 26., Protestantizmus és szocializmus uo., 1902. dec. 2.

* Népköltési adalékokat gyűjtöttem Szatmármegyében a nyáron.

Hogy terem a népdal?

Legegyszerűbb, mikor helyi érdekűvé változtatják a falunak vagy egy lánynak a nevét beletéve, mint ez utóbbi esetben. Az már magasabb művelet, ha „pászoltatják”. Egy 13 esztendőös, ökölnyi ostoros gyereket találtam, aki sem írni, sem olvasni nem tud, s szántás közben azzal mulatja magát, hogy több nótából „összepászoltat” egyet és ha sikerül egy-egy ilyen „egyveleg”, — másnap már egész falu fújja, pl:

Szakítottam rózsát, csé de pirosat,
Szeretek egy kislányt, csé de csinosat,
Gallérodba ragadok,
Tőled el nem maradok,
Hallod-e, babám
Tán te varrtad a gatyám.

De ezek még nem alkotások. Vannak ám igazi népköltők is. Szinte megható látni egy-egy olyan finom értelmiséget, zabkötésben görnyedezve, aki a következő dalokat „csinálta”. Nem büszkélkedik azzal, hogy eleitől végig az övé minden gondolat, ami a nótában van, hanem úgy magyarázza a szerzést, hogy ő „mindenféle példából vette — könyvből is volt, a mit vett, de prózából, — minden versnek a két első sorát, a másikat pedig rácsapta, úgy a hogy vele történt”.

Íme, itt a költemény:

Virágos fa a szerelem szép fája,
Azon nyílik a boldogság virága, —
Jaj Istenem, mit vétettem, hogy nekem
Öröm helyett csak gyötrelmet, bút terem.

A vadszőlő a fa ágát átfonja,
Nincsen senki, aki azért megszólja, —
De hogyha én ölelem a babámat,
Egész falu szája akkor rám támad.

Elmennék én kis angyalom tehozzád,
Megsókolnám kisírt szemed, szép orcsád, —
Hej, de szegény, ide vagyok én kötve,
Mint a nád a szarufához örökre.

Nem mehetek, rab vagyok én, szép rózsám,
Te szabad vagy, gyere inkább énhozzám,
Hadd sírjam el a te igaz kebleden,
Milyen kinos ez a tiltott szerelem.

És ezt a nótát, a szerzője szerint „a lány dalolhatja”. Van még egy szerzeménye:

Haragszik rám egész falu kegyetlen,
Szeretőnek hogy szegény lányt kerestem,
Nagy gazdalány hiába járt utánam,
Elkerültem, meg se láttam a bálban.

Húzd rá cigány, pengje ki a cimbalom,
Hogy szívemben milyen nagy a v i g a l o m,
Haragudjon rám hét falu se bánom,
Csak te szeress egyetlenegy virágom.

Aki e versek szerzőjének vallja magát: egy húsz esztendőös kispaládi legény; huszárnak termett nyalka fiú; kitűnő táncos, lányok kedveltje; s egész falu tudja róla, hogy nótát tud csinálni; bíróválasztáskor, s egy lakodalmi csíny alkalmából az idén is ő csinált nótát az esetre. Vőfélyverseket rögtönöz; le nem írja, mert az lassan megy. Ami leírva meg volt neki, az is felette áll a régi kántoros négy Sarkú rigmusoknak, sőt ilyen szokatlan ügyeskedések is akadtak köztük: „Vőfélytárshoz”:

Isten veled cimborá,
Áldjon meg az ég ura.
Adjon neked szerencsét,
Kőkényszemű menyecskét.

Érdekes benézni a népköltészet műhelyébe. A műköltők az őszi könyvvásárra iparkodnak kötetekkel, — ennek a falusi legénynek az a véleménye, hogy „télbe” van az embernek a költészetre hajlama, — mert akkor nincs dolog”.

De még ezek a dalok nem jártak be nagy vidéket. Valószínűleg nem is fognak, legfeljebb töredékesen és romlott szöveggel, — nagyon is műköltői alkotások.

Valahol egy ismeretlen nótafa virította a következő érdekes virágot, mely legfeltűnőbb azok közt a dalok közt, amelyekről meg lehet állapítani, hogy újkeletűek.

Azt az új helyzetet mutatja be, s azokat az új érzelmeket önti dalba, melyeket az Amerikába való kivándorlás teremt, két szerelmes életében.

A dal így van:

Amerikában terem a rizskása,
Nincs édesebb, mint a magyar lány csókja,
Olyan édes, ki sem tudom mondani,
Kis angyalom, hogy kell téged itt hagyni.

Úgy forog a kocsikerék, ha kenik,
Elvisz engem a gőzkocsi Hamburgig,
Hamburg mellett felülök a hajóra,
Kis angyalom, megyek Amerikába.

Fényes csillag, jaj de régen utazol,
Nem láttad-é a rózsámat valahol,
Láttam bíz én Észak-Amerikába,
Mikes parton dolgozik a vasgyárba.

Íme, egy pár adat annak a bizonyítására, hogy nem halt ki még a magyar nép daltermő kedve.

S mikor hallgatom a mezőről haza hallatszó dalolást, sorra szedem költőinket, ki van köztük, aki magyar verset ír?

Vajjon van valaki?

Érdemes tanulmányozni a népdalokat csak azért is, hogy a vers alakjának szépségein felüldüljön az ember. Mert sajtáságos, hogy költőink, még ha a legszilajabb magyar érzéseket akarják is kifejezésre juttatni, akkor is idegen versben, idegen hangon szólanak. Szinte csoda, hogy lehetett ennyire elfelejteni a magyar ritmust Magyarországon. Az irodalom újjászületésekor, vagy inkább megteremtésekor, a XVIII. század végén ún. latinos, németes és franciás iskolák alakultak, s mellettük a magyarosok, a maguk „négyarsarkú” rigmusaikkal hátra szorultak. Azóta alig költenek magyarul. Petőfi és Arany a népköltészet hatása alatt művészi színvonalra emelték ugyan a magyar ritmust, de azóta ismét lehanyaglott a nemzeti versidom fényes napja, — s ma is a magyar költők agyában megszülető eszmék és érzelmek idegentől kölcsönvett ruhában lépnek a világ elé.

Nézzük sorra hétről-hétre a lapokban és kötetekben megjelenő költeményeket, — időmértékes az mind. A magyar verselésnek holmi csip-csup versekben találjuk meg egy-egy elkoptatott indítékát, — valamennyi erősebb tehetségű költőnk van, mind lábakon szökdel a Parnasszus felé.

Talán olyan a magyar versalak, mint a magyar ruha? Bár igaz, hogy lélekiemelően szép, — de drága és kényelmetlen? És vakmerőség, vagy különccség kell hozzá, hogy magyar költő, magyar eszméit, magyar díszben állítsa a világ elé?

A magyar versről.

— A „Magyar Szó” eredeti tárcája. —
Írta: Móricz Zsigmond.

Magyar Szó, 1903. szept. 18.
2—4. l.

Nem panaszkodhatunk, elég sok verset írnak manapság széles e hazában; a minőségre ugyan ráférne a rostálás, de azért még ebben a tekintetben is elég magas színvonalon áll a verstermelésünk. Arról persze senki se tehet, hogy Petőfi és Arany nem ma élnek.

Bocsánatot kell kérnem, hogy ezen a helyen, ahol a politikától és a világ zajos híreitől elszigetelve, egy-egy kis oázis üdíti fel az újságolvasó figyelmét, — most oázisbeli szakkérdéssel állok elő. De olyan ez a kérdés, amit megpendíteni szándékozom, hogy az sok érdeklődést

kell, hogy ébresszen; egyrészt, mert a magyar költészet életében rendkívül fontos, másrészt, mert — bepillantást enged a verscsinálás titkaiba.

A múltkor* azzal a szóval vádoltam meg poétáinkat, hogy: „ma is a magyar költők agyában megszülető eszmék és érzelmek idegentől kölcsönzött ruhában lépnek a világ elé.”

Ha szabad bizonyítani ezt a szomorú vádat, egy kis rögtönzött statisztikával igazolhatom.

Szept. 6-án, a vasárnapi számokban körülnéztem, e czélből csak vagy 10—13 lapot forgattam végig, köztük volt: az Új Idők, Ország-Világ, Hét és Vasárnapi Újság; azonkívül öt napilap és négy élczlap; elismert legelőkelőbb lapjaink. 16 költőnek 17 verse volt bennük s az élczlapokban 15—16 névtelen vers. A tizenhat költő közt h á r o m volt, aki magyar verset használt: Lévy József, Vikár Béla, Dóczy József és tizenhárom aki idegen formát, köztük: Kozma Andor, Várady Antal, Endrődy Sándor, Gárdonyi Géza, Telekes Béla és még nyolcz ifjabb poéta.

Nem szándékozom én most részlet-kritikába merülni, sem irodalmi személykérdést építeni ez adatokon, gondolkozzék rajta ki-ki, — általánosságban ki lehet mondani, hogy ma, erejük teljében levő hivatásos költőink, csak elvétve és minden különösebb lelkesedés nélkül használják a magyar nemzeti versidomot. Ifjú sarjadó poéták bravúrral oldanak meg nyaktörő idegen versakrobata mutatványokat s a legegyszerűbb 12 szótagos, négy ütemes Sándor-versben hallatlan hibákba, feneketlen kátyúba rekednek.

Csuda az, mennyire nem ismerik s nem vágnak rá költőink, hogy megismerjék a mi végtelen gazdag kincsünket, azt a dús, kifejezésteljes, változatos, mély, értékes és nemes módszert, ahogyan a magyarlelkű versköltő magyarosan kifejezheti költői gondolatait.

Ehhez képest pusztá játék mindenféle mértékes: klasszikus, és nyugoteurópai verselési mód. Ezekben a verselés egyszerűen mesterség: hosszú és rövid szótagoknak kell bizonyos, hideg ésszel előre megállapított egyszerű vagy bonyolult rendszer szerint váltakozniok. Tehát teljesen gépies fogással idéz elő zenei hatást.

Milyen magasan fölötte áll ennek elvileg a magyar verselés. Itt gondolatok, belső, lélektani rend szerint, részeik értéke és nagysága szerint, titkos alaphangulati árnyalataik szerint rendeződnek el, s a forma mindig szorosan a gondolatra szabott ruha.

Nem lehet ezt a formát a verstanokból megtanulni. A magyar poétika hivatalos tanárai éppen úgy az idegen verselés rendszere szerint alkották meg a magyar verselés törvénykönyvét, mint száz évvel azelőtt a magyar nyelvtanét. De mint ahogy rájöttek arra, hogy a magyar grammatika egészen más lelkű, mint pl. a latin, — úgy itt is rá fognak még jönni, hogy a magyar poétikát egészen új módszerrel kell kidolgozni.

A poétika eddig a ritmusos verselésről annyit tud, hogy vannak alkotórészei: ütemek, rímek és ritmus; s vannak alkotások ezekből: több fajta sorokból és versekből összerakott költemények.

Lélektanilag kell vizsgálni, hogy készül egy jól sikerült, törölmetszett népdal.

Nem bocsátkozhatom ebben a szűk keretben részletes vizsgálódásba, de az érdekes vég-eredményeket hadd mutathassam be egy példán.

Ismerős nóta a következő:

Sohasem / vétettem / magam / falujának,
Mégis / besoroztak / lovas / katonának.
Lovasnak / állottam, / bakkancsosnak / tettek,
Hej a / teremtetét / mindjárt / reászedtek.

1. Drámailag nagyon tiszta a jelenet. Magunk elibe tudjuk képzelni rögtön, azt a paraszt legényt, aki legelőször kurjantotta keserűségét ebbe a nótába. Már megadta magát, már nem daczoskodik; szemébe húzza csákóját és lenéző keserűséggel bámul végig ő baka-magán. Ez általános, jellemző vonása a nótáknak, hogy mindenik így drámai közvetlenséggel felfakadó nyilatkozat. Egyéniség tűnik fel előttünk, őszintén az esemény hatása alatt.

2. Ezt a verset ha szavalja az ember, ott kell megállani, ahol az ütem végződik, (amint a metsző vonalak mutatják). Már ez mutatja, hogy: összefüggés van a ritmustagok és a gondolatrészek közt.

3. A verssorban a több szótagból álló ütemre ugyanannyi hangbeli erő esik, mint a rövidebbre. Pl.: S o h a s e m - v é t e t t e m, — ez a két szó két ütem s egyforma nagyok; M é g i s - b e s o r o z t a k, ez a két szó is két ütem, s szintén egyforma súlyosak.

* Magyar S6 210. sz. „Hogy terem a népdal?”

4. Nemcsak hangsúlyukat tekintve egyenlő nagyok a kevés szótagból álló ütemek a több szótagból állókkal, hanem gondolati értéküket tekintve is. Ebben, hogy: *Mé g i s b e s o r o z t a k*, hallani lehet, milyen kurjantás az a *Mé g i s!* ezen fordul meg a gondolat, ez a kötőszó, fejezi ki a váratlan fordulatot s mellette jóformán fontossága sincs annak a szónak, hogy *b e s o r o z t a k*. Éppenígy, mikor azt mondja, hogy: *m i n d j á r t - r e á s z e d t e k*, itt is az a felkiáltó szó, hogy *m i n d j á r t!*

Tehát mikor a magyar versben hosszú ütemek és rövidek váltják egymást, akkor nem egyszerű technikai beosztásról van szó. S jól vigyázzon a költő, hogy a rövid ütem értelmileg olyan pontos legyen, mint a hosszú.

Ez a szabály az, amit eddig nem tanítanak a poétikák. Ott megvan mondva, hogy a metszetnek szót nem szabad vágnia. És ebből ilyen szép versalakok következnek.

Megírtam már / az én édes / anyámnak,
Hogy szeretlek / hogy milyen jó / leány vagy. . .

Ennek a ritmusát így szokás jelezni: 4 : 4 : 3. Van benne egy rövid ütem, 3. Ennek olyan fontos dolgot kell mondania, hogy szüksége legyen arra a hangsúlyra, három szótag kiemelésére, amit a többi ütemben négy szótag kap.

Az első sor végén kiemeli a vers azt, hogy a *n y á m n a k*. Helyes. Itt ez a fontos. Neki üzen.

A második sor végén kiemeli azt, mit üzen? És ezt üzeni: *l e á n y v a g y*.

Nagyszerű. Ezt súlyos ütemben kell kijelenteni, mert a költő édes anyja még kételkedni találna, fiú-é vagy leány, kedves fiának a menyasszonya.

Íme a sablonos formát ez a vers betartja, szót sehol sem metsz a czezura; de micsoda vers az, melynek gondolati tagolással ilyen a ritmusa:

Megírtam már / az én / édes anyámnak,
Hogy szeretlek, / hogy milyen / jó leány vagy,
Tudom / mikor olvassa / a levelet. . . stb.

És ez a példa, melyet találmomra nyitottam ki egy verses könyvben, még nem is a legrosszabb. Mert van olyan is, ahol még technikailag sincs semmi rithmus. Nem hogy ezt az alaptörvényt ismerné a költője.

A magyar verselésben a költői gondolat és azok a szavak, melyekben kifejezést nyer, egyszerre oszlanak ritmikus tagokra és pedig úgy, hogy a gondolat részei, értéküket megillető nagyságú, ütemeket nyernek.

5. Az eddigiekből nem következik az, hogy minden sor, mindenféle ütemes beosztású lehet. Nincs adva semmi megkövesedett forma, amely merev bilincsbe verné a költő képzeletét, — ez szabad művészet, ahol az író alakot épp úgy teremt, mint gondolatot. Legfőbb szabály, hogy a fül könnyen vehessen észre szabályosságot, úgy ossza be a művész a ritmust. Az egymásnak megfelelő sorok lehetőleg ugyan olyan beosztásúak legyenek, kivált a rimelő tagok feleljenek meg egymásnak. Ritmusban zengjenek ne csak a szavak, hanem a gondolatok is. A belső és külső ritmus együtt csendüljön ki.

6. És mindezekből az a tanúság, hogy megszámlálhatatlan sok féle formában lehet magyar verset költeni, — s mégis mily szívszorítóan szegények költőink a magyar versalakban.

És miért szegények?

Mert nehéz jó magyar verset írni; nehezebb, mint akár szonettet vagy sapphói strófát. Ezekbe ép érzékű ember belegyakorolhatja magát, s akkor egyik vers olyan mint a másik, puszta mesterség a forma. De a magyar versnek minden újabb sorral újonnan kell születnie, hogy minden szónak eleven szerepe legyen az egészben.

Költőink általában nem ismerik a magyar verselés törvényeit. Vannak egyes sémák, minták, a melyeket gépiesen használnak s e miatt elkoptak örökös örökre. Sőt e miatt elkopott maga a magyar vers. Jó izlésű költőink előtt üres kongásnak hallszik a ritmusos vers, — és — o tempora! — nem szeretjük lelkünkötől lelkedzett gyönyörű virágunkat.

De jöjjön csak a legelső költő, aki gondolkozik s belátja, hogy nem abból áll a magyar verselés, hogy a hétköznapi falusi nóták gubáját kerítjük valami mély, gondolatterhes, magasztos költői ideára, — hanem az elősorolt alapelvek szerint megtalálja szíve szerint minden gondolatnak a maga megjelenítési alakját; jöjjön csak a legelső dálnok, aki nem régen kijegecedett mintáiban akar bízni, hogy aranyzoborrá változtassa ez az ő agyagját, hanem maga teremt művészi alakot gondolatának: eljön a magyar verselés megújíthatósága s felfedezik költőink, milyen nagyonról akarunk most lemondani, csupán csak azért, mert nem ismerjük becsét.

Czigánypárba

— A „Magyar Szó” eredeti tárczája. —
Írta: Móricz Zsigmond.

Meleg van, hogy szinte belefül a cigány a lustaságba. Ott hevernek a vajda putrija előtt, vaczkot verve maguknak a buja gaz közt. Körül vályogvető gödrök, s a kunyhók tövén egy-egy tenyérnyi irtás, amelyben gőzölögve nő pár bokor kolompér, paszuly és tök.

Szuszogás zavarja a csendet csak és dalolás, amivel víg aratók magukat mulatják a mezőn.

Bagó, a nagy erős legény ott nyújtózkodik a földön, mint a kutya, még a fogával is kattant; belefekszik újra egy rútlum megtépászott meggyfa kopott árnyékába és megszólal:
— Be látszik, hogy csak paraszt a paraszt. A devla a torkát, még a tücsök is hallgat most.

Csak ketten dolgoznak. A vajda, aki már civilizált cigány, iskolába járt: három évet töltött Illaván; de ez nem volt elég neki, most Szamosújvárról jött haza egy öt éves tanfolyamról.

Pedig áldott ember; olyan a szíve, mint a vaj, rábízhatja az ember a lelkét. Nem lop, rosszat se csinál, — de mit ér, ha szerencsétlen keze van; akire ő ráteszi a kezét, az leteszi a kanalat örökre. És őt viszik. Míg aztán odajár, a felesége neveli a gyerekeket, azok felnőnek; a putrija légy, meg újra felépül.

A másik dolgos Kálmán; egy fiatal, derék cigány legény. Míg a vajda kosarat fon, ő az ősi munkában fárad, vályogot vet.

Egyszerre csak nyílik az egyetlen állásban levő cigánynak, a csikósnak kunyhója és egy érdekes lány jön elő. Szép teremtés, fekete szemű és merész nézésű. Az ajaka majd kicsattan, olyan piros, csókra vágyó, csókot ígérő. Álmatag léptekkel jön elő, mint mikor azt se tudja az ember, mit miért tesz-vesz.

Bagó felül s majd elnyeli szemmel a lányt.

— Hm, de virít a tubarózsa.

A lány nem szól rá.

— Nem bimbózik szó ki azon a kis szádon?

A lány erre se felel. Megrázza magát s két tenyerét vastag, csillogó, borzas fekete hajára szorítja s oldalra hajolva csipőben, nagyot nyújtózik, mint valami nemes vad.

— Be kitartó vagy, Emi, — ünszolja Bagó tovább, hízelegve lábánál, mint a kuvasz, — a becsületes cigány elsütheti magát a napon, te meg egész nap, köd előttem, köd utánam, sehelse vagy.

A lány nagy, fekete szemével felbámult a szürkésfehér színben izzó égboltozatra; halálosan közönyös hangulat árad arczáról.

— Nézd el már, — méltatlankodik Bagó, — még ide se figyel a lelkem, Hadd mondjam hát el itt egész világ előtt, la, tán jobban fog rajtad, — gyere hozzám, Emi! . .

— Tán a bokor alá?

— Hát. Nyár van most. Kinn jó az ég alatt. De ha fázol, úgy betakarlak én, mint az édes anyád.

A lány unva biggyesztette rá ajkát.

— Mi hasznó vóna abba? Hogy holnap folytassuk a tegnapot?

— Nem kellek én neked, Emi. Mert bizony én a világ végeig nem unnám meg ezt a mát.

Gyer ide.

S ezzel elkapta a lány szoknyáját és lerántotta maga mellé a fűbe. Átölelte, s szédülő vágygyal bámult a szemébe.

— No, te, hát van ennél jobb, mint így lenni? Egymás mellett. A paradicsom ehhez képest faluvégi korcsma.

— Ah, mindent megunsz te.

— Sohase unom meg, hogy belenéznek a hajnali csillag szemedbe, néztek erre a fekete éjszaka hajadra; sohase unom meg csókolni ezt a te két bazsarózsa arcodat.

Magához szorította a lányt, hogy ropogott a csontja is, és csókolta és nézte égő szemmel, mint a tigris a levágott zsákmányt.

A lány engedte, akármit tesz vele.

— Hát enyim leszel, Emi?

— No, csak né szaladj el, hisz egy rongyot se tudsz adni, mit vegyek magamra.

— Ugyan no; akkor vagy te a legszebb, ha semmit se veszel magadra. Ki látta már, hogy a cigány a magára való búsuljon? De ha csak az kell, őtöztetlek én selyembe, gyémán-

tom, fürdetlek aranyba, rubintom; olyan házat rakok, hogy a királynak sincs olyan, tündérem; ha akarom.

— Akard hát.

— De mikor semmi részem se kívánja. Különb vagyok én az istennél? ha ő szállást ad ebbe a gyönyörűséges szép, nagy házában, hát én verembe ássam magam? Nem vagyok én vakondok. Mikor így kövér a húsom, mint a pulyka, hát én munkával szakítsam meg magam? Nem vagyok én paraszt. Mikor én téged szeretlek látni, hát ronggyal aggassalak teli? Nem vagyok én bolond.

Míg ezek beszélnek, a többiek nem avatkoznak bele a dolgukba; de kíváncsian lesték, mi lesz a beszéd vége? Csak a vajda nem törődött velük, ő fonja a maga kosarat szorgalmasan.

Egyszerre élénk zsbongás támad. A vályogvető gödrök közül előkerült Kálmán. Látszik, hogy most lépett ki az ágyasból, mégis csinosabb, tisztább, mint a többi cigányok.

— No, mi van itt? — tör, ki egy dühös kiáltás a foga közül.

Emi felállott és közönyösen szólt oda:

— Semmi közöd hozzá.

— Mondtam már neked Emi, hogy nem fogamra való az ilyen istória.

— Hát mid vagyok én neked?

— Hát legyél valamim. Legyél a feleségem. Pap eskessen össze, jegyző írjon könyvbe.

Hát nem vagyok külön mindenkinél? Nem az enyim a legkitűnőbb ház? Nem nekem van pénzem a bankban? Hát nem szeretek én dolgozni? Úgy tartalak, mint egy bírónét.

— Bíróné? No bizony, jól rátettél, bíróné!

Bagó, mint szelindek, úgy leste a lánynak minden mozdulatát. Vérszemet kapva ugrik fel:

— Hé-kás! Nem úgy verik a cigányt, te paraszt!

— Nem viszed innen ezt a toprongyos irhádát?...

— Úgy váglak a gödörbe, hogy sárnak válsz. Én is szoltam már a lányának...

A cigányok mind felugráltak s közelebb állottak. Izgatottan lesték, mi lesz.

— Mond meg Emi ennek a cigánynak, hogy ő rongyos.

A leány csak állott. Szeme izott, mint a parázs. Keble hullámzott, hogy a két legényen reszketés futkos. Végignézett mind a kettőn s negédesen csapta oda a szót:

— Egyik kutya, másik eb. Egyik se mer a másikba kötni.

Elrepült a nagy szó. Mindenkinek ideges, félős izgatottság hangyája zsbongott a bőrén.

Itt ma nagy dolog lesz. A két legény agyát hirtelen feltörő hőség majd szét robbantja. Egyikük ma nem várja meg a hold felkelését. Elszánt, haláladó és halálváró bátorság dagasztja cigányszívöket. Ez a gyáva, lomha nép, ha egyszer megdühödik, tud vakmerő lenni s fővel megy a falnak, míg vagy a fal, vagy a koponyája be nem szakad.

Párbaj lesz most, cigány párbaj.

Olyan, a miről mesék beszélnek, s milyen csak egyszer fordul elő egy nemzetség életében.

Az előbbi lusta pettyhüdség megszűnt, s a helyére annál erősebb izgatottság szökött elő. Egy fiatal asszony, csecsemőjét öléről kapta le, hogy közelebb állhasson, a két küzdő elé, kik szóval ingerlik egymást:

— Bepofázlak Bagó!

— Vályognak vetlek paraszt.

Emi, a leány lihegve áll és büszkén. Az asszonyok sárga irigységgel nézik; ő értük sosem esett ilyen dolog. Ők felnőttek, mint a kender, összeállottak egyszer egy férfivel s másnap folytatták a régi életet, a csendes, unalmas, lusta egyformaságot.

Itt most nagy dolog történik. A cigány gyáva: aki erősebb az az uralkodó, a feleségét is elveszi a másiktól, de tragikus összeütközésre nem kerül a sor köztük. Ritkán kerül össze két olyan ellenfél, mint ez a két legény és olyan vitatárgy, mint most ez a leány.

Emi érzi a maga fontos helyzetét s áll, mint a gyönyörű nőtény párducz, mikor érte viaskodik két hím. Akármelyik győz, azé lesz. Barna arczán süt a forró vér s teste ringó hullámzásban van. Szép, mint a keleti puszták ős, buja szerelme.

Be távol van ide a ma, a villamos XX. század...

A két legény hosszú gyalázkodás után megfordul, s mindenik előhossa a maga botját, jó súlyos bunkókat.

Erre a vajda is abba hagyja a kosárfonást és előáll. Megkeresi a maga fütykösét s cigányszóval kérdi:

— Akartok-é cigánymódra dolgozni?

— Akarunk, akarunk!

A vajda elparancsolja a nézőket a tisztásról, kell a hely. A felesége rákezdi a sírást:

— Már megint elvisznek, megint csak két hétre jöttél haza. Hogy a devla verje meg

őket.

— Hallgass, ennek meg kell lenni.

Azzal megkezdődik a párbaj, szabályosan. A szabály tulajdonképpen az, hogy nem szabad sem egyszerre ütni, sem össze-vissza. Mindeniknek meg van a maga ütése s míg választ nem kap rá, addig nem üthet újra.

Bagó hamar kap a vállára egy súlyos csapást, erre dühbe jön és nekidül Kálmánnak, mint a véreb. Jaj, a hogy a bunkót oda sújtja! De csak a levegőt hasítja vele s a dorong bűgva lódul egy nagyot, egész megfordítva Bagót. Kálmán botja így szörnyűségesen csattan hátulról a feje búbján, beszakítva a csontot; patakban lövelt ki utána a vér.

Ordítva néz vissza a legény és setekézzel visszavágva, Kálmánnak éppen az arczába talál a füttykösével. Nem vár választ, hanem míg a tántorgó magához térne, püfölni, mint a jégeső.

— Félre cigány! — rikolt a vajda.

De már a verekedő vért szagolt, vérbe furdott s nem hallgat az okos szóra. Sőt Bagó az utolsó ütést nem ellenének adja, hanem az őt visszatartani akaró vajdának. Ez sem rest, és okítás kedvéért odavág hozzá. A vakszemet érte a bot s a diadalmas legény szótlanul bukik a földre.

Elnyúlik, rugdalózva, mint a fejetlen pulyka.

Kálmánnak éppen repülőben volt a botja és odasújt a fetrengő Bagó koponyájára.

— Vége.

De csak eldugrik Emi s rikácsolva szidja az öreget, a vajdát, mért avatkozott bele.

— Utálatosak vagytok, nem emberek; az illavai vasak bosszulják meg a halottat.

A rabság egye meg a húsát; öld meg ezt a gyilkost Kálmán.

Öld meg, üsd le!

Kálmán vad dühvel megy a vajdának, aki fanyalogva tér ki előle s nem üt.

A legény újra vág, csapása talál.

A vajda is neki bőszi, botja fölemelkedik, ahova az sújt, még a vas is törik.

Kálmán keresztül bukik a másikon.

Ennek is vége.

Mindeniknek vége.

Emi örült irtózással néz a rettenetes emberre, ki maga is buta kábulással mered áldozataira. Egy pillanatig tartó ájult lelki bódulás után őrjöngve veti magát a leány a vajda lábához:

— Téged imádlak! te vagy a Devla!

Az öreg sanyarú ajkrándulással dörmög:

— Fene egye meg a dolgotokat. Már most felakasztnak miattatok, bolondok...

— Levágom a köteleidet s szívemen viselem és nem ismerek férfit soha! csak téged.

A vajdán végig zsi bong a hízelkedés kellemetes érzése, de azért megy, megy előre, süvegét fejére nyomva, rekedten visszakiált a megvadult leánynak:

— Megyek a zsandárhoz... de aztán megőrizd ám azt a kötelet...

Magyar Szó, 1904. jún. 17. 2—3. 1.

A táblabíró poéta

— Emlékezés Szemere Miklósról —

Írta: Móricz Zsigmond

Az Olimpus-hegy fürdik a napsugárban és nyög a kiránduló turista poéta sereg alatt. A tövén egy rakás versfaragó mutogatja azt a pár bakugrást, amit ellesett a nagy Pán satyrjaitól. Fent a csúcson, Apolló lugasában, az isteni lelkű költők pengetik lantjukat ég és föld gyönyörűségére. A hegyoldal egészen fekete, sűrű rajokban állanak rajta a kisebb-nagyobb tehetségű poéták, ki meddig tudott feljutni.

Szemere Miklós tréfálta ki ilyenformán valamikor a halhatatlanságért való költői versenyt. Szeretném megkérdezni a kis öreg táblabírótól, a pattogó szavú, lobogó tekintetű derék magyar úrtól:

— Hát Miklós bácsi meddig is jutott fel?

— Hagyj békén, — mondaná talán, — nagyon sokan tülekednek itt mellettem.

— Hát annak a híres Marczinak „zöld megéneklője...?”

— Sándor? A rossz fiú, nem is látni, úgy felrugtatott. — Ott már kevesebben vannak...

Az olimpusi nyugalmat nem illik háborgatni, de azért megkérdeznék még egyet tőle.

— És jól érzi magát ottan Urambátyám?

— Ejh fiam, tudom így felene, — kevesen vagyunk magyarok. Nem magyar állampolgárok, mert isten bűnül ne vegye, azok vannak itt jócskán, kivált arra lejjebb, — hanem szedte-vette, sehol egy díszmagyar, vagy legalább mente.

Talán nem is beszélne tovább, mert utolérné a rossz kedv. Bizony olyan soká igyekezett a földön létében jókedvűnek lenni, vagy legalább annak látszani, hogy mire megért az aratásra, lelkének aranykalászából mind ki hullott a humor áldott magva. Üres kalászt vitt fel a vén kaszás.

De hiszen, ha kihullott legalább itt maradt a földön s a jó mag, ha a jó földbe jut, kicsirázik és százaszoros termést hoz az évek során.

Csakugyan itt is maradt, de legnagyobb részüket, élszóval mondott ötleteit, tréfáit, zamatos gondolatait szárnyra kapta a szél s elröpítette a végtelenségbe. Sok szem a bozótból hullott, elnyomta a gaz, dudva, sok az útszélre, hol eltaposták, útonjárók s csak nagyon-nagyon kevés került jó állapotban helyre. Ezek még élnek s lehet rá remény, hogy kalászt hajtanak.

Képleges beszéd nélkül szólva, Szemere Miklós nem tartozik legnagyobb költőink közé. Költeményei egy tehetséges „műkedvelőnek” alkotásai, de egyénisége valódi költői természet és megérdemli, hogy tisztán és tipikus kerekességében mutassa be az irodalomtörténet.

Nemcsak ötletei, gondolatai, és hangulatai vannak, hanem ami a féلبen maradt versíróknál rendszeren hiányzik, van teljes eredeti, önálló és érdekes költői egyénisége. Ez az egyéniség a maga meleg varázásával kisugárzik minden költeményéből, de sokszor csak alig-alig, — mert Miklós bácsi bizony a stílusnak nem volt nagy művésze.

Két igazság volt kedves előtte. Egyik, hogy: aki egy kötet verset olvas, semmi köze ahhoz, az emberhez, aki írta. És tessék, nála látszik meg legjobban, hogy ez az igazság, nem igazság. Hisz az ő versei csak akkor élvezetesekek, ha tisztábbá teszik előttünk jellemének egy-egy új vonását.

A másik igazsága az volt, hogy a költeményben mellékes a forma, a külsőség. Írni kell ahogy jön. És íme, ő ha nem vajúdott költői kínokban, nem is termett gyöngyöket. Csak szappanbuborékokat fújt sokszor, vagy füst karikákat virágos jókedvében s unaloműzésül. És ezek, ahogy jöttek, úgy repülnek tova.

Valami nagy gondnal nem is igyekezett, hogy megmentse poétai természetét az utókor számára. Szobája tele volt dirib-darab papírokkal, lefirkált versekkel, jó, rossz vegyesen. Asztal, láda, almáriom, pipatartó, és minden hely velük volt tele. Sose fáradt, hogy szerbe-szamba szedje, kor, rang s érték szerint rendezze őket. Halála után veje s egy pár nagy tisztelője gyűjtötték össze, amit tudtak, s igazán petrenczébe, boglyába gereblyélve, az íróhoz illő ős összevisszaságban adták a világ elé.

Nála ez nem olyan nagy baj, mint más valódi költőnél. Nála szinte nem vágyik az ember a költői fejlődés fokozatait látni. Három kötetében kevés az igazán önálló értékű költemény, s az egész gyűjtemény csak arra való, hogy az ő érdekes egyéniségének jellemvonásait olvassuk ki belőle.

Szemere Miklós a múlt században egy elkésett tagja az előző századok költő sorának. Balassa Bálint, Zrínyi Miklós, Gyöngyösi az ő elődjei és mesterei, akiknek kisebb tehetségű atyafia ő egy egészen újjá született korban.

Mária Terézia s II. József idejében a feltámadt nemzeti szellem nemzeti irodalmat teremtett, s kivált a nagy apostol, Kazinczy Ferencz működése új világot hozott létre irodalmunk életében. És mégis, a Kazinczy előtt élt írók magyarabbak, a műveikből összeállítható irodalom nemzetibb szellemű volt, mint az új és szörnyű termékeny litteratúra egész Petőfi s Arany koráig.

Abban a korban az ország egy-egy vidékén, elrekkentve, magánosan ritkán forrotta ki magát egy-egy költői tehetség, de ez aztán teljesen magyar volt, s művei, ha primitív tökéletességgel is, de egészen magyar érzéseket mutatnak.

Ellenben Kazincziék előntötték a magyar irodalmat német szellemmel, mint valami árvízzel. S még vetekedve igyekeztek leszakítani a gátakat, hogy annál szabadabban ömölhessen befelé a rikató drámák, a kotzebueiádák, az érzelgő Románok, a trocheusos, édeskés szerelmi Liedek áradata. Ez aztán megüledett nálunk, s oly posványossá tette a lelkeket, hogy valóságos ecsedi láppá vált a magyar írók serege, s buján sarjadt a mindenféle gyenge indájú vízi növény.

Szemere Miklós akkor született (1804. jún. 17) mikor ezt az új világot a legnagyobb igyekezettel indították fejlődésnek. Akkor szerezte irodalmi műveltségét, mikor legjobban virágzott, s akkor adta ki első kísérleteit, mikor a Bajza-iskola dicsőségének tetőpontján volt.

És ő nevezetes jelenség azért, mert nem veszett el ebben az idegen hangulat-áramlásban. Megmaradt egészséges, igaz magyar embernek. Megőrizte kiváló magyar temperaméntuma.

Jellemző, hogy bár Kazinczy Ferenczcel személyes ismerős volt, hisz szomszédok is voltak, a lasztóczy Szemere-ház tornáczáról Széphalomra látni, — mégis a „szent öreg”, ki örökké ifjú tehetségeket kutatott, nem úgy ismerte Szemerét, mint „isteni műzsafit”, hanem mint — jó vadászt és vág fiút.

Saját egyéniségén kívül annak is köszönhető Szemere, hogy kikerült az árvízből, hogy a sárospataki kollégiumban nőtt.

Tudvalevőleg Kazinczy sohase volt jóba a nyers és külső csint nem ismerő pataki iskolával, ami azt is jelenti, hogy a patakiak megmaradtak az új körülmények közt is a régi puritán magyarságban. És Szemere a legigazibb pataki diák volt. Az elemi iskolát, a gimnáziumot, a jogot szóval összes tanulmányait ott végezte. Ott ébredt fel és forrott ki szilaj, tüzes természete, mely soha féket, fegyelmet, korlátot nem tűrt. S haláláig magán is viselte az öreg kollégium szellemének bélyegét.

Mikor befejezte iskoláit s megnyílt előtte az élet, csudálatos forrongást érzett magában. Egy évi patvaria után ott hagyta a Tripartitumot, felkerekedett és elment külföldre. Festő, vagy szobrász, művész akart lenni. Pár évet odatölt, művészek és műemlékek közt mulatva, akkor rájön, hogy a képzőművészethez nincs teremtő ereje. Hazajön, megházasodik, vadászik jó bor, és társaság közt vigad, meggyűlésre jár, táblabíró lesz és . . . hozzáfog verset írni.

Mikorra igazán rájön, hogy ez kedvére való dolog, már megéri ő is a négy keresztet (XXXX.) és játszi gondnal víve terhét, éneklí meg a negyven évét.

Ekkor már megint új világ van odalent Pesten az irodalomban. Petőfit ünneplik, felragyogott a magyar poézis csillaga, Szemere ismeretséget köt írakkal, bámulja Petőfit, míg az érzékenyen meg nem sérti őt, eltalálva ki nem mondott vágyát, hogy arcképét közöljék a lapok. Ezóta szörnyű ellensége s többször megpróbálja lebunkózni Petőfi öcskőst.

De lényegében az új szellem, az új iskola sem változtat rajta. Már nem tanul új irányt, nem is tanult soha, csak úgy, ami ráragadt. Saját magából merítve a legtöbbet.

Könnyen repülnek napjai jó felesége oldalán, ki az egész gazdálkodást végzi. Ő vadászik, politizál, s irodalmi passzióinak él.

A napok évekre gyűlnek, a szabadságharc is lezajlik, az abszolútizmus borus ideje is elmúlik, az irodalomban harmadik generáció uralkodik. Már Miklós bácsi lett neves ember, mindenki ismeri, tiszteli, a verseit sürgetik és szaporán közlik.

Ő pedig éli az életet és nem változott. Vadászik, politizál és irodalmi passzióinak él. Írja, vagy inkább lefirkantja egyik verset a másik után. Legjobb azok a versei, ahol szabad utat enged tréfás, jóízű hangulatának. Egy-egy genre-képe különösen sikerült. Erre volt legigazibb tehetsége, de nem fejlesztette ki. Humora rendszeren nem mély és nem magas, az élczes társalgás módján nyilatkozik. Verseinek egy-egy részletében kap meg az élet színe, lehet, de a szerves koncepció ritka nála. A komoly hang már nem illik annyira hozzá. Ott sokszor reked sablonossá a hangja.

Egy nagy érdeme van: az, hogy lépten-nyomon látni a vidéken élő magyar ember életét, észjárását, körülményeit, helyzetét. Bizonyos egészséges jókedvű felfogással mutatva be.

Ezért szerették őt annak idején s mint e téren egyedül álló, megérdemli, hogy szeretettel gondoljon vissza rá a magyar közönség, Ő valósággal fölfedezője volt egy irodalmilag kiaknázatlan világnak, a magyar vidéki életnek.

Kár, nagyon kár, hogy magas írói ambíciói híjján nem is igyekezett a tökéletes alkotások felé s megmaradt magas és igazán „műkedvelő költőnek”.

De kedves, jóízű magyar ember volt, méltó rá, hogy szeressük a mi jó táblabíró poétánkat.

Magyar Szó, 1904, július 1.

Magyar legény, angol lány

Írta: Móricz Zsigmond

Szombat este van. A nagy idegenben is csak eljön a szombat este, ha keservesen is. Együtt ül a „család” és söröznek. Jól esik összebújni ebben a vad messzeségben, a hol éppen lába alatt van az ember az áldott tiszaháti faluknak. Mikor aztán össze-összegyűlnek úgy megsziszeregnek egymásnak, mint a liba.

Most is együtt vannak, mind a huszan, a kik Mc. Keesport vasgyárában dolgoznak s a Tiszapartjáról jöttek ide. Beszélgetnek. Ugyan mi egyébről, mint a hazáról.

Ott ül az arcukon a lelki nyugalom, mit a biztos kenyér, rendes munka és az anyagi függetlenség ad. A szavuk mégis nyugtalan, a kedvük olyan sirva-vigadó. Hej mert messze vannak a fatornyos kis faluktól.

Idegen földön, abban a kutya nagy világban úgy megtudja az ember becsülni az édes haza emlékét, a mennyire haragudott rá, mikor otthon ette a nyomorúság kenyerét.

— Tudja isten, — szól Gergely Sándor, — otthon nem volt a munkának semmi láttatja. Akárhogy is iparkodtam, nem volt sikere. . . Osztán mégis, mégis jobb volt otthon.

Jól se lakik itt az ember ezzel a mindenféle ízetlen hússal, még egy kis almásétel is jobb volna.

De már erre felcsattan a gazdasszony, aki szintén otthoni; bizony nem a legépületesebb dolog tudni róla, hogy az urát, meg a gyermekeit otthon hagyta s úgy jött ki egy bitanggal. De mindegy, csak otthonról való s ebben az asszonyszűkiben becses a magyar fejréseléd.

— Csak ne böcsmöljék a főztömet. Mit főztek ebből az állott húsból. Esztendeig van a jégszekrényben. Köszönöm alássan, ha nekem Chikágóból hoznak húst a székéből. Hogy főztek belőle otthoni levest.

— Hej, otthoni levest! — sóhajt Galamb Sándor. — Micsoda tyúkhúst ettek ma otthon a bíróné repczecseplői. Tejbekását utána.

— Hát még milyen kaszállet vacsorára, túrógaluskával, — tódítja Pap Miska.

— Hisz ott most kél a nap; most sütik a szalonnát! — irigykedik Kis Lajcsi.

— Vajjon kik dolgoznak itt-ott?...

— Vajjon elvitte-é már a Tisza az öreg körtefát?...

— Vajjon ki kit vett el azóta?...

Így beszélgetnek sorra mindenről.

Míg a többiek évdöve és melázva diskurálnak, Vas Gyuri csendesesen, gondolkozva ül az ablaknál s bámul fel egy kis résen a házfedelek közt a csillagos égre. Czudar világ, itt még csillagot is annyit lát az ember, amennyi a félmarkába beleférne. Bezzeg otthon terítve van vele az ég szérűje.

Egy lányról gondolkozik Gyuri. Szép lányról. S míg a többiek az otthont tárgyalják, ő egy amerikai virágra gondol.

Van ám virág itt is. Nem rozmarin, nem is tulipán, de szép. És illatos; elkábul a feje, aki közel van hozzá.

Vas Gyuri azon gondolkozik, hogy egy ilyen szép lány, akinek ilyen ismerős az arca, — hogy lehet, nem tud magyarul? Másik baj is van. Úgy vette észre, hogy annak a lánynak van már valakije, egy bumfordi nagy angol legény; borotvált képű, rőt pofaszakállas, kurta-pipás hajós.

Vas Gyurinak sehogy se fér a fejébe, hogy nézhet egy ilyen szép lány olyan csúf szerzetre.

Megpödörte a bajszát s végignézett magán. Fura öltözet ugyan az az uras kaczat, szebb a ránczos gatyá, a darutollas kalap, a sarkantyús csizma, — de azért így is csak van olyan legény, mint holmi rongyongyúlt Jenki.

— Hát te mit pödörgeted a bajszod, Gyuri! Tán a hazai rózsádra gondoltál? — kiált rá valaki.

— Volt is nekem valaha vagy egy.

— Betyár, az egész falu lánya bolondult utána.

— Na hát pedig én nem bolondultam egy után sem!

— Pedig azt írták, hogy Máté Sári holtig vár rád.

— Énrám ne várjon senki. Isten áldjont mondtam én már nekik. Mert ha még sokat mesélnek nekem azokról a tedd-ide, tedd-oda lánynépről, — annyit mondok, hogy megtanulok anglusul és itt szakítok magamnak egy rózsát. Akad nekem itt is, szebb is. Kutbáj. (Good by = jónapot, isten áldja).

Evvel kapta a kalapját, fejébe nyomta és nagy begyesen kiment.

— Mi baja ennek, — mondogatták odabenn nevetve.

Gyuri odakint újra nekiállott s bámulta a tornáczról a vaskarfának támaszkodva az eget, az ég virágos kertjét. Olyan fura csillagok vannak itt, még azok se olyanok, mint otthon.

— Majd megismerem. Azok se ördögök, akik angol csillag alatt anglusul beszélnek.

Egyszer csak nyílik egy ajtó a tornácz túlsó végén s Gyurinak megdobbant a szíve; az ő szép lánya lépett ki, a szépséges Mary.

— Kutbáj Mariska! — köszön neki.

A lány csiklandósan felkaczagott, ahogy olyankor nevet a lány, mikor valami furcsát tesz az, akit szeret.

Gyurinak egész ismerős volt a kaczagás, bátorságot kapott tőle:

— Kutbáj rózsám, nohát vigécz? — kezdte el a társalgást.

A lány csak kaczagott, mondott is valamit, de az nagyon németül volt Gyurinak.

— Ne félj tubám, megtanulom én a nyelvedet, ha minden szóba beletörök is a fogam.

A lány folyton kaczagott, de olyan édesen, olyan biztatóan, hogy Gyuri szerette volna összcsokolni azt az aranyos kis száját. Megfogta a kezecskéjét a lelkemnek:

— Hej tubiczám, csak a szódhoz értenék, de megmondanám, hogy te az enyém, én a tiéd, ásó, kapa válaszszon el egymástól. Jó lesz-e?

A lány felelt, de hát ki tudja mit mondott — látatlanba. Nem mondhatott valami rémeset, mert Gyurkának mersze jött megfogni a másik kezét is. Az angol Mariska olyan szegénylősen sütötte le a szemét, hogy akkor se tehetette volna gyönyörűbben, ha a Tisza partján születik.

— Eszem a szádát édes szentem, minek néma az a te beszédes ajkad.

Hirtelen olyan szó repült el a kis Mariska ajkáról, amit Gyuri is megértett.

Ijedt és félbeszakadt sikoltás volt az.

Gyuri hátranéz, hát itt a yankee. Ököllet jött neki hátulról a nagy hajóslegény, hogy leüsse. A két szeme vérben forgott, mint a megvadult bikáé.

Gyuri először is úgy lökte hasba, hogy az amerikai hátraczurukkolt.

Ő utána lépett s elkezdődött a kegyetlen, néma tülekedés. Mint mikor két bika nekimegy egymásnak az alföldi pusztán. Egy vérbeli magyar, meg egy idegen fajbika, akit csorda nemesítésre hoztak messzi földről. És aztán a magyar bika úgy csúffá teszi az idegent, hogy arról koldul a gazda sok száz forintja.

Szörnyű volt a birok. Maryka tágranyílt szemmel nézte. Nem reszketett. Várt.

Az angol boxolt. Agybafőbe verte Gyurit. Úgy hullott a csapása, mint a jégeső. De nem azért hívták Vas Gyurit Vas Gyurinak, hogy búsuljon ezen, hanem azért, hogy ahova ő oda-szózott, ott kimarjult a csukló, törött a csont.

Végre az angol czimborá revolvért szedett elő.

No csak ez kellett neki. Gyurka is összeszedte magát, nyalábra kapta a pajtást és úgy hajította ki az udvarra, le az emeletről, mint egy lisztes zsákot.

Az odalent nyekkent nagyot. Aztán felszedte magát és nyöszörögve, káromkodva, — még ehhez se tud a nyavalyás, — elsompolygott valahogy.

Gyuri meg odalépett a leányhoz, újra megfogta a két kezét, belenézett a szemébe s azt kérdezte:

— Szeretsz rózsám?

A lány didergő örömmel utána mondta rettentő kiejtéssel.

— Szereczóssám!

Vas Gyuri olyat kaczagott, hogy na. Hát a lány tanul magyarul?

— Hísz azt tudom, hogy én szeretlek, de — te szeretsz?

— Teszerecz! — szolt a sutgó viszhang.

Erre már jönnek látta Gyuri nemzetközi nyelven folytatni a társalgást, s olyan csattanó csókokat nyomott a lány arcára, hogy olyat már igazán nem tudott volna adni az ánglus. Csak úgy rengett a ház. Az elébbi lármára senki se jött elő, de erre már kidugta valaki a fejét, — ki más, mint a leány anyja.

Csapott is rögtön olyan patáliát, hogy Gyuri is alig tudta elhordani magát.

Ragyogó arcczal ment be a földiekhez. Azok már félig elálmosodva fekvésben köszö-lődtak.

— No Gyuri, tudsz-e már angolul? — kérdi valaki csípősen.

— Hát már nem is akarok. Úgy beszéltük meg, hogy ő tanul meg magyarul. Már meg is tanulta az első porció magyar szót.

— Ki az az ő, te?

— Hát ki volna? Mariska! Igaz ni, mit üzennek kendtek az otthoniaknak? Mer' én viszem az asszonyt ebből a polyákvilágból — haza.

Magyar Szó, 1904. szept. 6. 1—2. 1.

Utazás egy zsebtolvajjal

Írta: Móricz Zsigmond

Hál'Istennek! — mondtam magamban, — egyedül vagyok. Siettem is rögtön helyet foglalni. Ez azt jelenti, hogy egész hosszúságomban végigheveredtem négy ülésen. Ha vonatra ülök, rögtön elálmosodom; úgy érzem magam, mintha bölcseben ringatnának. És én annak idején igen jó baba voltam, mihelyt ringattak, rögtön elaludtam.

A táviró-oszlopok őrrült sebességgel szaladtak el a vonat ablaka előtt. A sodronyok emelkedtek és ereszkedtek, fellegek bemosolyogtak rám. Engem bosszantott a konfidens mosoly, — befordultam és elaludtam.

Egyszer csak női hangok hallatszanak.

— Áh mama, ez egész üres!

Síri álmomból is felébredt a női hang. Felültem s vártam a vendégeket. Két hölgy jött be. Egyik fiatalabb, a másik öregebb. Nem voltak szépek s én, úton, nem szeretek ismeretséget kötni. Nem szép hölgyekkel különösen nem.

Valami könyvet kerestem elő s olvastam erősen.

Miskolczon egy csinos fiatal ember szállott be a szakaszunkba. Könnyű pakktáskáját elegáns mozdulattal lendítette föl a hálóba; nyári esőriasztó felöltőjét s ezüst fogantyús sétabotját szintén csak úgy fölvetette s azok olyan harmoniában rendeződtek ott el, hogy egy piktor rögtön vászonra tehetné volna: csöndélet a hálóban. Én meglehetősen sikertelen igyekezettel szoktam felgyömöszölni holmimat a polczra, úgy hogy most irigy csodálattal hódoltam az új útitárs bravúrnak.

Könnyedén köszönt, s egy nyugodt lelkiismeretű úriember fesztelen modorával foglalt helyet.

Nem érdekelt tovább a betű. Folyvást azon járt az eszem, hogy:

— Ilyen ember való a világba. Ez igazán nagyvilági ember.

A kupé szalonná változott mióta bejött. A hölgyek kedvesebben csevegtek, úriasabban fejezték ki magukat, — én pedig levettem egyik lábomat a másikról.

Valami észrevehetetlen ürügy alatt megismerkedett a hölgyekkel, — úgy látszik udvariasabb ember nálam! — s igen szellemesen elbeszélgetett.

A hölgyek roppant sajnálták, hogy a következő állomáson le kellett szállaniok. Ahogy dobozaikat szedegették össze, egyik kioldózott és lepottyant; hallatlan mennyiségű apróság gurult s ömlött szerteszét. Volt abban minden. Kalapdís, pamut, csipke, czérna, fésű és tudom is én még mi.

Nekem a hajamszála is az égnek állott a rémülettől. Hogy szedi ezt össze ember. A hölgyek kétségbeesve sikoltoztak.

— Jaj már fűtyölt a vonat.

A fiatalember mosolygott s így szólt:

— Megengedik hölgyeim? — s azzal hozzáfogott rendbeszedni az egészet.

Azt nem lehet leírni, ami most történt. Gyűszű, tű, czérna stb. mint valami bűvölet folytán, — a legszebb sorban rendeződtek el a dobozban, s pár perc múlva minden készen volt.

— Ez az ember varázsló! — kiáltottam magamban. A hölgyek is ájuldozó örömmel ölelték keblükre a csomagot.

— Oh, hogy köszönjük meg.

— Kérem!

Egy perczes állomás jött és sietni kellett a leszállással. A leghetetlenebb hálálkodások közt történt ez meg.

Végre a vonat újra fűtyölt s magunkban maradtunk.

Elhatároztam, hogy megismerkedem vele.

— Bocsánat, — szóltam — megengedi hogy gratuláljak?

— Mihez?

— Az elébbi bravúrjáéhoz.

Mosolygott, nem szerényen, hanem kicsinylően. Mint akinek az semmiség.

— Kérem, — folytattam, — legyen meggyőződve felőle, hogy jobban megbámultam, mintha valami erőprodukciót láttam volna. Én, ha fejemet vágják le, akkor se tudtam volna megtenni.

— Önnek, egy államhivatalnoknak, kevés alkalmá van a testi ügyesség fejlesztésére. Rábámultam. Honnan tudja ez, hogy én államhivatalnok vagyok?

Köszörültem egyet a torkomon.

— És ha szabad tudnom, mi az ön — foglalkozása.

— Adja becsületszavát, hogy nem árul el.

— Önnek olyan foglalkozása van, hogy azt el lehet árulni.

— Olyan.

És ezt oly nyugodt könnyűséggel mondta, mintha arról volna szó; kérek egy kis tüzet. És jól számított! A kíváncsiságom nem engedte, hogy elszalaszszak egy érdekes titkot. Viszont, ha becsületszavamat adom, akkor meg biztos lehet felőle, hogy nem árulom el, ha — csak nem nihilista, aki királyt ölni megy.

— Jól van. Szavamat adom.

Kezet fogtunk.

— Köszönöm. Én Szervusz Sanyi vagyok.

— Szervusz Sanyi? Nincs szerencsém.

— Ja, persze, — szólt mosolyogva, — aki a vonaton aludni szokott, az nem ismerős a világban.

Mintha valami jeges zuhannyal öntötték volna le, — úgy éreztem magam erre a megjegyzésre. Honnan tudja ez azt, hogy én a vonaton aludni szoktam.

— Zsebtolvaj vagyok, — az önök nyelvén nevezve meg magamat.

— Tessék?

— Igen, szolgálatára.

- Ne beszéljen! Komolyan mondja?
- Legyen nyugodt felőle. Kívánja, hogy bebizonyítsam?
- Köszönöm, abból nem kérek. — És zsebemhez kaptam, megvan-e a tárczám?

Mindenik meg volt.

A zsebtolvaj úr cigarettre gyújtott s finom mosolylyal szólt:

— Hálás vagyok, hogy megmutatta hol van az aprópénze és a bankjegyei.

Szédtült velem a kocsí, — hisz én ennek az embernek ki vagyok szolgáltatva! Testem, lelkem, vagyonom, — mind olyan nyitva van előtte, mint egy könyv. S nyilván úgy is gazdálkodik majd bennem, mintha az ő pakktáskája volnék.

— Ne tartson semmitől uraságod. Sokkal fontosabb kiküldetésben járok, mint hogy bogarászni legyen kedvem az úton. Legfeljebb a — kézjegyet hagyom hátra.

— Kiküldetésben? És ki küldi ki, ha szabad tudnom?

— A szakegylet.

— A manóba, önöknek szakegyletük van?

— Igen, az is van.

— Hm. És kik iratkozhatnak be a szakegyletükbe?

— Akik az akadémiát elvégezték.

— Akadémiát? Hol van az, és milyen előképzettséggel veszik fel a tanulókat arra az akadémiára?

— Hogy hol van, az mellékes. Az előképzettség nagyon vegyes fokú. Fő a rendkívüli intelligencia. Az igazgatónk maga páratlan tudós és fölfedező. A betörést ő tette tudományos problémává. Különböen egyetemet végzett úri ember, kiváló technikus, és Magyarországbán mindenesetre a legképzettebb mérnök. Gyakorlatilag nem foglalkozik a betöréssel, de elméletileg igazán megbecsülhetetlen fölfedezői vannak. Ő fedezte föl a „rövid íxet”, a „szomorú arcot”, az „élet virágát”.

— Mik azok?

— A rövid íxsz, egy kulcs, amelyet ha közönséges ember a kezébe vesz, nem is sejt, hogy olyan szerszám van a birtokában, amely minden zárat kinyit. A „szomorú arc” egy csalhatatlan eljárási mód. Ez tulajdonkép szociál-pszichológiai fölfedezés. Egy igazi betörőnek gyakorlati filozófusnak is kell lennie. Az „élet virága” pedig egészen új dolog. A kasszafúrászat terén ezzel sikerült eddig a legóriásibb rekordot elérni. Valóban olyan ez előtt a nagy vaszekrény, mintha papírmaseból volna. . .

Így csevegett nekem hallatlan könnyelműen az én útítársam. Én pedig dideregtem és a lelkiismeret mardosását éreztem. Ha én ezt el nem árulom! És ha elárulom!

Csak úgy repült az idő. Végre Sátoraljaujhelybe értünk.

— Pardon, — szólt útítársam, — én itt átszálllok. — Igaz, nincs aprópénzem a hordárnak, — nem volna szíves felváltani egy forintot?

Én tisztán emlékeztem, hogy nincs egy forint aprópénzem, csak vagy kilenczvenhárom krajczár. De az isten tudja mi, arra készítetett, hogy elővegyem a tárczám. Kiöntöttem a pénzt, Nagyjából, csak úgy mutatóba számoltam, s félig-meddig való számlálás után kijelentettem, hogy nincs elég.

— De talán meg van, — szólt.

Átadtam neki, hogy olvassa meg. Megolvasta.

— Csakugyan nincs, — mondta nyugodtan s visszaadta.

Beöntöttem a tárczámba a pénzt. Ő búcsúzott s én kiléptem utána.

Egy percig valami belső vágy tört ki bennem, hogy rendőrt kiáltssak.

Ő visszafordult s egy jóbarát bizalmas hangján szólt még vissza mosolyogva:

— Pardon! rendőr előtt tudom igazolni magam. Én is állami hivatalnok vagyok.

Lássá féljegygyel utazom.

Megszégyenülve mentem vissza s lecsaptam magam a kanapéra.

Most nem tudtam elaludni.

— Ej, hazugság az egész! — gondoltam.

Bátyuban át kellett szállanom. A vasúti vendéglőben valamit ettem és ittam. Fizetni akarok. Nézem a tárczám. Negyvenhárom krajczár aprópénz van benne. Keresem a többit. Mi is hiányzik? Egy korona? Hol van, el nem ejtettem. . .

— Ah! ezt ő tette. Hát mégis ithagyta nálam a — kézjegyet!

TANULMÁNYOK AZ OROSZ—MAGYAR IRODALMI KAPCSOLATOK KÖRÉBŐL

1—3. köt. Szerkesztő bizottság: Bor Kálmán, Czine Mihály, Rejtő István, Nyirő Lajos. Szerkesztette: Kemény G. Gábor. Bp. 1961. Akadémiai K.

Az irodalomtörténet izgalmas jelenségei közé tartozik, ahogy egy-egy irodalom — élő organizmusok módján — kinyújtja a csápjait és megkeresi a maga életéhez szükséges táplálékot. A magyar irodalom történetét sem ismerjük tökéletesen, míg nem derítjük ki koronként változó szellemi forrásait: hogyan lendül fel újabb literatúránk a francia enciklopedisták befolyására, hogyan tartja meg haladó irányát a francia irodalom hatása alatt a romantika korában, egészen Petőfiig, majd századunk elején a Nyugat korában, hogyan fordul el Világos után a népnemzeti iskola a nyugtalanítóan forradalmasnak tartott francia szellemtől és tájékozódik a megnyugtatóbb angol világ felé, amely kompromisszum útján oldotta meg a nemesség és a feltörő harmadik rend ellentétét. Az orosz irodalommal csak az 50-es években kezdünk bensőbb viszonyba lépni, de ez a viszony azóta sem szakadt meg. S míg a francia és angol irodalom a magyar regényírásban és a lírában, a német irodalom főképp az esztétikában, filozófiában és, kis mértékben, a lírában érvényesítette hatását, az orosz főképp a regénynek és legújabbban egész világnézetünknek nevelőjévé vált.

Mit kerestünk az orosz regényben, mit kaptunk tőle, hogy folyt le ez a nevelés? Nem nehéz felismernünk a kialakuló kapcsolat fő szakaszait: 1848 előtt csak szórványos és felszínes híreink vannak az orosz életről, tudományról, irodalomról; igazi, benső érdeklődéssel és vonzalommal csak az 50-es évektől kezdve fordulunk feléje. Ha látjuk, hogy néhány évvel szabadságharcunk még fájó emlékü legázolása után a melegebb kapcsolat az 50-es években kezdődik, nehéz elhárítani a föltevést, hogy az elfogulatlan közeledést Gogol és Puskin művéhez alighanem az orosz—osztrák szövetség megszakadása tette lehetővé (amelyet a krími háború idézett elő), szükségessé pedig a népnemzeti iskola vezéreinek felismerése az orosz és magyar társadalmi viszonyok rokonságáról és arról, hogy az orosz irodalom fejlődése a mienkhez hasonló úton jár: az orosz arisztokrácia elnemzetietlenedése következ-

tében az is úgy talált magára, hogy tanult a népköltészettől, azon az úton tehát, amelyet nekünk is követnünk kell. Amit Arany és Gyulai tanulni remél Puskintól, Gogoltól, Turgenyevtől és Lermontovtól, az a kifejezés népiessége, nemzeti jellege és az ábrázolás bizonyos realizmusa. Az orosz irodalom következő állomásának zseniális képviselői: Tolsztoj és Dosztojevszkij előtt a népnemzeti iskola már megtorpan: ezek az orosz társadalom, lélek és szellem oly válságát s oly bátor realizmussal fejezik ki, hogy riadtan hökkölnék vissza tőle. Tolsztojra, Dosztojevszkijre és az *Apák és fiúk* Turgenyevjére csak egy újabb nemzedék: Reviczky Gyula és Szabó Endre, majd a Nyugat generációja fog kellően rezonálni, s az utóbbi generáción már Csehov és Gorkij műveinek alakító befolyása is felfedezhető. Külön új szakasz indul aztán kapcsolatunkban 1919. és főképp természetesen 1945 óta, amikor a Szovjetunió kommunista irodalmának hatása is érvényesül. A főtendenciák, amelyek megvalósításában irodalmunk segítséget kapott fejlettebb orosz testvérétől, az egyre teljesebb realizmus, a népiesség s újabbban a szocializmus; kár, hogy nem sajátítottunk el többet az orosz regény legsajátabb és legrokonszenvesebb vonásából: mély humanizmusából is, és hogy nem tanultunk a nagy orosz forradalmi demokrata kritikuskóttól. Figyelemre méltó, hogy a mondott hatás mindig simán, ellenállás nélkül érvényesült: míg arisztokráciánk nyugat-majmolása, polgárságunk németessége olykor jogos aggodalmat keltett, az orosz szellem csak az irodalomban érezte hatását, veszélytelen volt és sosem keltett tiltakozást. Míg ugyanis a német kultúra részben az elnyomó államhatalomtól támogatott és túlságos mennyiségben beáradó voltánál, részben polgárságunk zömének német származásánál fogva, az elidegenítés veszélyével fenyegetett, a francia és orosz példa általában a nép felé fordította íróink figyelmét és (mint Aranyék, Lechner, Justh, Ady, Bartók és Kodály esete mutatja) a sajátosan nemzeti stílus ápolásának törekvését erősítette.

Az MTA Irodalomtörténeti Intézete egető szükségletet igyekezett kielégíteni, mikor a moszkvai Gorkij Intézettel karöltve háromkötetes nagy tanulmánygyűjteményben, majdnem negyven tanulmányban, több mint ezerötyszáz oldalon, Kemény G. Gábor szerkesztésében, egy sereg kutató mozgósításával végezte el az orosz—magyar kapcsolatok tüzetes vizsgálatát. A kiadványnak, számos részlettanulmányon kívül, érdemes előzményei vannak: mindenekelőtt az a két könyv, amely két tudós búvárlatainak summájaként látott volt napvilágot: Zsigmond Ferenc: Orosz hatások irodalmunkban, 1945. c. és György Lajos: A magyar és orosz irodalom kapcsolata, 1946. könyvei, amelyek ahhoz képest, hogy magános erőfeszítések úttörő eredményei, meglepően hatalmas anyaggyűjtéssel szolgáltak, s megérdemelték volna, hogy az új kiadványban említés tétessék érdemükről.

Tizenhat évvel e két munka megjelenése után önkéntelenül azzal a kérdéssel mérjük az új vállalkozást, hogy az azóta egyébként magánkezdeményként, elszótan végzett, ezúttal pedig szervezeten folytatott kutatások eredményei mennyiben vezetett túl az 1946-os tudományos helyzeten. Nos, ki kell mondanunk, hogy hála az új kiadványnak, ismereteink a szóban forgó tárgykörben igen jelentősen bővültek, az egyes tanulmányokban feltárt anyag oly gazdag, hogy e futó beszámoló csak felületes tájékoztatást adhat róla, de meg kell mondanunk azt is, hogy egy átfogó összképnek, amelyben a részletismeretek megkapják a maguk helyét és jelentőségét, a kiadványban még halvány körvonalai sem derengenek fel.

A részletekben a kiadvány rengeteg újat ad, olyat, amelynek Zsigmond Ferencnél és György Lajosnál még csirái sincsenek meg. Főként három területen: az orosz irodalomban való tájékozódásunk területén 1848 előtt, a szovjet irodalom hatásának és némileg a magyar irodalom oroszországi hatásának területén. Az 1848 előtti ismerkedésről Bor Kálmán hatalmas anyagot feldolgozó tanulmányban mutatja ki, hogy a felvilágosodás korának sajtója már tudomást szerzett az oroszországi nem orosz nyelvű tudományos irodalomról, Fenyő István a reformkori magyar hírlapirodalmat búvárolja át az orosz irodalomra vonatkozó hírek után; alapos munkájához méltatlan az az elírás, hogy az *Anyegin*, *A köpeny* és az *Apák és fiúk* fordítása a Bach-korszakban jelent meg (II. 244.), hiszen a Bach-korszak már 1859-ben véget ért, a mondott fordítások pedig mind később láttak napvilágot, s nem volt szükséges a dolgoknak oly szépítése, hogy a cári Oroszországtól való „túlzott félelem” csak a nemesség előítéletéből fakadt és egyoldalú kép rajzolására vezetett (Uo. 233—4.), Radó

György 1848 előtti magyar Puskin-nyomokat kutatva néhány említést talál és *A lővés* című novella két fordítását. A szovjet irodalom hatását vizsgáló tanulmányok közül igen érdekes és tanulságos József Farkasé, az 1917—19. közötti kapcsolatról, egyebek közt mert kiderül belőle, hogy a kommunista eszme ez időben érdekes félreértett alakban hódított íróink közt, valósággal az evangéliumi kereszténység új változataként, s ezért inkább Dosztojevszkijt tekintették az eszme profétájának, mint Gorkijt. A félreértés bámulatosan népszerű ez időben: Balázs Béla nem kevésbé hajlik rá, mint Fenyő Miksa, Földi Mihály és Juhász Gyula; a félreértés (erről természetesen már nem szól József Farkas tanulmánya) egész Európára és a huszas évek első felén túlra kiterjed s az akkori fiatalok közül Lengyel József és Sinkó Ervin, is hatása alá kerül. Barbusse *Jézus-a* (1927) mint a társadalmi forradalmár típusát rajzolja meg, s Radnóti innen veszi mottót *Pogány köszöntő* (1930) című füzetéhez. A jelenséget azért is fontos tudomásul vennünk, mert segítségével érthetjük meg például Juhász Gyula sajátos evangéliumi szocializmusát, valamint az úgynevezett neokrisztianus áramlatot a huszas évek elején. Némi egyszerűsítéssel tán azt mondhatnánk, hogy míg az idősebbeket a kommunizmusnak a benne vélt keresztény eszme nyerte meg, a fiatalabbakat viszont a szocializmus hódította meg a kereszténységnek. Érdemes volna 1918-tól a 20-as évek végéig terjedő szakaszt a mondott áramlat szempontjából jobban megvizsgálni. Alighanem kiderülne, hogy ez időben a kereszténység Európaszerte nemcsak úgy hódított, mint visszahatás a kommunizmusra, hanem mint a kommunizmus vélt testvére, vagy épp alteregója is. A kiadvány egy másik tanulmányából, Botka Ferencéből, mely a Kassai Munkást mint a szovjet irodalom első magyar közvetítőjét mutatja be, kiderül, hogy e lap és szerkesztője Mácza János is csak a szeretet apostolát látta Dosztojevszkijben és a kommunista osztályharc elődjét a regényalakjaiban. József Farkas tanulmányában érdekesek Krúdy Gyula nyilatkozatai is, amelyek azt bizonyítják, hogy e nagy író nem belső ellenállás híján, gyengeségből, vagy, mint sok társa, opportunizmusból, hanem őszinte, mély lelkesedéssel csatlakozott a proletárforradalom ügyéhez: oly tény, amelynek fényénél meg kell kísérelni e még mindig meglehetősen titokzatos zseniális írónk művének* és egyéniségének megvilágítását.

A magyar irodalom oroszországi ismertségének vizsgálatában tudományunk még csak az első lépéseket teszi. Perényi József régi orosz évkönyvekben talál magyar vonatkozású adatokat, természetesen nem irodalmi

tárgyúakat. Tardy Lajos a XIX. század első negyedének orosz kiadványaiban lelhető magyar irodalmi vonatkozásokat keresi. Ludmila Sargina tanulmánya néhány magyar irodalmat ismertető cikkről számol be; kár, hogy csak az 1870—90 közti szakasszal foglalkozik s itt sem terjed ki a fordításokra; azt nem vehetjük rossz néven, hogy a magyar irodalom múltját Sargina még nem ismeri eléggé s ezért például az orosz cikkírók tévedésének tekinti Tompa Mihály egykori túlzott oroszországi magasztalását: mint tudjuk, az orosz irodalomtörténészek ezt az értékelést az egykorú magyar kritikából merítették; az meg nem felel a valóságnak, hogy Petőfinek nálunk leggyakrabban épp verselésének népi formáját vetették szemére. Waldapfel József valósággal izgalmas tudományos riportban, körültekintő, alapos nyomozással teszi valószínűvé, hogy *Az ember tragédiája* inspiráló hatással volt Gorkij *Az ember* című filozófiai költeményére. Egészben azonban megállapíthatjuk, hogy kapcsolatainknak ez az oldala egyelőre kevéssé van megvilágítva.

A részben már ismert területekről is olvasunk a kiadványban értékes írásokat. Így Diószegi András tanulmányát, az egész kiadvány egyik legjobb írását, mely mintája lehet az irodalmi hatás vizsgálatának: a művek művészi jellegét a társadalmi gyökerekből magyarázva, de vulgarizálástól mentesen vizsgálja Turgenyev hatását írónkra. Tudva, hogy egy irodalmi alkotás az új talajban rendszerint új oldalról mutatkozik meg, sőt olykor új értelmet kap s külföldi sorsa gyakran épp a változások, gyakran félreértések sorozata, a hatáskör helyesen nemcsak a mennyiségét nézi, hanem az irányát, jellegét is. Szép összefoglalás Bodnár György is, aki oly nehéz feladat megoldására vállalkozott, mint egy természetszerűleg igen sokrétű képlet, a *Nyugat* orosz irodalmi kapcsolatainak vizsgálata, s munkájában egyaránt el fudta kerülni a túlzott egységesítés és a haszontalan mozaikosság veszélyét. Legföljebb azt vetném ellene, hogy a *Nyugat* nem pusztán a szóban forgó folyóiratot jelenti, hanem egy egész mozgalmat, legnagyobb tagjainak egész munkásságát, s könnyen téves képet kapunk egy-egy írójáról, ha csak azt az aránylag keveset vesszük figyelembe, ami írásaikból a folyóiratban helyet kaphatott. Nagy Lajos viszonyát Gorkijhoz pl. tévesen látjuk, ha csak *Az anyá-ról* irt recenzóját ismerjük, s megelégedünk arról, amit önéletrajzában vallott Gorkij és az orosz írók reá tett döntő, mély hatásáról (*A lázadó ember*, 208—9. l.). Figyelmet érdemel Forgács László: *Jókai és az orosz irodalom* c. tanulmánya is, mely Jókainak az orosz irodalomhoz való viszonyában felismeri az író ellentmondásos politikai útjának tükrözését. Ady és a magyar

viszonyok meglepően pontos ismerete és gondos tanulmánya alapján Rosszianov mértéktartó cikkben állapítja meg, hogy Ady „a magyar és szovjet irodalom most alakuló, erősödő barátságának” egyik első hírnöke. Nyíró Lajos az orosz forradalmi demokraták múlt századi magyarországi fogadtatását vizsgálva megállapítja, hogy hármuk hirtelen eljutott hozzánk; de nem talál rá választ, hogy „a magyar forradalmárok” miért nem érdeklődtek irántuk erősebben. Azt hiszem, a kérdésnek egyszerű a nyitja: a szóban forgó időben, a század utolsó harmadában nem voltak forradalmár magyar írók. A kiadvány egyik értéke, hogy elfeledett érdekes alakok is előtűnnek lapjain: így M. Pogány Bélát, a Jelkes kommunista esszéistát és novellistát (aki utóbb a fasizmus elől Amerikába, emlékezésem szerint Dél-Amerikába emigrált s ott tudomány szerint meghalt); Lengyel Béla tanulmányából — amely bebizonyítja, hogy a Horthy-korban a szovjet irodalom több volt számunkra, mint irodalom, a fasizmus elleni harc fontos fegyvere és a belső számtüzetésben élő baloldali írók valóságos második hazája volt — bukkan elő egy érdekes hazai proletkultós költő, Perneki Mihály alakja.

A gyűjteményben véleményem szerint túlságos helyet kap a fordítások oly aprólékos elemzése, hogy gyakran kontrollszerkesztői jelentést vélünk olvasni irodalomtörténeti tanulmány helyett. Az *Igor-ének*, *A köpeny*, az *Anyegin*, Lermontov versei, a *Háború és béke*, Majakovszkij versei fordításainak vizsgálata összesen körülbelül kétszáz lapot tesz ki anélkül, hogy mindebből bárminő tanulság szűrődne le. Kétes, hogy indokolt-e a fordítás-elemzések ilyen elterpeszkedése, még ha, mint Gáldi László hetven oldalas tanulmányában, a nála megszokott alapoossággal és verstaní érzékenységgel történik is, vagy hogy érdemes-e huszonnégy oldal terjedelemben vizsgálni Arany János *A köpeny* fordítását, azért a fölösleges túlzással megfogalmazott tanulságért, hogy a fordítás zseniális (II. 342). Viszont érdekes lett volna egy összefoglaló és összehasonlító tanulmány az orosz irodalom legbuzgóbb magyar fordítóiról, munkáik motívumairól, a fordítások fejlődéséről (a kárpátaljai első tolmácsok, Szabó Endre, Ambrozovics, Trócsányi, Gellért Hugó, egészen Makai Imréig). E hiányt némileg Zöldhelyi Zsuzsa pótolja, aki jól felépített tanulmányban képet ad Szabó Endre érdemes alakjáról és munkásságáról.

Különösen sajnáljuk a kevéssé tanulságos tanulmányok nagy számát, ha látjuk, hogy az anyaggyűjtésben még mindig jókora hézagok tátonganak: hiányoznak például tanulmányok, amelyek megvilágítanák Dosztojevszkij és Csehov hatását a magyar iro-

dalomra (ezt természetszerűleg nem pótolhatja Rejtő István két tanulmánya, amelyek csak azt mutatják be, hogy a kritika hogyan fogadta a két nagy író); hányoznak az 1905-ös orosz forradalom magyarországi hatásáról, amelynek tisztázása pedig hozzájárulna ennek az irodalomtörténetünkben korhatárt alkotó évnek jobb megismeréséhez, hiányzik Kiss József és *A Hét* orosz kapcsolatainak feltárása, pedig az anyai ágon orosz-zsidó származású költő egész életén át érdeklődve figyelte Oroszország politikai és irodalmi életét, hiányzik a Korunk-ról, arról a folyóiratról, amely programszerű rendszerességgel tájékoztatott a Szovjetunió politikai és szellemi életéről, hiányzik a hadifogság vagy emigráció útján Szovjetunióba jutott magyar írók ottani irodalmi működésének rendszeres ismertetése, és, ha ugyan nem maximalizmus a kívánság, hiányzik a hazai német sajtó, főképp a *Pester Lloyd* jelentős közvetítő szerepének bemutatása, s végül a várható, de létre nem jött hatások (Szaltikov—Scserdin, Belinszkij stb.) okai elmaradásának vizsgálata. Pedig nem lett volna-e hasznosabb a felsorolt kérdések feldolgozása, mint tanulmány közlése a *Revizor* 1874-es ismert előadásáról, még ha ez a tanulmány egyébként igen megelevenítő képet ad is a premierről, a színészek játékáról stb., vagy tanulmányt közölni oly, voltaképp nem irodalmi, hanem történelmi

érdekességű tárgyokról, mint a magyar politikai sajtó reagálása az orosz forradalmi narodnyikokról érkező hírekre, vagy a hazai szlávok és az oroszok reformkori kapcsolatairól?

De a felsorolt hiányoknál, ismétlem, súlyosabbnak tartom, hogy a kutatók általában elszigetelten nézik az általuk vizsgált kérdést, s a kiadvány nem ad segítséget az olvasónak a feltárt adatrengetegben való tájékozódáshoz, nem vesz észre periódusokat, nem ad átfogó s tagolt keretet, s nem keresi az egész folyamat értelmét. Az egész kiadvány óriási áttekinthetetlen ömlesztett anyag, melynek értéke ismereteink — olykor tudni nem érdemes ismeretek — megnyíltágának rendkívüli megnövelésében áll. Így a várt szintézishez még további kutatások szükségesek s még inkább a feltárt anyag gondolkodó értelmezése, a tények közvetlen értelme mögé hatoló intuitív erőfeszítés, az a *másodfokú értelmezés*, amely egyedül képes egy tarka jelenségtömegben a közös tendenciát megtalálni. Egyelőre egy Gyulai-féle formulát variálva azt mondhatnám, hogy a gyűjtemény minden egyes tanulmánya sikerültebb, mint a gyűjtemény egésze. A kiadvány persze így is hasznos: az orosz—magyar kapcsolat adatai százainak feltárásáért, ezáltal e kapcsolat mélységének tudatosításáért és ezzel bensőbbé tételéért.

Komlós Aladár

ADY ENDRE AZ IRODALOMRÓL

Szerkesztette: Varga József és Vezér Erzsébet. Bp. 1961. Magvető K. 445 l.

Ady prózai írásaiból szinte több válogatás jelent meg eddig, mint verseiből, holott még korántsem tartunk ott, hogy megközelítőleg is teljes kiadásban vehessük számba prózai termését. Az, hogy mégis egész antológia-sorozatra teltt már belőle, nemcsak Ady prózájának gazdagságát és sokoldalúságát, hanem költészetéhez méltó művészi, szuggesztív erejét, elveinek és értékítélleteinek időálló érvényességét, jövőbe mutató jelentőségét is mutatja. A több mint tucatnyi, jórészt témaszerű gyűjteménynek nyilván az olvasó-igény szülte, de már-már zavaró szaporaságú sorában örömmel üdvözlöttük a legújabbat, a Magvető Kiadó szép kötetét, amely Adynak irodalmi tárgyú cikkeiből ad válogatást, Varga József és Vezér Erzsébet szerkesztésében. A legutóbbi hasonló antológia, a Földessy Gyula szerkesztette *Vallomások és tanulmányok* 1944-ben jelent meg, s már alig-alig megszerezhető; pótlása tehát ugyancsak idejénvaló volt.

A két kiadvány hasonló jellege és szinte azonos terjedelme önként kínálja az összehasonlítást. A *Vallomások és tanulmányok* (Ady 1911-i kis prózai kötetének címét ismételve) jelentős teret ad az önéletrajzi és a személyes, vallomások jellegű írásoknak. A mostani kötetben ez a rész némileg háttérbe szorult, pedig Adynak az irodalomról és más írókról mondott nyilatkozatai mellett legalább olyan érdekes és fontos az, amit a maga írói egyéniségéről, fejlődésútjáról, irodalmi harcainak, költészetéről és művészi eszményeiről vall. Szívesen láttunk volna tehát ez irányú bővebb válogatást. Például önéletrajzi jellegű írásait (akár kivonatossan is), vajdúdo ifjú éveinek néhány vallomását (*Szerkesztői üzenete Kíváncsinak, Levél az apámhoz, Itthon vagyok*), munkáiról szóló nyilatkozatait (a *Még egyszer-ről* szóló híradások; *A műhelyben*; előszó a *Vallomások és tanulmányokhoz*, az *Így is történhetik* c. novelláskötethez; verses naplójának tervéről a *Nyu-*

gat 1914-i évfolyamában), és leveleiből is lehetne igen érdekes, idevágó részleteket szemlgetetni. Személyes jellegű vitáiraiból is ide kíváncznék még néhány (pl. vitája a zilahi *Független Újsággal*, Rákosi Jenővel, kolozsvári kritikusaival).

Földessy kötetének témaszerű csoportosítása (személyes jellegű írások, magyar irodalom, külföldi irodalom, színház) helyett az új gyűjtemény egységes időrendben adja a szemelvényeket, s ez a történetiség és a fejlődésképp élesebb vonalát rajzolja meg. A tematikus csoportosítás előnyét, az összefüggések jobb láttatását viszont érdemes lett volna átmenteni ide is egy tárgy szerinti áttekintést adó mutatóval vagy a jegyzetekben alkalmazott utalórendszerrel.

Ha ebből a tematikus szempontból nézzük a kötetet, azt mondhatjuk, hogy a szerkesztők helyes egységllyt teremtettek a válogatásban, s bár a *Vallomások és tanulmányok* kb. 300 szemelvényével szemben itt csak 234-et találunk, a magyar irodalomra vonatkozó lényeges Ady-írárok mind megvannak, a külföldi irodalom anyaga pedig jelentősen kibővült. A nyereség főként a színházi tárgyú cikkek erős megrostálásának köszönhető. Ezt a megoldást csak helyeselhetjük, mert különösen az anyag zömét adó fiatalkori vidéki szinkritikák, bár érdekesen szemléltetik írójuk lényeglátását, biztos értékelését és szemléletmódjának fejlődését, a darabok múlt alkalmisága és súlytalansága miatt nem érdemesek itt a közlésre. Helyes volt tehát csak néhány jellegzeteset vagy irodalomtörténeti jelentőségűt kiválasztani közülük.

A kötet sűrített anyagában is akad néhány olyan írás, amely emberi szempontból érdekes, de irodalmi vonatkozása igen vékony szálú. Ezeket mellőzni kellett volna, vagy kivonatosan közölni (pl. *Nyári estén*, *Paraszt-tragédia*, *Vénusz és az álmok*, *Péntek esti levél*, *Chiméropolis*, *A mai aréna*, *Két meggyőződésű emberek*, *Jászi Oszkár könyve*, *A bepanaszolt Élet*).

Ha elhagyásra keveset tudnánk is javasolni, azért tesszük, hogy helyet szoríthassunk az Ady gazdagságából még bőven kínálkozó választéknak (pl. *Vörösmarty emléke*, *Makai Emil*, *Káprázatok* (Ady váradi ideáljának, Márton Gabriellának könyve), *Jókai és Jókainé*, *Dóczi Lajos Goethe-jordítása*, *Kabos Ede könyve*, *Kisbán Miklós könyve*, *Irodalmi reakció*, a Thury Zoltán Kátonák c. darabjáról írt sorozatos kritikák, *A dolovai nábob leánya*, *Ocskay brigadéros*, *Bródy Sándor Nagyváradon*, *Az ember tragédiája*, *Az ördög cimborája* (Shaw), *Az Observatoire-tól a Sorbonne-ig*, *Loti új könyve*, *Willy és Colette*, *A piros bugyelláris*, *A toll diadala*, *Mesék a valóságról* (Sas Ede), *Egy verskötetéről* (Homonnai Albert), *Veér Judit rózsája*, *Egy láb-*

nyom és egy szobor, *Zola és a Panthéon*, *Balázs Béla könyve*, *Vallomása olvasmányairól* a *Könyvek könyvében* [1918] stb.)

Rapszódikusan és „ömlesztve” soroltuk a címeiket, eszméletőnek az Ady-életmű gazdagságára. Olyan írásokat idéztünk, amelyek vagy tárgyuk, vagy szerzőjüknek személye és Adyval való kapcsolata miatt jelentősebbek. Jól tudjuk azonban, hogy a teljességnek határt szab és megalkuvásra kényszerít a terjedelem. Teljes értékű válogatást úgyis csak akkor adhatunk majd, ha kritikailag össze lesz gyűjtve Ady egész életműve. Ez volna a legfontosabb, elsődleges feladat, mert enélkül csak hiányos készletből gazdálkodhatunk, azt válogatjuk. Örömmel látjuk, hogy az új kiadványnak mintegy 15–16%-a új, kötetben eddig meg nem jelent, tehát lényegében ismeretlen anyag. Feltűnő gyéren van azonban képviselve a nagyváradi időszak. Ennek oka egyrészt a gyűjtés befejezetlensége, másrészt a szerkesztők óvatossága a kritikai kiadás sok kétes hitelű névtelen cikkével szemben. A végleges kép tehát jelentősen gazdagodni is tisztelni fog még.

Mindig érdekes, sőt izgató élmény, ha az olyan sajátosan költői alkat, mint Ady is, prózában szólal meg. Olyan ez, mintha egy addig csak szemben látott arcot oldalnézetben szemlélénk. Ugyanaz az arc, de valahogy más is. Kíváncsian szemléljük ezt a kettősséget, amely sajátos önkiegyeztetéssel gazdagítja Ady képét. Olvasónak és kutatónak pedig egyaránt különös öröm és felfedező izgalom, amikor ismerős szókapcsolatokban vers-csírakra, sőt bimbókra bukkan, egy-egy pillanatra meglesve a születés titkát.

Az olyan önboncoló vallomás mellett, mint *A magyar Pimodán*, sok apró megjegyzésben villantja föl bensőjét Ady, mert tudja jól, hogy a költő objektív is csak szubjektív módon lehet (381). Milyen őszinte és megvilágító erejű például az, amit a költő és az ember ellentétének vagy különválasztásának problémájáról mond Poveal kapcsolatban (131) vagy Ignotussal folytatott vitájában (374). És itt is többször halljuk büszke-fájdalmas panaszát „a közlés szenvedélyének isteni átká”-ról (384), a fájdalomról, hogy a háborús cenzúra éppen a költő kezét bénítja meg (382).

Természetes, hogy irodalomról és írókról, a maga életeleméről és hivatásáról szóló nyilatkozataiban talán még verseinél is közvetlenebbül tükröződik Ady emberi és költői fejlődése. Ezt az utat nyomon követhetjük cikkeiben az ifjúkor érzékeny idealizmusától az élet és a történelem harcaiban egyre tisztuló és szilárduló elveihez, a szociális ember humánusáig. Barátok és ellenfelek, fegyvertársak és ellenségek veszik körül, szellemi

erőforrásai közt pedig ott vannak a múlt nagyjai is. Önmagát jellemzi azzal, hogy kitvall szellemi őseinek. Bámulatos az a tájékozódó ösztön, befogadó fogékonyság, lényeglátó képesség, amellyel a vidéki újságíróban bontakozó zseni Párizs szellemi kilátójának magasságába jutva, átfogja tekintetével az egész életet.

E kötet írásai természetesen főként az irodalom és a művészet kérdései kerülnek szóba, de Ady mindig egybeszővődve látja őket a társadalom, a közélet viszonyaival. Tudja és vallja, hogy erjesztő forradalmat hozott nemcsak a magyar irodalomba, hanem az egész magyar életbe. Már 1906-ban hirdeti: „Kerestetik a poéta, ki nem Knyaz Potemkint ír, hanem új, magyar szabadságdalt. Nem nyögdécsel, de harsog” (141). Három év múlva, 1909-ben pedig már győzelmes csaták büszkeségével mondhatja: „En is azokhoz tartozom, akik a harag borának poharát ráköszöntötték egy hitvány generációra” (245). Ők az „újtók és fölszabadítók” (336), s azért is választja eszményképül Petőfit, „hogy megtessék e fölséges ember aktualitása s rokonsága azokkal, akik ma Magyarországon (bárhogy fáj az íjesztő szó) forradalmat csinálunk” (277). Jogos önértéssel látja s hirdeti a maga szerepét: „Természettudományos alapon se lehetséges, hogy jobb, igazabb magyar lírikus jöhessen harminc-negyven évig mielőtt nálam s erősebb irodalmi forrongs a miénkénél” (336).

Ady irodalomszemlélete nem a hivatásos irodalmáré vagy a poeta doctusé, hanem „csak” egy művelt újságíróé, tehát nem módszeres és nem alapos, de ebben az „öszönös” tájékozottságban s értékítéleteiben a lángész intuíciónak és az egész látóhatárt bevilágító villámfény-élességét csodálhatjuk. Nem a tekintélyt, hanem az emberi és szellemi nagyságot tiszteli; ösztönös szenvedélyvel lázad és támad a tekintélyek és a talmi nagyságok ellen. Jellemzéseiben sokszor ki-harsan a vidéki újságírás túlzó, gúnyos pamflet-hangja, de kegyetlen jelzői, csontig ható vágásai egy eredeti szellem titálatai, s nem csekély bátorságra, a maga igazának és erő-érzetének fölényére vallanak. Érdekes megfigyelni azonban, hogy véleményét hogyan árnyalja idővel a személyes kapcsolat alakulása vagy más szubjektív tényező, bár elvi nézeteit ilyenkor is mindvégig fenn-tartja.

A külföldi irodalmak közül érdeklődése, vonzalma és többszöri, hosszas párizsi tartózkodása folytán elsősorban a franciát ismerte jól. Cikkeiben azonban, mint a kötet névmutatója is szemlélteti, felvonul a kor tudatában élő világirodalom Sophokléstől Gorkijig, ha néha csak egy-egy utalás erejéig is. E névsor jelentősen módosítja Ady-nak a német irodalomhoz való, eddig meglehetősen

negatívnak vélt viszonyát. Mindez azt mutatja, hogy érdeklődése biztos ösztönrel figyelt fel mindenre, ami korszerű érték. A maga sajátos predesztinációs meggyőződésével hitte, hogy minden könyv, amelyre egyéniségének gazdagítására és költészetének kiteljesítésére szüksége volt, valamely módon, néha egészen váratlanul és véletlenül, de elébe került (369).

Mindezek a tanulások gazdagon és sokoldalúan bontakoznak ki Varga József mintaszerű, szép bevezető tanulmányából (*Ady irodalomszemlélete*). Az olvasó érdeklődését mindjárt megragadja az, hogy magából Ady-ból indul ki: gyermeki és ifjúkori irodalmi élményeiről, olvasmányairól, írói vonzalmairól mondott vallomásait elemzi. Módszeresen összegyűjti az idevágó adatokat és utalásokat, s velük egészíti ki Ady fejlődés-képét. Kibontakozik előttünk világnézeti tájékozódásának folyamata. Az első időszakban nem töretlenül egyenes ez az út: rokonszeny-émlékek, aránytvesztések zavarják még a helyes értékrend kialakulását. Látjuk szellemi őskeresését, nyelvi forráskutatását, költői esztétikájának egyre határozottabb megfogalmazását: az életet irodalom hitvallását. (Szimbolizmusa csak lát-szólagos ellentétben van ezzel.)

Az egyes problémakörök egymásba gyűrűzése talán zavarja kissé a tanulmány szerkezetét, de folytonos továbbhaladásuk így gazdagítja-árnyalja a fejlődésrajzot. Ennek a történelmi viszonyokba való ágyazása azonban talán bővebb kifejtést kíván volna, mint ahogy aránylag rövidnek érezzük a háborús szakaszt is.

Lényegében azonban Varga József tanulmánya kitűnő vezető a könyv anyagában, s Ady egyéniségét és eszméit teljes tárgyi és hangulati beleéléssel, tőle ihletett stílusban idézi elénk.

A szemelvénytövegek a tárgyi szempontnak megfelelően és a helyikimélés érdekében gyakran csak részletek. Ezt a jegyzetek szinte mindig feltüntetik. A szövegek közlés általában gondos és pontos, értelem-zavaró hibát nem találtunk, bár részletes egybevetés kideríthet kisebb elírásokat, pontatlanságokat (pl. 61. l.: *A fiatalok*; vö. ÖPM. I, 261. és az ott közölt hasonmással; 341. l.: kifejejtett szavak: Jókaira olyan reneszánsz vár, olyan biztos...; a maga egész *nagyságának* nagyságos átlátását; stb.). Bosszantó, hogy egy-két sajtóhiba éppen a bevezetőt csúfítja el.

A jegyzeteket és a cikkekben szereplő személyekről rövid tájékoztatást is adó névmutatót Vezér Erzsébet készítette.

A jegyzetek az anyag elmélyült ismeretére vallanak, tájékozottak és általában gondosak. Az egyes cikkek megjelenési adataiban mégis akad néhány elírás vagy sajtóhiba.

A kötet használója számára helyesbítsük itt őket: 402. l.: Somogyi Endrének *Egy tárca tárgyáról* c. válasszékke a Szilágy 1898. máj. 1-i számában jelent meg (a hiba az ÖPM. 1. kötetéből ered); 413. l.: *Halott írók megragalmazása*. A tegnapi Párizs és a Párizsban és Napfényországban c. kötet szerint: Vas. Újs. 1909. júl. 18.; 414. l.: *Offenstadték és társaik* az előtte levő részlettel együvé tartozik, kelte tehát szintén 1910. márc. 6.: 420. l.: *A bepanaszolt Élet*: 1915. nov. 1. Hiányzanak a megjelenés adatai a 402. lapon az *Egy vezércikk* cím után: Szabadság, 1900. máj. 5. A. E. A cikkek aláírásának jelzése is elmaradt néhány helyen. 416. l. Nem tudjuk, miért olvaszt egybe a közlés két *Disputa*-cikket, holott — mint az előbbi esetből is láttuk — más közleményt széttagolnak a részletek tárgya szerint; 418. l.: *Levelek Madame Prétéríte-höz*: 1913. márc. 1., a Vallomások és tanulmányok c. kötetben is így. Ha valamelyik cikk névtelenül jelent meg, azt is jelezni kellene. Viszont a névtelennek feltüntetett *Névtelen sorok* (420. l.) mellett ott áll: *Ady Endre*, holott a cikk a jegyzet szerint is három pont jelzéssel (helyesen: 3 csillag: * * *) jelent meg. E téren nagyobb következetesség volna szükséges. A szerzőség megerősítéséül megemlíthetné a jegyzet, hogy a cikk után álló Csonkai-verset Ady közli, kísérő soraival.

A jegyzetek általában szövegmagyarázó, tárgyi jellegűek, s így természetüknél fogva szükségesek. Valószínű, hogy összeállítójukat korlátozták kiadói és terjedelmi szempontok, bár a 400 lapnyi szöveghez nem sok a 20 lapnyi jegyzet. Örülünk tehát, hogy Vezér Erzsébet gyakran átlépi a jegyzetek bevezetésében közölt megszorítást, és szól az egyes cikkek előzményeiről, keletkezésük körülményeiről, idéz a hozzájuk kapcsolódó írásokból. Az ilyen magyarázatok, kiegészítések szükségét sok helyen érzi az olvasó, helyesebb lett volna tehát mindenütt, következetesen ezt a módszert alkalmazni. A gyűjtemény használói: az Ady életművébe elmélyedni kívánó olvasók, tanárok bizonyára ezt igényelnék. Sőt az irodalomtörténészek, az Ady-kutatók is ezt a kiadványt fogják használni még jó ideig, teljes és kritikai kiadás híján. A bővebb, sokoldalúbb jegyzetést, például a rokon vagy azonos tárgyú cikkek kapcsolatára s az Ady prózájának és költészetének összefüggéseire való utalásokat bizonyára szívesen látnák; így jobban,

világosabban állna előttük az Ady-életmű egysége.

A cikkekben szereplő személyekre vonatkozó adatoknak a Névmutatóhoz való tömörítése helyes. Nem világos azonban, miért találunk az egyik név, pl. Ambrus Zoltán mellett évszámokat és adatokat, s miért a másik, pl. Erdélyi János mellett csak pusztá lapszámot. Az illető jelentősége vagy ismertsége sokszor éppen az ellenkező megoldást sugallná. Az ilyen mutató a lexikon használatától hivatott megkímélni az olvasót, a szükséges adatok közlése legyen tehát egyöntetű és következetes. Egy-két tévedést helyesbítünk a könyv használói részére. Ady Lajos születési és halálozási évszáma: 1882—1940; zavar van a Károlyiak körül: a bevezető tanulmány 9. lapján nyilván elírás folytán áll *Károlyi Sándor—Károli Gáspár* helyett, s a mutatóba az előbbi neve került; a Rákóczi eláruló *Károlyi Sándor* lapszámát pedig leszámazottja, a századforduló agrárius mozgalmának vezére kapta; *Laforgue* francia költő keresztneve: *Jules*; Rogerius mester évszámait nyilván az Irodalmi Lexikon téves adatoként kerültek a mutatóba: elképzelhetetlen, hogy az 1233-ban (?) született Rogerius 1241-ben, tehát 8 éves korában már mint nagyváradi kanonok érje meg a tatárjárat.

Tudjuk jól, hogy ilyen nagy terjedelmű szövegközlésben és ekkora adattömegben (főként ahol számok is szerepelnek) szinte elkerülhetetlen több-kevesebb kisebb hiba, tévedés. Ezt a természetes hibalehetőséget kellene minimálisra csökkenteni az esetleges lektor és a felelős szerkesztő friss ellenőrző figyelmének. Észrevételeink a filológus-olvasó igényeit fejezik ki, s egy olyan folyóiratban, amely ezeket az igényeket és szempontokat képviseli. A szerkesztők pedig a gyűjteményt nyilván elsősorban a nagyközönségnek szánták, s az bizonyára magukért a jól összeválogatott, igen érdekes és tanulságos Ady-szövegekért fogadta érdeklődéssel a kötetet. Amíg azonban Ady műveinek kritikai kiadása nem teljesedik ki, gondolni kell arra, hogy az ilyen gyűjteménynek kettős igényt kell kielégítenie, s ennek érvényesülnie kell az apparátusban is. A teljes Ady-életmű tudományos kiadása természetesen olyan alap lesz majd, amelyre biztosan épülhet minden hasonló gyűjtemény. Megvalósítása tehát elsődleges, sürgető feladat.

Kovalovszky Miklós

GÁBOR ANDOR VÁLOGATOTT MŰVEI

Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Diószegi András. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 699 I. (Magyar Klasszikusok)

Válasz egy levélre című cikkében így írt Gábor Andor 1923-ban az emigrációban, amikor itthoni ellenfelei hatodrendű írónak bélyegezték: „Az én hatodrangú hangom messze-messze elhallik... az elsőrendű igazság erejénél fogva. S aki buta magyar ma Horthyval magyarkodik, az harminc év múlva szegény, velem lesz büszke, ha megéli, velem és a többiekkel, akik azt hirdetik, amit én hirdetek, s ha magyart akar említeni, akit tisztességes emberek előtt említhet, engem és társaimat fogja említeni. És az én erős szájamat fogja áldani, amaz erős kezekkel szemben, akiket ma magasztal, és az én féktelenségemet fogja többre tartani a féknél, amellyel féken tartották, s az életből a halál felé rángatták...”

Gábor Andornak igaza lett. S gúnyoros megjegyzésére, miszerint igazságai oly elsőrendűek, hogy azt a családka látszatot keltethetik az olvasóban, mintha írásai is elsőrendűek lennének; az irodalomtörténet és a könyvkiadás, de az olvasóközönség is választ adott Összegyűjtött Műveinek sorozatával, alapvető értékelő tanulmányokkal és most ezzel a válogatással, amelyet a Magyar Klasszikusok felirat fémjelez. Felesleges lenne elhallgatni, hogy erre a helyre Gábor életműve ellenérzések és elfogultságok leküzdése árán jutott. Az ő tola méregbe és epébe mártott toll volt, s ellenfeleivel folytatott viaskodása közben szatirikus szenvedélye nem mérlegelhetette mindenkor az árnyalatokat és az eltérések finomságait, noha egyébként nagyon is jó érzéke volt mindezekhez. Zokon vették heveségét és nem figyeltek közben mondanivalójának elvi igazságaira. Az ellenérzés az emigráns írónak is szólt, mégpedig arról, hogy a hazai nemzeti kultúra áramköréből kiszakadt alkotóművészek hatása elenyésző volt, s ezért nem válhatnak érvényes jegyet a Parnasszusra. Azóta lassanként megbizonyosodik, hogy ez a hatás nem is volt olyan elenyésző, másrészt pedig a nemzeti kultúra egészének folyamatába való kapcsolódás még mindig időszerűnek látszik és nem jelentéktelennek. Gábor életművének kezdeti szakasza a hazai polgári kultúra légkörében alakult ki, s egy negyedszázados sorsdöntő ívelés után újra a magyar szellemiségbe, most már a szocialista szellemiségbe torkolt vissza. Legjobb írói eredményeivel, a maga sajátos színeivel és mondanivalójának minőségével méltóan került a klasszikusok közé. Életműve élő hagyomány.

Gábor Andor rendkívül gazdag hagyatékának összegyűjtése és rendezése mintegy

nyolc éve folyik már, s jelentős eredménnyel. A Gábor-filológia megteremtése és Gábor Andor műveinek kiadása terén az első ismerő szó Diószegi Andrást illeti. Gábor verseinek, publicisztikájának, riportjainak, színműveinek, regényeinek és novelláinak, valamint irodalmi tanulmányainak és műfordításainak tizenkét kötete látott napvilágot az elmúlt évek során, s most túlnyomórészt ezeknek a köteteknek anyagára épülve, ezekből válogatva alakult ki a jelen *izelítő* gyűjtemény is. Bizonyos, hogy bukkanhatunk még lényeges anyagokat tartalmazó forrásokra, mégis egyet lehet értenünk a kötetet összeállító és a bevezető tanulmányt író Diószegi Andrással abban, hogy már eddigi ismereteink alapján is megrajzolhatók ennek az életműnek a fő kontúrjai, sőt részletei is; s összeállítható egy olyan válogatás, amely legalább is érzékelteti ennek az oeuvrenek minden lényeges árnyalatát. Ezt a feladatot mind a bevezető tanulmány, mind a válogatás jól teljesíti. Egy ilyen gyűjteménynél, ha a fő arányok megfelelőek, kevés helye lehet a további méricskélő kicsinységnek, az egyéni ízlés kifejezésre juttatásának, egyik-másik költemény vagy novella, publicisztikai írás hiányolásának. A Gábor Andor-i életmű gazdagságához képest legfeljebb azon sajnálkozhatunk, hogy a sorozat keretei nem engedtek meg két kötetnyi válogatást. Ebben az esetben egy-egy fontos szín, mondanivaló, vita, a műfajon belüli fejlődés stb., amelyeket a válogatás éppen csak jelezhet, valamelyes horizontot, levegősebb teret kapott volna. Különösen vonatkozik ez a huszas évek első felében kibontakozott, továbbá a nemzetközi irodalomban is számottevő későbbi antifasiszta publicisztikára, Gábor irodalomelméleti munkásságára, avagy a hazai népi irodalommal és a kispolgári értelmiséggel folytatott vitáinak anyagára. Az előbbiekre kíváncsi olvasónak rendelkezésére állanak ugyan az eléggé teljes gyűjtemények az Összegyűjtött Művek sorozatában, de például az észak-amerikai *Új Előre* anyagának nagy része, a *Kassai Munkás*ban megjelent írások egy vaskos kötetre menő termésének szinte teljessége érzékenyen hiányzik. Nehezebben hozzáférhető az *Új Hang* Gábor Andor anyagának egy része is, s mindeddig úgyszólván ismeretlen az az elméleti és publicisztikai munkásság, amit Gábor a német proletárodalmi szervezet (Bund proletarisch-revolutionärer Schriftsteller) keretében, annak lapjaiban, elsősorban a *Linkskurve* hasábjain fejtett ki. Nem ismertek a német munkás színijátás

igényeinek megfelelően új színeket felmutató jelenetei sem, amelyek a *Das Rote Sprachrohr* és az *Arbeiterbühne* lapjain jelentek meg, nem is szólva arról a nem jelentéktelen novellatermésről, amely a *Die Rote Fahne*, a hallei *Klassenkampf* és a drezdai *Arbeiterstimme*, valamint a szovjetunióbeli *Zwei Welten* és más lapok hasábjain várja, hogy eljusson egyszer legalábbis a kutatók érdeklődő rétegeihez. Jelenősen kiegészítheti majd Gábor irodalomelméleti munkásságáról alkotott képünket az a tetemes mennyiségű „lektori jelentés” is a harmincas évek közepéről, amely egy külföldi archivumban várja a feldolgozást. Mindezeket azért említem egy kissé hangsúlyosabban, mert ezeknek az anyagoknak a feltárása és közzétételük kitöltheti majd némiképpen éppen azt az űrt, amelyet e pillanatban még a jelen válogatásban a huszas-harmincas évek fordulóján észleltünk. Kétségtelen, hogy ezeket a terrénumokat egy majdnankori tudományos igényű kritikai kiadás előkészítő munkálatainak kell figyelembe venniük (talán lehetséges lesz addig is az emigráció más íróinak ismeretlen és fontos írásaival együtt egy dokumentumkötetben kiadnunk őket), s a Magyar Klaszszikusok népszerű kiadványának értékét hiányuk lényegesen nem befolyásolja.

Diószegi András bevezetője az eddigi legteljesebb Gábor-portrét nyújtja. A kiadvány jellegénél fogva itt elmarad néhány vonatkozás megemlítése, s a tudományos jegyzet-apparátus egésze is. (Ezeket a kutató részben megtalálja az ItK 1959. 1. számában közzétett Gábor-esszéjél, teljességében pedig a *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom köréből* c. kötetben, — Akadémiai Kiadó, Budapest 1962. — megjelent tanulmányánál.) A pályakép világos koncepcióját, finoman problémáérzékeny és megítélésem szerint lényegében helyesen alakítja ki a Gábor Andor-i életmű belső arányait, hangsúlyait. Megfelelő figyelmet fordít Gábor pályája első, polgári szakaszára; kitapintja a divatos kabaré- és sanzonszerző látszatkönnyedsége mögött a kiábrándultságból a racionalizmus és a szatirikus hajlam segítségével a háború és a polgári rend elleni destrukció felé hajló művészi és emberi attitűdöt. Anélkül, hogy eltúlozná itt ezeket a vonásokat, felfejti és megbizonyítja mindazokat az érzelmi és értelmi szálatokat, amelyek együttese a történelem döntő fordulóján mély és őszinte azonosulással kötötte az író egy életre a kommunista mozgalomhoz. Még pedig úgy, hogy mindazok a művészi eredmények, amelyeket addigi pályáján kiküzdött magának, megszüntetve és megőrizve tovább éltek benne, a forradalmi fejlődés és a jó hagyomány őrzésének szoros kapcsolatát példázva. Diószegi nem törekszik legendák költésére, bármennyire is szereti esszéjének hőstét, nem igyekszik túl-

hangsúlyozni Gábor regényeinek, novelláinak és színműveinek (kétségtelenül igen megbecsülendő) jelentőségét, hanem megállapítja, hogy a Gábor-életmű legmaradandóbb és legsajátabb eleme a publicisztika, amelyet a szatirikus félelmetesen sziporkázó intellektusa fűt. Ez a felismerés vezette Diószegit arra, hogy a válogatás latens gerinceként is a szatirikus írói tulajdonságokat domborítsa ki, s ezzel semmilyen helytelen hangsúlyeltolódás nem következett be, csupán a lényegesebb írói tulajdonságra esett megfelelő fény. Gábor pályáján mind eszméileg, mind művészilag a legnagyobb emelkedőt a bécsi emigráció jelenti, itt teljesedik ki a publicista, érettebbé és sokszólamúbbá válik a lírikus, és készül a majd kibontakozó novellista és kritikus. A berlini évek ehhez képest egyfajta beszűkülést jelentenek, amelyből csak bizonyos megrázkódtatáson át vezet az út tovább odáig, hogy Gábor a szovjetunióbeli emigráció egyik néprönt-ideológusa és legfontosabb irodalomszervezője legyen.

Nem kívánom tovább méltatni a válogatás és a tanulmány erényeit, hiszen azok helytállnak önmagukért. Csupán néhány kérdést szeretnék még érinteni, olyan kérdéseket, amelyek a válogatás áttanulmányozása során merülhetnek fel. Diószegi a kötet anyagát a versek, sanzonok; a publicisztikai írások; a szatirikus jelenetek; majd a karcolatok, riportok, novellák és az irodalmi polemikiák, kritikák címző alatt csoportosította. Néhány szóval meg kellene indokolnunk a karcolatok, riportok és novellák együtvértartozását. E jelenség mögött ugyanis a német proletárirodalom belől lezajlott egyik igen lényeges vita húzódik meg, amelynek elvi és egyéb vonatkozásai évekkel későbbre is elgyűrűztek egészen a szovjetunióbeli emigrációig. A német proletárirodalmi szervezet a RAPP-korszakban és annak jegyében dolgozott, és benne fontos szerepet játszottak a magyar írók is. A RAPP-felfogás lényege az volt, hogy a hatalomért folytatott küzdelemben az irodalomnak, a művészetnek közvetlenül kell szolgálnia az osztályharcot, s nem elsősorban a művészi gond, hanem a közvetlen forradalmi valóság ábrázolása és az osztályharcos szándék a lényeges, s hogy ezt a harcot főképpen és elsősorban a proletárszarmazású írók vívhatják a legeredményesebben. A művészet e szikár felfogásának jegyében a német proletárirók egész gárdája növekedett fel, s az általuk létrehozott irodalomban széles tereft nyert sok addig irodalomtól kivülinek tartott elem is, így elsősorban a szociográfia, a publicisztika és a riport. Ez ellen emelte fel szavát Lukács György s bonyolódott heves vitába Willi Brédellel, Otto Gotschével, a később renegáttá vált Ernst Ottwalttal. Lukács különösen a *Reportage oder Gestal-*

tung? (*Linkskurve*, 1932. H. 7. S. 23—30. és H. 8. S. 26—31.) c. cikkében utasította ki a művészi alakítás területéről a riportszerű megközelítést. Ezt az esztétikai állásfoglalást mind akkor, s különösen az elmúlt években erős kritika érte. Gábor azonban nem elvi vitát folytatott akkor ebben a kérdésben Lukáccsal, hanem a saját művészi gyakorlatával válaszolt, s ennek a szándékának eredményeként Gábor életművének e kötetben jelzésszerűen felvillanó, de igen lényeges eleme bontakozott ki: a művészi színvonalú riportázs megteremtéséé, még pedig olyan fokon, hogy az a legsikerültebb pillanatokban a novella színvonaláig emelkedhetett. Gábor így a gyakorlatban bizonyította meg, hogy a művészi színvonalra és a korszerű valóságábrázolásra egyaránt lehet egyidejűleg is törekedni és ezt a követelményt sikerre lehet vinni.

Egy másik ilyen probléma, amelyet Diószegi érint ugyan tanulmányában, de a hely és a dolog természetének megfelelően nem elemez eléggé szélesen (eddig a dokumentumok sem voltak hozzáférhetőek), annak a fordulónak a jelentősége Gábornál, amely a harmincas évek elején megszűdött le a németországi proletárirodalom belül. A magyar írók egy része, így Komját Aladár, Bíró Károly, Kemény Alfréd és korábban maga Gábor Andor is, meglehetősen következetesen képviselték a RAPP elvét a Bundon belül, s e felfogásukhoz még akkor is ragaszkodtak egy ideig, amikor a harkovi proletárirodalmi konferencia (1930) után erősen lehetett már érezni a művészi felfogás teljesebbé tételére és az írói front kiszélesítésére irányuló igényeket magán a proletárirodalmi mozgalmon belül is. Ezekről az ellentétekről, az adminisztratív következményeken túlmenően mélyenszántó viták bontakoztak ki, amelyeknek pozitív hatása éppen úgy felfedezhető Komját írói pályájának lendületes megemelkedésén a harmincas években, mint Kemény Alfréd vagy akár Gábor Andor szemléletének határozott átalakulásán. Az irodalomkutatás eddig kevés figyelmet szentelt Gábor Andor azon írásainak, amelyekben a RAPP szűkös felfogásának nyomait fedezhetjük fel. (Elsősorban az alábbi cikkekről van szó: *Über proletarisch-revolutionäre Literatur*. *Linkskurve*, 1929. H. 3. S. 3—6.; *Die bunte Welt des Genossen Barbusse*. uo., 1929. H. 5. S. 5—6.; *Henry Barbusse an die Linkskurve*. uo., 1930. H. 2. S. 5—8.) Ezeknek a figyelembevétele és elemzése azért is fontos, hogy adalékot szolgáltatassunk a RAPP-korszak mindmáig el nem végzett kritikájához, másrészt pedig, hogy megérthessük azt a mély szemléleti változást, amely Gábornál a harkovi konferencia, a Bund kritikája nyomán, valamint a RAPP feloszlata (1932. április) után vég-

bement. Ez a hatás kettős irányú volt, egyrészt elősegítette, hogy Gábor az írói néppolitikai egyik szervezője és ideológusa lehessen, másrészt azonban (főleg Lukács elméleti munkásságának hatására) olyan szemléleti sajátosságok is kifejlődtek nála, amelyeket az oeuvre végős megrajzolásánál majd kritikailag kell számba vennünk.

Ezek a vonások még e válogatásból is előtűnnek. S itt nem is elsősorban Gábor *Van-e marxi esztétika?* c. cikkének nehézkes „hegelianizmusára” utalnék, hanem arra a cikksorozatra, amely az emigráció magyar és németnyelvű lapjaiban jelent meg, s a német antifasiszta irodalom elvi, esztétikai kérdéseivel foglalkozik. Gábor mint szerkesztő és irodalompolitikus egyrészt valóban elismerésre méltó természetességgel fogadja mindazok közeledését, akik bármely plattformról is, de szembenállnak a fasizmussal, de ugyanakkor, hasonlóan Lukácsnak az *Új Hangban* megjelenést s e problémakört tárgyaló cikkeihez, olyan liberális engedményeket is tesz, amelyek már nem következnek a munkásszféra vezető néppolitikai kulturális programjából. (L. pl. *Kritika a kritikáról.*)

A néppolitikai korszakban kialakult realizmus-elmélet védelmében és az avantgardizmus s a formalizmus ellen folyó erőteljes publicisztikai hadakozásnak is fellelhető nemcsak előre mutató, helyes, hanem elgondolkoztató elemei is Gábor szemléletében. Itt elsősorban a volgai német köztársaság írószövetségi lapjában megjelentetett tanulmányaira gondolok. (Főleg: *Einiges über Komposition*. *Der Kämpfer*, 1935. Nr. 3/4. S. 86—93. és *Dialog über geschlossene Formen*. uo., 1935. Nr. 5/6. S. 92—99.) Ez utóbbit a jelen kötet is közli Lányi Sarolta fordításában. Diószegi bevezető tanulmányában igen finoman és meggyőzően világítja meg, hogy Gábor huszas évekbeli lírája, annak ellenére, hogy megkerülte a *Nyugat* végrehajtott lírai „forradalmát”, sőt úgyszólván érintetlen maradt a proletárirodalom belül lezajlott formai revolúciótól, s azzal együtt, hogy a tradicionális, elsősorban Arany János-i líra nyomdokait követte, mennyire modern tudott maradni tartalmi értékeivel, s azzal, hogy Ady és a nemzetközi proletárlíra eredményeit magába szívta. Mégis, anélkül, hogy e hatásos valóban jelenvalóságát lebecsülnék, lehetetlen nem látnunk azt, hogy e formai „konzervativizmus” találkozik majd a harmincas évek közepén az avantgardizmus ellen kibontakozott küzdelem gyengéivel. Gábor említett írásában bebizonyítja vitapartnerének, hogy az oldott szabadverssel szemben egyáltalán művészi fölényben van a szabályosan rímes vers, amely a hagyományos nyugat-európai formákat követi. Önmagában, elszigetelten is

aligha helytálló ez az értékelés, ha figyelembe vesszük a szocialista líra európai fejlődését a huszadik században, de még inkább kitűnik e konzervatív esztétikai nézet gyengesége, ha meggondoljuk, hogy az a korabeli sajátos realizmus-felfogás elemei közé tartozik.

Diószegi elemzésén belül különös figyelmet érdemel az a fejezet, ahol Gábor Andor líráján és publicisztikáján belül az Ady-hatást vizsgálja. Ez a jövőendő szocialista irodalmi kutatásoknak egyik fő területe kell, hogy legyen. Nem elég deklaratíve arra hivatkozunk, hogy a magyar szocialista eszmiségű irodalomnak nem a századforduló és századelő érzelgős-kispolgári szocialista költői, hanem közvetlenül: Ady a legfontosabb hagyomány, forrása, hanem a kutatások során ezt be is kell bizonyítanunk. Ady stílusforradalmának és a szocialista avantgarde viszonyának feltárása és megvilágítása is még elvégzendő feladat, de számos adalék igazolja máris József Attilánál,

Karikás Frigyesnél, a *Kassai Munkás* körül csoportosuló írói körnél, hogy ez a kapcsolat megvolt, hogy ez az irodalom áramából kibontható valóság. Ehhez a munkához Diószegi András Gábor Andor kapcsán értékes adalékokkal szolgált, még pedig konkrétumokban és módszerbeli tanulságokban egyaránt, amikor egészen a lírai imponderabilitásig elmenően nyomot követte és kikutatta az eszmei és költészeti folytonosságot Ady, és másrészt Gábor szocialista művészete között.

Néhány problémát érinthetünk csak futólag a Gábor Andor válogatás kapcsán, de ezekből is kitűnik, hogy a magyar szocialista irodalom kutatásának és feltárásának során így vagy úgy, de felmerül és új megvilágításba kerülhet a huszadik századi magyar irodalom nem egy lényeges kérdése. Az eddig kialakult bázison és az elért eredményekre támaszkodva már csak ezért is tovább kell folytatni ezt a kutatómunkát.

Illés László

STILISZTIKAI TANULMÁNYOK

A Kiadói Főigazgatóság előadássorozatának teljes anyaga. Bp. 1961. Gondolat K. 455 l.

A kötet — ahogy *Kőpeczi Béla* előszava tájékoztat — a Kiadói Főigazgatóság 1958—1959-ben megtartott stilisztikai tanfolyamának anyagát tartalmazza. A szó szerint közölt előadások (melyek közül közvetlenebbül csak néhány érinti a könyvkiadás gyakorlatának problémáit) jóval jelentősebbek, mint a könyv alcíme sejtetné. Nemcsak azért, mert az előadók között a stilisztika több jeles hazai művelője is felvonult, hanem azért is, mert a jól felépített gyűjteményből először árad talán igazán határozottan a mai élethez való közelkerülés szándéka. E sokáig méltatlanul mellőzött tudományág ismerői még akkor is igyekeznek korunk kérdéseire válaszolni, ha adataink éppen a legújabb periódusra vonatkozóan a leginkább hiányosak. A magyar tudomány lassú, ám feltartóztathatatlan törekvése nyilatkozik meg ebben is: a stilisztika is ki akar lépni elszigeteltségéből, szűkkörűségéből; a jelen problémáinak megoldásához akar segítséget nyújtani — ez a kötet egyik legjelentősebb pozitívuma. Az előadássorozat jellege rögtön meghatározta a legsürgősebb feladatokat (s ez ismételten aláhúzza az ilyen természetű feladat-vállalások helyességét): a tanulmányok a XX. század kérdéseit helyezik előtérbe, még pedig szándékukban és igen sokszor eredményeikben is e kérdések marxista igényű megválaszolását;

ebben viszont — nem kell külön hangsúlyoznunk — a magyar stilisztika majdnem töretlen úton jár. Ezt a jelentős ténytet mindjárt előjáróban kell leszögeznünk, akkor is, ha a későbbiekben a marxista szemlélet alkalmazásának több bizonytalanságára rá fogunk mutatni. A kötet jelentősége — egyetlenségei ellenére is — vitathatatlan; az utóbbi évek egyik fontos vállalkozása. Erényei, hibái éppen ezért egyaránt jelezhetik az elkövetkező évek stíluskutatásának feladatait.

Az előadások — amennyire lehetett — időrendi felosztás szerint következtek. *Balázs János* e sorozathoz készült *Történeti bevezetője* (7—61. l.) a stilisztika fejlődését világosan, a lényeges elemeket kiemelve foglalja össze. (Nem volna haszontalan ezt az előadást — lényegesen bővítve — külön kötetben is megjelentetni: tudományos ismeretterjesztésünk jól használható könyve lehetne.) Már a *Bevezető* is a funkcionális szemléletmód mellett tör lándzsát; ez érvényesül a gyűjtemény többi tanulmányában is. A legszebb példa ennek alkalmazására *Bárczi Géza* kitűnő tanulmánya a *Nyelvtárs és irodalmi stílus* kérdés-csoportjáról (62—115. l.). Mindig az irodalom hasznát figyelmeztetve, a nyelvtársi elemek alkalmazását funkciójuk szempontjából vizsgálja; állásfoglalása ezért világos és teljes mértékben helyeselhető. Érzé-

sünk szerint ez az előadás az utóbbi száz esztendő különösen bonyolult és nehéz problémáját véglegesen megoldja; a — sokszor nacionalizmusba csúszó — viták végére pontot tesz. Külön hangsúlyozni szeretnénk Bárczi Géza összefoglalójának záró jellegét, már csak azért is, mert reméljük, hogy stílus-kutatóink figyelmét e sokat tárgyalt problematikáról a jövő kérdései felé fordítja. (Mert — a későbbiekben utalni fogunk rá — még ebben a kötetben is erősen dominál a magyar stilisztika nyelvjárás-firtató — és szerintünk egyoldalú — jellege.) Erre az előretekintésre annál is nagyobb szükség van, mert a tájnyelv kérdései — akárcsak másutt — nálunk is egyre inkább veszíteni fognak jelentőségükből. A sajtó, rádió és televízió — miközben rövidesen eltünteti a dialektusokat — az elszürkülés veszedelmét növeszti nagyra; minél előbb fel kell vennünk vele a harcot, az irodalmi műveken belül is.

A következő három előadás — egymást kiegészítve és idézve — általában modern irodalmunk stílusjegyeit vizsgálja. *Bóka László — Egy új stílus bölcsőjénél* címmel — Ady Endre és a Nyugat-mozgalom irodalmi forradalmának hatását, a bekövetkezett stílus-változás okait és jellegzetességeit elemzi; sőt (hét tételbe foglalva) megpróbálja általánosságban is meghatározni egy új stílus kialakulásának feltételeit és jegeit. A kitűnő dokumentációs kísérlet a stílus-változást mindig mélyreható társadalmi és ideológiai változásokhoz köti s a mindig költői nyelvben konkretizálódó szemléleti átalakulást tartja a legfontosabbnak. A fő tételben lényeges marxista alapelveket kimondó és alkalmazó tanulmány azonban néhány részletkérdésben vitára ösztönöz, így az irodalmi témakörök változásának, a már meglévő (korábbi) formákincs felhasználásának és a stílusorszakok időtartamának kérdésével kapcsolatosan (2., 5. és 7. tétel). Az irodalmi témakörök csak látszólag változnak „alig” (120. l.); valójában — a történelem folyamán — egyre bővülnek, s egyúttal differenciálódnak, akárcsak a már meglévő szemléleti, szerkezeti vagy nyelvi formák (132. l.); hiszen a stílusváltozás maga hosszabb folyamat, melyet tekintélyes előkészítő korszak előz meg (ebben halmozódnak fel a minőségi változashoz szükséges eszközök s a szemlélet új formái) s ha maga a stílusváltás periódusa viszonylag rövid is (142 l.), a hosszan elnyúló utókorszak ugyancsak idetartozik (ez terjeszti el, vizi diadalra az irodalom alsóbb rétegeiben is az új stílus eszközeit, ez közhelyesíti és mervíti meg őket, így lesznek majd ezek a soren következő stílusváltozás legkonokabb ellenfelei és akadályozói). A fejlődés folyamatosságát és dialektikáját (sőt, az egyre gyorsabb idő-

közökben történő stílusváltást), a folytonos — ám mindig magasabb szinten történő — „helycserét”, a régi elhalásának és az új születésének nehéz küzdelmét csak az időkoordináta számításba vételével lehet egészen pontosan leírni. Bóka László igen sok gondolatot ébresztő elvonatkoztatásai, új utat törő bátorságukkal, megteremtették az alapot a nagyigényű, általános tételek megfogalmazásához; bizonyos, hogy a későbbiekben az ő tanulmánya lesz a kiindulópontja az erről a kérdéstről várható esszemeszeré- nek. A bő anyag-idézés és a frissesség a legnagyobb erénye. *A legújabb magyar költészet stílusproblémáit* felsoroló tanulmánynak is (147—194. l.). Gáldi László — a konvencionális példatár felújításával — igen sok új megállapításhoz jut el a legújabb magyar líra jellegzetességeit illetően. Először a harmincas évek elején bekövetkezett (és mindmáig pontosan meg nem határozott) stílus-változashoz szolgáltat lényeges adalékokat, majd az idősebb és fiatalabb nemzedékek alkotásait vizsgálva mai költészetünk néhány tulajdonságát írja le. A gazdag dokumentáció azonban — a kritikai válogatás mellőzése miatt, csak a leírás funkciót teljesítve — nem azt adja, amit a cím ígér: problémák helyett gyakran jelentős és jelentéktelen sajátosságok egyenrangúan szerepelnek. (A tájszó használata például — szerintünk — már ez utóbbi kategóriába tartozik. Hogy Boda István, egyik versében, a *ledice* szót használja a *gleditschia* elferdített változataként [175. l.], az aránytalanul kisebb probléma, mint a helyesen egyik legfontosabb sajátosságul jelzett képalkotásai nyugtalanság, a mondanivaló hű visszaadásának alárendelt új formai eszközök kutatása, a természet-tudományos gondolkodás és szokás újabb térhódítása, és így tovább). Az egyszerű deskriptív jelleg többször megakadályozta a mai költészetünket kitűnően ismerő Gáldi Lászlót, hogy a kezében lévő anyag minden lehetőségét kiaknázza; sőt, a költői szókészlet alakulásának mérlegelés nélküli regisztrálása téves irányba is elviszi. (Nem hinnénk például, hogy Papp László vagy Csepeli Szabó Béla esetében világirodalmi összehasonlításra nyílnék alkalom, s azt sem, hogy „a családias közvetlenség korunkban talán a legjobban segíti abban a költőt, hogy új nyelvi effektusokat, a líra varázslatának új lehetőségeit izlelgesse” [174. l.], hiszen mai költészetünk egyik legnagyobb veszedelme éppen ez a kispolgári „családiaskodás”!) Nem hisszük azt sem, hogy a 191—192. lapon idézett Zelinszkij-ötlet valamelyest is előbbre vihetné a kutatást. Mégis: Gáldi László nagyigényű tanulmánya — problémái ellenére is — a leginkább mához szóló: örömmel köszöntենék a mai költészet tanulásait összegező verstaná után egy, az egy-

szerű dokumentáción bátran túllépő kötetet erről a témáról is!

T. Lovas Rózsa az előbbi két szerző által tárgyalt korszak prózájának elemzésére vállalkozott *A magyar széppróza stílusának fejlődése a Nyugat stílusforradalma után* című tanulmányában (195—239. l.). Kitérő megfigyeléseit azonban csak a szimbolista, impresszionista és expresszionista stílus bemutatásakor használja fel; a harmincas évek utáni jelenségek elemzésével adós marad és — miután a fetiszizált „közérthetőséget” teszi meg realizmus-koncepciójának alapjává (216. l.) — megelégszik néhány jelző alkalmazásával, a sajátosságok kimutatása helyett. (Így pl. Illyés Gyula stílusa, mely valóban „a legmagasabbrendű magyar próza színvonalán áll”, „férfistílus” [233. l.], mert — állítólag — „nincs kitarulkozó, vallomásos jellege” [234. l.]; Németh László „stílusa magasrendű, szuggesztív, egyéni kifejezési forma, de a nagy tömegek számára még nem könnyen hozzáférhető” [236. l.].) Ez a tanulmány is bizonyítja, hogy míg elsősorban T. Lovas Rózsa korábbi munkásságának jóvoltából a századelő néhány stílusi problémáját már megoldottuk, addig az utóbbi évtizedek merőben új kifejezési eszközeit (pontosan azokat, melyek nem a tájnyelv kérdéscsoportja körül helyezkednek el már, pl. Nagy Lajosnál) még csak meg sem közelítettük; hogy stílus-vizsgáló eszközeink, melyek az „izmusok” megfajtására kiválóan alkalmasak, már nem jők a modern próza vizsgálatához (pl. ahogy később látni fogjuk, Kosztolányiéhoz sem).

A kötet három utolsó tanulmánya egy-egy jelentős XX. századi alkotó stílusát vizsgálja. *Herczeg Gyula* terjedelmes, *Móricz Zsigmond stílusáról* szóló elemzésében (240—329. l.) két fő tételre építi — s ezáltal világosan tudja csoportosítani — mondanivalóját. Az igen egységes tanulmány legfontosabb eredménye a „szabad függő beszéd” (*style indirect libre*) szerepének bemutatása; érzésünk szerint Móricz stílusának valóban legjellegzetesebb vonását tárgyalja benne. A tájnyelv használatának kérdését ugyancsak ebből levezetve oldja meg, s bár ebben a tanulmányban is kísért a történetiség bizonyos fokú háttérbe szorítása, a témájában igen járatos szerző példásan végi el az egyéni stílus megnyugtató és korántsem öncélú elemzését. Ugyanezt nem lehetne elmondani *Horváth Mária* Kosztolányi-tanulmányáról (*A nyelvi formák szerepe Kosztolányi prózájában*; 330—407. l.); a *Pacsirta* c. regényből nem a lényeges, egyéni stílusjegyeket mutatja fel, hanem — miután nemes ihletéssel védi a nagy stílusművészt a közelmúlt túlzó támadásaival szemben — részint közismert tételeket ismétel, részint megelégszik egyszerű dokumentarizmussal. (Így jut —

— majdnem kétíves vizsgálódás után — ehhez a summázathoz: „Valamennyi szó [ti. Kosztolányi prózájában] — önmagában és szövegszerkezeti tagként is — funkcióval bír, beletartozik egy nagyobb egységbe, alá van rendelve egy nagyobb célnak” [365. l.]; tanulmánya végén pedig így összegezi véleményét: „Az általánosításoktól óvakodtam, hiszen tisztában vagyok azzal, hogy Kosztolányi írói arcképének megrajzolásához *alapjeltételként* [Kiemelés nem tőlem! Sz. Gy.] előbb munkássága egészét kell tanulmányozni, ennek a fejlődésrajznak az elkészítését viszont nem vállalhattam. Vizsgálatomnak — ha van — mindössze helyi értéke lehet, és ez talán egyelőre felment attól, hogy befejezéskeppen összefoglalóan jellemezzem Kosztolányi stílusának, ennek a páratlan, egyéni írásművészetnek jellegzetes jegyeit”. [394. l.]) Végezetül *R. Hutás Magdolna* szolgáltató további adalékokat a nagy magyar proletárváltó életművének tanulmányozásához *József Attila stílusa jelzői tükrében* c. előadásában (408—452. l.). Valóban hasznos (bár igen fáradságos) munka a jelzős szerkezetek különféle fajnagok összegyűjtése; a szerző bő példatárát a későbbi stílus-kutatás gyakran alkalmazni fogja. Kár, hogy *R. Hutás Magdolna* maga nem élt mindenütt a rendelkezésére álló gazdag dokumentáció előnyeivel, nem kereste meg e jelzős szerkezetek szerepét a nagyobb összefüggésekben (holott — ahogy maga is megállapítja — a jelzős szerkezetek stílusértékét csak a nagyobb egységeken belül határozhatjuk meg helyesen. [410. l.]) Pedig egyetlen rövid, ám igen hasznos kitekintés (a tömör szökeppel kapcsolatosan; 431—434. l.) is bizonyítja, hogy könnyen közel tud kerülni *József Attila* stílusának lényeges kérdéseire.

A Stilisztikai tanulmányok kötete ily módon minden e század irodalmával foglalkozónak sok hasznos felvilágosítást nyújt, egyúttal — mert a stílus-kutatás nehéz munkájába is betekintést enged — elismerésre készíttet mindennemű (századunk problémáit érintő) eredményt illetően, még akkor is, ha ezek az eredmények néhol kisebbek, mint amit a kötet minden tanulmányából áradó úgyszólván alapján várni lehetne. Az előadás-sorozat elsősorban arról győz meg, hogy stilisztikánk nagyszerűen ismerik a magyar stílus-kutatás korábbi eredményeit és módszereit, kiválóan eligazodnak a nyelvtudomány kategóriáiban s érzik azt a felelősséget is, ami a magyar marxista stílusvizsgálat megteremtésének folyamatában rájuk hárul. Bizonyosnak látszik, hogy a kötet tanulmányainak szerzői — mint ahogy a magyar stílus-kutatók általában — nem fognak megállni az eddig elért eredményeknél s előbb-utóbb meg fogják találni azt a komplex módszert, melynek segítségével a sok helyütt

még kísértő dokumentarizmust leküzdvé valóban teljes képet tudnak adni egy kor általános stílusjegyeiről. Kutatásunk egyelőre még szívesebben jár már ismert utakon (például hosszasan elidőz a tájnyelvi szókincs különféle rétegeinek felderítésénél); a társadalmi környezet vizsgálatát még gyakran mellőzi; még kerül a polémiát, inkább regisztrál s még ritkán ismeri el a funkcionális mellett a történeti szemlélet igen lényeges szerepét a stilisztikában. A kötet leginkább szembeötlő fogyatékosai (az elavult kutató-eszközök használata mutatja) ez utóbbi elhanyagolásából adódnak. A funkcionális-történeti módszer kialakulatlansága okozza, hogy sokszor statikus képet kapunk csak, holott a stílus maga — a társadalom által determinált szemlélet hatására — mind a szerkezeti, mind pedig a tematikai formák területén egyszerre merít az örökségből és egyszerre teremt újat s éppen a hagyomány és az újítás viszonya, aránya, foka szolgáltat biztos alapot egy állandóan változóban levő stílus meghatározásához. Hogy csak XX. századi magyar példánál maradjunk: mindaddig nem sikerül teljes képet adni a századelő, akár a harmincas évek korának stíusáról, amíg az elemzés néhány kiemelkedő egyéniségre korlátozódik (s e nagy egyéniségek életművén belül is egy-egy kisebb korszakra vagy egy-egy alkotásra) s amíg nem sikerül az egymás mellett futó szálakat egyszerre szemügyre venni. Az elszigetelt, egyedi vizsgálódás (mely néha a pozitivisták mód-szert idézi) e kötetben olyan szélsőségekhez is elvezet, mely akaratlanul is karikírozhatja e történelmietlen molekularizmus „eredményeit”. (Horváth Mária, Kosztolányi hasonlatainak jellegéről szólva, meg sem kísérli, hogy a kortársi irodalomban keressen összehasonlítási alapot, hanem így bizonyít: „Nem szükséges a barokk vagy a romantika korának bonyolult mondatszövevényekbe beleágyazott, cirádákkal ékes hasonlatait elemeznünk ahhoz, hogy ezek és Kosztolányi hasonlatai között különbségeket állapíthassunk meg” [376. l.]. Valóban nem szükséges; mint ahogy felesleges utalásnak tetszik ugyane tanulmány egy másik zárójeles betoldása is, a ’zöld és a ’remény’ szinte köz-hellyé vált kapcsolatának magyarázatakor:

KOMLÓS ALADÁR: A LÍRA MŰHELYÉBEN

Bp. 1961. Magvető K. 146 l.

Irodalomelméleti műveknek mindig szűkben voltunk. Ez a megállapítás különösen áll a lírát, a lírai költészetet tárgyaló tanulmányokra. Komlós Aladár könyvecskéjének már címe is arra utal, hogy ezúttal nem szín-

„Vajkaynak a fiatalemberhez fűződő zöld reményei (csokonaiasl) megsemmisültek, elhervadtak”. [379. l.] Vagy: Kosztolányi egy helyen a ’legott’ szót használja. Rögtön működésbe lép a dokumentációs gépezet: „A legott határozószó mai nyelvünkben háttérbe szorult (...) Úgy látszik, Vörösmartynál még gyakori. Ime két példa” [349. l.] és valóban két versidézet következik: három sor *A búvár Kundból* és kettő a *Szép Ilonkából*. Az egyik tanulmány „a munkák sokaságára tekintve sem” merne „egyszerűen Kosztolányi ’fejlődéséről’ beszélni” (342. l.), a másik leszögezi: „Lehetséges, hogy tárgyalásom módja [mely egyébként leíró nyelvtani kategóriákon alapszik] sokak számára rendszertelennek tűnik majd. Haladhatnék időrendben, ha a költői életmű fejlődését feldolgozták volna már. Ennek hiányában — magam nem lévén irodalomtörténész — nem vállalkozhattam arra, hogy irodalmilag még megfejtelten versek jelzős szerkezeteinek értelmét vagy hangulatát boncolgassam.” (411. l.) Mintha a stilisztika egészen messzire került volna az irodalomtudománytól!

Az irodalomtörténet és a kortársi kritika eredményei ritkán kerülnek — éppen a történeti és kritikai szempont elhanyagolása miatt — a stilisztikai tanulmányok adatai közé. Így kerülhet, *nem irodalmi* kategorizálás miatt, egymás mellé egy sor mai fiatal, kezdő vagy harmadrangú költő már-már klasszikusokkal, egyenrangú súlyú példákban; így emlékeztethet Csepeli Szabó Béla „szózuhataga” Valéry Larbaud-ra (166. l.), így vitatkozhat az egyik tanulmányíró kétszer is Pintér Jenővel (332., 393. l.), holott vele — sem Kosztolányi értékelésében, sem másében — már saját korában sem igen vitatkoztak.

Bizonyosnak látszik, hogy e szándékában imponáló, s eredményeiben is tiszteletre méltó kötet tanulságai (a negatívak is) további kutatásra fogják ösztönözni a stilisztika művelőit. S bizonyos az is, hogy az irodalomtudomány és nyelvtudomány valamennyi korszerű eredményének együttes felhasználása biztosítja majd az előrehaladást a tovább vezető úton.

Szabó György

tézist olvashatunk, hanem a lírai alkotások lényeges kérdéseit érintő esszét. Maga említi azt is, hogy kísérletét, nézeteit nem a véglegesség igényével terjeszti elő, inkább az említett problémák megvitatására számít.

(22. 1.) Feladatának már előre csökkentését csak sajnálattal vehetjük tudomásul, éppen őtöle, akiben mindig megvolt a líra iránti fogékonyság, és már több alkalommal írt idevágó kérdésekről. Mostani könyvét is megelőzi „A lírai versről” című tanulmánya,¹ (ennek szövegét csaknem teljesen beolvasztotta jelen könyvébe), ezen kívül még számos helyen foglalkozott idevágó problémákkal. Könyve ezeknek az előtanulmányoknak betetőzése, napjaink irodalomszemléleti szempontjaival bővítése. Ezek között az új vonások között különösen a jelentős mondanivaló szerepéről írottak sikerültek. (23—4. 1.) Előző írásait gondosan átvizsgálva, mindazt változatlanul hagyta, amit időtállóan érzett. Értékes tulajdonsága a kis munkának a tárgy megnyerő ismerete és szeretete, amely a mindvégig finom és pergő fogalmazással társulva csakugyan olvasmányossá és érdekessé teszi ezt a nagyon szárazon is megírható témát. Ezért kár, hogy az említett versek jó részénél Komlós nem részletezi gondolatait, nem elemzi tüzetesebben és több példával támogatva elveit. A munka szerkezete, az egyes fejezetek egyenetlen terjedelme, a jelenségek olykor pusztá megvillantása (árnyaló tényezők említése nélkül) ugyan még emlékeztet a hajdani könnyed esszéstílusra; mégis szóbakerül a líra legtöbb fontos problémája. Számos kitűnő megfigyelés bukkan fel a konkrét példákkal kapcsolatban is. Mindazáltal szembeszökő az idézett versek és említett elvek körének egyöntetű zártsága: a modern magyar líra, illetve a polgári irodalomtudomány eredményei köréből ritkán lép ki a szerző. A verspédák esetében a mű terjedelme és jellege érthetővé teszi ezt a korlátozottságot, az elméleti alapok hiánya azonban különösen azért sajnálatos, mivel a szélesebb közönség éppen Komlós könyvéből ismerhetné meg a mai líraelméletet: az eszmei tétováság pedig mind a munka egészén, mind egyes részleteiben nyomon követhető. A mű maradó részei azok, amelyekben — jórészt a költői gyakorlattal kapcsolatban — egy-egy kérdés kerül elénk: a hasonlatról, a lírai vers igazságlelétéről, a vers zenéjéről, a szabálytalan szépségről vagy a rossz versekről írottak. Gondolatébresztő a giccsről vagy a vers lefordíthatatlanságáról készült képecske is. Ezek olvasásakor azonban úgy érezzük, nem mellőzhető szempontok maradtak el az elemzésből. Kérdésesek azok a fejezetek, amelyekben Komlós általános problémákkal foglalkozik. Amíg

szövegelemzését és közvetlen poétikáját többnyire elfogadjuk, esztétikájában éppen a centrális következtetések nem eléggé meggyőzőek.

Az ilyen problémák közül az első a líra és a líraiság keletkezésének, feladatának kérdése. Komlós meghatározása szerint a lírai alkotás olyan rövid terjedelmű vers, amelyben a költő saját érzését (érzelmeit) fejezi ki. (19. 1.) A lírának tartott alkotások száma igen nagy, ezek igen sokfélék, és több műfajra (dal, himnusz, óda stb.) oszlanak. Látszólag ez a gazdagság megakadályozza, hogy egy-egy líráról beszélhessünk. Meg kell azonban különböztetni a lírától az ennél szélesebb körben ismert líraiságot, az egyes műfaji kategóriákat óvatosan kell használni (9. 1.): ezzel már lehetővé válik a líra történeti folyamatának felfogása. A líra virulásának nélkülözhetetlen feltétele az egyén jelentőségének elismerése (11. 1.), különösképpen ha ez az egyén erős és gazdag érzelmi életű (14. 1.). A líra fejlődését a kísérő dallamtól való elszakadása (16. 1.) valamint az értelem termékből az érzelemhez kapcsolódása jellemzi. (17. 1.)

Ez a következtetés voltaképpen helytálló, pusztán az hiányzik belőle, hogy Komlós határozottan szögezze le: mind az egyes lírai alkotások, mind az ezeket tartalmazó műfajok vagy műfajcsoportok, akár az egész irodalom, történeti kategóriák; a belőlük kiolvasható társadalmi gondolatok, nyelvük, szerkezetük, az író és a közönség kapcsolata egy-egy adott társadalom viszonyai közé illenek és azt tükrözik. A műfajcsoportok történeti jellegét már Hegel az epika és a líra (valamint a dráma) egymásutánjaként fogja fel,² Belinszkij pedig még inkább határozottan a lírát az epika utáni, arra válaszul önmagába visszatérő költészetének tartja.³ Különösen a görög irodalom fejlődésében figyelhető meg az epika—líra—dráma hármasság fokozatossága. Péterfy Jenő is említi ezt, és Komlós könyvében idézi őt (13. 1.), azonban a történetiség nem pontos felfogásából az következik, hogy a líra számára egyedül az egyén jelentőségének az elismerését tartja fontosnak.⁴ A példából (Balassi, Petőfi, Ady, József Attila) kiviláglik, hogy Komlós ezt évszázadokra egyforma jelentőségűnek tartja. Ugyanakkor a szoros értelemben vett lírát könyve elején csak a kései Európával kezdődően teszi fel. (6. 1.) Két vélemény áll tehát szemben egymással, az egyik szerint a líra mindig megjelenik, ami-

¹ KOMLÓS ALADÁR: Írók és elvek. (Irodalmi tanulmányok.) Bp. 1937. 207—32.

² HEGEL: Esztétikai előadások. III. Bp. 1958. 256—7. (ezt Komlós is idézi: 11. 1.) és különösen 328, 331.

³ BELINSZKIJ, V. G.: A költészet felosztása műfajokra és ágakra. Esztétikai szemelvények. Bp.

1955. 145.

⁴ A líra virulásának nélkülözhetetlen alapfeltétele „az egyén jelentőségének elismerése: kell, hogy az ember úgy érezhesse, fontos amit érez, és hogy elmondhassa azt; másik feltétele persze, hogy legyen mit elmondania...” (11. 1.)

kor az egyén jelentőségét elismerik, a másik egy időponthoz köti kialakulását. Az előbbi szemlélethez kapcsolhatnánk a líraiság itt megemlített kérdését, azonban Komlós csak megvillantja a problémát és később nem tér rá vissza.⁵ A kérdés felvetését az indokolja, hogy sok költői alkotásban nem a líra, epika vagy dráma egy-egy szabályos példája tárul elénk, inkább a műfajok és műfajcsoportok összeolvadásának vagyunk tanúi. Erre a jelenségre Hegel⁶ és Belinszkij⁷ is rámutattak. Már a líra kialakulásakor is megfigyelhető az egyes művekben a líra, valamint a lírai vegyülés az epikával és az epikaival. Később sem változik a kép. Érthető ez, hiszen maga az egyéniség megjelenése sem zavartalan egyöntetűséggel ment végbe. Noha ezzel a kérdéssel a kutatók nem foglalkoztak tüzetesebben, annyi mégis világos számunkra, hogy az osztály nélküli társadalomban a művészet, a költészet egyetemes jellegű volt. Ezen a fokon még nem találkoztunk sem lírával, sem más műfajkategóriával. Ez az egység az osztályok kialakulásakor bomlott fel, egymással szemben álló kollektív csoportok egymással szemben álló művészetévé. A görög költészet kialakulásakor például az uralkodók csoportjának apollói kultúrája kerül ellentétbe az alávetettek dionüszoszi kultúrájával. Ezeknek a csoportművészeteknek a korában a művészeknek még nincs egyéni sorsa, alkotói megbecsülése, határozott öntudata. Jellemző műfaj az egy-egy közösséghez szervesen kapcsolódó epika. Csak amikor ez már huzamos ideje él, akkor alakul ki (a társadalmi fejlődésnek megfelelően) az egyéniség és vele együtt a líra lehetősége.⁸ Ez az egymásután azonban nem illik ilyen formájában mindennemű líra elemzéséhez. Az egyénnek más a helyzete a rabszolgatartó, a feudális, a kapitalista vagy a szocialista társadalomban: ennek megfelelően más az ahhoz illő lírai kifejezőmód is. Egy-egy nemzet vagy költő líráját az ilyen kötöttségek a legáltalánosabb módon határozzák meg: az egyes alkotások vizsgálatánál a művészet felépítményjellegeből következően sokkal több szemponttal kell számolni; a Komlós Aladár által említettek kivül különösen a líra egészének mindenkori fejlettségét, valamint az egyes lírai műfajok sajátosságait, a más műfajokhoz, műfajcsoportokhoz való kapcsolódást kell szemügyre venni. Komlós könyvének ugyan nem az volt a célja, hogy történeti egymásutánjá-

ban ragadja meg a lírai alkotások kialakulását, szerepét, inkább azokat az alapvető jelenségeket kísérte figyelemmel, amelyek látszólag minden nagyobb mérvű változás nélkül kísérik végig életútján a lírát. Az ilyen vizsgálódás azonban csak akkor nem tévesztheti meg az olvasót, ha a szerző határozottan megmondja: az általa említett jelenségek, noha általában jellemzik a tárggyul választott líra egészét, egytől egyig történeti változásokon mentek és mennek át. A könyvből ez hiányzik, és a fogalmazásból néha azt következtethetjük, hogy Komlós örök kategóriákról ír.⁹

Hasonlóképpen szembeötlő a lírai alkotások titokzatos csodaként való felfogása. A lírai vers ugyan az egyénhez és az érzelmekhez kapcsolódása folytán nem érthető meg pusztán és száraz racionalizmussal, élvezéséhez és tulajdonságainak felismeréséhez éppúgy hallás kell, mint a zenéhez; az ennek segítségével megismert valóság azonban semmiképpen sem eredendően homályos vagy titokzatos. Komlós ezzel kapcsolatban a következőket írja: a líra egy érzést fejez ki, oly módon, hogy a költő képzeletében az érzés képbe, elméje játékában a rend és zene formáiba öltözik (21. l.); elemei közül az olvasó mindig a számára leginkább nélkülözhetetlent választja ki, átél valamit a költő élményéből és őt is megcsapja a költőt hevítő érzés; mindkét folyamat, a vers megírása és olvasása is csoda. „A dal akkor születik, mikor a világ a lélekben pillanattá tömörül. Nincs időbeli lefolyása, úgyszólván időförlötti.” (26. l.) A költemény nyelve is mágikus erejű, a dolgokat felidező. (33. l.) Csakis az alkothatja meg, akinek veleszületett képessége az egyéni látásmód, aki már gyermekfővel elutasítja a frázist, a közhelyet. (37. l.) Hasonlóképpen az igazi versolvasó sem mindennapi ember, non fit sed nascitur. (87. l.)

Ezeket a gondolatokat a vers szépségének áhítatos tisztelete szülte, a valóban jelentős alkotók megbecsülése. Azonban vagy egy évtizede éppen Komlós írta meg egyik tanulmányában, milyen okok és elgondolások húzódnak meg például a polgárság hasonlóan lelkendező szépségimádata mögött.¹⁰ Ha nem szakadunk el az ilyen tisztelgés külső formáitól is, félő, hogy marad valami véleményünkben annak alapjaiból. A költészettel kapcsolatba hozott mágia vagy a vers időförlöttisége már bizvást ilyen gon-

⁵ „Líraiság ugyanis valóban minden költői műben: regényben, önéletrajzban stb. előfordulhat azon az alapon tehát nem lehetne a lírát külön műfajnak tekinteni, hogy líraiság van benne — de ha a formai tulajdonságokra is tekintettel vagyunk, a líra azonnal felismerhetően elválik szemünkben a másik két költői ágától.” (9. l.)

⁶ HEGEL III. 320, 322, 325, 331. stb.

⁷ BELINSZKIJ 149, 157—8, 170 stb.

⁸ FISCHER, ERNST: Von der Notwendigkeit der Kunst. (2. Aufl.) Dresden, 1961. 35—8.

⁹ Lásd a lírai vers rövidegéről említett példákat a természeti népektől Goetheig. (26. l.)

¹⁰ A szépség sorsa. (1948.) KOMLÓS ALADÁR: Tegnap és ma. (Irodalmi tanulmányok.) Bp. 1956. 327—33.

dolatkörhöz sorolható nézetek. Ezek az elképzelések a polgári irodalomtudományban régóta közismertek, különösen egyes modern irányzatok vallják őket.

A költészet és mágia összekapcsolásának szerényebb képviselői csak a művészet kezdetének vallásos-mágikus voltát vallják,¹¹ mások viszont már minden költői alkotást ilyen célok szülőttének tartanak.¹² Ez az elgondolás téves. Még a polgári szaktudósok körében is gyakori az ezzel ellenkező felfogás, a művészet okát például nem a mágiában, hanem egy elvont — de még mindig józanabb — önálló esztétikai érzék feltételezésében látják.¹³ A marxista kutatókból pedig — jöllehet csak újabban foglalkoznak érdemben is ilyen kérdésekkel — nyilvánvalóvá lett a mágia és művészet azonosításának tarthatatlansága. A művészet ugyanis, még a mágiához kapcsolt fejlődési szakaszban sem irracionális jelenség volt, hanem mintegy munkaeszköze a mágiának, a munkafolyamatok során kialakult objektív és reális szükségleteket elégítette ki.¹⁴ Figyelemre méltó az a tény is, hogy a szertartásos művészi alkotások is a világról szerzett tapasztalatokat rögzítik, dologi formában, reálisan.¹⁵ Azt sem szabad elefejtőnk, hogy a kezdeti és természeti népek számára a mágia nem egy, a valósággal szembehelyezkedő, annál magasabb rendű megismerés vagy alkotótevékenység része, hanem a termelési gyakorlat egyik formája. Végül az a tény, hogy a művészet nem tűnik el egy-egy társadalomból a mágia formáinak eltűnéssel, arra utal, hogy a mágia semmiképpen sem tekinthető a művészet meghatározó okának.¹⁶ Inkább a mágia társadalmi rendeltetése — a társadalmi termelésnek a tudat síkján való tükrözése — egyezik meg a művészetével. Önmagában ennek alapján azonban nem kapcsolhatjuk össze a két jelenséget: sem a mágia meglétekor, sem annak elcsökevényesedése után. Mivel a nyelvet magát sem tarthatjuk mágikus jelenségnek,¹⁷ a költői nyelv egyik oldaláról sem lehet mágikus jelenség, sem egykor, sem most.

A lírai költemény időfölöttiségének fenti megfogalmazása is félreértéseket eredményezhet. Voltaképpen két jelentése lehet e szónak: az első esetben arra vonatkozik, hogy

az epika időfolyamatokat ábrázolásával szemben a líra csupán egy pillanatot ragad meg; a másik értelme egyszerűen a lírai alkotások marandóságát jelenti. Az első értelemben vett időfölöttiség a hajdani kultúrmorfológia kedves fogalma volt, ma azonban akik ezzel a kérdéssel foglalkoznak,¹⁸ sokkal inkább másban látják a lírai időfogalom sajátosságát. Többé nem az időből kiragadott érzékek ünnepi pillanatai¹⁹ jellemzik a lírai alkotást és a líra élvezését, hanem éppen a megragadott, átélt, megvalósított pillanat.²⁰ Nemcsak a formai tömörítés, hanem még a tárgy választott idő fogalma is ilyen értelemben szerepel a mai polgári irodalomtudomány vizsgálódásaiban.²¹ Az idő és a líra, az időfölöttiség és költemények kapcsolata azonban számunkra kevésbé lényeges kérdés. Csupán olyan összefüggésben jelentkezik előttünk is, mint a költészet társadalomhoz, osztályhoz, ezek fejlődéséhez való kapcsolódásának egyik területe. Önálló kérdésként azonban csak a polgári irodalomtudomány tárgyalja.

Mindkét gondolat sor abból a hallgatólagos feltételezésből sarjad, hogy a költői alkotás művészetét nyelvi műalkotás volta szabja meg. Ebből az alaptételből logikusan következik azután a szómágia, az örök nyelvi struktúra a líra képekként való felfogásának gondolata; logikusan hiányzik a koncepcióból az osztálytartalom és a történetiség kérdése.²² Amikor Komlós mind az említett, mind a nem említett fogalmak révén közel jár ennek a nézetnek az elfogadásához, a döntő pillanatban mégis szembe fordul vele. Éppen az ilyen irányzatok kedves hasonlatát használva vonja le a következtetést: a nagy vershez jelentős mondani való is tartozik. (24—5. l.) Ennek bármilyen mértékű elismerése pedig már — szemben az előbbi egyezésekkel — Komlós és az ilyen nézetek közti különbségekre utal.

A lírai alkotás sajátosságait összefoglalva, Komlós négy tényezőt sorol fel: a feltárt érzés- és szemléletmód eredetiségét; a szemlélet, kifejezés és hang hitelességét; a kifejezés újszerűségét; a jelentős mondani valót. (25. l.) Ezek a szempontok, ha nem is helytelenek, mégsem tarthatók végig gondoltaknak és következtetésekként. Első látásra is egymáshoz kapcsolódó, voltaképp-

¹¹ ELIOT, T. S.: *The Social Function of Poetry. On Poetry and Poets.* New York, 1957. 4.

¹² SANTAYANA, GEORGE: *Interpretations of Poetry and Religion.* New York, 1957. xii, 290.

KOMMERELL, MAX: *Gedanken über Gedichte.* (2. Aufl.) Frankfurt am Main, 1956. 503.

¹³ BIRKIT—SMITH, KAJ: *Geschichte der Kultur.* (Eine allgemeine Ethnologie.) Zürich, 1946. 422—3.

¹⁴ FISCHER 14.

¹⁵ JEGOROV, A.: *A művészet és a társadalmi élet.* Bp. 1961. 32.

¹⁶ A marxista-leninista esztétika alapjai. Bp. 1961. 246—7.

¹⁷ ENGELS: *A munka szerepe a majom emberré válásában.* Marx—Engels VM. II. Bp. 1949. 77.

¹⁸ STAIGER, EMIL: *Die Zeit als Einbildungskraft des Dichters.* (2. Aufl.) Zürich, 1953. 224.

¹⁹ CAULDWELL, CHRISTOPHER: *Illúzió és valóság.* (A költészet forrásainak vizsgálata.) Bp. 1960. 186.

²⁰ PFEFFER, JOHANNES: *Das lyrische Gedicht als ästhetisches Gebilde.* Halle (Saale), 1931. 108—10.

²¹ WEHRLI, MAX: *Általános irodalomtudomány.* Bp. 1960. 77—8.

²² VAJDA GYÖRGY MIHÁLY: *Irodalomtörténet vagy költészet-tudomány.* VIF VII/1961/20—2.

pen ugyanazt mondó hármójuknál mindenképpen fontosabb a legutolsóként említett mondanivaló — különösen ennél bántó azonban a fogalmazás pongyolása, hiszen „a nagy versekben jelentős mondanivaló is feltehető” mondatot igen könnyű arisztokratikusan félreérteni: mintha nem minden művészi alkotás lényege lenne a mondanivaló. Ezek az öletszerűen csoportosított vonások azonban nem is a líra, hanem általában a költészet alkotásaira jellemzők. Akkor sem merítene ki az idevágó lényeges vonásokat, ha úgy fognánk fel őket, a líra kizárólagos tulajdonjegyeinek azonban semmiképpen sem tarthatjuk éppen ezeket. Különösen akkor válik ez világossá, ha a szempontokat összehasonlítjuk másféle, marxista megközelítési kísérletekkel. Tyimofejev például a lírát három jellemvonás segítségével különbözteti meg a többi műfajcsoporttól.²³ Elsőként a lírai alkotás hősenek a maga egyedi megnyilatkozásaiban, konkrét élményekben való ábrázolását említi. Ezzel szemben Komlós — ha általában hasonlóan vélekedik is a líraiság és az élmények kapcsolatáról — mindvégig inkább a lírikus, mint a lírai alkotás szubjektivitását említi. (14. l.) Tyimofejev második jellemvonásként a már említett ábrázolás szubjektivitását sorolja fel, vagyis hogy ez az ábrázolás nem elbeszélés formájában, hanem az egyén közvetlén élményeként jelenik meg. Harmadszor az élmény individualizálása jellemzi a lírát. Ez megmutatkozik a nyelvi formában (az emócióra jellemző beszéd tipizálásában), valamint az érzékelt életjelenségeknek a lírai hő élményévé alakításában. Amikor ezeket a szempontokat szembeállítjuk a Komlós említette négygel, nem azt hiányoljuk, hogy Komlós Aladár nem a másik kutató nézeteit fedezte fel. Ez a párhuzamosság azonban megmutatja, hogy ugyanazokat a jelenségeket is más rendszerben hogyan lehet jobban, szervezettebben összegezni. Tyimofejev fogalmainak láncolatában éppen a szigorú következetesség nyeri meg az olvasót. Csakugyan: csupán a lírai költő és a lírai alkotás líraiságának megkülönböztetésével, a művészetnek az

objektív valóságból kiinduló, azt szubjektíven átformáló, majd ismét objektívizáló voltából érthető meg a lírai alkotás és maga a líra is. Ilyen vizsgálatban azután helyet kap a tipizálás, a lírai realizmus és a tudatos szervezés Komlós által elhanyagolt kérdésköre is, ha ilyen szempontokkal dolgozik a kutató, csupán modern példaanyagából is a lírára általában jellemző törvényszerűségek lennének megfigyelhetők.

Sok más kérdésről is lehetne még Komlós könyvével kapcsolatban beszélni, hiszen ha nem is oldja meg mindazt, amiről művében szó esik, problémákban gazdag ez a kis alkotás. Mindezeknek a kérdéseknek elemző vizsgálata azonban nem lehet egy ismertetés feladata. Az eddig említett nézetek terjedeleme szerint ugyan a művesce kis részét teszik csak ki, ennek azonban alapvető és elvi jelentőségű részeit érintik. Annál is inkább ezeknek a részeknek az elemzése volt a fontos, mivel Komlós közülük keveset gondol végig, érlel meg teljesen. Ha művének általában jellemző tévovaságát, sokszor önmagának is ellentmondását a szerkesztés és stílus esszé-jellegéből megértjük, noha indokoltak nem nevezhetjük; azt azonban mindenképpen helytelenítjük, hogy a következtetések jó része — akarva-akaratlan — az idealista esztétikákból jutott el a műbe, ott él tovább. Maga a szerző ugyan említi a marxista esztétika kategóriáit, módszeréhez is közeledik; mégis túlságosan közel marad a polgári irodalomtudományhoz, nemegyszer önmaga régiebb nézeteihez, és ez a körülmény rendkívül nehezíti teszi számára a kérdések helyes megoldását. A kitűzött feladatokon kívül is sok kérdés kerül szóba, megnyugtató feleletet azonban éppen a leginkább fontosaknál kell nélkülöznünk. Az a tény, hogy évek óta Komlós műve az első ilyen tárgyú munka, nemcsak a mű hatását növeli meg: arra is ráébredhetni olvasóit, irodalomelméleti kutatásainknak mennyire sürgető feladata lenne egy nagyobb szabású, marxista lírai poetika megalkotása.

Voigt Vilmos

CSANDA SÁNDOR: A TÖRÖKELLENES ÉS KURUC HARCOK KÖLTÉSZETÉNEK MAGYAR—SZLOVÁK KAPCSOLATAI

Bp. 1961. Akadémiai K. 223 I. 4 t. (Irodalomtörténeti Füzetek 32.)

„A szlovák kuruc költészet kérdése a múltban inkább magyar irodalomtörténeti probléma volt”, mondja a tanulmány írója

²³ ТИМОФЕЕВ, Л. И.: Основы теории литературы. Москва. 1959. 334.

(97. l.). A szlovák irodalomtörténet nem ismerte a kuruc költészet fogalmát, nem tartotta nyilván a kuruc mozgalmak költői visszhangját.

A felszabadulásig a két nép kutatói általában nem vizsgálták azokat a mozza-

natokat, melyek a történeti együttélés közös gazdasági és társadalmi rendszerében a dolgozó tömegek századokra visszanyúló közös harcát igazolták volna. Ha egyáltalán felmerült ilyesféle törekvés, a XVIII. század végétől kezdve jelentkező, a XIX. században egyre erősödő és a XX. században is tudatosan szított nacionalista állásfoglalásuk eleve szembeállította őket, s a külön magyar és külön szlovák szempontból értékelt kérdések nacionalista viszálykodások tárgyai lettek. Így érvényesült a közös gyökerű nacionalizmus kétféle törekvése a kuruc mozgalmak vizsgálatában is. Miközben a magyar szakemberek lelkesedéssel és rajongással írtak a „hazafias” szlovákok helytállásáról, és a túlbuzgó hazafiság és nemzeti öntudat képviselői előre felállított tételek alapján keresték eszméik igazolását a XIX. század végén „gyűjtött” szlovák történeti énekekben és kuruc dalokban, a cseh és szlovák kutatók negatív módon emlegették a kurucok lázadását, s vele kapcsolatosan szlovák nemzeti törekvéseket igyekeztek igazolni. Sem egyik, sem másik részről nem ismerték fel a harcok igazi indítóokait, vagy azt félre magyarázták, és a XVII. századvégi és XVIII. századeleji viszonyok közt egyáltalán nem létező, csak később fellépő nacionalista törekvéseket vetítették vissza a kuruc mozgalmak korába. Politikai megkülönböztetést és magasfokú nemzeti öntudatot erőszakolva, a gazdaságilag és társadalmilag feudális Hungáriában pl. a turóci nemesség opportunistá magatartásában szlovák nacionalista eszméket, a szlovák jobbagytömegek fegyverfogásában a magyar nemzethez való hűséget akarták felfedezni.

Közös múltunk hagyományait meg kell tisztítanunk ezektől a zavaró mozzanatoktól, a burzsoa nacionalizmusnak itt-ott még ma is jelentkező elfogultságaitól. Szocialista társadalmunk építésében a két szomszédos nép között annál szilárdabb és őszintébb barátság alakul ki, minél inkább bebizonyosodik, hogy a múltban is az együttműködés, a közös harc volt kapcsolataink éltető eleme, törvényszerűsége.

Közös múltunknak éppen egyik legértékesebb szakasza a XVII. század végének é, a XVIII. század elejének kuruc mozgalma mely a földesúri kizsákmányolással, a Habsburg elnyomással, a katolikus egyház erőszakos térítésével szemben fontos szociális célkitűzések megvalósításáért, az idegen hódítókkal és a lelki terrorral szemben a szabadságért fogott fegyvert. A társadalmi haladásért, a nagyobb szellemi szabadságért, az emberibb életért folytatott harc adja meg a kuruc mozgalmaknak haladó jellegét. Ezért tett hasznos szolgálatot a szerző a két nép barátsága és a proletár nemzetköziség ügyének, mikor régebbi tanulmányait ki-

egészítve, a téma „későbbi teljes és végleges feldolgozása” részeként már most publikált tanulmányában a kuruckori szlovák—magyar kapcsolatokat a történelmi materializmus módszerével vizsgálva megtisztította a régebbi kutatások tévedéseitől, és eddigi ismeretlen levéltári dokumentumok, történeti és irodalomtörténeti tények feltárásával új megvilágításba helyezte az eseményeket és azok tükröződését.

A tanulmány *Szlovák—magyar kapcsolatok a Rákóczi-felkelésben és a kuruc mozgalom hatása a szlovák költészetre* című jelentősebb része nem egyenlő fontosságú cikkekből áll. Közülük az első („A szlovákság részvétele a kuruc küzdelmekben”) foglalkozik a szlovák jobbagytömegeknek a kuruc küzdelmekbe való bekapcsolódásával. Thököly hadjáratának és Rákóczi mozgalomának döntő csatái a mai Szlovákia területén zajlottak le, ezekben a küzdelmekben szlovák tömegek részvétele fontos tényezőként játszik szerepet. A szerző sok szlovák és magyar nyelvű dokumentummal bizonyítja, hogy milyen erős volt a népi jellegű kuruc mozgalom ezen a területen.

Az első tanulmány többi öt fejezete arról ad képet, milyen költészeti visszhangja volt a szlovákok részvételének a kuruc küzdelmekben.

Eddig, néhány magyar nyelvű emléken kívül (Tolvaj Ferenc, Dálnoki Veres Gerzson krónikájának és még néhány versnek nem jelentős részlete mellett a több XVIII. századi másolatban fennmaradt *Nem tudom én semmit tőul* kezdetű makaróni vers) a magyar irodalomtörténet a Matunák Mihály által gyűjtött, továbbá a Ján Kollár népköltészeti gyűjteményében kiadott kuruc tematikájú dalokban kereste a szlovák kuruc költészetet. Miközben a szlovákok maguk ilyesféléről nem is beszéltek, a magyar kiadványokban, történeti, meg irodalomtörténeti művekben főleg Matunák gyűjtésének darabjaira hivatkoztak. A tanulmány szerzője ezekről bebizonyítja, hogy a Matunák által „gyűjtött” egyéb szlovák történeti énekekkel együtt valamennyi hamisítvány, vagy legjobb esetben részben vagy egészben ártírt népdal, a kuruc romantika XIX. századi terméke. Szüleménye annak a hamis szemléletnek, mely a szlovákok részvételét a Rákóczi-felkelésben a XIX. századi magyar hazafiság alapján akarta megmagyarázni.

Igen jelentős dolog számunkra, hogy tudomásul vegyük ezeket a tényeket. Állig pár éve jelent meg egy kuruckori költészeti antológia, mely a szlovák kuruc költészetet Matunák három hamisítványával és egy negyedik, nem megnyugtatóan hiteles szájhagyományi emlékekkel illusztrálta, és idézett belőlük részleteket mondanivalójának bizonyítására. (A *kuruckor költészete*. Összeáll.:

Dávid Gyula és Tordai Zádor. Bukarest, é. n. (1956). I. 86—88; II. 45, 76—78, 139—140, 256—262.)

Helyesen mutat rá a tanulmány írója, hogy bár Ján Kollár népköltészeti gyűjteményében számos kuruc motívumot tartalmazó dalt olvashatunk, ezek sem tekinthetők hiteles kuruckori alkotásoknak. Kuruckori származásuk nem bizonyítható, részben magukon hordják a műköltés nyomait. Legfeljebb valamely feltételezett kuruckori ének kései változatai, átköltései. Az a körülmény, hogy ezekben és számos más szerelmi, pásztor, katona tárgyú dalban kuruc motívumokat találunk, annak a jele, hogy a szlovák néphagyományban és népköltészetben a kuruc mozgalmak mély nyomokat hagytak. De „a népköltészeti termékekben lehetetlen megkülönböztetni az eredeti kuruc motívumokat a későbbi beleszövésektől.” A szlovák népdalgyűjtemények azt bizonyítják, ahogyan a magyar költészetben, úgy a szlovákban is tartósan őrizték a kuruc harcok, Rákóczi emlékét. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a Habsburg-ellenes nemesi ellenállásnak is több szlovák emléke ránk maradt. A szlovák nép kuruckori anti-feudális küzdelmének nyomait, hasonlóképpen a magyarhoz, a betyárköltészetben kereshetjük. Az elégedetlen szlovák parasztság éppúgy várta a kuruc világot visszatérését, mint az alföldi. Titokzatos agitátorok járták az országot, és hosszú listákat készítettek a felkelésre jelentkező parasztokról.

A kurucjellegű szlovák népdalok lehetnek kuruckori énekek töredékei, lerövidült változatok, de ugyanúgy lehetnek a kuruc időkre való visszaemlékezés bizonyítékai. A szlovák evangélikus egyházi körökben népszerű kuruc tematika XVIII. századi költészeti emlékeként egy érdekes, 18 versből álló ciklust közöl is a szerző. „A kuruc mozgalom későbbi szlovák visszhangjáról külön tanulmányt kell írni”, mondja ugyanő.

Messzemenő következtetéseket a múlt század végén lejegyzett néphagyományi emlékekből a *kuruckori* szlovák költészetre vonatkozólag nem vonhatunk le. Ezt csak az abszolút értelemben hitelesnek tekinthető, egykorú vagy közelkorú feljegyzésben ránk maradt emlékek alapján tehetjük. Ezeknek kell kárpótolniuk azokért a veszteségekért, melyeket a Matunák-féle hamisítások miatt elszenvedtünk.

A kuruc mozgalmakkal egykorú vagy közel egykorú hiteles szlovák vers azonban ez ideig gyér számban került napfényre. Mennyiségileg és minőségileg sem áll arányban azzal a szereppel, melyet a szlovák nép játszott a küzdelemben. A szerző fáradozása mindössze négy ilyen emlék számbavételét eredményezte.

Az egyik Eger várának 1596-ban a törö-

köktől történt elfoglalását tárgyaló históriás ének befejező része, melyet Csanda németellenes hangja miatt gondol az énekeskönyv iratási évéből, 1674-ből származottnak. Érvételese elfogadható, de nem feltétlenül bizonyító erejű. Adataink vannak rá, hogy a XVI. és XVII. sz. fordulóján Magyarországon volt olyan németellenes hangulat, mely a históriás ének befejezését megmagyarázza. (RMKT XVII/1. köt. Bp. 1958. 498.) De még ha Thököly idejében keletkezett volna az ének vagy ennek változata, a kuruc versek közé való sorozása külsődleges jegyek alapján történt.

A Rákóczi-mozgalom elejéről keletkezett versként tárgyalja Csanda azt a hatsoros allegorikus versikét (Anagramma Slavicum), melyben a rák a kurucokat, a sas a németet jelképezi. Nem valószínű azonban, hogy a sas másodszeri említése a lengyelre, az oroszán pedig a franciára utalna.

Valószínűleg a Thököly felkelése utáni időből való az a klerikális, Habsburg-párti, erősen eretnekellenes vers, melyhez hasonló magyar nyelven is támadja a katolikus hitre térni nem akaró felekezetteket, s az ország pusztulását nekik tulajdonítja. Úgy látszik, az éneket a XVIII. században históriások terjesztették katolikus búcsúkon, mivel két különböző XVIII. századi nyomtatványban is ránk maradt. Nem kell azonban feltétlenül feleletként felfognunk egy feltételezett ismeretlen kuruc tárgyú versre, megáll magában is, ezt mutatják latin és magyar nyelvű analógiái.

A Rákóczi-mozgalom után keletkezett *Walky a Rabelio Rakoczy Ferencza II. c.* krónikás énekek kuruckori eredete nem eléggé bizonyított. A „Sumowne wipsany” című arra enged következtetni, hogy egy részletesebb mű kivonata. Csak felvidéki eseményekkel foglalkozik, Erdélyről, az Alföldről és a Dunántúlról semmit sem ír. Viszont a felvidéki hadi eseményekkel kapcsolatosan apró részleteket is előad. Arra lehet következtetni, hogy egy kurucokkal rokonszenvező, de a mozgalom után megalkuvó magatartást tanúsító evangélikus ember szerezte.

E pár szlovák nyelvű kuruckori verses emlék alapján nagyon szegényes képet alkotunk magunknak a korabeli szlovák költészetéről. Kétségtelenné látszik, hogy a további kutatások még újabb dokumentumokat hoznak majd a napvilágra. A szlovák népköltészetben őrzött számos kurucmotívum és az egykorú vagy az eseményekhez közelkorú írásos feljegyzés gyér nyomain arra a következtetésre indítanak bennünket, hogy a szlovák „zbojnik”-ok között kevesebb számú írástudó, prédikátor-, iskolamester-, deák-elem volt, mint a magyar szegénylegények között.

A második tanulmány (A „Szilágyi és Hagymási” széphistória szlovák és magyar változata s a monda eredetének kérdése) megírásában az a szándék vezette a szerzőt, hogy a szlovák és magyar irodalomtörténe-szek kapcsolatát a múltban sokszor mérgező, nacionalista jellegű vitáiban keletkezett félreértéseket helyre igazítsa, a kölcsönös gyanúsításokat és sértődöttségeket eloszlassa. Ennek a békéltető eljárásnak a mód-szerűvel Csanda úgy tárgyalja a problémát, hogy az egymásutáni rendben írt tanulmányokat ismerteti, és a „végső szó kimondásának igénye nélkül”, mégis mint legvaló-színűbb következtetést állapítja meg, hogy „a széphistóriát magyarból fordították szlo-vákra, de a szlovákból való fordítás sem elképzelhetetlen”. A magyarból való fordításnak legfőbb bizonyítékai a szlovák szöveg nyelvi sajátosságai, hungarizmusai. A kérdést megnyugtatóan eldöntő változat, mely az átültetés alapjául szolgálhatott, még ez ideig nem került elő. Nem sikerült megtalálnia a szerzőnek a széphistória konkrét forrását sem. Új hipotézisként veti fel, hogy „a széphistória egy hosszabb (esetleg több műből egybeolvasztott) történet tartalmának elmondása”.

Ez az óvatos megfogalmazás és a feltételezések gyakorisága a határozott állásfoglalás helyett jellemző sajátossága Csanda egész könyvének. A régi ellentéteket kibékítő, a két nép kutatóinak együttműködését szolgáló szándéknak vagy az adatok elégtelenségének a következménye ez?

A kellő határozottság hiánya azonban megfigyelhető más vonatkozásban is. Az egyes versek, változatok, kéziratok lelőhelyét nem mindig jelöli meg filológiai alapa-sággal. Pontos adatszolgáltatás helyett

megelégszik ilyen általánosságok közt mozgó megállapításokkal: „a vers kézírata még szintén a kuruckorból ismeretes”, „kuruc-kori szerző írta”, „több XVIII. századi másolatból ismerjük”, ahelyett, hogy közölné azokat a meghatározó kritériumokat, melyek kétségtelenné tennék számunkra is, hogy a szóban forgó kézirat vagy vers csakugyan egykorú (és nem egykori, mint ahogy ez ismételtén így olvasható!). Adós marad annak meghatározásával, hogy mit kell kuruckoron értenünk; A *Walky a Rebellie Rakoczy Ferencza II.* kétségkívül a mozgalom bukása után keletkezett vers, mégis kuruckori (XVIII. századi) kézírásban maradt fenn. Több ízben hiányzik a kéziratok, a szövegek lelőhelyének pontos feltüntetése. Thaly megállapítását, hogy ti. a *Nem tudom én semmit tőled* közvetlenül a Rákóczi-felkelés bukása után keletkezett, vitatja, de „tény”-ként csak azt szögezi le, hogy „csak a trencsényi csata után keletkezhetett”. Csanda kétség-telen érdeme, hogy hozzájárult könyvével a magyar és szlovák nép kapcsolatainak fel-mérésében hosszú időn át gátló akadályként jelentkező hamis, nacionalista történet-szemlélet felszámolásához. Napfényre hozott egy csomó történeti és irodalomtörténeti anyagot. [Ezeknek egy részét eredeti nyelven közli is tanulmányának Függelékében 187—207. l.] A kutatások mostani állása alapján ezek az adatok máris értékes hozzájárulások ahhoz, hogy képet alkossunk magunknak a kuruc-kori társadalmi és politikai küzdel-mekben részt vevő magyarországi népek kö-zös összefogásáról és ennek a legfőbb tanul-ságnak költészeti visszhangjáról. Hasonló kísérletek nagyon szükségesek lennének román és ukrán vonatkozásban is.

Varga Imre

TOMPA MIHÁLY VÁLOGATOTT MŰVEI

Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Bisztray Gyula. Bp. 1961. Szépirodalmi K. 719 l. (Magyar Klasszikusok)

Felszabadulás utáni irodalomtörténetírásunkban igen kevés szó esett Tompa Mihály-ról. Jellemzésül elég megemlíteni, hogy az utóbbi másfél évtizedben egyetlen olyan tanulmány sem látott napvilágot, amely vállalkozott volna arra, hogy életműve átfogó értékelését adja, s kijelölje helyét irodalmunk reformkorvégi és abszolutizmuskori történe-tében. Mindössze Komlós Aladár tizenhat-oldalnyi portrérajza (l. A magyar költészet Petőfitől Adyig. Bp. 76—91. l.) idézte fel, inkább az összefoglalás, mint az életmű beható elemzésének igényével a költő képét, de ez már rendeltetésénél fogva sem töreked-

hetett többre, minthogy néhány vonással jellemezze Tompa költészetét. Az irodalom-történetírás e mulasztását csak súlyosbítja, hogy az elmúlt tizenöt év során, jórészt az előbbieket miatt nem került sor érdemben Tompa műveinek újrakiadására, kiszélesült olvasóközönségünkkel való megismertetésére sem. Mindez íg lehetőségeket nyitott Tom-pával kapcsolatban a múltból öröklött, s nemegyszer különböző elfogultságoktól be-folyásolt vagy egyoldalú, Tompa munkás-ságának csak bizonyos részeit hangsúlyozó értékelések továbbélése előtt.

A jelen kötet feladatai a fentiekből egy-

értelműen adódnak: egyfelől el kell végeznie Tompa műveinek sokoldalú, az eddig mellőzött részeket is figyelembe vevő bemutatását, másfelől Tompa pályájának helyes értékelését kell adnia. A kötet e kettős feladatában a marxista kutatás hiánya miatt kétségtelenül az utóbbi jelenti a nehezebb részt. Annál is inkább, mert a polgári tudomány feltűnően gazdag, több monográfiát is felmutató Tompa-irodalma Horváth János ma is klasszikus értékű tanulmányán túl alig több, mint a biográfiai és filológiai adatok nagytömegű halmaza. Bisztray helyesen hangsúlyozza bevezető tanulmánya elején, hogy a mi feladatunk nem ezek összegzése, hanem egy „újfajta Tompa-kép megrajzolása”. Mászóval: amire Bisztray ugyanott csak körvonalazva utal, s nem mond ki, hogy túlélve a filológiai munkákon (ami nem jelenti ezek mellőzését is), Tompa életművének marxista értékelését kell végre létrehozunk. S mert a Magyar Klasszikusok sorozata is nem kevesebbet tűz a jelen kötet elé, ennek értékei is elsősorban azon mérhetők le, hogy mennyire alkalmas ennek megteremtésére.

E szempontból tekintve a kötetet, mind a válogatás, mind a bevezető számos ponton haladja meg a korábbi Tompa-kutatás és értékelés eredményeit. Bisztray tanulmányának érdeme, hogy Tompa pályáját és életművét az eddigieknél jóval szélesebben tekintve át, annak főbb vonalaiban helyes értékelése mellett olyan kérdések és problémák felé tereli a figyelmet, amelyeket a Tompa-irodalom mindeddig nem vetett fel, vagy különböző megfontolásoktól vezérelve mellőzött, illetve elhallgatott. Sorra véve a tanulmány pozitívumait, mindenekelőtt azon érdemére kell rámutatnunk, hogy Tompa életművében hangsúlyozottan helyezi a főszólyt annak lírai részére, s a még mindig eleven hagyománnyal szemben Tompában elsősorban a lírikust emeli ki. Ennek megfelelően kap a bevezetőben terjedelmileg is jóval nagyobb teret Tompa lírájának, s az ezzel összefüggő kérdéseknek az elemzése, mint pl. Tompa népiessége, vallásossága stb. Tompa líráján belül Bisztray öt csoportot különböztet meg (politikai, vallási, filozófiai, családi és természeti tárgyút), s ezek vizsgálata közt, noha nem problémamentes, figyelemre legméltóbb Tompa politikai-hazafias költészetének, s vele párhuzamosan Tompa „népiesség-konceptió”-jának fejlődésrajza. Ennek vázolására ilyen formában a Tompa-irodalomban most történt először kísérlet. Ugyancsak újszerű az a problémafelvetés, amellyel Bisztray Tompa vallási és filozófiai témájú verseihez közelít. Tanulmányában viszonylag nagy teret szentel e kérdéseknek, s a lírai megnyilatkozásokat Tompa vallásosságával és papi gyakorlatával párhuzamosan szemlélve helyesen világít rá arra,

hogy Tompa vallási és filozófiai lírája mögött, különösen 1857-től mély világnézeti válság húzódik meg, amely, ha kimondhatatlanul is, közel jár Vajda mechanikus materializmusához.

Nem egy ponton jelent gazdagodást a Tompa-irodalomban Bisztray tanulmányának második része sem. Ez Tompa prózájának értékelése mellett többek között kísérletet tesz a Tompa-életrajz olyan, eddig óvatosan került titkának felfejtésére, mint Tompa betegsége. Az előbbiről szólva helyes volt a figyelmet a *Graefenbergi levelek* s a *Fekete könyv* felé irányítani, kiemelve különösen az utóbbi fontosságát Tompa pályájának megítélésében; Tompa betegségeit illetően pedig: ha ez nem is hat ki perdöntően a Tompa-értékelésre, felvetése mégsem volt felesleges.

Elismerve Bisztray bevezetőjének fenti értékeit, a tanulmány mégsem tekinthető minden részében problémátlanoknak. Ami vitatható benne, az mindenekelőtt Tompa politikai fejlődésének s politikai-hazafias lírájának értékelése. Hogy ennek Bisztray külön fejezetet szánt, s dolgozata elején, mindenképp csak dicsérhető. A polgári irodalomtudomány, noha méltatta Tompa szabadságharc utáni allegóriáit, kevés figyelmet fordított arra, hogy tisztázza Tompának kora politikai, társadalmi kérdéseire való viszonyát. Hogy Bisztray vállalta ezt, feltétlenül elősegíti a marxista szemléletű Tompa-kép kialakítását, de épp a helyes, a részleteiben is árnyalt marxista Tompa-értékelés igénye kívánja meg egyes tételek vitatását Bisztray tanulmányának szóban forgó részében. Bisztray ugyanis jóval túlértékeli Tompa politikai, társadalmi tudatosságát, s ennek szerepét Tompa költészetében. Legalábbis költészete negyvennyolc előtti s részben negyvennyolc-negyvenkilenc alatti szakaszára vonatkozóan. Bisztray Tompában 1848 előtt szinte Petőfihez hasonló forradalmiságot lát, s noha nem von egyenlőségjelet a két költő között, Tompa helyét valahol közvetlenül Petőfi mögött jelöli ki. Holott ha végigolvasuk Tompa költészetét negyvenig, a hét év verse közt alig találunk 9–10 olyan darabot, amelyben politikai vagy társadalmi jellegű megnyilatkozásnak lehetnének tanúi. Ezek a versek (Kedvesemhez, Csalánok I. és VII., Karácsonkor, Márványszobor, Vasemlék, A hangyákhoz, Olcsóság stb.) együttvéve sem árulnak el többet, mint hogy Tompa érzelmileg átvette, s alapjában véve igenelte az 1840-es évek haladó eszméit. De más kérdés tettelleg is kiállni, hangot adni ezeknek az eszméknek. Maga Bisztray utal arra, hogy Tompa ebben az időben „aránylag milyen kevés versében szól a nép súlyos helyzetéről”. Nos, nemcsak erről, hanem egyáltalán e kor társadalmi kérdéseiről. Ismét csak Tompa verseiből kiindulva: aligha állít-

ható ezek alapján, hogy „A negyvenes években... már határozottan kialakul Tompa álláspontja: együttérzéssel viseltek a társadalom alsó rétegei iránt, s kíméletlen kritikával támadja a vezető osztályokat.” (11. l.); hogy „... Tompa már a szabadságharc kitörése előtt eljut odáig, hogy Petőfi szenvedélyével (1) ostromozza a „hon sok gazlelkű szülőttit, az álhazafiságot és a közélet forumát” (12. l.); hogy „Tompa a szabadságharc kitörése idején mind politikai, mind írói koncepcióját tekintve kiforrott, kész egyéniség.” (uo.); sőt: hogy „Elveiben eljutott a társadalomkritika magas fokára, és kiadta a jelszót: »Legyen szabadság a raboknak!» (1). Mindez nemcsak túlzó értékelése Tompa negyvennyolc előtti politikai lírájának, hanem a Tompa-kép nem kismértékű vulgarizálása is. Tompa politikai koncepciója, állásfoglalása sokkal ellentmondásosabb és bonyolultabb, nemcsak negyvennyolc előtt, de azután is annál, mint amilyenek azt Bisztray bevezetőjében látjuk. Erre Komlós Aladár idézett tanulmánya is utal. Csak egy-két kérdést kiragadva: vajon miképp illeszthető bele Bisztray fenti Tompa-értékelésébe Tompa népszemlélete és a nemesség iránt élete végéig táplált illúziója (1. Az öreg szolga, Sírboltban c. verseket)?! Az előbbi ellentmondásosságát Bisztray is említi. Kár, hogy nem dolgozta ki részleteiben. Hisz az általa idézett versen (*Olcsóság*) túl a *Fekete könyv* erre elég sok adatot szolgáltat. Tompa itt nemcsak hogy negatívan nyilatkozik a parasztságról (ami alatt aligha érthetünk kevesebbet, mint „nép”-et), hanem attól, mint arra már Komlós is rámutatott, el is határolja magát. (1. 23. pont) Igaz, hogy ezek az utóbbiak Tompa élete végéről való adatok, de mi bizonyítja az ellenkezőt a korábbi időre vonatkozóan? S nem véletlen a Petőfi tervezte „triász” meg hiúsulása (s nem létrejötte, mint Bisztray írja — 22. l. —) sem, egyáltalán a Petőfi—Tompa-viszony alakulása, amibe, mint az előbbibe is, nem kis mértékben játszott bele Tompa meglehetősen konzervatív politikai magatartása

Tény, hogy az addig kevés politikai kiállást tanúsító Tompa lírája 1848/49-ben feltűnően meggazdagszik ilyen hangban. S az is, hogy ez a hang nemegyszer emlékeztet Petőfi radikalizmusára (*Nagyjaink, 1848., Némuljatok meg...*), de ahhoz ismét csak szó fér, hogy „A legválságosabb történelmi fordulatok idején Tompa magatartása ugyanaz, mint a márciusi fiataloké.” (13. l.) Ezt egyszerű életrajzi összevetés is cáfolja.

Annál meglepőbb Tompa határozott politikai kiállása a szabadságharc bukása után, amikor e tekintetben messze felülmúlja kortársait. Bisztray tanulmányának az addigi pálya árnyaltabb elemzése után épp erre

kellett volna rámutatnia. Vajon az alkataban is inkább szemlélődő Tompából mi váltotta ki ekkor azt a tevékeny magatartást, amit az abszolútizmus ideje alatt kétszer is, az ötvenes évek első felében, s a hatvanas években tanúsított? És nemcsak politikai vonatkozásban, hanem az irodalomért való felelősségéret tekintetében is. Elég ha e szempontból csak arra a harcára utalunk, amelyet az irodalom „mezitlábás kamac”-ai (sic!), a negyvenkilenc után nagy számban fellépő tehetségtelen, kontárpoéták ellen folytatott költészetében és levelezésében egyaránt.

Sajnos Bisztray tanulmánya más részeiben sem mentes teljesen a fentiekhez hasonló vulgarizálásoktól. Tompa vallási, családi és természeti líráját összefoglalóan jellemezve írja Bisztray, hogy „a költő éppen azért fordult ezekhez a témákhoz, hogy erőt, bátorítást merítsen belőlük a további küzdelemre, illetőleg hogy ilyen típusú verseivel is elveinek és harcának következetességét hangsúlyozza.” (29. l.) Felesleges az ehhez hasonló tételek részletes cáfolatába bocsátkozni. Cáfolatukat többnyire önmagukban hordják. Torzító hatásuk a dolgozat első fejezetén túl szerencsére nem érvényesül erőteljesebben, szóvá tételüket azonban a reális Tompa-kép kialakítása éppúgy szükségessé teszi, mint az előzőekét.

A tanulmányt követő válogatásnak egyik elsőrendű feladata volt felszámolni azt a hagyományt, amely részben a múltbeli könyvkiadás főleg üzleti szempontokat követő gyakorlatából, nem kevésbé pedig a tankönyvekből táplálkozva majd száz éven keresztül az epikus s különösen a *Virágregéket* író Tompát toltta előtérbe. Bisztray, miként a bevezetőben, úgy itt is messzemenően érvényesítette e szempontot, mindemellett olyan válogatást nyújt, amely nemcsak jól tükrözi Tompa költői fejlődését, de egyszerűsmdn magában foglalja költészetének minden értékes darabját. A versek kronológiai elhelyezése azonban csak megközelítően felel meg azok tényleges keletkezérendjének. Bisztray a válogatásnál ugyanis a Franklin-Társulat „Parnassus-sorozatá”-ban 1942-ben megjelent Tompa-kötetet vette alapul. Így különösen a *Népregék, népmondákból* és a *Virágregékből* való versek helye tolódott el azáltal, hogy ezek, a Franklin-kiadásnak megfelelően, első kötetbeli megjelenésük événél (1846 ill. 1853) szerepelnek. Holott ismeretes, hogy Népregéit Tompa már sárospataki diákkorában, körülbelül 1844-től kezdte írni (ez év elejéről való pl. a *Csörszárka*, mint azt a jegyzetek közt Bisztray is írja), a *Virágregék* keletkezése pedig nagyrészt 1846—1850 közé esik, s 1852 májusában, amikor Tompát *A gólyához* c. verse miatt haditörvényszék elé állították, már a

teljes ciklus készen áll. (I. a Bevezető 47. oldalán írottakat is.) Bár kisebb mértékben, de vonatkozik az előbbi a lírai versekre is. A végleges és megbízható kronológia megállapítása a további kutatás feladata, s ez különösen a különböző regékkel kapcsolatban fontos, mert ezek helye rajzolja ki számunkra leghebbebb Tompa népies törekvéseinek szakaszait.

A költemények válogatását prózai írások és levelek követik. Az előbbieket közt egy-két elbeszélésen, feljegyzésen kívül a *Graefenbergi levelekből* és a *Fekete könyvből* olvashatni bő szemelvényeket. E részben figyelemre méltó a *Látogatás urambátyámnál* c. elbeszélésnek és *A Tisza réjé ég* c. töredéknek a közlése. Mindkettő most jelenik meg először kötetben. A *Könyvkiadási gyönyörűségek*, a *Nála nélkül* és a *Petőfiről* c. írások pedig csak Lévay jegyzetei közt voltak olvashatóak az általa sajtó alá rendezett *Összes költeményei*-ben. Az irodalomtörténet érdeklődésére első-sorban természetesen a levelek tarthatnak

igényt. Bisztray a mintegy másfélezer darabra rúgó Tompa-levelezésből közel kilencven darabot publikál a kötetben. Ezek gazdag forrásértéke csak sürgeti a teljes levelezés mielőbbi megjelentetését mind a Tompa-kutatás, mind a kor más irodalomtörténeti kérdései megoldása szempontjából.

Végül a kötethez kapcsolódó jegyzetekről szólva: ezek egy része szözszerinti átvétel (sajnos gyakran ennek megjelölése nélkül!) a korábbi jegyzetelt Tompa-kiadásokból, Lévay Józseftől, ill. Kéki Lajostól, jó néhány vers s a prózai művek jegyzete azonban Bisztray saját kutatásán alapul. Figyelmet különösen *A jávorfáról*, a *Szuhay Mátvás*, *A fekete ember*, a *Kazinczy Ferenc emlékezete* és a *Novemberben* c. versek jegyzete érdemel az utóbbiak közül. A jegyzetek egészét tekintve azonban erősen érződik a népszerűsítő és a tudományos szempont keveredése, ami számos következtetlenséget eredményezett.

Láng József

*

Bonfini: Mátvás király. Tíz könyv a Magyar Történet-ből. (Latinból fordította Geréb László. A bevezetést és a jegyzeteket írta, a fordítás munkáját tanácsaival segítette Kardos Tibor. A fordítást ellenőrizte Mezey László. Átnézte Juhász László.) [Bp.], 1959, Magyar Helikon. 354, [4] 1. (Monumenta Hungarica 2.)

Egy évet késve, de lényegében Hunyadi Mátvás trónralépésének ötszázadik évfordulójára jelent meg Bonfini főműve — a *Rerum Ungaricarum Decades* — legjelentősebb, a nagy királyra vonatkozó fejezeteinek magyar fordítása. A külön kötetek közül időrendben harmadik, Császár Mihály 1905-ben és Geréb László 1943-ban megjelent válogatásaihoz képest lényegesen terjedelmesebb és színvonalasabb edíció a III. decas kilencedik és tizedik, valamint a IV. decas első nyolc könyvét foglalja magában, vagyis azokat a részleteket, amelyek a Mátvás megválasztásától haláláig terjedő eseményeket, mindenekelőtt az ő viselt dolgait tartalmazzák. Bonfini históriájának szépírói kvalitásokat is megcsillantó szövegéből ennyi még sohasem vált hozzáférhetővé a nemzeti múlt iránt érdeklődő, de latinul nem tudó olvasóközönség számára.

A kötetet a magyar humanizmus kiváló kutatójának, Kardos Tibornak *Bonfini, Mátvás király korának történetirója* c. terjedelmes tanulmánya vezeti be. A szerző életéről, magyarországi tartózkodásáról adott áttekintést követően a korabeli társadalmi és politikai viszonyok elemzésére tér rá

Kardos Tibor, majd a magyar történetnek a szerző humanista attitűdjéből adódó és bizonyos fokig a kor politikai követelményeiből fakadó elromaiasítását tárgyalja, utána történetiszemléletét és ennek filozófiai vonatkozásait elemzi, rámutat a Bonfini rajzolta Hunyadi János- és Mátvás-portré sajátosságaira, végül a mű genezisést és utóéletét ismerteti. Ezzel megrajzolja a magyar irodalomtörténet legteljesebb, legjobb Bonfini-képét.

A tanulmány egyértelműen bizonyítja szerzője erudícióját és korismeretét, olvasásakor mégis érzünk valami nyugtalanítót: nem eléggé homogén. Nem a tárgyalt problémák egyik-másikának felvetése jogosulatlan vagy megoldása rossz, hanem összekapcsolásuk lehetne határozottabb, szintetizálásuk meggyőzőbb. Látszik, hogy minden vonal egy pont felé igyekszik, Mátvás reneszánsz alakjában próbálja őket összpontosítani a szerző, de igazán csak meghosszabbításaik találkozhatnak, mégpedig a nemzeti abszolutizmus valóban centrális problémájában, de ez a pont valamivel kívül fekszik a tanulmány horizontján.

Ez a hiányosság — egyetlen elvi kérdés kivételével — nem érzeti hatását a felszínen, mindössze a szerkezetet teszi problematikussá. Bonfini államelméleti axiómáinak elemzésénél azonban érezhetően visszaüt Kardos gondolatmenete archimédeszi pontjának labilis volta. A „reneszánsz államelmélet” problematikája mögött (a XVI. századot illetően is erre utal Kardos) ugyanis lényegében a magyar feudalizmus fejlődése

által szükségszerűen felvetett nemzeti abszolutizmus kérdése húzódik meg. Államtípusát tekintve a nemzeti abszolutizmus — még ha bizonyos országokban a már létrejött polgárság szükségletei miatt kerül is napirendre — feudális, kormányformája pedig a XV—XVI. században az abszolút monarchia, később több országban az alkotmányos monarchia. A korabeli államelméleti irodalom e kérdéskomplexumnak csupán az utóbbi oldalát, a hatalmi képviselőt kérdését képes tudatosan megragadni. Nem a reneszánsz gondolkosásmód a végső oka az ilyen államelméletnek Bonfini esetében sem, hanem az a társadalmi mozgás, aminek az egész reneszánsz kultúra is okozata.

Nem valamiféle szemléleti, hiba, inkább a „műfaj” megválasztásának bizonytalansága, a szigorúan elemzőnek szánt tudományos alkotás és — „egyműves” íróknál szükségszerűen — a főmű elemzésére profilozott esszé közötti ingadozás vezetett az adott végeredményhez, vagyis a kissé széteső és döntően pozitív volta ellenére sem hibátlan Bonfini-képhez. A kiadvány jellege miatt talán helyesebb lett volna az utóbbi megoldást választani. De ha nem, a tanulmányt — képletesen szólva — mindenképpen egy tömbből kellett volna faragni, még akkor is, ha úgy néhány kisebb kérdés áldozatul esik a durvább kimunkálásnak vagy csupán az exponálás erejéig kap helyet.

Kaposi Márton

Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon. 1—3. köt. Bp. 1959. Akadémiai K.

A magyarországi barokk festészet monografikus feldolgozása (Garas Klára: *Magyarországi festészet a XVII. században*. Bp. 1953 és új: *Magyarországi festészet a XVIII. században*. Bp. 1955) után Aggházy Mária és az Akadémiai Kiadó jóvoltából most előtűnt fekszik a hazai barokk szobrászat történetének, emlékeinek első nagyszabású tudományos összefoglalása is. Ha elkészülne még egy hasonló igényű összefoglaló mű a magyarországi barokk építészetéről is, a barokk kor magyar irodalomtörténeti korszakok képzőművészetének az ő számukra oly fontos anyagában és problémáiban immár kitűnően tájékozódhatnának. Egyelőre azonban e kívánság és óhaj helyett helyesebb, ha örömmünknek és elismerésünknek adunk kifejezést az új nagy eredmény iránt, mely az utóbbi évek egyik legjelentékenyebb alkotása a magyar barokk-kutatás terén.

Aggházy Mária munkáját elsősorban az emlékkönyv és az adatok rendkívül nagy

gonddal történt összegyűjtése és rendszerezése teszi becessé. Az olvasó és a kutató valóságos kis enciklopédiát kap: az I. kötet tartalmazza a monografikus összefoglalást, valamint a művészekre és mesteremberekre vonatkozó adattárát; a II. kötetben a hazai barokk szobrászat emlékeinek kitűnő topográfiáját olvashatjuk, végül a III. kötet az illusztrációkat tartalmazza, az Akadémiai Kiadótól az utóbbi időkben immár megszokott kitűnő technikai kivitelben. Az összegyűjtött és példásan közzétett anyag nem marad holt adathalmaz: a szerző jelentős sikerrel állapítja meg az összefüggéseket, biztos kézzel kapcsolja egybe az összetartozó emlékeket, tisztázza az egyes periódusok, emlékcsoportok külföldi és hazai előzményeit stb. Mindez biztos alapot szolgáltathat a magyarországi barokk szobrászat történetének átfogó, rendszeres előadására, az izgalmas témát sokoldalúan megragadó tudományos koncepcióra.

Sajnos a szerző nem élt ezzel a lehetőséggel, nem törekedett igazi szintézisre, az elvi problémák megoldására. Nincs megnyugtatóan tisztázva a téma elhatárolása sem. A mű címe a barokk szobrászat tárgyalását ígéri, de ez a fogalom pusztán kronológiai keret marad, a XVII. és XVIII. századot jelentve. A barokk szobrászat ezek szerint Magyarországon az 1600-as évvel kezdődne, aminek azonban maga a könyv s sok esetben a szerző saját megállapításai is ellentmondanak. Így pl. a könyv elején tárgyalt erdélyi és felvidéki síremlékszobrászat a XVII. század első felében, valamint az 1620-as évek közepén Lőcsén, Kollmitz Kristóf körül kialakult művészkor alkotásai még a reneszánsz keretei közé tartoznak, amit maga Aggházy is kénytelen több esetben megállapítani. Szemmel látható, hogy nem tisztázta a maga számára a barokk fogalmát, s nem vette igénybe e téren a rokonszomszágunknak az utóbbi évtizedekben a barokk-kutatás terén elért jelentős eredményeit. Az átfogó koncepció hiánya kitűnik a monográfia belső tagolásából, szerkezetéből is. A műfaji, regionális, kronológiai szempontok állandóan keverednek bennük aszerint, hogy a pozitivisták módon elrendezett adatok egy-egy nagy csoportja hogyan volt a legkönnyebben összefoglalható.

Bár Aggházy könyve így inkább csak anyagfeltárással jelent értékes hozzájárulást a magyar barokk kutatásához, az irodalomtörténeti munka számára így is sok fontos tanulsággal bír. Egerész — a szerző intenciója ellenére — megerősíti a magyar irodalomtörténet periodizációját, amennyiben a könyvből világosan kirajzolódnak a későreneszánsznak és a barokknak a XVII. század 40-es éveit táján húzódó kronológiai határvonalai. Másrészt igen sok adattal

bizonyítja, hogy a korai barokk szobrászi tevékenység főmecenásai éppen azok a főurak, akiknek a barokk irodalom is megindulását köszönheti. S végül, igen érdekes képet nyújt a hazai művészet XVIII. századi fejlődésének számos kérdéséről, elősegítve ezzel, hogy jobban tudjunk tájékozódni ennek az irodalomtörténeti szempontból kevésbé feltárt kornak általános művelődési viszonyaiban.

Klaniczay Tibor

Bessenyei György válogatott írásai. Válogatta és az utószót írta: Vajthó László. Bp. 1961. Magyar Helikon. 266 l. (Kis Magyar Múzeum 7.)

Vajthó László, akié a legfőbb érdem, hogy a felvilágosodás nagy magyar írójának művei új életre kelttek századunk harmadik, negyedik évtizedében, Bessenyei írásai breviáriumszerű, szemelvényes kötetének közrebocsátásával ismét ráirányítja figyelmünket irodalmunk ez értékes örökségére. Az egyes művek kiadása után Vajthó László most kiragadott, témák szerint csoportosított szövegrészekkel kívánja megmutatni — első sorban nem a szakembereknek, de a művelt olvasónak — Bessenyei törekvéseit, humanizmusát és minden időkhöz szóló mély, igaz emberségét. Az író, ki e szavakban summázta életét, munkásságát lényegét: „Ha pedig én is írásommal a közboldogság templomának oszlopa alá egy követ letehetek, abból származott vizagsztalásum a halálnak örök álmái közt is hevülésbe hozza hideg hamvait.”

A szemelvényekből kirajzolódik a teljes Bessenyei-kép. Megszólal a felvilágosult gondolkodó, ki jogot követel arra, hogy az ész, a tudás világánál vizsgálhassa meg a korábbi, babonáktól, tudatlanságtól elhomályosított ismereteket, mert „ki gyógyulhat meg vak-ságából, ha tévelygő szüleinek neveléssel átalvett hamis tudományokat a maga lelkében kérdőre nem veheti, sem annak fontolására útja, szabadsága nem lehet?”

Tantúi vagyunk a küzdelemnek, melyet az író önmagával s a kor ferde nézeteivel vív, de meg nem alkuszik, mert „a kötelességét, hivataltal nem tevő ember nem érdemli, hogy ember legyék” — ő pedig vállalja hivatását, az igazság, a világosság hirdetését, még ha később elzárják is attól, hogy műveiben közvetlenül szólhasson kortársaihoz: „Hadd legyen inkább írásban igazság, mint nyomtatásban hazugság.”

Hű képet kapunk a szemelvényekből a tudás elterjedéséért s ezzel kapcsolatban a magyar nyelv jogaiért, felemeléséért harcoló, a babonákat, a természetellenes fana-

tizmust s az önzést elítélő, a nép nyomorának és jótalanságának is hangot adó íróról, ki a „közjó” s az erkölcs nevében még a régi, dicsőített történelmi nagyságokat, mint Nagy Sándort is, bírálat alá vonja s elítéli, mert „az olyan halandóru, ki semmi igazságot nem tekintvén, mindent elveszen mindentől és kedvét emberek öldöklésében keresi, nehéz feltenni, hogy személyének dicsőségén kívül azoknak boldogságáért fáradsa, akiket pusztít.”

Megismerhetjük a kötetből Bessenyei megfogalmazott és követett ars poetikáját és írói erőit is.

Arra a kérdésre, hogy van-e létjogosultsága ily szemelvényes, a szövegrészeket téma szerint csoportosító kötetnek, mikor a *Magyar Klasszikusok* sorozatban 1953-ban már megjelent egy bő válogatást tartalmazó Bessenyei-kötet — csak igennel felelhetünk. A szakemberek úgy is a teljes szövegeket olvassák, elmélyednek az író életművének tanulmányozásában — a széles olvasóközönséghez így férközhet közelebb az író; kis kötetben rajzolódik ki előtte a teljes emberi arc. Ha a téma szerinti csoportosítással kapcsolatban szóvá tesszünk valamit, ez csak a csoportosítás elvének nem következetes végigvitele, pl.: „A magyar nyelv felemeléséért” c. fejezetbe illene az *Egy Magyar Társaság iránt való jámbor szándékból* vett részlet s a „Beszéd az országnak tárgyáról” c. fejezetben levő szemelvény is. Az író ars poetikájára vonatkozó idézetek is a kötet több helyén olvashatók. A néhol következetlen csoportosítás eredményezte, hogy ismétlés is előfordul: a napkeleti nyelvek tanulmányozásának fontosságáról szóló idézet két helyen is olvasható (38. és 69. l.).

Mindezek ellenére Bessenyei népszerűsítése érdekében csak köszönet illetheti Vajthó Lászlót a válogatásért s az utószóért.

Törő Györgyi

Lipták Gábor: Jókai Balatonfüreden. Bp. 1960. Múzeumok Központi Propaganda-irodója. 87 l. 11 t.

A Jókairól szóló irodalom távolról nézve hatalmas erdőnek látszik, csak ha közelebb megyünk hozzá, akkor látjuk: mennyi olyan fa áll benne, aminek alig van gyökere. Nincs gyökere sok visszaemlékezésnek, cikkeknek, mert nem ragaszkodik a tényekhez, nem keresi az életrajzi adatok és a költői alkotások közötti összefüggést. Lipták Gábor dolgozata jól gyökerezett fa; szerzője — némely hiánytól eltekintve — ismeri a Jókai-irodalmat, magát Jókait, s kellő kritikai érzékkel foglalkozik tárgyával.

Az irodalomtörténetést legjobban a könyvecske első része köti le, amelyben rövid áttekintést kapunk Jókainak és családjának füredi vakációzásairól, ma is meglévő villájának fölépüléséről (1870), a villa eladásáról (1889) s további sorsáról egészen addig, míg 1954-ben Jókai-Múzeum nem lett belőle. E fejezet főforrása Váli Mari emlékirata, amelyet azonban a szerző kellő kritikával forgatott, s szerencsésen egészített ki más munkák anyagával. Így nem tette magáévá „Mari néni” nyílt ellenszenvét II. Róza (Laborfalvi Róza leánya) és III. Róza (az előbbi gyermeke, a későbbi Feszty Árpádné) iránt, sőt kifejezetten el is határozta magát annak elfogult megállapításaitól. Más források felhasználására elsősorban a hatvanas éveket illetően volt szükség, ugyanis Jókaiék ebben az évtizedben is sokat nyaraltak Füreden, de Váli Mari 1862—1872 közt egyszer sem tartott velük, s magát a telekvásárlást és villaépítést alig néhány mondatban említi csak. Lipták felkutatta az eredeti telekkönyvi bejegyzéseket; s ezek nyomán kétségtelen a telekvásárlás ideje: 1867, a telek nagysága, amelyről eddig a legellentmondóbb állítások voltak olvashatók Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül* c. könyvében s Hegedűsné Jókay Jolán visszaemlékezéseiben. Ugyancsak a telekkönyv alapján tisztázza, mi igaz Krúdy Gyula regényes-humoros történetkéjéből (*Jókai Mórnál a füredi uradalomban*) a villa eladása tekintetében, amellel egy elfeledett Jókai levél alapján újszerűen és meggyőzően mutat rá az eladás lélektani okára is: bántóan üressé vált a költő számára a nagy ház, miután a felesége meghalt.

A szerző helytörténeti tájékozottsága kétségtelen; tanúbizonyságát adja annak a füredi villák és vendégfogadók keletkezésének fölvilágításával az egykorú „savókúra” ismertetésével, a Jókai ház 1872 körüli hiteles ábrázolásának közlésével. Nem ártott volna azonban alaposabban szétneézni a Jókaira vonatkozó memoárok között. A Liptáktól mellőzött Hegedűsné műve (*Jókai Mór és Laborfalvy Róza*, Bp. [1927]) gyakori időrendi tévedéseivel és fárasztó terjengősségével is igen érdekes, Váli Marinál sokrétűbb képet fest a füredi nyarokról. Tudósításainak fontosságát emeli, hogy a hatvanas években is állandóan együtt volt Jókaiékkal, sok mindennek ő az egyetlen tanúja. Beszámol nagybátyjának 1862, 1863, 1866, 1867, 1868, 1870, 1871 folyamán történt füredi üdüléseiről; emlékszik Jókai pisztolylövő „edzéseire” éppúgy, mint „Róza néni” füredi föllépéseire, s előadása nyomán világos, hogy Jókai füredi fészekrakása elsősorban az 1867-i veszélyes mellhártyagyulladásával magyarázható, amelyet sógora, Haray István dr. tejsavós savanyúvízzel és jó balatoni levegővel akart kikúrálni. Nagy rábeszélő lehe-

tett azonban Szücs Lajosné is, az író nagyjának testvére, kinek 1868-ban lett kész a füredi háza.

Hegedűsné elbeszéléséből kitetszik, hogy Jókai gyakorta megfordult Harayék tihanyi szüllejében, ahonnet gyönyörű kilátás nyílt a Balatonra meg Zala megyére, s a hely ideálisnak bizonyult. Az *Aranymember* „adatainak szövegétésére” is 1870—71-ben. Míg Eötvös Károly és Mikszáth egybehangozóan állítják: Jókai a téli Balatont csupán mások felvilágosítása nyomán ábrázolta, a szerző már kételkedni kezd ebben. De döntő bizonyítékot épp Hegedűsnétől kaphatott volna, aki a költő több téli, balatoni kirándulásáról tesz említést a hetvenes években.

Hasznos munkát végzett a szerző Jókai balatoni tárgyú írásainak összeállításával, csak az a baj, hogy könyvvezeti adatai néha egymást cáfolják, pl. az Életképek egy 1876-i cikkét a 87. lapon helyesen augusztus 2-ára teszi, de ugyanezt a 10 lappal korábban július 2-inak mondja! Hasonló elírás akad az *Üstökös* egy 1864-i humoreszkjének címközlésében is (27. l.). Jóval kellemetlenebb azonban az *Új földesúr* elmaradása a felsorolásból. Pedig a kitérni regénynek ugyancsak érdekes epizódja játszódik Füreden, s a fejezetnek sok lokális színfoltja van a Horvátháztól kezdve egészen a holdfényes Balatonon csónakázó, éneklő társaságig!

Annak ellenére, hogy Jókai kb. huszonöt-ször nyaralt Balatonfüreden, munkásságában nem foglalt el különösebben nagy helyet a gyönyörű vidék. Erdélyt, kivált a Székelyföldet, az Alföldet — főként Debrecen — sokkalta többször tette meg művei színhelyéül, noha összehasonlíthatatlanul kevesebb időt töltött e tájakon. Ezt talán két dologgal lehetne magyarázni: egyrészt a Balatonvidék történeti múltja nem oly gazdag, mint Erdélyé, nem kapcsolódik úgy Jókai sajátos kálvinista-kurucos hazafias történetsemleléthez, mint Debrecen. Azonfelül a balatoni regevilágot a Jókaitól nagyrabecsült Kisfaludy Sándor már alaposan kimerítette! Ám van egy másik, lélektani indok is: Jókai *élni* a szelíd, idilli tájon szeretett, de romantikus *képzeteletét* jobban vonzotta a zordabb, rejtélyesebb hegyvidék (nemcsak Erdély, hanem Északmagyarország is) s az ugyancsak különös, ázsiai-egzotikus Alföld, melynek lápjai, tiszai szigetei éppúgy izgatták, mint szélsőséges éghajlatai tüneményei, elemi csapásai (aszályok, árvizek, délibáb stb.).

A könyvecske kiállítása dicséretet érdemel, de jó volna, hogyha a Lipták földérintette adatokat (telekkönyv, levél a ház eladásáról) a Jókai-Múzeum is bemutatná!

Nagy Miklós

Geréb László: A munkásügy irodalmunkban. 1832—1907. Tanulmányok. Bp. 1961. Akadémiai K. 179 I. 8 t. (Irodalomtörténeti Füzetek 34.)

Úttörő jelentőségű, igen hasznos vállalkozásba kezdett Geréb László, midőn az 1832—1907 közötti évek irodalmát s egyre gyarapodó sajtóját a munkásmozgalmi vonatkozások szempontjából átvizsgálta. Ilyen irányú munkássága már korábban is értékes eredményeket mutatott fel (s itt a párizsi kommun egykorú magyar irodalmi visszhangját és az 1867—1872 évek munkásábrázolását felmérő két bibliográfiáját említenénk elsősorban), a most közreadott négy tanulmányában mintegy az eddigi felmérések összegezését, elvi általánosítását találjuk. Adatok sokaságával bizonyítva rajzolja meg a kötet gerincét kitevő tanulmányban a magyar szocialisztikus irodalom és publicisztika kibontakozásának folyamatát, amely szocialista irodalmunk létrejöttének előzménye és előkészítő szakasza. Pándi Pál még 1948-ban írt munkája (Munkásosztály és magyar irodalom) után és Komlós Aladár nagyjelentőségű kezdeménye (A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei) mellett Geréb László e fejlődésrajza főként a korabeli prózairodalom és publicisztika területén szélesíti ki eddigi ismereteinket. Fokról-fokra követi a munkásélet első nyomait irodalmunkban, ahogyan előbb a nyugati, főképp angol proletariátus helyzetéről adnak hírt egyes útleírások és más művek, még a magyar munkásosztály színrelépése előtt, majd a kialakuló hazai proletariátus és mozgalma ábrázolását, irodalmi visszhangját igyekszik átfogóan bemutatni. A Tánácsos Mihályról szóló szép sorok mellett az eddigiéknél erősebb pozitív hangsúllyal domborítja ki Jókai Mór politikai arcélét. A korabeli munkásábrázolás szemszögéből vizsgálja Vajda János, Kiss József, Tolnai Lajos, Arany László és más írók műveinek munkás-vonatkozásait, s gazdag példatárral szolgál a párizsi kommun publicisztikai visszhangjából, amelyből Ugron Gábor helyzetképei külön is kiemelkednek.

A második tanulmány sokban igaz, bár egyes mozzanataiban túlértékelő képet rajzol a tragikus sorsú Darmay Viktor politikai költészetéről. Történeti érték-oldaláról szemlélve e verseket, Geréb vitába száll Komlós Aladár ítéletével, aki e korszak költészetének fejlődésvonalában nálánál kevésbé rangos helyre állítja a lírikus Darmayt. Csak hogy az irodalmi mű valódi (s nem pillanatnyi) történeti értéke éppen a pozitív eszmeiség művészi megvalósításában, esztétikumában rejlik. Mindenesetre Geréb részletes elemzése nyomán politikailag gazdagabbnak, színebbnek látszik Darmay költészete, mint

ahogy az utóbbi években számon tartottuk.

Az 1905-ös orosz forradalom eseményeit követő költői és publicisztikai reagálást méri fel a kötetet záró két tanulmány. A forradalom hullámzásainak nyomában haladva, mindig a konkrét helyzet viszonyai között elemzi itt Geréb az irodalom reagálását, s különösen sikertűlt a cárizmus ellen írt versek hazai viszonyokra utaló rejtett célzásait feltárni. Ady Endre, Kiss József, Juhász Gyula, Szép Ernő és Gábor Andor szép költői visszhangjai mellett már a munkásmozgalm oldalán induló költők, Farkas Antal, a fiatal Madarász Emil és Peterdi Andor is megszólalnak az orosz néppel együttérző nagy hangorkánban. Érdekes, hogy a mennyiségileg sokkal nagyobb, szerteágzóbb publicisztikai reagálás valóságképe — Ady publicisztikai írásai kivételével — jóval gyengébbnek, kevésbé lényegretapintónak látszik, mint a versbeni állásfoglalások (s itt nemcsak az említett költőkre, hanem a vonatkozó versanyag egészére is gondolunk). E tanulmányok külön értéke, hogy megfelelően elemzik a korabeli hazai munkás-sajtó elméleti gyengeségeit, opportunizmusát is, s figyelmünket ismételtelen Ady Endre állásfoglalására irányítják, aki mindenkinél meszebbre tekintett, jobban látott.

A „munkásügy” visszhangjától a forradalmi szocialista irodalom kifejlődéséig a történelmi lépcsőfokok egész során haladt át az irodalom. E hosszú folyamat, melynek első fázisait követi Geréb László jelen tanulmányaiban, együttesen, egészében végig-elemelve jelenti a munkásügy ábrázolásának, összefüggéseinek feltárását irodalmunkban. Innen tekintve a tanulmánygyűjtemény címe a szerző szándékánál szélesebbnek, átfogóbbnak tűnheti fel a kötet anyagát. Helyénvaló lett volna a külső címlapon is jelezni, hogy az 1832—1907 közötti időszak irodalmának munkás-vonatkozásait tárgyalja.

Maga a szerző is szóvá teszi a kötet bevezetőjében, hogy a választott időszakon belül még elvégzendő feladat maradt az 1873—1903 közötti esztendőik sajtójának rendszeres átvizsgálása a munkásügy szempontjából. Pedig éppen ebben az időszakban, túllépve a szocialisztikus kezdeményeken, alakul ki, teszi meg az önálló lét első lépteit a magyar szocialista irodalom. Komlós Aladár *Petőfitől Ady-ig* megrajzolja e korszak költészetének fejlődését, a szocialista költők kibontakozását kitűnően bemutatta. Hasznos lenne, ha a szépróza és irodalmi igényű publicisztika hasonló érvényű feldolgozását Geréb László, e kötetben közreadott úttörő jelentőségű munkásságát betetőzve magára vállalná.

József Farkas

Magyarország művelődési viszonyai. 1945—1958. Szerkesztette: Erdész Tiborné. A kötet munkatársai: Csizmazia Károlyné, Fehér Kálmánné, Hankó Zoltánné, Pártos Judit, Szabó Emese, Varga Alajos. Bp. 1960. Közgazdasági és Jogi K. 342 l.

Művelődési viszonyainkat a statisztika eszközeivel bemutató gyűjtemény első ízben foglalja össze és rendszerezi a tudatot formáló, befolyásoló és előrevívő tényezőket — a szó elvontabb értelmében vett eszközöket — az óvodai intézménytől kezdve a legmagasabb szintű tudományos munka műhelyéig, melyek rendszerük egészében létünkben, mégpedig szocialista létünkben gyökereznek.

A könyv elérte a maga elé kitűzött célt; hogy kulturális fejlődésünk konkrét eredményeit, tematikájában a teljesség igényével rendszerezze és dokumentálja. Végiglapozva a könyvet, kirajzolódik előttünk, hogy a szocializmust építő rendszer mennyit tett népünk szellemi arculatának megváltoztatására, gondolkodásának átalakítására, egyáltalán műveltségének általános felemelésére, s mindezt történelmileg rövid idő — 14 év alatt.

Az irodalommal foglalkozó, de a kulturális élet eleven áramában benne élő szakember számára nemcsak tanulságosak, hanem érdekesek és izgalmasan olvasmányosak is az irodalommal foglalkozó s azzal szorosan össze függő fejezetek, sőt a statisztikai táblázatok is.

A szóban forgó fejezetek; *Könyvkiadás, Időszaki sajtótermékek kiadása és terjesztése, Könyvtárak, Filmgyártás, Színházak, Hangversenyek, Rádió és Televízió, Múzeumok, Kiállítások* stb. elsődlegesen közművelődési aspektusokból dolgozták fel a témát, s ebben van meggyőző erejük. Különösen értékesek irodalomtörténészek, írók, művészek számára a szépirodalmi termést tükröző és kiadási volumenüket jelző adatok, az irodalom és olvasóközönség, film, színház, zene és a közönség — s hozzátehetjük az új, hozzáértő közönség — eleven és széles méretekben kibontakozott kapcsolatáról, egy szóval a művelődési forradalomról szóló bizonyítások.

Imponáló adatokat találunk arra, hogy a világirodalom és hazánk klasszikusainak művei milyen nagy népszerűségnek örvendenek, hogy a szocialista kultúra elterjesztésében, mély hatásában milyen szerepet töltött be a szovjet irodalom és művészet megismerése.

A kimutatások logikus felépítése, s a számadatok sok szempontú viszonyítása és bontása az elért eredményeket szükségképpen csak pozitív előjelűen tükröznék, azonban a szerkesztők, ha kissé felszínesen is, de rámutattak bizonyos aránytalanságokra,

elmulasztott és pótlásra váró feladatokra, hibás jelenségekre.

Helyenként az elnagyoltság, a nagy jelentőségű kérdésekben mondott túlságosan summás ítéletek miatt több helyen legalábbis hiányérzet támad az olvasóban. Egyetlen mondatral pl. nem lett volna szabad elintézni a társadalomtudományok körébe tartozó önálló, elméleti munkák kérdését. Az objektivitást is nélkülözi az a megállapítás, hogy alig jelennek meg sokoldalú, új eredményeket közlő önálló elméleti munkák, de ezen túlmenően a viszonylag lassúbb fejlődés történeti és ideológiai okaira ebben az esetben röviden ki kellett volna térni.

Irodalmunk felszabadulás utáni fejlődésének jellegét nem sikerült a gyűjteménynek elég árnyaltan kifejezni. Nincs kifogásunk a felsorolt egyes írók szerepeltetése ellen, méltatlan dolog azonban, hogy a felszabadulás után felnövő és kiváló művekkel is jelentkező nemzedék — akár külön kimutatásban — nem kaphatott helyet. Sajnálatosan vázlatos a szovjet és más népek íróinak névsora. Nem hiányozhatnak olyan nevek mint Majakovszkij, Tvardovszkij, Iszakovszkij, Szimonov, Polevoj és a többiek, hogy csak néhány igazán nagyhatású életmű, illetve hazánkban is megjelent mű szerzőjét említsük. A szomszédos népi demokráciák íróinak nevével egyáltalán nem találkozunk. Folytathatnánk a sort a hazánkban közismertté vált, más népek haladó vagy éppen kommunista íróinak neveivel, akik kulturális életünk átformálásában betöltött szerepük alapján több figyelmet és helyet érdemeltek volna.

Mint már leszögeztük; gazdag, sokrétű anyagot ad a gyűjtemény közművelődési eredményeinkről. Magyarország művelődési állapotrajzában azonban jelentősebb és kiterjedtebb helyet foglal el a tudományos élet. A gyűjtemény csupán a tudományos kutatóintézetekről számol be indokolatlan szűkszavúsággal. Országunk általános műveltségi színvonalának gyors ütemű, minőségi emelkedésében, az értelmiség szakmai felkészítésében nem csupán az 1958 utáni években lett korszakos jelentősége a tervszerű tudományos kutatásnak. A tervszerű tudományos munka, ha alacsonyabb szervezési színvonalon is, de általában kibontakozott az ötvenes évek elején. Ebben a fejezetben vannak erősen vitatható megállapítások, homályos fogalmak, melyek arra engednek következtetni, hogy e rész összeállítója nem fordított elég gondot a tudományos élet alaposabb megismerésére. E fejezet hívja fel leginkább a figyelmet a tájékoztatás továbbfejlesztésének lehetőségeire s elengedhetetlen szükségességére is. Az ilyen témánál nem nélkülözhető az értékrend és a minőség pontos meghatározása.

Szándékom ellenére végére kellett hagynom a bevezetés kérdését, mert összefügg az eddig mondottakkal. Ennek az előszónak nem sok haszna van. Statisztikai gyűjteményt statisztikával bevezetni oktalan dolog. A nem statisztikus átlagolvasó hálisan vette volna, ha a bevezetés tájékoztatót volna a könyv céljáról, elkészítésének műhelytitkairól, a szerkesztés és rendszerezés elveiről, útmutatást adott volna a következtetések levonásának módjára, vagyis szakszerű eligazítást adott volna a könyv gyakorlati használatára, kezelésére.

A szerkesztés nem választotta ezt a megoldást, s ezért szabadon fellépni egy magasabb igényvel. A gyűjtemény teljes értékűvé azzal vált volna, ha maga a bevezetés egy alapos, színvonalas tanulmány, amely elemzi országunk kulturális és tudományos életének forradalmi átalakulását. A statisztika eszközeivel meg nem fogható tudati átalakulás történeti s elvi értékelése lehetőséget biztosított volna a lét és tudat egymástól el nem választható, mélyebb összefüggéseinek bizonyítására s megláttatására.

Patyi Sándor

Kakasdi népmesék. 1—2. köt. Bevezetéssel, tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri: Dégh Linda. Bp. 1955—1960. Akadémiai K. 509; 399. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 8—9.)

A szóbeli néphagyomány két legfontosabb ágának, a népdalnak és a népmesének hazai kutatásában nagyjából egyidőben jelentkeztek új törekvések. Az addigi módszer a népköltési anyag tipologizálása, összehasonlítása, szerkezeti és műfaji elemzése, tehát voltaképpen irodalomtörténeti (illetőleg zenetörténeti) módszerű vizsgálata útján ért el maradandó eredményeket; a 30-as években induló irányzat a népköltés „életteni” vizsgálatát tűzte ki feladatául: kutatta funkcióját a falu társadalmában, megjelenésének alkalmait és formáit, az egyén szerepét terjedésében és változásában stb. E szempontok alkalmazásának első eredményei a népmesekutatás terén Ortutay Gyula: *Fedics Mihály mesél* (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I—II. Bp. 1940.), a népdalkutatásban Vargyas Lajos: *Áj jalu zenei élete* (Bp. 1941.) c. művei voltak. Az elvi kiindulópont azonossága mellett a két terület kutatási módszereinek kezdettől fogva megvoltak a különbségei is. Különböztek elődeikhez való viszonyukban: a népmesekutatók határozottan szembefordultak az összehasonlító vizsgálatokkal, a népdalkutatásban viszont éppen Kodály volt az, aki kijelölte az új módszer kutatási irányát.

A további különbségek a népmese, illetőleg a népdal műfajának és megjelenési formáinak különbségeiből adódtak. A népmese próza-epikai műfajának megfelelő lazább szerkezete, kötetlen stílusa sokkal inkább lehetővé teszi az alkalmi változtatásokat, egyéni eltéréseket, mint a kötöttebb verszövegek és dallamok, s e műfaji jellegből következő aktualizálódási mód, vagyis egyetlen előadó a passzív hallgatósággal szemben (ellentétben a népdalok legtöbbször kollektív előadásával) szintén „egyénségek” kiválását eredményezi: az ügyes mesélő szívesebben hallgatják, akinek mesélési készsége éppen ezáltal jobban kifejlődik, mint másoké. Ezért a népmesék kutatói az előadó egyén vizsgálatát tették központi feladatukká: összegyűjtötték egy-egy kiváló mesemondó teljes repertoárját (nemcsak meséit, hanem más epikus szövegeit is), elemezték stílusát, egyéni fordulatait és más sajátosságait. Ezzel próbálták megfogni az egyén szerepét a népköltési termékek alakulásának bonyolult folyamatában. Az új módszert némileg egyoldalúan, bár jellemzően „egyénségkutató” módszernek nevezték. Egyoldalúan, mert követői kezdettől fogva figyelmet fordítottak a mesemondás társadalmi kérdéseinek vizsgálatára is, de mégis jellemzően, mert a mesemondó egyéniségek középpontba állítása azt a tendenciát is magában hordozta, hogy a mesegyűjtemény ismét irodalommá válik, ezáltal nem egyes remekművek korpuszává, hanem „alkotó egyéniségek” oeuvre-jévé, írói arcképpé.

A Tolna megyei Kakasd községben Bukovinából idekerült székelyek élnek. Sajátos, archaikus népi kultúrájuk felkeltette az etnográfusok érdeklődését, s 1947-től kezdve folytattak gyűjtéseket a néphagyomány különböző területein. A népmesegyűjtés eredménye a *Kakasdi Népmesék* két pompás kötete, mely az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII—IX. köteteként jelent meg. Ez az a sorozat, mely a felszabadulás előtt a fentebb csak vázlatosan ismertetett új kutatási módszerek követését tűzte ki célul. A mesék java egyetlen mesemondótól, Palkó Józsefnétől származik. A mesemondás Kakasdon még ma is eleven gyakorlat, s ez igen kedvező helyzet a mesélő egyéniség vizsgálata szempontjából, mert olyan megfigyeléseket tesz lehetővé, amelyek a korábbi kótfetek nagy mesemondóinak, a mesélő közösségből régen kiszakadt Fedics Mihálynak és Pandur Péternek esetében nem voltak elvégezhetőek. Nyilván e megfigyelések bősége az oka annak az egyébként sajnálatos ténynek, hogy a bevezetések igen szűkszavúak és vázlatosak. Dégh Linda e megfigyeléseit külön kötetben dolgozta fel, amely remélhetőleg nemsokára nyomtatásban is megjelenik. (Mint kéziratok kandidátusi értekezésre történeti rá hivatkozás.) A kötetekhez járuló gazdag jegyzet-

anyag némileg kárpótol ezért a hiányért. Az összehasonlító jegyzetek mellett az egyes mesék szép elemzései is helyet kapnak itt, sok finom megfigyeléssel. Felhívja például Dégh Linda a figyelmet bizonyos sztereotip, kis változtatásokkal ismétlődő mondatok, leírások esztétikai értékére (izelítőlú idézzük az egyik mesében hétszer ismétlődő költői mondatot: „fenik a kést gyenge nyakacs-kámnak, s mossák a tálat a piros véremnek”), vagy egyes mesék művészi hatást nyújtó kompozíciójára. Ezek számontartása, illetőleg az irodalmi alkotásokkal való szembe-sítése az irodalomtudomány számára is sok tanulságot nyújtó feladat lenne. Össze lehetne például vetni a szépirodalmi művek tudatos, előre megkomponáltságát a népmesék belső lélektani renden alapuló szerkezetével, vagy a tájleírások, lélekrajzok mindig egyedi voltát a népmesék hasonló leírásainak stilizált, formulákat alkalmazó módszerével stb. — Igen gondolatébresztőek Dégh Lindának azok a megjegyzései, melyeket egy írott népi gyűjteményről tett. László Márton halottaskönyve ez, amelybe a legkülönbözőbb jellegű, szórakoztatásra szánt prózai szövegeket, köztük néhány mesét is beírt, s amelyet aztán több példányban lemásolt. Valószínű, hogy a XVIII. sz. végi — XIX. sz. eleji prózai omniáriumok, mindenek gyűjtemények elterjedt divatjának alászállásáról van itt szó. Érdekes, hogy — mint Dégh Linda kimutatja — az írásbeliség bizonyos irodalmi hang alkalmazására kötelezte a paraszti leíró, olyan mesék esetében is, melyeket az élő néphagyományból ismert. (Ilyen irodalmiaskodó vonás szerintünk László Márton rimes prózája is.) A halottaskönyv nagy részét jámbor szövegek, hasznos tudnivalók és hasonlók töltik meg, olyanok tehát, melyeket az összeíró a maga módján „irodalminak” érzett. Hasonló jelenség figyelhető meg parasztok által összeírt énekeskönyvek esetében már a XVIII. századtól kezdve: a népi kultúra mélyebb rétegeiből ezekbe is csak ritkán és esetlegesen kerül be valami. Érdemes lenne ennek a ténynek pszichológiai, vagy a szóbeliség-írásbeliség különbségeiben rejlő okain tovább elmélkedni. — Érdekesek Dégh Lindának a mesék stílusáról tett megjegyzései. Érthető, hogy a mesemondó egyéniségek megfigyelése elsősorban a stílus felé irányította a figyelmet; pusztán elméleti megfontolásból is ezen a területen érhető leginkább tetten a hagyományos anyagot megjelenítő és alakító egyén szerepe. A népmese stílusának konkrét, részletekbe belemenő vizsgálatát még nem végezték el, talán azért, mert egynek vették az élőbeszéd stílusával. A népmesék és a szép számban közölt egyéb epikus szövegek (hiedelemtörténetek, irodalmi eredetű elbeszélések) egybevetése nyilvánvalóvá teszi, hogy a mesék

stílusában van valami többlet a többi szöveghez képest, amelynek alapján joggal beszélhetünk népmeséi elbeszélőstílusról, mint külön stílus kategóriáról. Dégh Linda megjegyzései az egyes mesélők számos stílussajátosságára mutatnak rá, ám kérdéses, hogy ezek a sajátosságok vonatkozthatók-e kizárólag az illető mesemondóra. Lehetséges-e megnyugtató módon az egyén stílusát szembe-síteni a hagyománnyal, amely a népköltészetben jóval nagyobb megkötöttséget jelent, mint az irodalom esetében? Mivel bizonyítható, bizonyítható-e egyáltalán, hogy jellemző fordulatok stb. az illető mesélő egyéni leleményei s nem másoktól tanulta? A kérdés ilyen felvetése persze túlságosan leegyszerűsített, de hogy Dégh Linda előtt sem teljesen tisztázott, azt egy jellemző apróság mutatja. kétszer is beszél Palkóné „saját közhelyeiről”, ami nyilvánvalóan ellentmondás. Elméleti kérdések tisztázása azonban a folklór területén sem spekulatív módon, hanem minél nagyobb anyag közzététele és elemzése útján várható, s márcsak ezért is kívánatos lenne, ha e szép, nagy múltú sorozat további kötetei gyorsabb ütemben jelennének meg.

Stoll Béla

Nyelvtani tanulmányok. Szerkesztette: Sulán Béla. Bp. 1961. Tankönyvkiadó. 212 l.

E tanulmánykötetet a Művelődésügyi Minisztérium Nyelvtudományi Munkaközössége adta ki azzal a céllal, hogy szegényes nyelvtani irodalmunkat gyarapítsa, s ösztönözze a további kutatómunkát. Az egyes tanulmányok a nyelvtan elméleti kérdéseivel, a magyar leíró nyelvtan problémáival és a magyar nyelvtanírás történetével foglalkoznak. Minket főként az utóbbi csoport érdekel, hová Balázs János: *Nyelvtanirodalmunk előzményei és kezdetei*; Benkő Loránd: *Felvilágosodás kori nyelvtanaink szerepe az irodalmi írásbeliség normáinak alakulásában* és Kálmán Béla: *Az igeragozás néhány kérdése a XX. század középsőiskolai nyelvtanában* c. dolgozatai tartoznak. Balázs János tanulmánya régi magyar irodalmi szempontból is érdekes, rá néhány szóval felhívjuk a figyelmet.

Tematikájának részletes kidolgozása „A nyelvtanirodalom alapjai és a magyar nyelvtanirodalom kezdetei” c. kétkötetes, egyenlőre még kiadatlan kandidátusi értekezésében történt meg, hol a görög, szanszkrit, örmény, szír, héber, ó- és középkori latin grammatikai irodalmat tárgyalja, elemzi, és ennek az áttekintésnek eredményeit kamatoztatja a magyar jelenségek értékelésében.

Balázs itt azt a folyamatot tekinti át, melynek során a vulgáris grammatikák a latin mellett fokozatosan kifejlődtek. Három

állomást állapít meg: latin nyelvű grammatika vulgáris nyelvi tolmácsolattal, két nyelvű (latin és vulgáris) és végül latin vagy vulgáris nyelvű vulgáris grammatika. Sylvesteré — Balázs megállapítása szerint — a középső fokozatot képviseli. Előzményeit vizsgálva Husz János értékes megjegyzéseit az *Orthographia Bohemica*-ban, Galeotto Marzio feljegyzését, Baranyai Decsi János Janus Pannonius magyar nyelvtanára vonatkozó és a Lippi Zsigmond-féle nyelvtanról szóló híradást, valamint Pesti Gábor hat nyelvű szótárának bevezetését elemzi. Sylvester nyelvtanát minden elődjénél alaposabban vizsgálta. Külön a latin és külön a magyar részt.

Hasonlóan sok tanulságot meríthet az adott kor irodalomtörténetének kutatója Benkő Loránd és Kálmán Béla tanulmányából is.

Tarnóc Márton

Arrabona. A Győri Múzeum Évkönyve. 1—2. köt. Bp.—Győr, 1959—1960. Képzőművészeti Alap K.—Győr-Sopron megyei nyomda. 198; 198.

Vidéki múzeumaink egyre növekvő számban adnak ki saját Évkönyvet, melyek régészeti, művészettörténeti, fegyvertörténeti, történeti, néprajzi tanulmányok mellett irodalomtörténeti cikkeket is tartalmaznak.

A győri múzeum Évkönyvének csak II. évfolyamában találunk irodalomtörténeti érdekű közleményt.

Uzsoki András: *Huszár Gál magyaróvári működéséről (1554—1560)* írott dolgozata lényegében az eddigi kutatás (Fraknoi Vilmos, Révész Imre, Szabó Károly, Thúri Etele) eredményeit foglalja össze. Érdeme azonban, hogy az eddig feltárt anyagot Mosonmagyaróvár történetébe ágyazva ismerteti, és a város egykori életének felvázolásával Huszár Gál működése is életszerűbbé, plasztikusabbá válik.

Uzsokinak van azonban egy figyelemre méltó feltételezése is. Schulek Tibor kutatása nyomán tudjuk, hogy Huszár Gál egyik levelének utóiratában ezt írja a kassai tanácsnak: van vele egy németül és magyarul egyaránt jól beszélő, kiváló férfiú, aki a prédikációban is gyakorlott, és ezt szívesen magával vinné Kassára (ide hívták Huszárt prédikátornak). Nemeskürthy arra gondol, hogy ez Bornemisza Péter volt, aki azután egy A. nevű személlyel és egy Zakariás nevű fiúval valóban Kassára is ment 1560. február eleje körül. Nemeskürthy szerint a bizonyos A. Bornemisza felesége volt, Zakariás pedig a kisfia. Magyaróvárrott ebben az időszakban Wohnitzky Zakariás volt a várkapitány. Uzsoki András feltételezi, hogy a gyermek

itt született, és tiszteletből keresztelték a várnagy nevére. A feltételezés nem elvetendő. Koltay-Kastner derítette ki, hogy Bornemisza Bécsben megnősült, és 1560-ban már gyermeke is volt (It. 1953). Wohnitzky Zakariással való kapcsolata pedig bensőséges lehetett, mert Huszár Gálnak is ő nyújtott menedéket 1554-ben.

A kötetben található Arany Jánosnak Rómer Flórishoz intézett levele. Rómer korának kiváló régésze volt. A győri múzeum részt vett a MTA Archeológiai Bizottságának munkájában. 1871-ben Arany János „főtít-kár” felszólítja Rómert, hogy a bizottság munkájáról szóló jelentést sürgősen küldje meg.

Szöke Béla egy Czuczor-levelet tett közzé, melyet Róza húga házasságának ügyében írt az érsekújvári esperesnek. A levél közlése azért volt kívánatos, mert az eredeti 1945-ben, bombázás következtében, elpusztult.

Mindkét levélnek csak a teljesség szempontjából van jelentősége.

Kőhegyi Mihály

Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. VI. köt. Szerkesztette: Bakos József. Eger, (Hungaria), 1960. Pedagógiai Főiskola. 574 l.

Az egri pedagógiai főiskola 1960-ban kiadott évkönyve az intézet tanárainak ismét gazdag munkásságáról tesz bizonyosságot. Irodalomtörténeti jellege miatt elsősorban Némedi Lajos tanulmányát (*Bessenyei György és a német felvilágosodás*) kell kiemelnünk, amelyben először kísérte meg marxista módszerrel megvizsgálni Bessenyeinek a német felvilágosodáshoz fűződő kapcsolatait, főleg az anyanyelvért folyó küzdelem szempontjából. Elsősorban Gottschednek, valamint tanítványainak: Klemm és Sonnenfels bécsi körének a hatását vizsgálja Bessenyei kultúrpolitikai gondolataira, de nem hagyja figyelmen kívül Bessenyei eredeti és magyar vonásait, sem pedig a nemzeti nyelv kiműveléséért síkraszálló európai hagyományt.

Lőkös István írása (Vitkovics Mihály szerb—magyar kapcsolatairól) a szláv—magyar irodalmi kapcsolatok történetének felderítéséhez járul hozzá. Tanulmányában közelebbről a szerb származású magyar írók a szerb—magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok terén kifejtett munkásságáról számol be. Ennek során főleg Vitkovics szerb népdal-, a „szerbus manier”-fordításával foglalkozik. Irodalomtörténeti vonatkozása van végül Chikán Zoltánné pedagógiai jellegű cikkének is (*Radnóti Miklós eclogáinak nyelvéről*), amelyben Radnóti eclogáit elemezzük nyújt szempontokat a főiskolai nyelvészeti gyakorlatokon folyó nyelvi elemzéshez.

Kókay György

Irodalomtörténeti Kézikönyv

Az Intézet eddigi legjelentősebb, legátfogóbb kollektív vállalkozása: a magyar irodalomtörténet középmeretű szintézisének kézikönyve a megvalósulás előtt áll. E feladat egyidős magával az Intézettel, sőt igen határozott tudományos, társadalmi, oktatásügyi igényként jelentkezett már akkor (1953-ban), mielőtt az Intézet létezett volna is. Különösen az oktatásban természetszerűleg csak részben támaszkodhatott és támaszkodott az időközben életre hívott Irodalomtörténeti Intézetre. Kiderült azonban, hogy egy ilyen hatalmas vállalkozás elvi, módszertani és tervfegyelmi szempontjainak egybehangolása, a vállalt határidők betartása jobban megoldható — illetőleg csak úgy oldható meg —, ha az Intézet mindenestől és kizárólag saját belső feladataként vállalja. Ezzel egybehangzóan az egyetemi tankönyv terve helyébe egy irodalomtörténeti kézikönyv mint tudományos szintézis terve lépett.

E tapasztalatok és elvi megfontolások alapján fogott hozzá az Intézet vezetősége 1961 tavaszán az irodalomtörténeti kézikönyv gyakorlati megvalósításához. Az Intézet Tudományos és Igazgató Tanácsának, az MTA és MŰM képviselőinek, a kiszemelt szerkesztőknek és más kiemelt feladattal megbízott munkatársaknak bevonásával tartott megbeszélések során 1961 végére megszülettek azok a döntések, melyek meghatározták az Irodalomtörténeti Kézikönyv elvi, módszertani, terjedelmi szempontjait, személyi kérdéseit, véglegesen rögzítették az egyes munkálatok határidőit. Ezekről az alábbi tájékoztatást adhatjuk:

1. Az Irodalomtörténeti Kézikönyv négy kötetből fog állni, egyenként kb 50—55 iv terjedelemben. I. k. A kezdetektől kb. 1772-ig. — II. k. Felvilágosodás és reformkor. — III. k. A XIX. század második fele kb. 1905-ig. — IV. k. A XX. század irodalma a felszabadulásig, ill. — bő kitekintés formájában — napjainkig. A korszakhatárok természetesen csak irányjelzők. Az átfutó irányok, jelenségek, személyek kérdéseiben az érintkező kötetek szerkesztői figyelemmel lesznek a másik kötet felépítésére.

2. A Kézikönyv tudományos igényű irodalomtörténeti szintézis: terjedelmét, tárgyalási rendjét, szerkezetét a konkrét irodalomtörténeti anyag belső fejlődési törvényszerűsége és irodalomtörténeti fontossága szabja meg, s egységes koncepciója az irodalomnak mint a társadalmi ideológia egyik formájának marxista dialektikus szemléletén alapszik, az egyes korokban, irányokban, személyekben mindenkor és elsősorban a mához vezető út fokozatait keresi és vizsgálja. Ez követelően előírja, hogy a Kézikönyv tekintetbe vegye a rokon diszciplínák (így például a zene- és képzőművészetek) történeti fejlődésének törvényszerűségeit, analógiáit, a történet és társadalomtudomány eredményeit és végül, de nem utolsó sorban, a világirodalmi kapcsolatok kérdését. A Kézikönyv feladata tehát nem új kutatások indítása, új eredmények feltárása, nem is a nyitott kérdések végleges lezárása, hanem az eddig elért eredmények korszerű, marxista elviségű és módszerű kritikus összefoglalása. (Ez természetesen nem zárja ki eddig még nem publikált, de szilárd, jelentős egyéni eredmények, felfogások beépítését; ilyen irányú igen fontos és újszerű eredmények már a tematikák előzetes megbeszélése során is napfényre jöttek.) Mindebből következőleg a könyv előadásmódja tudományosan közlő, értekező lesz, de — indokolt esetben — nem zárkózik el a polémia elől sem. Bár a konkrét irodalomtörténeti anyag az egyes kötetek strukturájában természetesen más és más adekvát megközelítést kíván, általános szempont, hogy az egyes köteteket, fejezeteket és alfejezeteket egy társadalom- és művelődéstörténeti meg az irodalmi előzményekre, párhuzamosságokra kitekintő, hosszabb-rövidebb bevezető előz meg, majd hasonló jellegű összefoglaló, summázó s egyben előre tekintő rész zár le. Külön fejezetet, részletesebb fejlődésrajzot, pályaképet csak a legnagyobb írók kapnak, a kisebb egyéniségek valamely összefoglalóan tárgyalt irányzat, műfaj, ízlésforma, csoportosulás szereplőiként jönnek tekintetbe. A Kézikönyv ugyanis elsősorban az irodalom története s nem az írók felsorolása kíván lenni. — Noha a munkának,

jelleget elfogva, nem elsődleges feladata az oktatás különleges és sok tényező (pl. tanterv, vizsgaanyag) által determinált szempontjainak számontartása, egészen bizonyos, hogy be fogja tudni tölteni a segédkönyv szerepét az egyetemi oktatásban is. A közös — azaz a szintézis — és oktatási — célt szolgálják a Kézikönyv egyes fejezeteinek végén adott, a lelőhelyre, megjelenésre, kiadásra vonatkozó megjegyzések, valamint a minden lényeges adatot felölelő bibliográfia. Az egyes kötetek végén táblázatok, név- és tárgymutatók lesznek. A jelenlegi tervek szerint a mű illusztrált kiadásban jelenik meg.

3. A Kézikönyv az Intézet belső kollektív termékeként készül. Éppen ezért szerkesztői kizárólagosan, munkatársai túlnyomórészt az Intézet tudományos dolgozói közül kerülnek ki. Főszerkesztő: *Sötér István*. Az egyes kötetek szerkesztői: I. k. *Klaniczay Tibor*, II. k. *Pándi Pál*, III. k. *Sötér István*, IV. k. *Szabolcsi Miklós*. — A szerkesztők egymással szoros együttműködve, de saját kötetük tekintetében önállóan s egyben személyes felelősséggel végzik munkájukat. Az egyes kötetek részletes tematikája elkészült, (legtöbbjéé ismételt) megvitatásra került. Ennek során a szerkesztők elaborátumai — egymást szinte akaratlanul kiegészítve — igen sok fontos elvi, módszertani, strukturális kérdést vetettek fel és oldottak meg. Megtörtént a munkatársak kijelölése s ennek alapján a tematikáknak személyes és ivő-törédekekig menő, igen részletes felbontása is. Jelenleg az egyes részfeladatok kidolgozása folyik, az egyes kötetek munkaközössége már több próbafelvezetést megvitatott.

4. A Kézikönyv az Intézetre érvényes állami tervfelgyelem jegyében készül. Ebből következik a határidők pontos betartásának szigorú megkövetelése. A kéziratoknak a szerkesztők kezébe való eljuttatása legkésőbb 1963 január végéig kell, hogy megtörténjen. A szerkesztési munka után a lektoroktól is azt várjuk: lehetővé tesszik, hogy a kézirat 1963 végére nyomdába kerülhessen. A nyomtatás éve: 1964, ennek az évnek a végére a négy kötet egyszerre jelenik meg.

M. A.

Az Irodalomelméleti Osztály első félévi munkája

Az Intézet Irodalomelméleti Osztálya 1961 novemberében alakult meg azzal a feladattal, hogy általános elvi-esztétikai munkájával az irodalomtudomány valamennyi területén megkönyvitse az előrehaladást és a maga eszközeivel segítséget nyújtson a mai magyar irodalom és művészet fejlődését érintő legfontosabb eszmei-esztétikai kérdések tisztázásához is.

Az Osztály első félévi munkáját — e feladat jegyében — mindenekelőtt a tájékozódás jellemezte. *Nyíró Lajos* osztályvezető és *Miklós Pál*, *Pirnánt Antal*, *Z. Sipos István*, *Szabó György*, *Szili József*, valamint a meghívott előadók: *Falus Róbert*, *Tintinkó András*, *Mario De Micheli* olasz műtörténész és kritikus, *Sziklay László* és *Vajda György Mihály* ismertették a Szovjetunió és a népi demokratikus országok irodalomelméleti munkásságának eredményeit, valamint a különféle nyugati irodalomtudományi iskolák újabb nézeteit.

Az első mű, amit az Osztály megvitatott, A marxista—leninista esztétika alapjai (Kossuth, 1961.) című szovjet kézikönyv volt (*Falus Róbert* referátuma alapján). A félév folyamán sör került még Ernst Fischer: A nélkülözhetetlen művészet (Gondolat, 1962.) című tanulmányának (*Pirnánt Antal*), G. L. Abramovics és más szovjet szerzők irodalomelméleti kézikönyveinek (*Z. Sipos István*), valamint a Szovjetunióban folyó irodalomelméleti és esztétikai viták egyes eredményeinek megbeszélésre. Ezek az értekezletek természetesen kiterjedtek olyan problémákra is, melyek még további tisztázást igényelnek, de már a kezdeti periódusban sikerült — éppen e marxista eszmeiségű művek segítségével — a legfontosabb alapvető kérdésekben közös véleményt és állásfoglalást kialakítani (így például a tartalom és forma dialektikus egységének és ellentmondásának, az irodalom társadalmi funkciójának és visszatükröző szerepének, az irodalmi folyamat és a társadalom viszonyának, az irodalmi tudatforma relatív önállóságának és társadalmi meghatározottságának kérdésében). Az első hónapok erős ütemű munkája nyomán ilymódon egy konstruktív, a marxista irodalomelmélet eddigi eredményeire alapozott irodalomszemlélet körvonalai kezdenek kialakulni. Ehhez egyébként a polgári irodalomelmélet nézeteivel való megismerkedés is erősen hozzásegített. Az Osztály nagy figyelmet szentelt a nyugati irodalomelméleti nézetek bírálatának, ügyelve arra, hogy egyes részleteredményeket, kérdésfelvetéseket mindig alkotó marxista módon vizsgálja. Hiszen a fenomenológiai poétika (*Vajda György Mihály*), a cseh strukturalizmus (*Sziklay László*), az amerikai New Criticism és az angol Practical Criticism iskolái (*Szili József*) figyelemreméltó eredményeket értek el ugyan a művek formai elemzése terén, de azzal, hogy a műalkotásokat önmagukban, minden kapcsolatuktól elszakítva vizsgálják, az öncélú irodalomszemlélet jegyében megtagadják az irodalom társadalmi funkcióját, vagyis a lényegét, s így műelemzéseik is rendkívül szubjektívek. Az első félév munkájának eredményeként már látszik, hogy milyen új (vagy nagyonis régi) polgári nézetekkel szemben, milyen — sok esetben tetszetős, de valójá-

ban félrevezető — felfogásokkal vitázva kell a korszerű marxista irodalomelméletet megvédeni és továbbfejleszteni.

A tájokozódáson túlmenően az Osztály — ebben az irányban előre-haladva — felmérte irodalomelméletünk helyzetét és feladatait, különös tekintettel a magyar irodalomelméleti kutatók jelenlegi állására (Nyíró Lajos), majd megvitattott több olyan tanulmányt, mely a XX. századi szocialista irodalom történetéből levonható elvi tanulságokkal segítheti munkáját. Ilyen szempontból elemezte (Szabó György) a Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből című gyűjteményes kötetet (Akadémiai, 1962.) és Paolo Chiarini könyvét (L'avanguardia e la poesia del realismo, Bari, 1961.), mely — alapos dokumentációjával — elsősorban Bertold Brecht és Lukács György realizmus-koncepciójának jelentős eltéréseihez szolgáltatott adalékokat (Szabó György). Más dolgozatok részletesen tárgyalták a tükrözés kérdéseit (Pirnánt Antal), a művészetek és az irodalom viszonyát (Miklós Pál), valamint a vers és próza kérdéseit a nyelvestétika szempontjából (Martinkó András). Ezenkívül előadás hangzott el az irodalomelmélet és kritika olaszországi helyzetéről (Mario De Micheli), valamint Lukács György új könyvéről (Zur Gegenwartsbedeutung des kritischen Realismus (Pirnánt Antal).

Mindezek a munkálatok — a készülő irodalomelméleti vitákkal együtt — az elkészítendő, távlati tervben szereplő irodalomelméleti kézikönyv egyes fejezeteinek tisztázását is előzzák. (E Kézikönyv nemzetközi színvonalú elkészítéséhez egyébként az Osztály már most megkezdte kapcsolatainak kiépítését a megfelelő szovjet és népi demokratikus intézményekkel.) Már az eddigi vizsgálódás alapján is nyilvánvalóvá vált, hogy igen sok a tennivaló részint az irodalomelmélet részletes (és elnagyolásoktól mentes) kidolgozása, részint pedig a szocialista realizmus esztétikájának korszerű és széles körben alkalmazható összefoglalása terén. Egyidejűleg kivilágított az is, hogy a Kézikönyv elkészítését célzó tevékenységnek mindvégig szorosan egybe kell kapcsolódnia a konkrét gyakorlati munkával: az Osztálynak — többek között az összefoglaló mű elkészítésének sikere érdekében is — tevékenyen részt kell vennie a jelenleg is folyó és egyre általánosabban kibontakozó esztétikai vitában; elsősorban úgy, hogy a terminológiai és fogalmi tisztázással mind a megkövesedett és igazi jelentésüktől megfosztott sémák, mind pedig a művészet és irodalom pártosságát tagadó nézetek ellen állandóan, következetesen és építően fellép. Ily módon az irodalomtörténeti kutatások tanulságai alapján, azokat elméleti munkájában állandóan felhasználva, a marxista irodalomszemlélet tudományosságának fényében szolgáltat bizonyítékot ahhoz, hogy a szocialista realizmus — korunk nagyszerű és átfogó áramlata — immár világirodalmi jelentőségű és minden kétséget kizáróan a jövő útját jelenti.

Az Irodalomelméleti Osztály e nagy jelentőségű feladat teljesítésének még csak a kezdetén áll. Az általa 1962 június végén megrendezendő intézeti vita részben már megmutatja majd az előkészület eddigi eredményeit, részben kezdetét is jelenti az összefoglalás tulajdonképpeni munkálatainak. Minden esetre az a tény, hogy a magyar irodalomelmélet történetében először indul meg ilyen rendszeres, intézményes munka, már megengedi néhány biztató következtetés levonását: megtörténtek az első határozott lépések azért, hogy a kutatás a szintézis felé haladjon. Sz. Gy.

Intézeti hírek

(1962. március 1—június 1.)

Március 5-én a XIX. századi Osztály-megvitatta az Irodalomtörténeti Kézikönyv III. kötetével kapcsolatos problémákat. Az osztály tagjain kívül részt vettek a megbeszélésen: Gergely Gergely, Mezei József és Nagy Miklós tanszéki munkatársak, valamint Kovács Kálmán és Szabolcsi Miklós. A megbeszélés érintette a kézikönyv általános módszertani kérdéseit, a belső periodizációs problémákat és a kézikönyv stílusát.

*

Sziklay László március 20-tól április 1-ig tanulmányúton járt Csehszlovákiában. Levéltári kutatásokat végzett Prágában, Pozsonyban, Mártonban és Besztercebányán. Előadást

tartott Božena Nemcová magyarországi útjáról a prágai Magyar Kultúrában. Megbeszélést folytatott a prágai Szláv Intézet vezetésével a készülő cseh—magyar tanulmánykötet tárgyában. Ugyancsak megbeszéléseket folytatott a Szlovák Irodalomtörténeti Intézettel is.

*

Imre Katalin április 9-től április 30-ig tanulmányúton volt Csehszlovákiában. Járt Pozsonyban és Prágában. A két világháború közötti magyar irodalom, különösen a Szép Szó c. folyóirattal kapcsolatos dokumentumok után kutatott.

*

Tudor Vianu, a Román Tudományos Akadémia tagja április 12-én „Madách és Eminescu” címmel előadást tartott az Eötvös Könyvtár olvasótermében. Az előadáson az Intézet dolgozóin kívül megjelentek a Budapesti Román Követség munkatársai és az érintett tudományos terület számos kutatója. Az előadást követő vitában felszólaltak: *Sötér István, Gáldi László, Horváth Károly, Vajda György Mihály*. Tudor Vianu akadémikus budapesti látogatása alkalmából tárgyalásokat is folytatott az Intézetben az ősszel megrendezendő Összehasonlító Irodalomtörténeti Konferencia előkészítéséről.

*

Tárnóc Márton április 16-tól május 14-ig tanulmányúton Csehszlovákiában tartózkodott. Járt Pozsonyban, Prágában, Kassán, Bicsén, Martinban, Radványban és Nyitrán. XVII. századi magyar költők életére és működésére vonatkozó dokumentumokat kutatót.

*

Sötér István igazgató, Klaniczay Tibor igazgatóhelyettes és Nyirő Lajos osztályvezető, az ősszel megrendezendő Összehasonlító Irodalomtörténeti Konferencia előkészítése céljából a Szovjetunióba utaztak, majd innen hasonló céllal Lengyelországba és Csehszlovákiába látogattak. Utazásuk május 8-tól 25-ig tartott.

*

A Petőfi munkacsoport május 10-én Petőfi és a nacionalizmus címmel vitát rendezett. A vita alapjául *Arató Endre*: A nemzeti kérdés alakulása Magyarországon c. könyvének II. kötete és *Hatvány Lajos*: Így élt Petőfi I. kötete szolgált. A csoport tagjain kívül részt vettek az ülésen: *Mezősi Károly, Miklós Róbert, Szalantai Fezso*.

*

Paolo Sanctarcangeli olasz műfordító és kritikus magyarországi útja során május 10-én Intézetünkbe látogatott és a mai magyar líra egyes problémáiról megbeszélést folytatott *Czine Mihály, Béli Miklós, Vezér Erzsébet, Imre Katalin, Varga József* és *Szabó György* intézeti tagokkal. A megbeszélést *Nagy Péter* vezette.

*

Wilhelm Gyrnus, az NDK művelődésügyi, felső- és szakoktatási államminisztere, a Művelődésügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia meghívására hazánkba látogatott és Intézetünkben május 12-én megbeszélést folytatott a mai német irodalom időszerű problémáiról. A megbeszélésen az Intézet tagjain kívül jelen voltak a budapesti

debreceni és szegedi vezető germanisták, az Intézet Tudományos Tanácsának tagjai, valamint *Dobozy Imre* az Élet és Irodalom felelős szerkesztője, a Magyar Írók Szövetsége képviselőjében pedig *Darvas József, Tolnai Gábor, Garai Gábor* és *Kiss Tiborné*.

*

A XX. századi osztály május 18-án tartott ülésén megvitatta az új irodalomtörténeti szintézis IV. kötetével kapcsolatos problémákat. A vitát *Bodnár György*, a kézikönyv módszertani problémáiról szóló ismertetése nyitotta meg. Bodnár György vitaindítója a következő kérdéseket érintette: Milyenek legyenek a nagy portrék, mit tartalmazzanak a bevezető fejezetek, milyen módszerrel készüljenek a több író ismertető fejezetek, és mi kerüljön az összefoglaló fejezetekbe.

*

A Petőfi munkacsoport május 31-én tartott értekezletén *Martinkó András* bemutatta az Uti levelekkel foglalkozó tanulmányának egy részletét. A hozzászólók elismerve a dolgozat érdemeit, számos új szemponttal gazdagították a Martinkó által felrajzolt képet. Javaslatként felmerült, hogy a Petőfi életrajznak idevágó fejezetét is Martinkó András készíthetné el.

*

Az utóbbi három hónapban az Intézet alábbi kiadványai jelentek meg: Az Irodalom-szocializmus sorozat keretében a „Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből” c. gyűjteményes kötet *Szabolcsi Miklós* és *Illés László* szerkesztésében; a Bibliotheca Hungarica Antiqua sorozat V. köteteként *Heltai Cantionaleja*, melyhez *Vargyas Béla* írt kísérő tanulmányt; az Irodalomtörténeti Könyvtár című sorozatban, 7. kötetként, *Gerézi Rabánnak* „A magyar világi líra kezdetei” c. könyve látott napvilágot; végül megjelent a *Vörösmarty* kritikai kiadás 3. kötete *Tóth Dezső* munkájának gyűmölcsesként.

*

Az Intézet eddig egyetlen idegennyelvű kiadványáról, *Pirnát Antalnak* „Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren” című tavaly megjelent könyvéről már két külföldi recenzió is megjelent. A Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (1961, 1692—93. l.) című berlini folyóiratban *Margot Hegemann* rövidebb ismertetése, a Bibliothéque d'Humanisme et Renaissance című svájci folyóirat, a nemzetközi humanizmus kutatás vezető orgánuma, 1962. évi első számában pedig *Gottfried Schramm* terjedelmes

bírálat jelent meg. Mindkét bírálat elismerően nyilatkozik Pirnát munkájáról s különösen nagy jelentőséget tulajdonít a Pirnát által felfedezett s első ízben bemutatott, ismeretlen Palaeologus-kéziratoknak. Ugyan-

csak *Gottfried Schramm* „*Neue Ergebnisse der Antitrinitarier — Forschung*” című terjedelmes beszámolójában (*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1960, 421—36.) is méltatja és ismerteti Pirnát könyvét.

Igazítás

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1962. évi 1. számában „Babits Mihály két ismeretlen levele” címmel közleményem jelent meg (79—81. l.). A cikkben ismertetett második levélhez fűzött jegyzetek korrekcióra szorulnak. Sajnálatos módon elkerülte figyelmemet, hogy a *Színházi Élet* 1929. évi 10. számának 52. lapján megjelent, és cikkemben idézett „Adj Uram, kinek mit szeret” kezdetű nyolc-soros verstöredék egyáltalán nem „ismeretlen Babits-vers”, hanem a „Fájó, lázó ének” c. régi Babits-versnek (az eredetiben négy két-soros strófára tördelt) záró szakasza. Ez a vers pedig megjelent már 1916-ban a „Recitativ” verskötetnek „Az égő puszta” című ciklusában, s azóta is minden gyűjteményes Babits-kötetben. — Egyedüli mentiségemül csak az szolgálhat, hogy maga Babits Mihály tévesztett meg, aki — rejtélyes indokból — csaknem másfél évtized múltán afféle műhely-forgácsként újból közreadta egy régi, teljesen kidolgozott versének záró sorait.

Mi készítette erre Babitsot? — Az alig képzelhető, hogy megfélemlített volna saját verséről az a Babits Mihály, aki nem csak költő, hanem alapos filológus is volt. A közreadás alighanem tapintatos válasz akart lenni a kéziratért kunyeráló újságíró alkalmatlankodására, a verstöredék utolsó sora „de nekem adj már pihenőt” ebben a helyzetben mintha azt akarná mondani: hagyjatok már békét nekem!

Aggály merült fel az iránt is, hogy magát a levelet — mint azt én feltételezem — Lukács Gyulához, a *Színházi Élet* olvasó szerkesztőjéhez intézte volna Babits Mihály. Ez ellen szól a levél baráti tegező hangja; ebből a szempontból a *Színházi Élet* vezető munkatársai közül — kor- és szaktársak véleménye szerint — leginkább Harsányi Zsolt személye jöhetne számításba. A kutatást mindenestre megnehezíti az a körülmény, hogy a legfőbb koronatanú, Pán Imre újságíró, aki Babits Mihály és a lap szerkesztősege között az összekötő szerepet játszotta, jelenleg Párizsban él, s így nehezen megközelíthető.

Kunszery Gyula

Bonfini: Mátyás király. — Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon. — Bessenyei György válogatott írásai. — Lipták Gábor: Jókai Balatonfüreden. — Geréb László: A munkásügy irodalmunkban. — Magyarország művelődési viszonyai. — Kakasdi népmesék. — Nyelvtani tanulmányok. — Arrabona. — Az egri pedagógiai főiskola évkönyve, VI. köt. (<i>Kaposi Márton, Klaniczay Tibor, Törő Györgyi, Nagy Miklós, József Farkas, Patyi Sándor, Stoll Béta, Tarnóc Márton, Kőhegyi Mihály, Kókay György</i>)	387
---	-----

Az Intézet életéből

Irodalomtörténeti Kézikönyv	396
Az Irodalomelméleti Osztály első félévi munkája	397
Intézeti hírek (1962. március 1. június—1.)	398

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Л. Нырë</i> : Национальная литература, мировая литература	269
<i>Л. Немеди</i> : Бешшенъеи и Казинци	286
<i>А. Диенеш</i> : Возобновление делу Юлии Сендреи	307
<i>Дъ. Боднар</i> : Маргит Кафка и психологический роман	325

Небольшие статьи

Документация

<i>П. Надь</i> : Неизвестные произведения Жигмонда Морица	347
---	-----

Обзор

Очерки по вопросам русско-венгерских литературных связей (<i>А. Комлош</i>)	364
Эндре Ади о литературе (<i>М. Коваловски</i>)	367
Избранные произведения Андора Габора (<i>Л. Иллеш</i>)	371
Стилистические этюды (<i>Дъ. Сабо</i>)	374
Аладар Комлош: В мастерской лиры (<i>В. Войтм</i>)	377
Шандор Чанда: Венгеро-словацкие связи в поэзии противотурецких и куруцких войн (<i>И. Варга</i>)	381
Избранные произведения Михая Томпа (<i>Й. Ланг</i>)	384

Из жизни Института

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az Akadémiai Kiadónál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

telefon: 111—010, MNB egyszámlaszám: 46

csekkbefizetési számla szám: 05.915.111-6

az Akadémiai Könyvesboltban, Budapest V., Váci u. 22.

telefon: 185—612

a Posta Központi Hírlap Irodá-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

(Példányonként megvásárolható a Posta nagyobb árusítóhelyein is)

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INHALT

<i>L. Nyirő</i> : Nationalliteratur, Weltliteratur	269
<i>L. Némédi</i> : Bessenyei und Kazinczy	286
<i>A. Dienes</i> : Wiederaufnahme in der Angelegenheit Julia Szendrey	307
<i>Gy. Bodnár</i> : Margit Kaffka und der psychologische Roman	325

Kleinere Mitteilungen

Dokumentation

<i>P. Nagy</i> : Unbekannte Schriften von Zsigmond Móricz	347
---	-----

Rundschau

Studien aus dem Kreise der russisch—ungarischen literarischen Beziehungen (<i>A. Komlós</i>)	364
Endre Ady über die Literatur (<i>M. Kovalovszky</i>)	367
Ausgewählte Werke von Andor Gábor (<i>L. Illés</i>)	371
Stilistische Studien (<i>Gy. Szabó</i>)	374
Aladár Komlós: In der Werkstatt der Lyrik (<i>V. Voigt</i>)	377
Sándor Csanda: Ungarisch—slowakische Beziehungen in der Dichtung der Türkenkriege und Kurutzenkämpfe (<i>I. Varga</i>)	381
Ausgewählte Werke von Mihály Tompa (<i>J. Láng</i>)	384

Aus dem Leben des Instituts

GERÉZDI RABÁN

A MAGYAR VILÁGI LÍRA KEZDETEI

Akadémiai Kiadó, 1962. 327 l. 50.— Ft
(Irodalomtörténeti Könyvtár 7. sz.)

Gerézdí Rabán monográfiája a magyar líra kialakulásának első szakaszát vizsgálja. A fennmaradt szövegek tüzetes elemzésével egy sokágú, fejlett, Mohács előtti magyar világi lírának a létét bizonyítja. Gerézdí könyve eddigi ismereteinknél jóval tisztább képet ad középkori világi líránk fejlődéséről.